STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07527

TROYMERS FUN'M GETO

Israel Zangwill

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

טרוימערס פונ'ם געטאָ

פון
ישׂראל זאַנגוויל

איבערזעצט פון ענגליש פון
מאַרק שווייד

ערשטער באַנד

פאַרלאַג מ. יאַנקאָוויטש
179 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.
1929

TRADES COUNCIL 200

אינהאַלט

פֿאָרוואָרט פֿונ׳ם איבערזעצער 7
פֿאָרוואָרט 9
פֿאָרשפּיל: משה און ישו 11
אַ קינד פֿונ׳ם געטאָ 13
יוסף דער טרוימער 36
אוריאל אַקאָסטאַ 89
דער טערקישער משיח 143
ברוך שפּינאָזאַ 223
דער בעל שם 264
מימון דער נאַר און נתן דער חכם 343
פֿון אַ מאַטראַצען קבר 395
דער פֿאָלקסדערלייזער 433
דער בלוטיגער ספֿינקס 499
טרוימערס אין קאָנגרעס 499
דער וואַנדערער קיין ארץ ישראל 511
דער איבערגעווינער פֿון קריסטענטום 525
דער פֿריידיגער חבר 555
חד גדיא 570
עפּילאָג: אַ הייַנטיגער סופֿר אין ירושלים 594

פאָרוואָרט פונ׳ם איבערזעצער

דאָס איז די ערשטע פולשטענדיגע איבערזעצונג אין אידיש פון די „טרוימערס פונ׳ם געטאָ”. און איך גלויב עס איז נישט איבעריג ביי דער געלעגענהייט אויפמערקזאם צו מאכען דעם לעזער אויף עטליכע וויכטיגע מאָמענטען אין זאנגוויל׳ס לעבען און שאפען.

ישראל זאנגוויל איז געבוירען געווארען דעם 14טען פעברואר, 1864, אין לאָנדאָן, ביי עלטערען וואָס זענען מיט זעכצען יאָר פריער געקומען אהין פונ׳ם ליטווישען שטעטעל רידענישקי. זיין פאָטער, משה, איז געווען א פעדלער, און זאנגוויל האָט עס אָפט מיט שטאָלץ דערמאָנט. אין דער יוגענט, נאָכדעם ווי ער האָט געענדיגט דעם לאָנדאָנער אוניווערסיטעט, האָט זאנגוויל געהערט צו א גרופע יונגע שריפטשטעלער, פון וועלכע ער און דזשעראָם ק. דזשעראָם, זענען געווען די וויכטיגסטע. דאָס וואָס די גרופע האָט געשריבען איז דאמאָלס בארימט געווען אין ענגלאנד אלס דער נייער הומאָר.

זאנגוויל איז געווען עטליכע יאָר א לערער, דערנאָך דער הויפט־לערער אין א אידישער שול אין ווייטשעפעל, ביז ער האָט זיך צוקריגט מיט די באַלעבאַטים, איז ארויס און האָט זיך אינגאנצען אָפגעגעבען דער ליטעראטור.

צוערשט האָט ער געשריבען א הומאָריסטישען קאָלום „מרור און חרוסת” פאר א אידיש־ענגלישען זשורנאל און האָט ארויסגעגעבען א זשורנאל „פורים”. דערנאָך האָט ער ארויסגעגעבען זיינע ערשטע צוויי ביכער „דער קלוב פון אלטע בחורים”, „דער קלוב פון אלטע מוידען”. ער האָט געצויגען אויף זיך אויפמערקזאמקייט מיט זיין בליציגען שארפזין און פלינקען הומאָר. אין אידיש־אמעריקאנישע קרייזען האָט ער געמאכט אן איינדרוק מיט זיינע קורצע אידישע סקיצען, און זיין ערשטער סענסאציאָנעלער דערפאָלג איז געקומען, ווען די „דזשואיש פאָבליקיישאָן סאָסייעטי” אין אמעריקע, האָט באשטעלט ביי אים א בוך פון אידישען לעבען. דער רעזולטאט איז

געווען זיין וועלט־בארימט בוך „קינדער פונ׳ם געטא", וואס האט גענומען אמעריקע און ענגלאנד מיט שטורעם, און האט געווירקט אין ענגלאנד אז געוויסע פרעמדען־פיינטליכע געזעצען זענען אפגעווארפען געווארען. שפעטער האט ער דאס בוך דראמאטיזירט און עס איז געווען א גרויסער ערפאלג אויף דער אמעריקאנער בינע.

זיין נעכסט בוך איז געווען א סענטימענטאלער ראמאן „נישט מער ווי מערי ען", וואס זיין דראמאטיזירונג האט אים געבראכט מער געלט ווי יעדעס אנדערע ווערק.

נאך דעם גלענצענדען „קעניג פון די שנארערס" איז דערשינען זיין קרוינווערק „טרוימערס פונ׳ם געטא", וואו ער האט אין יעדען טרוי־מער פארקערפערט די נשמה וואס מאכט אים לעבען ווייטער.

זיינע וויכטיגסטע ווערק זענען אין דער ריי ביכער פונ׳ם געטא לעבען און א צאל דראמען. „דער שמעלץ טאפ", וואו ער דריקט אוים זיין טיפען גלויבען אין אמעריקע. „דער קריגסגאט", וואו ער איז דער גרויסער פרעדיגער פון פרידען, און אנדערע.

זאנגוויל׳ס געזעלשאפטליכע טעטיגקייט איז א באזונדער קאפי־טעל. ער איז געווען פון די ערשטע אונטערשטיצער פון די סופרא־זשיסטקעס און א מעכטיגער רעדנער פאר זיי. זיין אידעע פון וועלט־פרידען איז געווען אפצושאפען גרענעצען, פאספארטען, וויזעס, צאל־הייזער א. א. וו. זיין באגייסטערטע טעטיגקייט אלס ציוניסט און טעריטאריאליסט איז אונז אלעמען באקאנט.

ישראל זאנגוויל איז געשטארבען אין זיין היים אין ענגלאנד אין 1926, זיין לעצט ווערק איז געווען אן ארטיקעל: „שומר מה מליל?"

מ. ש.

פאָרוואָרט.

דאָס איז די געשיכטע פון טרוימערס, וואָס זיינען אויפגעשטאַנען אינ'ם געטאָ פון דער צייט פון זיין באַגרינדונג אינ'ם זעכצענטען יאָרהונדערט ביז זיין פאַמעלאַכדיגען אונטערגאַנג אין אונזער איי־גענער צייט. אַ טייל זיינען געוואָרען היסטאָריש אין אידענטום. אַנדערע האָבען דערגרייכט אַז די גרויסע וועלט זאָל זיי דערזעהן און זיינען געוואָרען מוסטערען פאַר הערליכע קינסטלער אין דער ליטע־ראַטור, און ווען נישט די נויטווענדיגקייטען פאַר מיין טעמע און די שוואַכע האָפנונג אַז איך וועל ווארפען ניי ליכט אויף זיי, וואָלט איך מיך אינגאַנצען נישט גענומען זיי אויפסניי צו באַהאַנדלען. די איבעריגע קען איך פערזענליך, אָדער זיינען, ווי „יוסף דער טרוימער", די קינסטלערישע טיפּיפיצירונג פון אַ סך נשמות, דורך וועלכע דער גרויסער געטאָ חלום איז דורכגעגאַנגען. קינסטלערישער אמת איז פאַר מיר בוכשטעבליך דער העכסטער אמת. קונסט קאָן אויפכאַפּען די עסענץ פון מענשען און באַוועגונגען נישט ווייניגער אמת'דיג, און זיכער אַ סך לעבענס־קרעפטיגער, איידער אַ וויסענ־שאַפטליכע פאַראַלגעמיינונג איינינגט אוים אַ כאַאָס פון דערשיינונגען. צייט און רוים זיינען בלויז די באַדינגונגען, דורך וועלכע גייסטיגע פאַקטען וואַנדלען. דערפאַר האָב איך מיר דאָ און דאָרט דערלויבט פרייקייטען מיט אָט די קאַטעגאָריעס. אויב איך האָב, צום ביישפּיל, נישט געשטעלט אויפ'ן ריכטיגען אָרט דעם מאָמענט פון שפּינאָזאַ'ס טונקעלען ליבעס־עפּיזאָד, האָב איך בלויז נאָכגעפאָלגט זיין אייגענעם פּרינציפּ, צו זעהן זאַכען פון שטאַנדפּונקט פון אייביגקייט, און אַפּילו ווען זיין נייעסטער האָלענדישער רעדאַקטאָר איז גערעכט, ווען ער פאַרלייקענט אינגאַנצען דעם עפּיזאָד, וועל איך אים אַלץ האַלטען פאַר אמת'דיג אַלס אַ סך הכל פון די עמאָציעס, מיט וועלכע דער פילאָזאָף אַפּילו מוז זיך רעכענען. פון היינע'ן האָב איך פּרובירט צו געבען אַ מין צוזאַמענגעשטעלטע קאָנווערזאַציאָנס־פאָטאָגראַפיע, אויסמישענדיג דאָ אויך, די אמת'ע העלדען פון דעם קליינעם עפּיזאָד מיט „לאָ מוש". די וואָס האָבען אים שטודירט,

וועלען דערקענען אַלע זיינע ווערטער — איך קען בלויז האָפען, אַז מען קען נישט דערקענען וואו זיי פאַראייניגען זיך מיט מיינע. מיינע אַנדערע קוועלען ליגען אויך אָפטמאָל פונקט אַזוי קלאָר אויף דער אויבערפלאַך, נאָר אָפט האָב איך מיך געמוזט אריינגראָבען אין וועניגער צוגענגליכע שטיינגרובען. למשל, דעם בעל שם'ס הימלישע זעהונג האָב איך צו פאַרדאַנקען אַ העברעאישען אָריגינאַל, וואָס מיין פריינד, דאָקטאָר ס. שעכטער, פּראָפעסאָר פון תלמוד אין קעמברידזש, האָט מיר געוויזען, און וואָס איך בין אים נאָך מער שולדיג פאַר זיין באַלויכטענדיגער עסיי איבער'ן חסידיזם אין זיינע „שטודיען אין יודאאיזם". מיין באַריכט איבער „מיימון דער נאַר" איז באַגרינדעט אויף זיין אייגענער (נישט אַלעמאָל צופאַרלעסיגער) אויטאָביאָגראַפיע, פון וועלכער איך האָב ארויסגעצויגען דעם דראַמאַטישען עסענץ, כאָטש אין דעם צוגעגעבענעם טייל פון דער געשיכטע האָב איך געמוזט צושרייבען אַ פריהעריגע דאַטע צו דער אויסגאַבע פון מענדעלסאָן'ס „ירושלים" און צו קאַנט'ס באַרימטקייט. מיט איין וואָרט, איך האָב מיך קיינמאָל נישט אָפּגעשטעלט צו נעמען ווי אַ היסטאָריקער אָדער אויסטייטשען ווי אַ דערפינדערישער קינסטלער.

איך האָב אוועקגעשטעלט „אַ קינד פונ'ם געטאָ" צוערשט, נישט נאָר דערפאַר ווייל די אידענשאַפט פון וועגעדיג האָט די ערשטע געטראָגען דעם נאָמען געטאָ, נאָר דערפאַר ווייל דאָס קאַפּיטעל קען באַטראַכט ווערען אַלס אַ פאָרשפּיל צו אַלע אַנדערע. צי דער חלום גייט דורך סמירנאָ צי אַמסטערדאַם, דורך רוים אָדער קאַירא, דורך ירושלים אָדער די קאַרפּאַטען, דורך לאָנדאָן אָדער בערלין אָדער ניו יאָרק, כמעט אַלע טרוימערס האָבען געהאַט אַן ענליכע קינדהייט, און זי קען דינען זיי אויסצוטייטשען. דאָס איז די פריהע סביבה, פון וועלכער זיי זיינען אַלע מער אָדער ווייניגער אויפגעקומען.

און עס איז אויך דאָ אַ זין, אין וועלכען אַלע דערציילונגען פירען צו דער וועלכע איך האָב אוועקגעשטעלט צום סוף. „דאָס קינד פונ'ם געטאָ" מעג באַטראַכט ווערען אַלס דער „פּאָטער פונ'ם מאַן" פון „חד גדיא" אין דער אייגענער שטאָט ביים ים.

ווייל דאָס בוך איז די געשיכטע פון אַ חלום, וואָס איז נישט מקוים געוואָרען.

י. ז.

משה און ישו

איך האָב גע׳חלומ׳ט ס׳טרעפען זיך צוויי אידען שטום,
ס׳איז איינער אַלט, שטאַר־אויגיג, שטרענג, נאָר זיין קאָפּ טראָגט
אַ קראַנץ פון לעבענס־ליכט וואָס ליבשאַפט בלויז פאַרמאָגט,
דער צווייטער יונג און קוקט מיט מלאך־בליק זיך אום.
דעם שטנ׳ס טאַנץ גייט ברייט אין שטאָט אַרום,
הונגער פייפט, ווען בלוטפּיין האָט זיין האַרץ גענאָגט.
שלום עליכם האָט יעדער טרויעריג געזאָגט,
און ביידע האָבן אָנגעקוקט זיך קרום.

נאָר פלוצלונג קלינגט פון קירך אַן אָרגעל־ליד,
און הויך און קלאָר אַ נגון פון דער שול,
און יעדער לויבט זיין נביא אָן אַ צאָל.
דאָ טרעפען זייערע בליקן זיך צום ערשטען מאָל
אין איין בליק, שטיל, רחמנות׳דיג און מיד,
מיט גסיסה־טרערען זייערע אויגען פול.

אַ קינד פונ'ם געטאָ

I.

די ערשטע זאַך וואָס דאָס קינד האָט געדענקט איז געווען דאָס אַראָפּקוקען פון אַ פענסטער אויף דאָס זען, גאַנץ ווייט אונטען, גרין וואַסער פליסענדיג, און אויפ'ן וואַסער פאָרענדיגע גאָנדאָלעס און פישער־שיפלאַך מיט קאָלירטע זעגלען, וואָס די מענשען אין זיי האָבען אויסגעזען קליין ווי קינדער. ווייל ער איז געבוירען געוואָרען אינ'ם געטאָ פון ווענעדיג, אויפ'ן זיבעטען שטאָק פון אַן אוראַלט הויז. עס זיינען געווען נאָך צוויי שטאָק, וועלכע ער איז קיינמאָל נישט אַרויפגעגאַנגען, און וועלכע זיינען געבליבען פאַר אים פרעמדע רעגיאָנען, וואָס האָבען געפירט אַרויף צום בלאָען הימעל. אַ טונקעלער טרעפּגאַנג, מיט חושכ'דיגע וויים־געקאַלכטע ווענט, האָט געפירט אַראָפּ און אַראָפּ — פאַרביי טירען, וואָס אין זייערע ראַמען זיינען געהאַנגען אין צין־איינגעפאַסטע מזוזות — אַראָפּ אינ'ם שמאָלען הויף אַריין פון דעם עלטסטען געטאָ אין דער וועלט. אַ פּאָר איילען רעכטס איז געווען אַ טויער, וואָס האָט געפירט צום ברעג פונ'ם קאַנאַל, נאָר אייזערנע שטאַכעטען האָבען פאַרצוימט דעם וועג. דאָס וואַסער פון אַנאַנדער קאַנאַל איז צוגעקומען ביז דעם סאַמע הינטערטייל פונ'ם געטאָ און האָט אָפּגעשניטען יעדען אַרויסגאַנג; און די אַנדערע טויערען, וואָס האָבען געפירט צו דער אויסערער וועלט, האָבען אויך געהאַט אייזערנע גיטער, וואָס זיינען באַוואַכט געווען פון ווענעציאַנישע היטער. די טויערען זיינען געשלאָסען געוואָרען אום האַלבע נאַכט און געעפענט אינדערפרי, סיידען עס איז געווען שבת אָדער אַ קריסטליכער יום טוב, ווען זיי זיינען געבליבען פאַרמאַכט אַ גאַנצען טאָג, אַזוי אַז קיין איד האָט נישט געקענט אַריין אָדער אַרויסגיין פונ'ם הויף, פון דער גאַס, דעם גרויסען און דעם קליינעם סקווער און דעם איינעם אָדער צוויי שמאָלע געסלאַך, פון וועלכע עס איז באַשטאַנען דאָס

געטאָ. אינ׳ם געטאָ, פונקט ווי אין גאַנץ וועגעדריג, זיינען נישט געווען קיין וועגען; גאַרנישט, אויסער טראָטואַרען, וואָס האָבען אַלעמאָל אָפּגעהילכט דעם טראָט פון פיס. ביינאַכט האָבען די היטערס געוויאָסלעט אַרום און אַרום די קאַנאַלען אין גרויסע שיפּלאַך, פאַר וועלכע די אידען האָבען געמוזט באַצאָלען. אָבער דאָס קינד האָט זיך נישט געפילט אַלס געפאַנגענער. אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין שום פאַרלאַנג אַרויסצוגיין פון די טויערען, האָט ער נישט געפילט די קייט, וואָס וואָלט אים צוריק אַריינגע־צויגען, ווי אַ הונט אין אַ בודע אַריין; און כאָטש אַלע מענער און פרויען, וואָס ער האָט געקענט, האָבען געטראָגען געלע הוטען און גרויסע רינגען אויף זייערע ברוסטען, ווען זיי זיינען אַריינגע־גאַנגען אין דער אַנדערער וועלט, האָט דאָס קינד דאָך אַ לאַנגע צייט קוים באַגריפען אַז עס זיינען געווען אין דער וועלט מענשען, וואָס זיינען נישט געווען קיין אידען, און נאָך ווייניגער, אַז די הוטען און די רינגען פון געלער לייווענט זיינען געווען צייכענס פון שאַנד — אָפּצוצייכענען די אידען פון די אַנדערע מענשען. ער האָט אפילו נישט געוואוסט, אַז נישט אַלע קליינע אינגלאַך האָבען גע־טראָגען אונטער זייערע וועסטלאַך אַרבע כנפות׳ען פון קאָלירטע אַקסעל־בענדלאַך, און האָבען נישט געזאָגט: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו, ה׳ אחד!“, קושענדיג די ציצות. ניין, דאָס געטאָ איז געווען זיין גאַנצע וועלט, און אַ מעכטיג גרויסע וועלט איז עס געווען, פול מיט יעדער זאַך וואָס דאָס הארץ פון אַ קינד קען באַגערען.

וואָס פאַר אַ גיריגער שוויבעל פון לעבען אין דעם גרויסען זוניגען סקווער, וואו דער ווענעציאַנער מאַסט האָט געטורעמט צום הימעל, און צווישען דער מאַסע זיינען טיילמאָל אַרומגעגאַנגען טויבען, וואָס האָבען געהאָוועט אַרום די צאָללאָזע קראָמען אונטער דער קיילאַבדיגער קאָלאָנאַדע — לאָמבאַרדען, אַלטע־קליידער־גע־שעפטען, יאַטקעס, וואו אידען מיט שוואַרצע בערד און געלע טורבאַנען האָבען זיך געדונגען אין לשון קודש! וואָס פאַר אַ בשוף עס איז געלעגען אין די הויכע, פיל־פענסטערדיגע הייזער, מיט זייערע אָפּגעשיילטע באַפּלאַסטערטע פראָנטען און לאַטעס פון נאַקעטע רויטע ציגעל, זייערע גרינע און ברוינע לאָדענס, זייערע

פארזשאווערטע באלקאנען, זייערע אויפוואורפען פון פילפארביגע וועש! אין דער פרי און אין אָוועגט, ווען דער פארשלאָסענער ברונעם איז געעפענט געוואָרען, וואָס פאר א פרייד עס איז געוועזן צו זען, ווי די פרויען האָבען געשעפט וואסער, אָדער אפילו צו העלפען שלעפען די קייט, וואָס האָט געדרייט דאָס אקסעל. און אויף דער בריק, וואָס האָט געפירט פון אלטען געטאָ צום נייעם, וואו דער קאנאל, כאָטש מען האָט אים ווייניג געקענט זען, איז פארשוואונדען הינטער צוויי ראָגען, ווי פארכאפענדיג עס איז געוועזן צו שטיין און נאָכטראכטען וואָס עס קען ארויסקומען פון איינעם פון די צוויי ראָגען, און פון וועלכען ראָג וועט מען פריער קענען עפעס זען! אפשר וועט אָנקומען א סאנדאָלאָ געוויאָסלעט פון א מאָן וואָס שטייט פון אונטען, זיינע צוויי וויאָסלעס גראציעז איבערלייגט; אפשר שווימענדיגע ברעטער, אויף וועלכע באָרוויסע איינגלאך לויפען ארום; אפשר א פלאך שיפעל געטריבען פון מענער אין בלויע העמדלאך, איינער פאָרענט און צוויי פון הינטען מיט א משא גאָלדען היי, אָדער מיט פראָוויאנט פאר׳ן געטאָ — לייכטענדיגע פרוכטען און רייך־פארביגע גרינווארג, אָדער בלעקע־צענדיגע שאָף און רעווענדיגע אָקסען, וואָס קומען געקוילעט ווערען פונ׳ם אידישען שוחט. דער קאנאל, וואָס האָט ארומגעצוימט דאָס געטאָ פון הינטען, האָט געהאט א סך א ברייטערען אויסזיכט, אָבער דאָרט האָט מען קוים געוואָגט צו שטיין, ווייל דער אנדערער ברעג איז געווען פרעמד, און פרעמדע מענשען, וואָס מען האָט גערופען וועגעציאנער, האָבען דאָרט געוואוינט, און טייל פון אָט די רויע היידען קענען נאָך אריבערוואָרפען שטיינער, ווען זיי זעען אימיצען. דאָך, ביינאכט, האָט מען געקענט צוקריכען אהין און קוקען אויף דעם לבנה־באלויכטענעם וואסער און צו די שטערען. וועגען דער וועלט, וואָס איז געלעגען אויף יענער זייט פונ׳ם וואסער, האָט ער בלויז געוואוסט, אז זי איז געווען גרויס און פיינדלאך און גרויזאם, כאָטש פון זיין הויכען פענסטער האָט ער ליב געהאט ארויסצוקוקען צו אירע גרויסע אומבאקאנטע ווייטקייטען, סודות׳דיג מיט זייערע קופאָלן און שפיצען פון מעכטיגע געביידעס, אָדער צו יענע פרעמדע בערג, וואָס האָבען זיך אויפגעהויבען צום ים, ווייס און נעפעלדיג, אזוי ווי די בערג פון חלום, און וועלכע, ער

האָט געמיינט, מוזען זיין אַזוי ווי דער באַרג סני, וואו גאָט האָט גערעדט צו משה'ן. ער האָט קיינמאָל נישט געטראַכט, אַז דאָרט קענען זיין עלפען, צוויבער־מענשעלאַך אָדער פעען, ווייל ער האָט קיינמאָל נישט געהערט פון אַזעלכע באַשעפעגישען· עס זיינען געווען גוטע גייסטער און שלעכטע גייסטער אויף דער וועלט, נאָר זיי זיינען ארומגעפלאָסען אומגעזעענע אין דער לופט, און האָבען פּרובירט מאַכען קליינע אינגלאַך גוט אָדער זינדיג. זיי האָבען אַלעמאָל געפירט מלחמה צווישען זיך פאַר די נשמות פון קליינע אינגלאַך. נאָר שבת האָט דיין שלעכטער מלאך קיין מאַכט נישט געהאַט, און דיין שבת'דיגער היטער־מלאך האָט זיגעריש ארומגע־פלאַטערט, העלפענדיג דיין וואַכעדיגען גוטען מלאך, אַ זאַך וואָס דו האָסט געקענט באַמערקען ווען דו האָסט געוואָרפען צוויי שאָטענס אנשטאָט איינעם, ווען די צוויי שבת־ליכט זיינען געווען אָנגעצונדען. ווי שיין זיינען געווען יענע פרייטאַגצונאַכטסען, ווי שניי־ווייס דאָס טישטוך, ווי זיס אַלץ האָט געשמעקט, און ווי מנוחה'דיג עס איז געווען אין דער לופט! אַזאַ הערליכע רוהיגקייט פאַר דעם טאַטען מיט דער מאַמען נאָך זייער וואָך ארבייט!

די שבת־גויה איז עס געווען, וועלכע האָט קלאָר ארויפגע־צוואונגען אויף דעם קינד'ס פאַרשטאַנד — וואָס עס איז לאַנג געווען בלויז אַ טונקעלער באַגריף אינ'ם הינטערגרונט פון זיין שכל — אַז די וועלט איז נישט באַשטאַנען בלויז פון אידען, ווייל אין דער צייט וואָס די מענשען, וועלכע האָבען געלעבט אין דעם געטאָ, זיינען געווען אויסדערוויילט און געהייליגט צו דינען דעם גאָט פון ישראל, וועלכער האָט זיי אַרויסגעפירט פון דער שקלאַפעריי פון מצרים און האָט זיי געמאַכט צו זיין שקלאַפען פאַר אים אליין, זיינען אָבער אין דרויסען פון די טויערען געווען מענשען, וועלכע האָבען נישט באַדאַרפט אָפּהיטען משה רבינו'ס געזעצען. אַזוי, אַז ווען ער טאָר נישט אָנרירען קיין פייער — אפילו נישט די לייכטער, וואָס האָבען געהאַלטען פייער — פון פרייטאָג־צו־נאַכטס ביז שבת־צו־נאַכטס, האָט די שבת־גויה געקענט גריבלען און גריבלען זיך ביים פייער ווי לאַנג איר האַרץ האָט געגלוסט. זי האָט זיך געגריבעלט ביים פייער פון סאַמע אונטען ביז אַרויף צום זיבעטען שטאָק, און איז געגאַנגען אַלץ העכער, ווי אַ מין פייער־גייסט,

וואָס האָט זיך געגריבעלט אַרויף צום הימעל. זי האָט געהאַט נאָך אַנדערע מאָדנע פּריווילעגיעס, אַז די קליינע אַלטע פרוי מיט'ן שאַל איבער איר קאָפּ, לויט דאָס קינד האָט שטופּענווייז אַנטדעקט. ווייל זי האָט געמעגט עסען חזיר־פלייש אָדער ראַקעס אָדער פייגעל אָדער בהמות ווי עס איז געקוילעט. זי האָט אַפילו געמעגט עסען פּוטער גלייך נאָך פלייש, און נישט באַדאַרפט צו וואַרטען זעקס שעה — ניין, זי האָט אַפילו געמעגט האָבען פּוטער און פלייש אויף דעמזעלבען טעלער, אין דער צייט ווען דעם קינד'ס מוטער האָט געהאַט באַזונדערע טעפּ און כלים פאַר פליישיגס אָדער פאַר מילכיגס. אודאי איז די שבת־גויה געווען אַ נידעריגערער סאָרט באַשעפעניש, וואָס האָט געלעבט בלויז צו קאָכען דעם געטאָ'ס טשיינוקעס און שמעקען דאָרט די ליכט, און זי איז גוט באַלוינט געוואָרען מיט קופּערנע מטבעות, וואָס זי האָט צוזאַמענגענומען אין יעדען הויז אַזוי גיך ווי מען האָט געמעגט אָנרירען געלט. ווייל ווען דריי שטערען האָבען זיך באַוויזען אויפ'ן הימעל, איז די שבת־גויה צוריק פאַרזונקען אין איר פּרימיטיווער אומבאַדייט־ליכקייט, און דעם קינד'ס פאָטער האָט געמאַכט הבדלה אַפּצושיידען די וואָך פונ'ם שבת, און דאַנקען גאָט וואָס ער האָט אָפּגעטיילט דעם יום טוב פונ'ם אַרבייטסטאָג און ליכט פון פינסטערניש. איבער אַ בעכער ווייַן פול ביז צום אויג, האָט ער געמאַכט די הבדלה, געהאַלטען די איינגעבויגענע פינגער פאַר דער וואַקסענער הבדלה־ליכט צו מאַכען אַ סימבאָלישע דערשיינונג פון ליכט און שאָטען, און אַרומטיילענדיג יעדען די שמעקענדיגע פּסאַמביקס. און נאָך די ברכות האָט מען דעם קינד געגעבען אַ זופּ צו טאָן פונ'ם ווייַן. אַ סך מאָל איז אַ מוילפול מיט ווייַן געווען פאַרבונדען אין זיין געדאַנק מיט דעם אידישען גלויבען. ער פלעגט אָפּט קריגען אַ מויל מיט ווייַן אין שול פרייטאָג צו נאַכט און יום טובים ביינאַכט, און אין דערהיים אויך, באַזונדערס פּסח, די ערשטע צוויי סדרים, ווען זיין קליין כוס'עלע איז אָנגעפילט געוואָרען נישט ווייניגער ווי פיר מאָל מיט מילדען, זיסען ווייַן. אַ גרויסער כוס איז אויך געשטאַנען פאַר אליהו הנביא, וואָס דער אומגעזעענער גאַסט האָט געטרונקען, כאָטש דער ווייַן איז קיינמאָל נישט געוואָרען ווייניגער אינ'ם כוס. עס איז אין אַלגעמיין געווען אַ פריילאַכע צייט, אַז

דער פסח, פון דעם טאג פאר פסח אן, ווען מען האט פייערלאך פארברענט די לעצטע קרישקעס חמץ (אויף גאנצע אכט טעג צו בלייבען אן ברויט), ביז צו דער לעצטער רגע פונ'ם אכטען טאג, ווען דאס לאנג־פארבאטענע ברויט האט געשמעקט אזוי זיס און אויסטערליש אזוי ווי לעקאך. און דאס איבערבייטען די חמצ'דיגע כלים אויף יום־טוב'דיגע האט געהאט א געוויסען רייץ: נייע פאנען, נייע טעלער, נייע כלים, נייע לעפעל, אלץ ניי, ווי עס פאסט פאר די מצות, וואס האבען פארנומען דאס ארט פון ברויט, מצות געבאקען אן הייוון, פול מיט לעכעלאך. און ווען דער טיש איז געווען געדעקט צום סדר, און האט אויסגעזען, אה! אזוי וואונדערלאך און רייכפארביג, מיט וויין־כוסות און מאדנע מאכלים, די זריעה, דער מרור, די חרוסת און די אנדערע זאכען, און יעדער איינער אנגעלענט אויף ווייסע קישענס, דעם קינד'ס נשמה איז געווען פול מיט א צארטער פאעזיע, און עס איז געווען א פרייד פאר אים צו פרעגען אין לשון קודש: „מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות. שבכל הלילות אנו אוכלים בין חמץ ובין מצה, הלילה הזה כלו מצה“. ער האט געפרעגט די קשיה פון א גרויסער דינער הגדה, מיט בילדער פון די צען מכות אין מצרים און פון דעם גרוליכען פרעה'ן, וואס איז געזעסען מיט א הארט הארץ אויף א הארטען טראן. זיין פאטער'ס ענטפער, וואס איז אויך געווען אין לשון קודש, האט געדויערט ארום צוויי אדער דריי שעה, ווייל עס איז געווען דורכגעמישט מיט עסען און טרינקען די פיינע זאכען און די מאדנע מאכלים; וואס דאס איז געווען דער איינ־ציגער טייל פונ'ם ענטפער וואס דאס קינד האט באמת פארשטאנען, ווייל דאס לשון קודש אליין איז געווען זייער שווער. נאר ער האט געוואוסט אין אלגעמיין וועגען וואס דער יום טוב איז געווען, און זיין קשיה איז בלויז געווען א פארמעלע זאך, ווייל ער איז אויפגעוואקסען פרעגענדיג די קשיה יאר נאך יאר, מיט א געמאכטער פארוואונדערונג. און כאטש ער האט זיך אויסגעלערענט גוט צו פארשטיין לשון קודש, און האט אפילו געקענט איבערזעצען זיינע מעגליכע תפילות אויף שלעכט איטאליעניש, א צובראכענער ווע־נעציאנער דיאלעקט, וואס האט זיך אריינגעבאפט אין געטא דורך די מיילער פון די אידען, וואס האבען געהאנדעלט מיט דער דרוי־

סענדיגער וועלט, האט ער אבער קיינמאל נישט געדענקט וועגן דעם זין פון די תפילות, ווען ער האט זיי אראפגערעדט אין דערפרי, ביימאג און ביינאכט. עס איז געווען אזוי פיל צו זאגען — גאנצע ביבער. עס איז געווען א גרויסער נסיון אריבערצוהיפען די טרוי־ קענסטע בלעטלאך, נאר ער האט זיך קיינמאל נישט אונטערגעגעבען און האט מיט א ריין געוויסען אראפגעזאגט אפילו די קלענסטע אותיות'לאך, וואס האבען אויסגעזען אזוי ציטערדיג, גלייך זיי וואלטען דערוואָרט, אז בלויז ארבייטס־פעהיגע דערוואקסענע מענשען זאלען זיך אויף זיי אומקוקען.

א טייל פון דער פרייד פון שבתים און יום־טובים איז באַ־ שטאנען פון דעם, וואס מען האט געזאגט אנדערע תפילות. אפילו דאס בענשען נאכ'ן עסען האט געהאט קלייניקע ענדערונגען, וואס זיינען געווען אן אפפרישונג. ווייל, פונקט אזוי ווי דאס קינד האט אנגעטאן זיינע בעסטע מלבושים אויף יום טובים, פונקט אזוי האבען זיך זיינע תפילות אזוי ווי איבערגעטאן אין שענערע ווערטער, און מען האט זיי באדארפט ארויסזאגען פון שענערע ספרים, מחזורים, און מיט שענערע נגונים. דער נגון האט געשפילט א גרויסע ראלע ביים דאווענען אין שול, אזוי, אז כאטש ער האט נישט געטראכט וועגן דעם טייטש פון די תפילות, האבען זיי אבער געלעבט אין זיין געדאנק אזוי ווי מוזיק, און, טרויעריג צי פריילאך, האבען זיי זיך אפט אליין געזונגען אין זיין מח אין שפעטערע יארען. עס זיינען געווען דריי פארשידענע „אמן'ס" אינ'ם דאווענען פון די דריי יום טובים — פסח, שבועות, סוכות — וואס האבען געהאט א מארנעם חן פאר אים. די ערשטע צוויי האבען געקלונגען אפגעהאקט, דער לעצטער האט פארקיילאכדיגט די תפילה, און איז אפגעשטארבען פאמעלאך און איינגעהאלטען. און כאטש מען האט באדארפט זאגען מאפעלטע תפילות אזעלכע יום טובים, זיינען זיי אים פונדעסטוועגען נישט געווען שווער ווי א לאסט, ווייל די עקסטרע פסוקים זיינען געווען אריינגעשמוגעלט צווישען די באקאנטע פסוקים, אזוי ווי קליינע בערג אדער בלומען זיינען זיי פלוצלונג ארויסגעשפרונגען אין אומדערווארטע ערטער גרינגער צו מאכען די מאנאטאנקייט פון א פיל־באַרייזטען וועג. און אחוץ דעם זיינען די עקסטרע תפילות געווען געדרוקט אזוי שיין, זיי האבען זיך

אזוי אפט געגראמט. א סך פון זיי זיינען געווען קונציגע אקראס־טיכען, וואס זיינען דורכגעגאנגען דעם גאנצען אלף בית, פון אלף ביז תו. אט די אקראסטיכען, תפילות, וואס די ערשטע אותיות פון די שורות ליגען אויס א נאמען אדער א ווארט פון אויבען אראפ, וואס זיינען פארפאסט געווארען אין מיטעלאלטער פון פרומע רביים, האבען דורכגעדרונגען דעם מחזור, און אפילו ווען דאס קינד האט זיך בארארפט מתודה זיין פאר זיינע זינד — אדער בעסער געזאגט, פאר די זינד פון גאנץ קהל, ווייל יעדער איינציגער פון אחינו בני ישראל איז געווען פאראנטווארטליך פאר די איבע־ריגע — האט ער געזינדיגט זיין זינד מיט אן „אלף“, האט ער געזינדיגט זיין זינד מיט א „בית“, און אזוי ווייטער, ביז ער האט שוין מער נישט געקענט זינדיגען. און, ווען די תפילות האבען זיך געגראמט, וואס פאר א דערפרישונג עס איז געווען צו לייגען דעם דרש אויף יעדען גראם און טאפעל־גראם, און זיי פרום ארויסשרייען. און טיילמאל, אנשטאט גראמען, האבען זיי זיך געענדיגט מיט דער איינענער פראזע, אזוי ווי דער צושפיל פון א פאלקסליד, אדער דער רעפריין פון א ליד, און דערנאך וואס פאר א פרייליכע דער־לייכטערונג, נאך א לאנגער אויסטערלישער שטראף, צוריק ארויס־צוקומען אויף באקאנטער ערד, און אויסשרייען באגייסטערט „כי לעולם חסדו“ אדער „לעדי עד ימלוך, מלך עליון“. טיילמאל איז דער פסוק געווען א קירצערער — בלויז איין שורה — און האט זיך געענדיגט מיט איין־איינציג ווארט, ווי „מים“ אדער „אש“.

און וואס פאר א פרומער שפאס עס איז געווען צו געבען א קום אראפ מיט אמאל אויף „אש“ אדער „מים“! זיי זיינען ארויסגעשטאנען פונ׳ם סידור פריינדלאך און פשוט, דאס איבעריגע איז געווען אזא טשיקאווע און פארדרייטע לשון קודש, אז טיילמאל, אין א געוואגטער רגע, האט זיך דאס קינד געוואונדערט אויב אפילו זיין פאטער האט דאס אלץ פארשטאנען, כאטש ער האט גאנץ נישקשה׳דיג און ביטערלאך געוויינט איבער טייל פון די שירים, באזונדערס ראש השנה און יום כפור. עס האט אנגעווארפען א מורא צו דיינקען, אז די מלאכים, וואס האבען זיך צוגעהערט אויבען אין הימעל, האבען פארשטאנען יעדעס איינציגע ווארט. און ער איז געווען גענייגט צו דיינקען, אז דער חזן, דער בעל תפילה, האט

אויך פאַרשטאַנען; ער האָט געזונגען מיט אַזאַ געפיל און האָט זיך געוואָרגעלט מיט אַזאַ הייסער פרומקייט. אַ סך סאָלאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען, צו וועלכע דער עולם האָט זיך צוגעהערט מיט אַ דורכגענומענער שטילקייט. די איינציגע צייט, ווען דאָס דאַווענען אין שול איז דעם קינד געוואָרען לאַנגווייליג, איז געווען אום שבת, ווען מען האָט געלייענט די פרשה פון דער תורה; ווייל די פרשות ווערען געלייענט אַ גאַנץ יאָר וואָך ביי וואָך אין אַ מאָדנעם זינג־זאַנג, מיט בלויז טיילמאָל אַ ניגון. דער ניגון איז געגאַנגען לויט דעם טראָפּ אונטער די ווערטער, און דער טראָפּ, וואָס האָט געמאַכט שיינע מוזיק, איז גראָד געווען זעלטען, און דער שענסטער טראָפּ פון אַלע, וואָס האָט אויסגעשפּונען דאָס וואָרט מיט אַלערליי דריידלאַך און טרעלען, ווי אַ פויגעל־געזאַנג, איז פאָרגעקומען בלויז עטלאַכע מאָל אין׳ם גאַנצען חומש. דאָס קינד, זיך איינהערענדיג צו דעם זינג־זאַנג אָן אַ סוף, האָט געטראַכט, אַז ער וואָלט באַשפּרינקעלט די פרשה מיט פויגעל־געזאַנג און ער וואָלט געמאַכט אַז די תורה זאָל זינגען. אָבער ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קאָן נישט זיין. ווייל די תורה איז געווען ערנסט און שטרענג און בכבוד׳יג, אַזוי ווי די וויכטיגע בעלי בתים פון שול, וואָס האָבען זי געטראָגען הויך, אָדער האָבען זי צוזאַמענגעוויקעלט און איר אָנגעטאָן דאָס מענטעלע מיט דער כתר תורה מיט די קלינגעלדיגע זילבער־גלעקלאַך. אפילו דער פּשוט׳סטער טראָפּ איז נישט געווען אָנגעצייכענט אויף דער תורה, ניין, אפילו קיין צייכען האָט זיך אויף איר נישט געפונען. בלויז די לשון קודש׳דיגע אותיות האָט מען געקענט זען אויף דעם הייליגען פּאַרמעט, און זיי זיינען געווען געשריבען, נישט געדרוקט, ווייל די דרוק־מאַשין איז נישט אַזוי ווי די כשר׳ע האַנט פונ׳ם סופר.

דאָס קינד האָט געטראַכט, אַז עס איז געווען אַ וואונדערלאַכער אויפטו צו קענען דאָס לייענען, און אַ נישט פיל קלענערער אויפטו צו וויסען גענוי ווי אַזוי דאָס אויסצוזינגען. זיבען אידען — צוערשט אַ כהן, דערנאָך אַ לוי און דערנאָך פינף פּשוט׳ע ישראלים — זיינען אויפגערופען געוואָרען אויף דער בימה צו שטיין און זיך צוהערען ווי דער בעל־קורא לייענט דאָס ספר, און זייער

ארויפקומען און אראפגיין האט איבערגעריסען די מאנאטאנקייט פונ'ם לייענען.

נאך דער תורה זיינען געקומען די נביאים, וואס האבען אויפ־געלעבט דעם קינד'ס אינטערעס, ווייל זיי האבען געהאט אן אנדערען און א מער אויסטערלישען ניגון, מינארנע, פול מיט האלבע טענער און זיסער טרויערדיגקייט, וואס האט זיך געענדיגט אין א געקלאנג פון באגייסטערונג. ווייל די נביאים, כאטש זיי האבען געדונערט געגען די זינד פון די אידען, און האבען געפריידיגט „הוי ואבוי", האבען אויך נביאות געזאגט אויף טרייסט, ווען די צייט פון גלות און פאראכטונג וועט פארביי און משיח וועט קומען און צוזאמענ־נעמען זיין פאלק פון די פיר עקען פון דער ערד, און דאס בית המקדש וועט צוריק אויפגעבויט ווערען אין ירושלים, און אלע פעלקער וועלען דינען צו דעם גאט וואס האט געגעבען זיין תורה צו די אידען אויפ'ן בארג סני. און דערוויל איז בלויז ישראל געווען פארפליכטעט אויסצופאלגען יעדען אות, ווייל בלויז ד אידען — געבוירען צי אומגעבוירען — האבען איינגעשטימט דאס צו טאן אונטער דונערען און בליצען אויפ'ן בארג סני. אפילו דעם קינד'ס נאך נישט־געבוירענע נשמה איז דארט געווען און האט אנגענומען דעם יאך פון דער תורה. ער האט אפט געפרופט צו דערמאנען זיך דעם עפיזאד, נאר כאטש ער האט זיך געקענט פארשטעלען דאס בילד גאנץ קלאר, און האט געזען ווי די נשמות קרייזלען זיך איבער די בערג אזוי ווי ווייסע וואלקענס, האט ער אבער נישט געדענקט, אז ער זאל האבען געוועזען צווישען זיי. קיין צווייפעל נישט, אז ער האט עס פארגעסען, צוזאמען מיט די אנדערע דערפארונגען וואס ער האט געהאט איידער ער איז געבוירען גע־ווארען — אזוי ווי די צוויי מלאכים, וואס האבען אים געלערנט תורה און האבען אים איינמאל אין דערפרי געוויזען דעם גן־עדן און יעדען אווענט דעם גהינום — ווען אין דער רגע וואס ער איז געבוירען געווארען האט אים דעם מלאך'ס פינגער א שנעל געטאן אין דער אויבערשטער ליפ און האט אים געשיקט אין דער וועלט אריין וויינענדיג פון ווייטאג, און מיט דעם קנייטש אונטער די נאז־לעבער, וואס איז אין יעדען מענשען'ס פנים דער שטעמפעל, אז מען האט פארגעבען אלץ וואס אין הימעל טוט זיך. נאר יעדען

שבועות — אין דעם יום טוב פון מתן תורה — איז די שול געווען אויסגעפוצט מיט גרינס און בלומען. בלומען זיינען נישט געווען גרינג צו באַקומען אין ווענעדיג — די שטאָדט פון שטיינער און דעם ים — דאָך האָט יעדע שול (און עס זיינען געווען זיבען אין דעם שמאָלען געטאָ, טייל אַלט און שיין, טייל אָרעם און שפּל׳דיג) געהאַט אירע זיילען אָדער באַלקאָנען אַרומגעפלאָכטען מיט רויזען, נאַרציסען, ליליען און שוועסטערלאַך. נאָך שענער זיינען געווען די מנהגים פון סוכות, ווען אין דעם סקווער אָדער אין די הויפען פון די שולן האָט מען אויפגעשטעלט סוכות צום זכר פון די טעג, ווען די בני ישראל האָבען געלעבט אין ביידלאַך אין דער מדבר. דעם קינד׳ס פאָטער, ווייל ער איז געווען באַזונדערס פרום, האָט געהאַט אַ ביידעל פאַר זיך אַליין, באַדעקט מיט גרינעם סכך און באַהאַנגען מיט פרוכטען, און אויסגעמעבעלט מיט שטולען און מיט אַ טיש, ביי וועלכען דאָס קינד איז געזעסען, און דער בלויער הימעל האָט זיך געשפּילט אין „איך זע דיך“ דורך די בלעטער, און דאָס ווייסע טישטוך איז געווען באַלייגט מיט ציטערדיגע שאָטענס און פינקעלדיגע זון־שטראַלען. און אַרום די לעצטע טעג יום טוב האָט ער אָנגעהויבען אוועקצועסען דעם דאַך, אוועקעסענדיג די הענגענדיגע עפּעל און פאָמעראַנצען, און די רייצענדיגע וויינטרויבען. און דורך דעם גאַנצען שיינעם יום טוב האָט די שול געשורשעט מיט לולבים, אַרומגעבונדען מיט ווערבע־צווייגען פונ׳ם טייכעל און מיט צווייגען פון אַנדערע ליבליכע בוימער — אַזוי ווי עס שטייט געשריבען אין ויקרא — וואָס די אידען פלעגען בייגען און שאָקלען צו מזרח און מערב און דרום און צפון, און דערנאָך צום הימעל, און שמעקענדיג די אתרוגים, וואָס זיי האָבען געהאַלטען אין שאַכטלען אויסגעבעטעט מיט ווייסער וואָל.

אַזוי ווי מען האָט נישט געטאָרט עסען קיין זאַך פאַר אתרוג בענשען, האָט אַ איד אַרומגעטראָגען אַ לולב מיט אַן אתרוג צו יענע ווייבער, וואָס האָבען נישט געקענט פאַרלאָזען דאָס הויז צוליב היימישע פליכטען — און די היים איז טאַקע געווען אַ פרוי׳ס וויכטיגסטער אָרט, און צינדען שבת־ליכט אַ פרוי׳ס הייליגסטע פליכט, און אַפילו אין שול איז זי געזעסען אויף אַ פאַרצוימטען באַלקאָן, אַוועק פון די מאַנסלייט אונטען.

דעם זיבעטען טאג סוכות האט דאס קינד געהאט א קליין בינטעל באבלעטערטע צווייגען, הושענות, וואס ער האט געשלאגען אויף דער שול-באנק, און זיינע זינד זיינען אוועקגעפאלען מיט די בלעטער, וואס זיינען זיך צופלויגען אויף דער ערד, זוען ער האט געשריען „הושענא, הושיעה נא". א גאנצע נאכט האט זיין פאטער געדאווענט אין שול, נאר דאס קינד איז אהיים געגאנגען שלאפען, נאך א העלדישען קאמף מיט זיינע צופאלענדיגע ברעמען, האפענדיג נישט צו זען זיין שאטען אן א קאפ אויף די שטיינער, ווייל דאס איז געווען א סימן פון טויט. נאך דער ניינטער טאג סוכות איז געווען דער בעסטער, שמחת תורה, ווען מען ענדיגט די לעצטע פרשה פונ'ם חומש און מען הויבט גלייך אן די ערשטע אויפסניי, צו באווייזען, אז די שמחה ביים עולם איז נישט געווען דערפאר וואס מען איז פארטיג געווארען . דעם, וואס מען האט אויפגערופען צו דער לעצטער פרשה, האט מען גערופען דער „חתן התורה", און דעם, וואס מען האט גערופען צו דער ערשטער פרשה, האט מען גערופען „חתן בראשית", און מען האט געמאכט א חתונה, צו וועלכער אלע זיינען געווען געלאדען. די אינגלאך האבען זיך גע־ריסען איבער זיסע זאכען אויף דעם דיל פון שול. די ספרי תורות האט מען געטראגען ארום און ארום זיבען מאל, און די אינגלאך זיינען נאכגעגאנגען מיט פאנען און הבדלות, אין לייכטערס פון אויסגעהוילטע מייערלאך, און האבען פריילאך מיטגעזונגען „אנא, הושיעה נא", „הצליחה נא". דער חזן איז געווען אזוי פריילאך, אז ער האט זיך קוים געקענט איינהאלטען פון טאנצען. אודאי האט זיין קול געטאנצט ווען ער האט געזונגען. עס איז נישט געווען נאך אזא פריילאכע צייט, חוץ פורים — דער יום טוב, ווען אסתר המלכה האט באפרייט איר פאלק פון המן הרשע — ווען מען האט זיך געשיקט שלח מנות איינער צום אנדערען, און די מענער האבען זיך פארשטעלט און אנגעטאן ווי ווייבער און פארגעשטעלט קליינע שפילען. דאס קינד איז ארומגעגאנגען מיט א גרויסער פאלשער נאז, און ווען מען האט דערמאנט דעם נאמען „המן" ביים לייענען די מגילה, וואס איז אויסגעזונגען געווארען אויף א נייעם פרישען אופן, האט ער נקמה'דיג געקלאפט מיט א קליינעם האמער אדער געמאכט א גרויסען טומעל מיט א גראגער. דער אנדערער יום טוב

פון אַ אידישער באַפרייאונג — חנוכה — איז אויך געווען במעט אַזוי איינדרוקספול, ווייל צום זכר פונ'ם נס פונ'ם קריגעל בוימעל, וואָס האָט געהאַלטען דאָס ליכט ברענענדיג אין בית המקדש, ווען יהודה המכבי האָט עם אויפסניי באַזיגט פון די גריכישע געטער, האָט מען אין געטאָ אָנגעצונדען חנוכה־ליכטלאַך, איינס די ערשטע נאַכט און צוויי די צווייטע נאַכט, און אַזוי ווייטער ביז אַכט האָבען געברענט אין אַ ריי, חוץ דעם שמש־ליכטיל, וואָס האָט אָנגעצונדען די אַנדערע, און דאָס קינד האָט געזונגען „במה מדליקין" און אַנדערע תפילות, קוקענדיג אויף די געדיכט צוזאַמענגעדריקטע פלעמלאַך.

און אַזוי האָט דאָס קינד געלעבט און געוואַקסען אין דער אינערלאַכער וועלט פון חלומות, זיין פאַנטאַזיע האָט אים צוריק־געפירט אין אוראַלטען ארץ ישראל און פאַראויס צו עפּעס אַן אומקלאָרער אויפלעבונג. זיינע טעג אַרומגעגאַרטעלט מיט תפילות און שיינע מנהגים, אפילו זיינע שפּילערייען אין באַלען אָדער ניס געהייליגט פון סנדלפון, דעם אינגעלמלאַך, צו וועמען ער האָט געבעטען: „אוי, סנדלפון, האַר פון וואַלד, באַשיץ אונז פון צער".

II.

עס זיינען געווען צוויי זאַכען אינ'ם געטאָ, וואָס האָבען גע־האַט אַ מאָדנע צוציאונג פאַר דעם קינד: איינס איז געווען אַ גרויסע מאַרמאָרנע פּליטע אויף דער וואַנט נעבען זיין הויז, וואָס ער האָט ביסלאַכווייז אָנגעהויבען צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז אַ גזירה, אַז אידען, וואָס זיינען געשמד'ט אויף קריסטען, טאָרען זיך קיינמאָל נישט אומקערען צוריק אין געטאָ און טאָרען נישט האָבען קיין באַציאונגען מיט די איינוואוינער פונ'ם געטאָ, אונטער אַ שטראָף פון שטריק, די תליה, די תפיסה, דעם קאַנטשיק, אָדער דעם מאַרטער־געשטעל; דאָס צווייטע איז געווען אַ מאַרמאָרנע פיגור פון אַ שיין מיידעל אין אַ פאַלענדיג געוואַנט, וואָס איז געלעגען אויף דער אויסערסטער וואַנט פונ'ם געטאָ, אַראָפּקוקענדיג אויף דעם געטאָ מיט מילדע אויגען.

אָן איבערבלייבאַכץ און צייכען פון אַ פריערינער צייט, האָט זי, צוזאַמען מיט דער מאַרמאָר־פּליטע, דערמאָנט דאָס קינד אָן דער

פרעמדער אומקלארער וועלט אין דרויסען, וואו מענשען פון א פארבאטענעם גלויבען האבען אויסגעשניצט פארבאטענע געשטאל־טען. אבער ער איז קיינמאל נישט ארויסגעגאנגען אין דרויסען, וויינינגסטענס קיינמאל נישט מער פון עטלאכע גאסען, ווייל וואס וועט ער טאן אין וועגעדיג?

ווען ער איז אויסגעוואקסען גענוג צו זיין נוצליך, האט אים דער פאטער אנגעשטעלט אין זיין לאמבארד, און פאר א צושטרייאונג איז אלעמאל געוועזען די שול און דאס לערנען תנ"ך מיט פאר־שידענעם פשט, און די גרויסע גמרות, דער כאאס פון רבנישער לערע און געזעצען. און איידער ער איז אלט געווארען דרייצען יאר האט ער זיך אנגעהויבען צוגרייטען צו דער בר מצוה. ווייל ביי דרייצען יאר איז שוין א קינד געווארען א מאן. זיינע זינד, וואס די פאראנטווארטליכקייט פאר זיי איז ביז איצטער געלעגען אויף דעם פאטער'ס אקסלען, וועלען איצטער פאלען אויף זיינע אייגענע, און פון איצטער אן וועט ער נישט זיין מער ווי בלויז א אידענע אין שול, מען וועט אים קענען צורעכענען צו א מנין. און אזוי האט ער נישט נאר בלויז באקומען א טלית'ל, נאר ער האט אויך אנגעהויבען צו לייגען תפילין, ארומוויקלענדיג די רציעות אויף דער לינקער האנט און פינגערס — דעם „של יד" און דעם „של ראש" אויפ'ן קאפ, און האט דערביי געטראכט אזוי ווי אין חומש שטייט געשריבען: „ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אותם לאות על ידכם והיו לטוטפות בין עיניכם". און ער האט אנגעהויבען לערנען זיין פרשה, ווייל דעם ערשטען שבת פון זיין דרייצענטען יאר וועט מען איהם אויפרופען, אזוי ווי א איד, צו לייענען די הייליגע תורה, נאר אנשטאט צו הערען, וועט ער דארפען אליין לייענען פון דער ספר תורה, וואו עס זיינען נישטא קיין שום נקידות און קיין שום טראפ.

דאס איינגעל איז געווען שעמעוודיג, און דער געדאנק, אז ער וועט זיך דארפען דרייסט באווייזען אויף דער בימה פאר דעם גאנצען עולם, האט אויף אים אנגעווארפען א שרעק. אחוץ דעם קען ער מאכען טעות'ן אין די ווערטער אדער אין טראפ. דאס איז געווען א ביטערע צייט, וועלכע דער געדאנק פון נייע קליידער,

בר מצוה מתנות און פריילעכקייט האט קוים פארלייכטערט. טייל־מאל האט ער זיך אויסגעכאפט אין מיטען דער נאכט אין א קאלטען שווייס, נאכדעם ווי עס האט זיך אים גע'חלום'ט, אז ער איז געשטאנען אויף דער בימה אין א שטומער פארגעסענקייט, אלע אויגען געווענדעט אויף אים. דערנאך האט ער איבערגעזונגען זיין פרשה שטיל פאר זיך אליין, צו פארזיכערען זיך, אז ער געדיינקט זי. און א מאדנע זאך, דער פסוק האט זיך גראד אנגעהויבען מיט „ויהי בחצי הלילה". אין אמת'ען האט ער עס געקענט אזוי גוט ווי דעם אלף בית, ווייל ער האט זיך זייער שטארק גענומען די מי, קיינמאל נישט פארפעלט אויסצולערנען א שיר, אדער אויספילען א פליכט, און זיינע גיריגע אויגען האבען אויסגעקוקט אויף א לעבען פון אמת און געהארכזאמקייט. און וואס אמבאלאנגט לשון קודש און נקודות, האט עס אים שוין פון לאנג אויפגעהערט צו שרעקען; נקודות זיינען בלויז געווען פאר קינדער און נאראנים, און ער איז שוין געווען א ידען אין גמרא, דורכגעטריבען אין פלפול און אין צוזאמענפאסען פסוקים — א גאנץ רבי'לע! פלעגט מען זאגען אין געטא. און ווען דער גרויסער מאמענט איז ווירקליך געקומען, נאך עטלאכע ציטערדיגע וואנדרונגען און דריידלאך אינ'ם נגון, האט ער אויסגעפונען, אז זיין קול איז געפלויגען הויך, זיגעריש, און דאן איז עס געווארען פאר אים אן איידעל פארגעניגען צו האלטען און צו באהערשען דעם גאנצען צוהערענדיגען עולם. דערנאך האבען זיינע טאטע־מאמע באקומען א סך באגריסונגען פאר דעם שטייגער ווי אזוי ער האט „געזאגט זיין פרשה".

און אצינד, ווען ער איז שוין געווארען א מאן, האבען אנדערע טיילען פון דער אידישקייט אנגעהויבען שפילען א וויכטיגע ראלע אין זיין לעבען. ער איז געווארען א מיטגליד אין דער חברה קדישא, וועלכע האט מטהר געווען די מתים איידער מען האט זיי מקבר געווען אויף דעם קליינעם אינזעל־בית־עלמין, וועלכעס מען האט גערופען בית עלמין, ווייל עס איז נישטא קיין טויט אויף דער וועלט, ווייל, לויט ער האט זיגעריש געזונגען פרייטאג־צו־נאכט, איז גאט א „מחיה מתים ברחמים רבים". און אצינד האט מען אים שוין אויך געקענט פאררעכענען פאר א מאן, ווען עס איז

געקומען צו א שבעה, ווען מען דארף זיצען זיבען טעג אויף דער ערד און תפילה טאָן פאר'ן מת. דאָס אינגעל האָט זיך געוואונדערט וואָס עס פלעגט ווערען פון אַט די נשמות; טייל, האָט ער זיך געשראָקען, זיינען געגאַנגען אין גהינום אריין, ווייל ער האָט גע־וואוסט, אז די מענשען האָבען געטאָן און געגעסען פארבאָטענע זאכען. עס איז געווען א טרייסט צו טראַכטען, אז אפילו אין גהינום ברענט נישט קיין פייער אום שבת, און עס איז נישטאָ קיין שבת־גויע. ווען משיח וועט קומען, וועט מען זיי אפשר אלעמען מוחל זיין. האָט דען נישט די גמרא געזאָגט, אז דאָס גאַנצע פאָלק ישראל — צוזאַמען מיט די גוטע מענשען פון אלע פעלקער — וועט האָבען א חלק אין יענער וועלט?

III.

עס זיינען געווען א סך תעניתים אויפ'ן לוח פונ'ם געטאָ, די מערסטע פון זיי צוועלף שעה לאַנג, און טייל פיר און צוואַנציג. קיין ביסען שפייז און קיין טראָפּען וואַסער טאָר מען נישט נעמען צו די ליפּען פון זונאונטערגאַנג פון איין טאָג ביז די נאכט פאַלט צו דעם אַנדערען טאָג. דעם קינד איז בלויז דערלויבט געוואָרען צו האַלטען עטלאַכע תעניתים, און די אויך בלויז טיילווייז, אָבער אַצינד האָט שוין זיין נשמה אליין געהאַט דאָס רעכט צו באַשליסען ווי לאַנג און ווי אָפט זי זאָל זיך פייניגען, און זי האָט באַשלאָסען דאָס צו טאָן ביי יעדער געלעגענהייט. און די גרויסע געלעגענהייט איז גיך געקומען. נישט דער שווארצער תענית, ווען דער עולם איז געזעסען אין די זאָקען אויף דער ערד אין שול, וויינענדיג און קלאָגענדיג אויף חורבן ירושלים, נאָר דער גרויסער ווייסער תענית, דער שרעקלאַכער יום כפור, וואָס שטייט געבאָטען אין דער תורה. פאר דעם איז געקומען א לאַנגער חודש פון פייערלאַכע תפילות, וואָס האָט אריינגעפירט דאָס נייע יאָר. דאָס נייע יאָר אליין איז געווען דער הייליגסטער פון אלע יום טובים, מיט א האַלבען טאָג לאַנג מיט תפילות, און מיט שרעקלאַכע בלאָזערייען פונ'ם שופר. עס זיינען געווען דרייערליי אויסרופען אויף אַט דעם פרימיטיווען טראָמפּייטער — איינפאַך, ציטערדיג, קלאָגענדיג; און מען פלעגט

זיי אלע אויסבלאזונען אין מאדנע מיסטישע קאמבינאציעס, דורכגע־וואָרפען מיט ליידענשאפטליכע אויסברוכען פון געבעט. דער זינדער איז געוואָרענט געוואָרען תשובה צו טאָן, ווייל דאָס נייע יאָר איז געווען דער יום הדין. ניין טעג האָט גאָט גע'משפט די נשמות פון די לעבעדיגע, און באשלאָסען זייער גורל אויף דעם קומענדיגען יאָר — ווער עס זאָל לעבען און ווער עס זאָל שטארבען, ווער עס זאָל רייך ווערען און ווער עס זאָל פאראָרימט ווערען, ווער עס זאָל קראַנק זיין, און ווער עס זאָל זיין געזונט. נאָר צום סוף פונ'ם צענטען טאָג, דעם טאָג פונ'ם גרויסען ווייסען תענית, זיינען די ביכער אויבען מיט די משפטים פארמאכט געוואָרען אויפ'ן גאנצען יאָר. ביז בין השמשות איז נאָך געווען צייט, נאָר דאמאָלט — וואָס עס איז אָנגעשריבען געוואָרען איז שוין פאר'חתמ'עט געוואָרען, און ווער עס האָט נישט באמת תשובה געטאָן האָט פארלוירען זיין לעצטע געלעגענהייט פון מחילה. וואָס זשע פאר א וואונדער, ווען פרי אין די עשרת ימי תשובה, פלעגט די באפעלקערונג פונ'ם געטאָ גיין סטאדעווייז צו דער קאנאל־בריק תפילה צו טאָן אז אירע זינד זאָלען איינגעזונקען ווערען אינ'ם וואסער און זאָלען פארטראָגען ווערען צום ים!

ס'איז געווען דער צענטער טאָג, און א שרעקלאך געפיל פון הייליגען גורל איז געהאנגען איבער דעם געטאָ. אין יעדען הויז האָט געברענט א ריזיג וואקסען ליכט, ווייס און פייערלאך, א גאנצע נאכט, און מען האָט געשלאָגען כפרות מיט הינער אָדער מטבעות ארום די קעפ פון די מענשען מכפר צו זיין פאר זייערע זינד. דער פרימאָרגען איז אויפגעגאנגען גרוי און קאלט, נאָר מיט'ן פרימאָרגען איז שוין די באפעלקערונג געווען רירעוודיג, ווייל מען האָט אָנגעהויבען דאווענען זעקס אזייגער אין דער פרי און עס האָט געדויערט אָן אונטערברעך ביז זיבען א זייגער ביינאכט. א סך פון די מענער האָבען געטראָגען קיטלען אזוי ווי תכריכים, און די גאָר פרומע זיינען א גאנצען טאָג געשטאנען, זיך שאָקלענדיג אהין און אהער און זיך געקלאפט ודוי אין הארצען. א לאנגע צייט האָט דאָס איינגעל אויך געוואָלט שטיין, נאָר אין דער געפאקטער שול האָט געשמעקט מיט שווערע ריחות, און צום סוף, ארום האלבען טאָג, צארט און שוואך, האָט ער זיך געמוזט זעצען. אָבער ער

איז געווען אַנטשלאָסען צו פאַסטען ביז נאַכט. ביז דאַמאָלס האָט ער אַלעמאָל איבערגעריסען זיין פאַסטען ערגעץ אין מיטען דאַווענען, איז אַהיים געגאַנגען אַרום עק גאַס און זיך געקוויקט מיט חלה און פיש. ווען ער איז אַלט געוואָרען זיבען אָדער אַכט יאָר איז זיין אַנבייסען געקומען אום האַלבען טאָג. נאָר וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ לייגגער האָט ער געפאַסט, און עס איז ביי אים געוואָרען אַ כבוד זאָך זיך אַליין איבערצושטייגען יעדעס יאָר. דאָס לעצטע מאָל האָט ער געבראַכט זיין אַנבייסען ביז שפּעט נאָך האַלבען טאָג, און איצט וואָלט עס געווען נישט מוחל צו זיין ווען ער זאָל נישט קענען אויספאַסטען און אַהיים גיין, שטאָלץ און אָן זינד, צו טרינקען וויין מיט די מאַנסלייט. ער איז אַזוי בלאָס געוואָרען, ווען דער מוסף האָט זיך פאַרצויגען, אַז זיין פאָטער האָט אים עטלאַכע מאָל געבעטען ער זאָל אַהיים גיין עסען. אָבער דאָס איינגעל איז געווען אַנטשלאָסען אויסצוהאַלטען דעם גאַנצען תענית. און פון צייט צו צייט האָט ער פאַרגעסען זיין קאָפּ־ווייטאַג און דאָס נאַגעניש אין מאַגען אין דער ערנסטקייט פון זיין ליידענשאַפטליכען דאַווענען און אין דעם צויבער פון די גייסטער־האַפטע פיגורען וואָס האָבען געוויינט און געקלאָגט אין דער חושכ׳דיגער שול, און איינמאָל האָט ער געזען אין זיין פאַנטאַזיע ווי דער הימעל איבער׳ן קאָפּ האָט זיך געשפּאָלטען און גאָט איז געזעסען אויף דעם כסא המשפּט, אין אומגעזעענער דורך דעם איבערפלוס פון בלענדענדיג ליכט, און אַרום אים די פיר־פליגעלדיגע כרובים און די פייערדיגע רעדער און די היילינע באַשעפענישען האָבען געזונגען „קדוש, קדוש, קדוש ה׳ צבאות כל הארץ מלא כבודו“. דערנאָך האָט אַ גרויסע מורא געשוועבט איבער דער שול, און די גרויסע מאַכטיגקייטען פון דער וועלט זיינען געווען אַזוי ווי קאָנצענטרירט אַרום איר, גלייך יעדעס באַשעפעניש וואָלט געוואַרט אין אָנגעשטרענגטער שטילשווייגעניש אויף די שרעקלאַכע ווערטער פונ׳ם משפּט. דערנאָך האָט ער געפילט אַ קילען, זיסען ריח באַשפּריצט אויף זיין שטערען, און אַזוי ווי פון די ווייטע עקען פון דער וועלט, האָט ער געהערט אַ קול, וואָס האָט געקלונגען אַזוי ווי זיין פאָטער׳ס, וואָס האָט אים געפרעגט צי ער פילט זיך שוין בעסער. ער האָט געעפענט זיינע אויגען און קוים געשמייכעלט,

און האָט געזאָגט, אַז עס איז אים גאָרנישט, נאָר איצט איז זיין פאָטער באַשטאַנען, אַז ער מוז אַהיים גיין עסען. און אַזוי, נאָך אַלץ איבערראַשט פון די גרויסקייטען וואָס ער האָט געזען, האָט ער זיך פאַר'חלומ'ט דורכגעשלעפּט דורך דער ענגשאַפט פון די שאַקלענדיגע, וויינענדיגע דאַוונערס, איבער וועלכע עס האָט, ווייזט אויס, נאָך אַלץ געשוועבט עפּעס אַ גרויסע, פייערלאַכע מורא, און ער איז אַרויסגעקומען אין דעם קליינעם סקווער און אַריינגעצויגען אַ דערקוויקענדיגען אָטעם פרישע לופט, זשמורענדיג זיינע אויגען פונ'ם פלוצלונגען פלאַם זונליכט און בלויען הימעל. אָבער דאָס געפיל פון מורא איז נאָך אַלץ געווען מיט אים, ווייל דאָס געטאָ איז געווען פאַרלאָזען, די געשעפטען זיינען געווען פאַרמאַכט, און אַ הייליגער הויך פון שטילקייט איז געווען איבער די שטיינער און איבער די הייזער, וואָס האָט זיך נאָך שטאַרקער געפילט דורך דעם דונער פון אומאויפהערלאַכע תפילות פון שול.

ער איז געגאַנגען צום הויכען ניין־שטאָקיגען הויז, און ער האָט זיך שרעקלאַך פאַרשעמט. אודאי האָט ער צו פרי נאָכגעגעבען. ער האָט זיך שוין געפילט בעסער, די לופט האָט אים אויפגעלעבט. ניין, ער וועט נישט איבעררייסען זיין פאַסטען; ער וועט אַביסעל אַרומשפּאַצירען, דערנאָך וועט ער צוריקגיין אין שול אַריין. יאָ, אַ רירעוודיגער שפּאַציר וועט אים איינגאַנצען צוריקברענגען צו זיך.

עס איז נישט געווען קיין וועכטער ביים אָפענעם טויער; די היטערס פונ'ם געטאָ האָבען זיך אַראָפּגע'גנב'עט אַ יום טוב, וויסענ־דיג אַז אין דעם טאָג פון אַלע טעג איז נישט נויטיג צו היטען. דאָס היטער־שיפעל איז געלעגען צוגעאַנקערט צו אַ זייל אָן מאַנ־שאַפט. אַלץ איז געווען אין איינקלאַנג מיט דעם אינגעל'ס געפיל פון פייערלאַכער אויסטערלישקייט. נאָר ווען ער איז געגאַנגען פאַזע דעם קאַנאַרעדזשאָ ברעג, און ווייטער אין דער אומבאַקאַנטער שטאָט אַריין, האָט אַ מאָדנע אומרוהיגקייט און דערשטוינונג אָנגעהויבען אַריינצודרינגען אין זיין נשמה. אומעטום, נישט קוקענדיג אויף דער גרויסער מורא וואָס האָט געשוועבט איבער דער וועלט, זיינען געשעפטען געווען אָפען און מענשען זיינען אַרומגעגאַנגען אומפאַרזאָרגט אין די אויסטערלישע שמאָלע געסלאַך;

קינדערלאך האבען געלאכט אין די ארעמס פון זייערע אמען, די נאנדאלירס זיינען, ווי געוויינלאך, געשטאנען גלייכגעוויכטיג אויפ'ן שטערען פון זייערע שיינע שווארצע שיפלאך, און האבען רוהיג געוויאסעלט. דאס וואסער האט געפינקעלט און געטאנצט אין דער נאכמיטאג זון. אויפ'ן מארק האבען די זון־פארברוינטע אלטע פרויען לעבעדיג געפלאפעלט מיט זייערע קונים.

ער האט געוואנדערט אליץ ווייטער און ווייטער אין א שטייגענדיגער פארוואונדערונג און אומרוהיגקייט. פלוצלונג האט זיין זארג אויפגעהערט, אז אויסברוך פון א וואונדערליכער מעלאדיע האט דערגרייכט צו אים; עס איז נישט נאר געווען א פריידיגער מאטיוו, נאר אנדערע מאטיווען האבען זיך, האכט זיך, אויסגעמישט מיט דעם און האבען צושמאלצען זיין הארץ מיט אומדענקבארען צויבער; ער האט נאכגעיאגט די מאדנע קלאנגען, קומענדיג אליץ נענטער און נענטער, און צום סוף איז ער אומדערווארט ארויסגעקומען אויף א ריזיגען סקווער ארומגערינגעלט מיט קאלאנעס, אונטער וועלכע עס זיינען געזעסען שיין געקליידעטע הערען און דאמען און האבען געטרונקען ביי קליינע טישלאך, און האבען זיך צוגעהערט צו מענער אין רויט, מיט גרויסע שווארצע קאקארדעס אין זייערע הוטען, וועלכע זיינען געזעסען אין א ריי אויף א מיטעלסטער פלאטפארמע, און האבען געבלאזען גרויסע גלאנצענדיגע טראמפייטערס; א סקווער אזוי גרויס און אזוי געפאקט מיט גליקלאכע פלאפלענדיגע מענשען און פלאטערדיגע טויבען, אז ער האט געגלאצט ארום אין בלענדענדיגער דערשטוינונג. און דערנאך, אויפהויבענדיג זיינע אויגען, האט ער דערזען אן אויסזיכט, וואס האט אים פארכאפט דעם אטעם — א וואונדערליכע געביידע, אזוי ווי זיין חלום פונ'ם היכל פון ציון, שיינענדיג מיט גאלד און שטראלענדיג ארויף אין כשופ'דיגע קופאלען און שפיצען, און באקרוינט מיט פיר בראנזענע חיות, וואס ער איז געווען זיכער, אז דאס מוזען זיין די באשעפענישען וואס מען רופט פערד, מיט וועלכע פרעה האט נאכגעיאגט די אידען צום רויטען ים. און הארט דערנעבען האט זיך געהויבען א ריזיגער טורעם, ווי דער טורעם פון בבל, וואס האט געצויגען דאס אויג

אַרויף און אַרויף. זיין ברוסט האָט זיך אָנגעפילט מיט אַ מאָדנעם תענוג, וואָס איז כמעט געווען ווייטאָג. דער פאַר'כשופ'טער טעמפּעל האָט אים געצויגן אַריבערצוגיין דעם סקווער; ער האָט געזען אַן אָרעמע פרוי אין די בלויזע האָר איז אַריינגעגאַנגען און ער איז איר נאָכגעגאַנגען. דערנאָך איז אים עפּעס באַפאַלן אַ וואונדערבאַרע גאָלדענע מרה שחורה, און אַ געפיל פון וועלבונגען און זיילען און שטייענדיגע דעכער און געבויגענע ווענט באַשיינט מיט קאָלירטע בילדער. און דער תענוג, וואָס איז געווען כמעט ווייטאָג, האָט אַלץ מער אָנגעפילט זיין האַרץ, ביז עס האָט זיך אים אויסגעוויזען, אַז זיין ברוסט מוז פּלאַצען. דערנאָך האָט ער געזען די אָרעמע פרוי אין די בלויזע האָר אַנידערקניען, און אין אַ רגע האָט ער פאַרשטאַנען, אַז זי בעט צו גאָט — יאָ, און דאָס נאָך אין דער אָפּטיילונג פאַר מאַנסלייט — און אַז דאָס איז נישט געווען קיין טעמפּעל, נאָר איינער פון יענע פאַרבאָטענע פּלעצער, וואָס מען רופט קירכען, צו וועלכע עס זיינען געגאַנגען יענע שוידערליכע משומדים, וועגן וועלכע עס האָט זיך גערעדט אויף יענער מאַרמאָרנער פּליטע אינ'ם געטאָ. און, אין דער צייט וואָס ער האָט געקעמפּט מיט דער צומישעניש פון זיינע געדאַנקען, איז אַ פּרעכטיג, גלאַנצענדיג באַשעפעניש צוגעגאַנגען צו אים מיט אימה און שטרענג געהייסען אַראָפּנעמען דאָס היטעל. ער איז אַרויסגעלאָפען פון דער וואונדערליכער געביידע אין גרויס שרעק, זיך אָנשטויסענדיג אָן די פּילע שפּאַצירער אין סקווער, און ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט ביז די פריילאַכע מוזיק פון די גרויסע גלאַנצענדיגע טראָמפּייטערס איז אָפּגעשטאָרבען הינטער אים. און אפילו דעמאָלט איז ער געגאַנגען גיך, גלייך עס וואָלט אים נאָכגעיאָגט די פרעמדע גרויסע וועלט, אין וועלכער ער האָט אַריינגעדרונגען צום ערשטען מאָל. און פּלוצלונג האָט ער זיך געפונען אין אַ שמאָל געסעל אָן אַן אויסגאַנג, און ער האָט געוואוסט, אַז ער קען נישט געפינען זיין וועג צוריק אין געטאָ. ער האָט זיך שוין געוואָלט נאָכפרעגען ביי אַ פרוי, וועלכע האָט אויסגעזען גוטהאַרציג, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, מיט אַ שוידער איבער'ן רוקען, אַז ער האָט נישט געטראָגען די געלע לאַטע O, אַזוי ווי אַ מאַן דאַרף טראָגען, און אַזוי ווי ער איז שוין איצט

געווען בר מצוה, וועלען אים די וועגעציאַנער באַטראַכטען פאַר א מאַן. אויף איין מאָמענט פון פאַרלאַרענקייט האָט זיך אים אויסגעוויזען, אַז ער וועט שוין קיינמאָל נישט געפינען דעם וועג צוריק אין געטאָ אַריין; נאָר צום סוף האָט ער זיך באַטראַכט נאָכצופרעגען אויף דעם קאַנאַרעדזשאַ, און אַזוי ביסלאַכווייז, מיט אַ פאַרקילט האַרץ און ציטערענדיג, האָט ער דערגרייכט דאָס באַקאַנטע אייזערנע טויער און האָט זיך אַריינגעשמוגעלט.

אַלץ איז געווען אַזוי ווי פריער אין'ם געטאָ. די אייגענע הייליגע שטילקייט אין הויף און סקווער, נאָך דייטליכער געמאַכט דורך דעם תפילה-געוויש פון שול, און דער אַנקומענדיגער פאַר־נאַכט האָט נאָך צוגעגעבען אַ געוויסע פייערליכקייט.

„נו, האָסט געגעסען?" האָט דער פאָטער געפרעגט. דאָס אינגעל האָט צוגעשאָקעלט „יאָ". זיינע בלאַסע באַקען האָבען זיך לייכט אַ רויטל געטאָן פון אַ געפיל פון דערהויבונג. נאָך אַלעמען וועט ער דוקא אויספאַסטען. די מענער האָבען זיך געקלאַפּט אין האַרצען ודוי. „על חטא שחטאנו לפניך בכחש ובכזב", האָט דאָס אינגעל מיטגעזאָגט. נאָר כאָטש ער האָט אין זיין אויפמערקזאַמקייט צום וויינענדיגען נגון פון די ווערטער קוים באַמערקט דעם טייטש, איז דאָך עפּעס פון זיין אַלטער ליידענ־שאַפט און ערנסטקייט פאַרשוואונדען פון זיין קול. דער פאַרנאַכט איז צוגעפאַלען; די שאָטענס זיינען טונקעלער געוואָרען; די ווייסע געשטאַלטען, קלאַגענדיג און וויינענדיג אין זייערע קיטלען, זיינען געוואָרען מיסטיש. עס האָט זיך דערנענטערט די צייט ווען מען פאַר'חתמ'עט דעם ספר המשפט. די געשטאַלטען האָבען זיך איינגאַנצען איינגעבויגען, מיט די שטערענס ביז צו דער ערד, אויסרופענדיג מיט ליידענשאַפט איינמאָל נאָך דעם אַנדערען: „יהוה הוא האלהים; יהוה הוא האלהים!" עס איז געווען די שעה, ווען דעם אינגעל'ס געפיל פון באַהאַלטענער אימה איז אַלעמאָל געווען אַממערסטען אַנגעשפּאַנט. אָבער ער האָט נישט געקענט אָפּטרייסלען פון זיך דעם געדאַנק פון דער פריילִיכער פּיאַצאַ און דער וואונדערליכער קירך, וואו אַנדערע מענשען האָבען

תפילה געטאָן מיט אנדערע תפילות. ווייל עפּעס גרעסערס איז אריינגעטראָטען אין זיין לעבען, א געפיל פון א גרעסערער וועלט אין דרויסען, און איר ברייטקייט און פרעמדקייט האָט אָנגעפילט זיין נשמה מיט א נאָמענלאָזער פיין און אן אומבאַשטימטער אומרו. ער איז שוין מער נישט געווען קיין קינד פונ'ם געטאָ.

יוסף דער טרוימער

I.

„מיר טאָרען לייִנגער נישט וואַרטען, רחל", האָט מנשה גע־זאָגט שטיל, טרויעריג, אָבער מיט זיכערקייט אין טאָן. „ס'איז באַלד האַלבע נאַכט".

רחל האָט אייִנגעהאַלטען אירע זיפצען און זיך פאַרהאַלטען מיט דרך ארץ, ווען איר מאַן האָט אָנגעהויבען זאָגען די ברכות, אָבער איר הארץ האָט נישט געפילט קיין שום פרומע פרייד אין געדענקען ווי אַזוי גאָט פון אירע אבות האָט געראַטעוועט זיי און זייער בית המקדש פון דער גריכישער פאַראומרייניגונג. עס איז געווען צוריסען פון זאָרג איבער דעם גורל פון איר אייִנגעל, איר זון דעם למדן, וואָס איז פלוצלונג צום ערשטען מאָל נישט געווען אין דערהיים צו חנוכה־ליכט בענשען. וואָס האָט ער געטאָן — אין דרויסען פון די געטאָ־טויערען — אין דער גרויסער, פינסטערער, געדיכט־געבויטער שטאָדט רוים, אַנטקעגען דעם פויפסט'ס געזעץ, און פון אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָר פונקט אין יענער ווייסטער נאַכט, ווען דורך אַ מיטצופאַל פון צייט האָבען די גוייִשע פאַרפאָלגערס געפייערט די געבורט פון זייער משיח? דורך נעפּעלדיגע אויגען האָט זי געזען איר מאַן'ס פּנים, שטרענג און פעסט, דאָך בכבוד'יג דורך דער פליסענדיגער ווייסקייט פון זיין באָרד און פאות, ווי דורך דער פיל־פאַרפלאַכטענער הבדלה, וואָס ער האָט צוגעגרייט אָנצוצינדען די וואַקסענע ליכטלאך אין דער זילבערנער מנורה. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען באַמיצטען מאַנטעל, וואָס האָט געגרייכט ביז די פיס, און פאַרענט, וואו דער מאַנטעל האָט זיך פאַרבויגען אויף צוריק, האָט זיך אַרויסגעזען אַ ברוינער גאַבערדין אַרומגענומען מיט אַ גאַרטעל. אָט די טונקעל־געפאַרבטע קליידער זיינען געווען שוין געניצטע, ווי די שטרענגע

פשטות האָט געפּאָדערט. דער אידישער ראָט פון זעכציג האָט נישט דערלויבט זיינע אידען צו טראָגען די קליידער אין פאָלדען, אַזוי ווי די רוימער פון יענע טעג פון פאָרפאָרנער רייכקייט. די יוגענט, וועלכער עס איז געווען פאַרבאָטען פונ'ם קריסטענטום צו רופען זיך סיניאָרי, איז פאַרבאָטען געווען פון די אידען צו פאַר־מעסטען זיך מיט די סיניאָרי אין לוקסוס.

„ברוך אתה אדני אלהינו“, האָט אויסגעזונגען דער אַלטער מאַן, „מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצואנו להדליק נר של חנוכה“.

מיט אַ ציטערדיג קול האָט רחל קוים מיטגעזונגען די אוראַלטע ברכה וואָס האָט פאַרענדיגט די מצוה. „מעוז צור ישועתי לך. נאה לשבח, תכון בית תפלתי ושם תודה נזבח. לעת תכין מטבח, מצר המנבח. אז אגמור, בשיר מזמור חנכת המזבח“.

אָבער איר פאַנטאַזיע האָט אַרומגעבלאָנקעט אין די טונקעלע אייל־באַלויכטענע גאַסען פון דער חושכ'דיגער שטאָדט, און גע־שטרעבט צו זען קלאָר מיט די אויגען פון ליבע. זיכער איז, אַז די סבירי האָבען אים אַרעסטירט; עס האָבען אויך געדראָט אַנדערע געפאַרען. טומלען און שלעגערייען זיינען געווען איבער־געגוג. אמת, אַז אַט די שטאָדט רוים איז געווען אַ סך זיכערער פון אַנדערע שטעדט פאַר אירע אידען, וועלכע האָבען, דורך אַ נס מער וואונדערליך ווי דאָס נס פון חנוכה, וואָס זיי האָבען איצט געפייערט, פון קריסטוס געבורט אָן, געוואוינט אינ'ם סאַמע האַרץ פון קריסטענטום, דאָס אייביגע פאָלק אין דער אייביגער שטאָדט. דאָס געטאָ האָט נישט צוגעזען אַזעלכע זאַכען ווי עס האָבען געזען באַרצעלאָנאַ אָדער פראַנקפורט אָדער פראַג. די בלוטיגע אָרגיעס פון די קרייץ־ציער האָבען געבושעוועט ווייט אַוועק פון דער הויפּטשטאָדט פונ'ם קרייץ. אין ענגלאַנד, אין פראַנקרייך, אין דייטשלאַנד האָט דער איד, דאָס כפּרה־הינדעל פון די פעלקער, פאַר'סמ'ט די ברונעמער און געבראַכט די שוואַרצע מגפה, האָט דורכגעשטאָכען דעם הייליגען יעזוס, גע'הרג'עט קינדער פאַר זייער בלוט, געלעסטערט די הייליגע, און געטאָן אַלץ וואָס די פאַנטאַזיע פון שווינדלערישע בעלי חובות האָט אויף זיי אויסגעטראַכט. נאָר די רוימישע אידען זיינען בלויז געווען פעסטיגע נאָט־פאַרלייקענער.

קען זיין עס איז געווען די פּאַרהעלטניסמעסיגע אָרימקייט פון'ם געטאָ וואָס האָט געמאַכט זיין טראַגעדיע מער אַ טראַגעדיע פון שטענדיגער דערנידעריגונג איידער פון אַ פּלעצליכער שחיטה. דאָך איז בלוט־פאַרגיסונג נישט געווען אינגאַנצען אומבאַקאַנט, און דאָס געזאַנג איז אָפּגעשטאַרבען אויף רחל'ס ליפּען, כאָטש דער שטאַרקערער מנשה האָט ווייטער געזונגען. „יונים נקבצו עלי, אזוי בימי השמנים. ופרצו חומות מגדלי וטמאו כל השמנים, ומנותר קנקנים, נעשה נס לשושנים, בני בינה, ימי שמונה, קבעו שיר ורננים".

זיי זיינען געווען פאַרמעגליכע מענשען און רחל'ס קלייד האָט עדות געזאָגט אויף דער גרענעץ פון לוקסוס, וואָס דער אידישער דין האָט דערלויבט — אַ געניצט זייידען קלייד מיט אַ בראַשקע ביים האַלז איינגעפּאַסט מיט איין איינציגער פּערל, אַ בראַזלעטעל אויף איין אָרעם, אַ רינג אָן אַ שטיינדעל אויף איין פינגער, אָן איינפאַכיג שנירעל אויפ'ן האַלז, אירע האָר פאַרקאַמט אין אַ וואַלוועל הייבעל.

זי האָט געקוקט אויף דער מנורה און אַ סודות'דיגע טרויעריגקייט האָט זי אָנגעפילט. וואָלט זי געהאַט ניין שפּראַצונגען פון איר הויז, אַזוי ווי מרים'ס מוטער, אָן אמת'דיגע אם בישראל; אָבער, זע! זי האָט בלויז געהאַט איין ליכט — איין ליכטעלע. אַ בלאַז און אויס, און דאָס לעבען וואָלט געווען פינסטער.

אַז יוסף איז נישט געווען אין געטאָ, דאָס איז געווען זיכער. ער וואָלט איר קיינמאָל נישט פאַרשאַפט אַזאַ צער אומיסטען, און, אחוץ דעם, איז זי דאָך שוין און איר מאַן מרים געלאָפען צו. אַלע מעגליכע ערטער אינ'ם קוואַרטאַל, אפילו צו יענע זומפּיגע געסלאַך, וואו יעדער איבערפלוס פונ'ם טיבער האָט געלאָזט אָפּפאַל פון מאַלאַרישער בלאָטע, וואו משפחות האָבען זיך אויפגעהאַלטען, צעהן אין אַ הויז, וואו פאַרטומעלטע אידען און אידענעס מיט צעקנייטשטע פנים'ער האָבען זיך געשלעפּט דורך די גאַסען, און אַ קרענקליכע כאַפּטע פון האַלב־נאַקעטע קינדערלאַך האָט זיך געפּלאָנטערט אונטער די פיס. זיי האָבען געהאַט גענוג צרות, אָבער קיינמאָל נישט אַזאַ צרה ווי די. מנשה און רחל, מיט דעם

מאָרנעם יורש זייערען, דעם יוסף דער טרוימער, ווי מען האָט אים גערופען, דעם שיינעם, נאָכלעסיגען שווארצאויגיגען זון זייערען, מיט זיין פיין לענגלאָכדיג פנים, זיין צאַרטען איילבירט־אויסזען. אָט דער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך נישט געקענט צופאַסען צו די באַגרעניצטע פאָרמען פון האנדעל מעגליך אין׳ם געטאָ, וועלכער האָט אמאָל באַדאַרפט ווערען רב פון דער קהילה, כאָטש זיין בליציגקייט האָט טיילמאָל געבלענדעט די ניכטערע רביים, וועלכע ער האָט באַלויכטען מיט זיין פּלוצלונגדיגען געדאַנק, וואָס האָט אויפגעריכט דאָס וואָס עס וואָלט בעסער באַדאַרפט בלייבען שלאָפען. פאַרוואָס איז ער נישט געווען אזוי ווי אַנדערע זין, פאַרוואָס פלעגט ער גיין איבער דער גאַס און זיך נישט אומקוקען, פאַרוואָס פלעגט ער וויינען איבער דעם גראָבען לשון קודש פון די שפּאַנישע ליבע־זינגער, גלייך זייערע לידער וואָלטען געווען סליחות? פאַרוואָס האָט ער נישט חתונה געהאָט מיט מרים׳ען, ווי מען האָט געקענט זען דאָס מיידעל האָט באַגערט? פאַרוואָס האָט ער צונישט געמאַכט דעם מנהג אינ׳ם געטאָ, זיך שטיל צוריקהאַלטענדיג פון אזא נאַטירליכען שידוך צווישען די קינדער פון צוויי אַלטע פריינד, אַלצאיינס פאַרמעגלאַך, און וואָס ביידע האָבען געהאַט די יום גאַצאַגאַ, די פּאַכט אויף די הייזער, אין וועלכע זיי האָבען געוואוינט. הויכע, אויסטערלישע הייזער, אָפּגעטיילט בלויז דורך אַן אַלטער געביידע מיט אַ געשניצטער ווערענדע, און זיינען געשטאַנען ביים סוף פון דער וויאַ רואַ, וואו זי האָט זיך פאַראייניגט מיט דעם שמאָלען געסעל, דעלע אַצימעלע, וואו מען פלעגט באַקען די מצות אויף פסח. מרים׳ס משפּחה, אַ גרויסע, האָט געהאַט דאָס הויז פאַר זיך, נאָר מנשה האָט אַ שפּאָרען טייל פון זיין הויז פאַרדונגען, ווייל פּלאַץ איז אַלץ טייערער געוואָרען אינ׳ם געטאָ, וואָס איז געווען אַ באַגרענעצטער פּלאַץ פאַר אַ באַפעלקערונג וואָס האָט זיך כסדר פאַרגרעסערט.

II.

זיי זיינען געגאַנגען שלאָפען. מנשה איז באַשטאַנען אויף דעם. זיי האָבען בשום אופן נישט געקענט דערוואַרטען יוסף׳ען פאַר אין דער פרי. רחל איז געוואוינט געווען אַנצולעגען זיך

אויף איר מאַן׳ס שטאַרקייט, אָבער אין דעם מאָמענט איז איר זיין שטאַרקייט אויסגעקומען ווי רויקייט. די נאַכט איז געווען לאַנג. א הונדערט שרעקליכע פאַנטאַזיעס זיינען פאַרבייגעגאַנגען פאַר אירע שלאָפלאָזע אויגען. די זון איז אויפגעגאַנגען איבער׳ן געטאָ און זיך באַמיט אריינצושמוגלען אירע שטראַלען צווישען די הויכע צוזאַמענגעדריקטע דעכער פון די אַנטקעגענדיגע הייזער. די פינף געטאָ טויערן זיינען געעפענט געוואָרען, אָבער יוסף איז נישט געקומען דורך קיין איינעם פון זיי. די אידישע הענדלערס זיינען אַרויסגעקומען, זיך צורעכטמאַכענדיג די געלע היטלען און האָבען געשטופּט פאַראויס די קליינע וועגעלאך אָנגעלאָדען מיט ספּעציעלע סחורות אויף קריסמעס. זיי האָבען אויסגערופען זייערע סחורות דורך די גאַסען פון רוים. טייל האָבען פאַרקויפט קרייטיכצער און רפואות און קמיעות אין דער פאָרם פון קליינינקע מאַנדאָרעס אָדער פיר־סטרונעדיגע האַרפעלאַך צו פאַרהיטען קינדער פון קראַנק־הייטען. מנשה, מיט א שטרענגקייט אויף זיין פרישען פּנים, איז אוועק צו זיך אין געשעפט אריין. ער האָט פאַרבאָטען זיך נאָכ־צופרעגען אין דרויסען פון׳ם געטאָ ביז שפּעטער אין טאָג; דאָס וואָלט בלויז געפירט דערצו, אַז מען וואָלט געמסר׳ט פאַר דעם שונא, אַז יוסף האָט געבראָכען דאָס געזעץ. דערווייל וועט אפשר דער וואַנדערער צוריקקומען. מנשה׳ס געשעפט האָט זיך געפונען אין דער פּיאַצאַ דזשודעא. א סך געשעפטען האָבען פאַרלייגט דעם צוגאַנג צו זיין געשעפט, מערסטענס געשעפטען פון אַלטע קליידער, ווייל אידען איז געווען פאַרבאָטען צו האַנדלען מיט נייע זאַכען דורך א פאַראָרדנונג פון׳ם פּאַפּסט, נאָר אַלערליי געניצטע זאַכען קען מען דאָ קריגען צו קויפען, פון די פּראָסטע קליידער פון אַן אַברוצישען פּאַסטוך ביז די אָפּגעבליאַקעוועטע שמאַכטעס פון א הויף־קאַוואַליר. אין מיטען האָט א נייער פּאַנטאַן, מיט צוויי פּיפּערנאָטערס פאַרזאָרגט דאָס געטאָ מיט וואַסער פון דער וואַסערלייטונג פון פּאַול דעם פינפטען, אַנשטאָט דעם פּאַסקודנעם וואַסער פון׳ם טיבער, און האָט געטראָגען א דאַנקבאַרע לאַטיינישע אויפשריפט. ארום די ברעגען פון׳ם סקווער זיינען געשטאַנען עטלאַכע געביידעס אין אָפּגעקראָכענער פּראַכט און האָבען איבער־געריסען די מאָנאָטאָנקייט פון די געטאָ־קאַזאַרמעס; דער אַלטער

פּאַלאַץ פון די באָקאַפּאַדולי, און אַ פּאַלאַץ מיט אַ הויכען טורעם און דריי פאַרלאָזטע קירכען. אַ מאָנומענטאַל נאָר אָפּשטויסענדיג טויער, וואָס איז פאַרמאַכט געוואָרען ביי זונאונטערגאַנג, איז געוועז דער צוגאַנג צו אַ צווייטער פּיאַצאַ דזשודעאַ, וואו קריסטען האָבען זיך פאַרזאַמעלט צו דינגען זיך מיט אידען — עס איז געוועז כמעט אַ פאַרשטאָדט פונ׳ם געטאָ. מנשה האָט נישט געהאַט ווייט צו גיין, ווייל זיין עק פון דער וויאַ רואַ איז ארויס־געקומען אויף דער פּיאַצאַ דזשודעאַ. דער אנדערער עק, וואָס איז געלאָפען פּאַראַלעל מיט דער וויאַ פּעסקאַריאַ און דעם טייך, האָט זיך פלוצלונג פאַרבויגען נעבען דעם אָקטאַוויוס־טויער און האָט זיך געענדיגט אויף דער בריק קואַטראָ קאַפּי. אַזוי איז געוועז דאָס געטאָ אינ׳ם זיבעצענטען יאָרהונדערט.

באַלד נאָכדעם ווי מנשה האָט פאַרלאָזט דאָס הויז, איז מרים אריינגעקומען מיט אַ פאַרזאָרגט פּנים זיך נאָכצופרעגען צי יוסף איז צוריקגעקומען. עס איז געוועזן אַ שיין אָריענטאַליש פּנים, וואָס אין זיינע אויגען האָט געבלאָנקעט דאָס ליכט פון ליבע און רחמנות, אַ פּנים פון דעם טיפּ וואָס מאַלערס האָבען געגעבען צו דער מאַדאָנאַ ווען זיי האָבען געדיינקט, אַז די הייליגע מוטער איז געוועזן אַ אידישע טאָכטער. זי איז געוועזן אָנגעטאָן אין אַן איינפאַך וואָלען קלייד, אָן שפּיצען אָדער האַפטען, איר איינציגע צירונג איז געוועזן אַ זילבערנער בראַסלעט. רחל האָט געוויינט, ווען זי האָט איר געזאָגט, אַז עס איז קיין נייעס נישטאָ, אָבער מרים האָט נישט מיטגעוויינט. זי האָט זי געבעטען זיך צו האַלטען מוטיג.

און טאַקע גאָר אינגיכען האָט זיך יוסף באַוויזען, מיט אַן אויסדרוק וואָס איז געוועזן איין צייט צורודערט און באַ־גייסטערט, זיינע שוואַרצע האָר און באָרד נישט געקעמט, זיינע אויגען מאָדנע פינקעלדיג אין זיין פאַרפלאַמט איילבירט־פּנים, אַ טשיקאַווע פּאָעטישע פיגור אין זיין רויטלאַך־ברוינעם מאַנטעל און טונקעל־געל היטעל.

„פּאַקס וואָביסקום“ (שלום עליכם!) האָט ער אויסגעשריען הויך און זיגעריש.

„יוסף, וואס פאר א שיכור'ע שטיק איז דאס?" האט רחל ארויסגעשטאמעלט.

„גלאריא אין אלטיסימיס דעא, (געלויבט איז גאט אין זיינע הויכקייטען) און פרידען אויף דער ערד צו אלע מענשען וואס מיינען גוט", האט יוסף ווייטער געשריען. „עס איז קריסמעס אין דער פרי, מאמע". און ער האט אנגעהויבען אויסצוזינגען א קריסמעס־לידעל, „שמעון, דער אלטער הייליגער".

רחל האט רוי א שפאר געטאן איר האנט אויף איר זון'ס מויל.

„לעסטערער!" האט זי אויסגערופען, און איר פנים איז געווארען אש־גרוי.

יוסף האט צערטליך אוועקגענומען איר האנט. „דו לעסטערסט, מאמע, נישט איך", האט ער אויסגעשריען. „פריי זיך, פריי זיך, היינט איז אונזער ליבער האר קריסטוס געבוירען געווארען — דער וואס איז דערנאך געשטארבען פאר די זינד פון דער וועלט.

רחל האט אויפסניי אויסגעבראכען אין טרערען. „אונזער קינד איז משוגע, אונזער קינד איז משוגע. וואס האבען זיי אים געטאן?" דאס האט נאך אריבערגעשטייגט אלע אירע דערוואר־טונגען פון שרעק.

פיין האט פארשאטענט דאס זיסע שווייגען פון מרים'ס פנים, ווי זי איז געשטאנען אין דער ראם פון'ם פענסטער.

„משוגע! א מאמע מיינע, איך בין ווי איינער וואס האט אויפגעוואכט. פריי זיך, פריי זיך מיט מיר. לאמיר פארזינקען אין דער פרייד פון דער גאנצער וועלט, לאמיר זיין איינס מיט דער גאנצער מענשהייט".

רחל האט א שמייכעל געטאן דורך אירע טרערען. „גענוג שוין נע'לצ'עועט", האט זי געזאגט מיט געבעט. „ס'איז היינט חנוכה, נישט פורים. מען דארף זיך נישט פארשטעלען.

„יוסף, וואס טוט דיר ווי?" האט זיך אריינגעמישט מרים מיט איר זיס קול. „וואס האסטו געטאן? וואו ביזטו געוועזן?

„דו ביזט דא, מרים?" זיינע אויגען האבען זי דערזעהן צום ערשטען מאל. הלואי וואלסטו דארט געוועזן מיט מיר!"

„וואו?"

„אין סענט פעטערס. א, די געטליכע מוזיק!"

„אין סענט פעטערס!" האָט רחל הייזעריג איבערגע'חזר'ט. „דו, מיין זון יוסף, דער לערנער פון דער הייליגער תורה, האָסט זיך אַזוי פאַראומרייניגט?"

„ניין, דאָס איז נישט קיין פאַראומרייניגונג", האָט זיך מרים טרייסטענדיג אריינגעמישט. „האָסטו אונז נישט דערציילט ווי אונזערע פאָטערס פלעגען גיין אין פויפסט'ס קירך אין וואַטיקאַן שבת אינדערפרי?"

„יאָ, אָבער דאָס איז געווען ווען מיקעל אַנדזשעלאָ בואָנאַראָטי האָט געמאָלען די פרעסקען פון די באַפרייאונגען פון ישראל. און זיי זיינען אויך געגאַנגען זען די געשטאַלט פון משה רבינו אינ'ם פויפסט'ס מאַזאָלעאום. און איך האָב אפילו געהערט וועגען אידען וואָס האָבען זיך אליין אריינגע'גנב'עט אין סענט פעטערס צו קוקען אויף דער געפלאַכטענער זייל פון שלמה'ס טעמפעל, וואָס די גוים האַלטען פאַר אונזערע זינד. אָבער דער אפיקורס איז געגאַנגען הערען דאָס מיטנאַכט געבעט".

„אפילו אַזוי", האָט יוסף געזאָגט אין פאַר'חלום'טע אונטער־טענער, „דאָס מיטנאַכט געבעט — ווייראויך און ליכט און די געשטאַלטען פון די הייליגע, און וואונדערלאַך געמאָלטע פענסטער, און אַ גרויסער עולם וויינענדיגע דאַוונערס און מוזיק וואָס האָט געוויינט צוזאַמען מיט זיי, טיילמאָל קוויטשענדיג, ווי די ליי־דענשאַפטליכע געשרייען פון מאַרטירער, און טיילמאָל קוים ארויס־הויכענדיג דעם פרידען פון דעם הייליגען גייסט".

„ווי האָסטו דערוועגט צו ווייזען זיך אין דער קאַטעדראַל?" האָט רחל געוויינט.

„ווער זאָל גאָר חלום'ען וועגען אַ אידען אין דער ריזיגער מאַסע? אין דרויסען איז געווען פינסטער, אינעווייניג איז געווען טונקעל. איך האָב באַהאַלטען מיין פנים און האָב געוויינט. זיי האָבען געקוקט אויף די קאַרדינאַלען אין זייערע הערליכע קליידער, אויפ'ן פויפסט, אויפ'ן אַלטאַר. ווער האָט זיך דען אומגעקוקט אויף מיר?"

„אָבער דאָס געלע היטעל, יוסף!"

„אין קירך טראָגט מען נישט קיין היטעל, מאַמע".

„דו האסט געזינדיגט צו גיין אין בלויזען קאפּ, און דאָרט געבעטען צו גאָט?"

„איך האָב נישט געמיינט דאָרט צו בעטען גאָט, מאַמע. אַ גרויסע ביינערינקייט האָט מיך אַהין געצווינגען — איך האָב געוואָלט זען מיט מיינע אייגענע אויגען, און הערען מיט מיינע אייגענע אויערען, ווי זיי פאַרגעטערען קריסטוס'ן, פון וועלכען מיינע רביים מאַכען חוזק. אָבער איך בין פאַרכאַפּט געוואָרען אין אַ מעכטיגער כוואַליע פון אָרגעל־מוזיק, וואָס האָט זיך געכוואַליעט פון דער נידעריגער ערד צום הימעל אַרויף, כדי צו צושפּאָלטען זיך אָן גאָט'ס פוסבענקעלע אין'ם קרישטאָלענעם הימעל. און פּלוצלונג האָב איך געוואוסט נאָך וואָס מיין נשמה האָט געלעכצט. איך האָב געוואוסט וואָס עס האָט געמיינט דאָס אומרוהיגע באַגערען וואָס האָט מיך אייביג פאַרצערט, כאָטש איך האָב נישט גערעדט וועגען דעם, די מאָדנע נאַכקלאַנגען, די טונקעלע עמפּפינדונגען — אין אַ רגע האָב איך פאַרשטאַנען דעם סוד פון פרידען".

„און דאָס איז — יוסף?" האָט מרים צערטליך געפרעגט, וויל רחל האָט אַזוי שווער געאָטעמט, אַז זי האָט נישט געקענט ריידען.

„זיך מקריב זיין", האָט יוסף שטיל געזאָגט מיט אַ פאַר־כשופ'טען בליק. „צו ליידען, זיך פריי אָוועקצוגעבען צו דער וועלט; שטאַרבען פאַר זיך אַליין אין זיסען ווייטאָג, ווי די לעצטע ציטערדיגע טענער פון דער זיסער אינגעל־שטים וואָס האָט אַרויפגעשטייגט צו גאָט אין דעם געזאַנג פון דער יונגפרוי, מאַרי. אָ, מרים, ווען איך וואָלט געקענט אונזערע ברידער אַרויס־פירען פון'ם געטאָ, ווען איך וואָלט געקענט שטאַרבען, כדי זיי צו ברייננען גליק, צו מאַכען זיי פרייע זין פון רוים".

„אַ גוטער וואונש, מיין זון, נאָר גאָט אַליין קען אים דערפילען".

„אפילו אַזוי, לאָמיר בעטען אויף גלויבען. ווען מיר זיינען קריסטען וועלען די טויערען פון'ם געטאָ פאַלען".

„קריסטען!" האָבען רחל און מרים איבערגע'חזר'ט אין איינ־ציימיגער שרעק.

„יאָ, קריסטען", האָט יוסף געזאָגט אומדערשראָקען.

רחל איז געלאָפען צו דער טיר און די פענסטער פאַרשפּאַרט.

אירע אברים האָבען געציטערט. „ששש!" האָט זי צרויסגעאָטעמט. „זאָל דיין משונעת נישט גיין ווייטער. גאָט פון אברהם, ווען אימיצער זאָל דיך הערען און אָפּטראָגען דיינע רייד צו דיין פאָטער". זי האָט אָנגעהויבען צו ברעכען די הענט.

„יוסף, באַדענק זיך", האָט מרים געבעטען מיט אַ בראָך אין הארצען. „איך בין נישט קיין למדן, איך בין בלויז אַן אישה. אָבער דו — דו מיט דיין תורה — דיך האָבען זיי דאָך נישט געקענט אָפּנאַרען, די, וואָס מאַכען קונצען מיט דער הייליגער תורה. דו קענסט דאָך אודאי פארענטפערען זייער רייד־פאַר־דרייעניש פון אונזערע נביאים?"

„אַ, מרים", האָט יוסף צערטליך געענטפערט, „ביזטו אויך אַזוי ווי אונזערע ברידער? זיי פארשטייען נישט. עס איז אַ פראַגע פונ'ם הארץ, נישט פון רייד־פאַרדרייעניש. וואָס איז דאָס וואָס איך פיל אין זיך אַלס דאָס העכסטע און געטליכסטע? קרבן! און דערפאַר מוז ער, וועלכער איז געווען אונגאַנצען קרבן, אינ־גאַנצען מארטירעריי, זיין געטליך".

„טענה נישט מיט אים, מרים", האָט זיין מוטער אויסגערופען. „אוי, דו אפיקורס, וואָס איך האָב דיך אויף דער וועלט געבראַכט פאַר מיינע זינד. פארוואָס פארצוקט דיך נישט אַ פייער פונ'ם הימעל, ווי דו שטייסט דאָרט?"

„דו רעדסט פון מאַרטירעריי, יוסף", האָט מרים אויסגעשריען, נישט אַכטענדיג אויף איר. „מיר אידען זיינען די מאַרטירערס, נישט די קריסטען. מיר זיינען דאָ איינגעצוימט ווי בהמות. מיר זיינען באַצייכענט מיט שאַנד־צייכענס. אונזערע ספרים ווערען פארברענט. אונזער האָב און גוטס ווערט דורך שטייערען אַוועק־גענומען פון אונז. מיר טאָרען נישט צוטרעטען צו קיין שום אנשטענדיגער פראָפעסיע. מיר טאָרען אפילו נישט באַגראָבען אונזערע מתים בכבוד אָדער אויסקריצען מצבות אויף זייערע קברים". די ליידענשאַפט אויף איר פנים איז געווען גלייך ווי זיינע. איר חן איז פארביטען געוואָרען אויף פייער. זי האָט אויסגעזען ווי אַ יהודית.

„אונזער שרעקעדיגקייט ברענגט אויף אונז זייער שפּייאַכץ, מרים, וואו איז דער גייסט פון די חשמונאים, וועלכע מיר באַזינגען

אין דעם איצטיגען יום טוב פון חנוכה? דער פויפסט גיט ארויס פאראָרדנונגען, און מיר גיבען זיך אונטער — אויסערליך. אונזער ווידערשטאנד איז שטיל, געשלענגעלט. ער באפעלט געלע הוטען; טראָגען מיר געלע הוטען. נאָר ביסלאכווייז ווערט דאָס געל טונקעלער; עס ווערט אָראנזש, דערנאָך טונקעל־רויט, ביז, צום סוף, גייען מיר אין רויטע היטלען אזוי ווי קארדינאַלען, און בריינגען דערצו, אז די פאראָרדנונג מוז אויפסניי ארויסגעגעבען ווערען. מיר זיינען באגרעניצט צו איין שול. מיר האָבען פינף געבעט־הייזער פאר אונזערע פארשידענע לאנדסלייט, נאָר מיר בויען זיי אלע אונטער איין דאך און פיער פון זיי רופען מיר תלמוד תורה׳ס.

„שטיל, דו אידענפיינט!“ שרייט אויס די מוטער. רייד נישט הויך אזעלכע ווערטער. מיין גאָט! מיין גאָט! מיט וואָס האָב איך מיך פאר דיר פארזינדיגט?“

„וואָס ווילסטו, יוסף?“ האָט מרים געזאָגט. „מען קאָן זיך נישט אויס׳טענה׳ן מיט וועלף. מיר זיינען אזוי ווייניג אין צאָל — מיר מוזן זיי באגעגענען מיט כיטרעקייט“.

„יאָ, אָבער מיר דארפען זיין גאָט׳ס עדות, מרים. אונזער גלויבען איז נישט מער ווי א תפילה־מורמלען און א פרום פאר־שטעלען זיך. די קריסטליכע אפאָסטאָלן זיינען דורכגעגאנגען די וועלט אליין זייענדיג דער ביישפיל. בעסער א קורצע העלדישקייט, איידער אָט די לאנגע חרפה“. ער האָט פלוצלונג אויסגעבראָכן אין טרערען און איז געפאלען אין א שטול א פארמאטערטער.

זיין מוטער איז גלייך געווען ביי זיין זייט, זיך איינגעבויגען איבער אים, מיט איר פייכט פנים נעבען זיינעם.

„א דאנק גאָט! א דאנק גאָט!“ האָט זי געזיפצט. „דאָס משוגעת איז אריבער“.

ער האָט איר נישט געענטפערט. ער האָט קיין כח נישט געהאַט מער אויסצו׳טענה׳ן זיך. עס איז א לאנגע, געשפאנטע שטילקייט. פלוצלונג האָט די מוטער געפרעגט:

„און וואו ביזטו געשלאָפן די נאכט?“

„אין אניבאלע דע פראנקי׳ס פאלאץ“.

מרים האָט זיך פאַרוואונדערט. „ביים פּאַטער פון דער שיינער העלענאַ דע פּראַנקי?“ האָט זי געפרעגט.

„יאָ“, האָט יוסף געזאָגט, רויט ווערענדיג.

„און ווי קומסטו אַהין, אין אַזאַ נאָבעל הויז, אונטער דעם דאַך פון דעם פּויפּסט'ס אַ פריינד?“

„האָב איך דיר נישט דערציילט, מאַמע, ווי איך האָב פאַר זיין טאָכטער ביים לעצטן קאַרניוואַל געטאָן אַ קליינעם דינסט, ווען זי איז אַרומגעגאַנגען אַליין מאַסקירט צווישן דער מאַסע אינ'ם קאָרסאָ, און איז שיער צעטראָטען געוואָרען פון די בופּעל־אָקסען וואָס זיינען געקומען אַנצולויפען פונ'ם לויף־וועג?“

„ניין, איך געדענק נישט“, האָט רחל געזאָגט און געשאָקעלט מיט דעם קאָפּ. „נאָר דו דערמאָנסט מיך, ווי אַזוי די קריסטען מאַכען אונז לויפען אַזוי ווי די חיות“.

ער האָט איגנאָרירט איר באַהאַלטענעם פאַרוואורף.

„סיניאָר דע פּראַנקי וואָלט פאַר מיר זייער אַ סך געטאָן“, האָט ער ווייטער גערעדט. „אָבער איך האָב בלויז געבעטען ער זאָל מיך לאָזען נוצען ביכער פון זיין גרויסער ביבליאָטעק. דו ווייסט ווי שווער עס איז פאַר מיר וואָס די קריסטען ערלויבען אונז נישט קיין ספרים. און אַ סך טעג פלעג איך דאָרטען זיצען און לעזען ביז די אָוונט־גלאָקען האָבען מיך געוואָרענט אַז איך מוז זיך איילען צוריק אין געטאָ אַריין“.

„אָה, דאָס איז געווען בלויז דיך אָפּצו'שמד'ען“.

„ניין, מאַמע, מיר האָבען נישט גערעדט וועגען רעליגיע“.

„און נעכטען ביינאַכט ביזטו געווען צו פאַרטיפט אין דיין לעזען?“ האָט מרים געפרעגט.

„אַזוי איז עס טאַקע געשען, מרים“.

„אָבער פאַרוואָס האָט דיך העלענאַ נישט געוואָרנט.

איצט האָט זיך יוסף פאַרוואונדערט. אָבער ער האָט גע־ענטפערט איינפאַך:

„מיר האָבען געלעזען טאַסאָ. זי לעזט זייער גוט. טיילמאָל לעזט זי פאַר מיר פּלאַטאָ און סאָפאָקלעס“.

„און דו, אונזער קומענדיגער רבי, האָסט געהערט?“ האָט רחל געוויינט.

„אין די ביכער איז נישטאָ קיין וואָרט וועגן קריסטענטום, מאַמע, און זיי זעטיגען נישט די נשמה. זייער קלוג האָט געזונגען ר' יהודה הלוי: „גיי נישט נאָהענט צו דער גריכישער חכמה".

„ביזטו געזעסען נעבען איר ביי זייער תפילה?" האָט מרים געפרעגט.

ער האָט אויפריכטיג א קוק געטאָן אויף איר.

„זי איז נישט געגאַנגען", האָט ער געזאָגט.

מרים האָט פּלוצלונג געמאַכט אַ באַוועגונג צו דער טיר.

„אַצינד, אַז דו ביזט שוין דאָ געזיכערט אין דערהיים, יוסף, האָב איך דאָ מער נישט וואָס צו טאָן. זיי געזונט".

איר ברוסט האָט זיך באַוועגט. זי איז גיך אַרויס.

„אָרימע מרים!" האָט רחל אַ זיפץ געטאָן. „זי איז אַ ליב, טרייהאַרציג מיידעל. זי וועט קיין פּיפּס נישט טאָן וועגן דיין גאַטלעסטערונג".

יוסף איז אויפגעשפּרונגען.

„זי וועט קיין פּיפּס נישט טאָן! אָבער, מאַמע, איך וועל דאָס אַראָפּשרייען פון אַלע דעכער".

„שטיל! שטיל!" האָט די מוטער אויסגעאָטעמט אַ ווילד־דערשראָקענע. „די שכנים וועלען דיך דערהערען".

„אָט דאָס וויל איך".

„דיין טאַטע קען יעדע רגע אַריינקומען אויסצוגעפינען צי דו ביזט דאָ".

„ניין". זי האָט אים אָנגעכאַפּט ביים מאַנטעל. „איך וועל דיר נים לאָזען גיין. שווער מיר, אַז דו וועסט אים פאַרשפּאָרען דיין גאָטסלעסטערונג, אַז נישט קען ער דיך טויט־שלאָגען ביי זיינע פּים".

„ווילסטו איך זאָל אים ליגען זאָגען? ער מוז וויסען וואָס איך האָב דיר געזאָגט".

„ניין, ניין; זאָג אים אַז דו ביזט געבליבען אין דרויסען, ביזט געקומען צו שפּעט, און דו האָסט זיך ערגעץ אויסבאַהאַלטען".

„בלויז דער אמת איז גרוים, מאַמע. איך גיי אים ברייַנגען דעם אמת".

ער האָט אַרויסגעריסען זיין מאַנטעל פון אירע הענט און איז אַרויסגעלאָפען.

זי איז געזעסען אויף דער ערד, זיך געוויגט אַהין און אַהער און געציטערט וואָס דאָ וועט ווערען. די בלייענע שעה'ען האָבען זיך געצויגען. קיינער איז נישט געקומען, נישט איר זון, נישט איר מאַן. שרעקליכע בילדער פון דעם וואָס עס איז צווישען זיי פאָרגעקומען האָבען זי געפּייניגט. אָרום האַלבען טאָג איז זי אויפגעשטאַנען און אָנגעהויבען מעכאַניש צוצוגרייטען איר מאַן'ס מאָלצייט. צו דער זעלבער מינוט, ווי אין אַלע יאָרען, איז ער געקומען. אין אירע פאַרזאָרגטע אויגען האָט זיין שטרענגער פּנים אויסגעזעהן נאָך בלאַסער ווי געוויינליך, אָבער עס האָט גאָרנישט דערציילט. ער האָט זיך געוואַשען צו שאַו ידיכם און זיך געזעצט ביים טיש. הונדערט מאָל האָט געשוועבט די קשיא אויף רחל'ס ליפּען, אָבער נישט פריער ווי במעט ביים סוף פון דער מאָלצייט האָט זי זיך דערוועגט צו זאָגען: „אונזער זון איז דאָ צוריק. האָסט אים נישט געזעהן?"

„זון? וואָס פאַר אַ זון? מיר האָבען נישט קיין זון". ער האָט געענדיגט זיין מאָלצייט.

III.

דער געלערנטער אַפּאָסטעל, פון וועלכען זיין אייגען בלוט און פלייש האָט זיך אָפּגעזאָגט, איז גיריג אויפגענומען געוואָרען פון דער הייליגער קירך, נאָך וואָרימער דערחפאַר, ווייל ער איז געקומען פון זיין אייגענעם אינערליכען גוטען ווילען און האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם צינז פון יערליכע קרוינען, מיט וועלכע די פויפּסטען האָבען אָפּט באַלוינט אמת'ע רעליגיע — אויפ'ן חשבון פונ'ם געטאָ, וועלכעס האָט געמוזט צאָלען אָט די איינקונפטען צו אירע משומדים. עס איז געווען אין דער מאָדע אָפּצושמד'ען אידען גרופּענווייז — די מצוה איז געווען גרעסער — אַריינציהענדיג זיי פון דרויסען, ווען הייימיש־געמאַכטע משומדים זיינען געווען זעלטען. טיילמאָל פלעגט צו דער גרופּע זיין אַ צולייג אַן אָפּגע'שמד'טער טערק. נאָר צוליב דער וויכטיגקייט פון זיין שמד און ווייל עס

איז געווען גאָהענט צום יום טוב פון די דריי מלכים, איז באַשלאָסען געוואָרען צו געבען יוסף בן מנשה'ן דעם כבוד אים אָפּצו'שמד'ען באַזונדער. די צווישענטטעג האָט ער פארבראַכט אין אַ קלויסטער, שטודירענדיג זיין נייעם גלויבען, נישט האָבענדיג די מעגליכקייט צו שטיין אין פארבינדונג מיט זיינע עלטערען אָדער מיט אַנדערע אידען, אפילו ווען ער אָדער זיי וואָלטען עס געוואָלט. אַ קארדי־נאַל'ס עדיקט האָט אים פארבאָטען זיך אומצוקערען צום געטאָ, צו עסען, טרינקען, שלאָפען אָדער ריידען מיט זיין ראַסע אין פארלויף פון דער צייט פון זיין פּראָבע. די בייטש, די שנור האָט אים ערוואַרט, ווען ער זאָל דאָס איבערטרעטען. בייטאָג זיינען רחל און מרים געגאַנגען אין דער געגענט פון'ם קלויסטער, האָפענדיג אים צו דערזעהן; נעהנטער פון ניינציג איילען האָבען זיי זיך נישט געטאָרט דערנענטערען אונטער אַ שטראָף פון קריגען גע־שמיסען אויף די זוילען און ארויסגעטריבען ווערען. איין וואָרט צו אים, איין שליחות, וואָס זאָל אים נאָר ווייכער מאַכען, איין בקשה, וואָס קאָן אים נאָך אומקערען צוריק — און דער זינדיגער איז פאראורטיילט אויפ'ן לעבען צו שיף־שקלאַפעריי.

דער יום־טוב פון די דריי קעניגען איז אָנגעקומען. אַ גרויסער צוזאמענלויף האָט אָנגעפילט די באזיליקאַ די לאַטראַן. דער פּויפּסט אַליין איז געווען אָנוועזענד, און אין מיטען פון דעם רויטען פּאָמפּ און דער הויכער מוזיק האָט יוסף, אָן אויפגעציטערטער ביז זיין סאַמע טיפעניש, באַקומען די שמד. אַניבאַלע דע פראַנקי, וואָס זיין שטאָלצער צונאָמען האָט פון איצט אָן באַדאַרפט זיין יוסף'ס, איז געווען זיין טויפפאָטער. דער פאָרזיצענדער קארדינאַל האָט אין זיין פייערלאַכער דרשה גראַטולירט די פארזאמעלטע מיט דעם נס, וואָס איז פאַר זייערע אויגען פארגעקומען און דערנאָך, אָנגעטאָן אין ווייסען אַטלעס, האָט מען דעם נייעם משומד פאַמעליך דורכ־געטריבען דורך די גאַסען פון רוים, אַז אַלע זאָלען זען ווי אַזוי אַ נשמה איז געראַטעוועט געוואָרען פאַר דעם אמת'ן גלויבען. און אין דער באַגייסטערונג פון אָט דער פאראייניגונג מיט דער מענש־ליכער ברודערשאַפט און דער געטליכער פאָטערליכקייט, און מיט קריסטוס'ן, דעם סימבאָל דערפון האָט דזשיוזעפּע דע פראַנקי נישט געזען די טונקעלע פאַר'חושכ'טע פּנימ'ער פון זיינע ברידער צווישען

דער מאַסע, דעם האַס וואָס האָט געגליט אין זייערע טונקעלע אויגען, ווען די פייערליכע פּראָצעסיע איז פאַרבייגעגאַנגען. און ווען ער האָט יענע נאַכט געקניט פאַר דעם צלם מיט יעזוס׳ן, האָט ער אפילו נישט גע׳חלומ׳ט וועגען דער אַנדערער צערעמאָניע אין דער שול פון דער פּיאַצאַ פונ׳ם טעמפּעל, וואָס שטייט האַלבוועגס פונ׳ם טייך. אַ סצענע וואָס איז מער איינדרוקספול אין איר פייער־ליכקייט איידער די גאַנצע פּראַכט פונ׳ם קירכען־ספּעקטאַקעל.

די שול איז געווען אַ באַהאַלטענע געביידע, וועלכע האָט זיך אויסערליך נישט אונטערשיידט פון די אַרומיגע הייזער. אינעווייניג האָבען גאָלד און זילבער געפינקעלט אין די מילגרוימען און גלעקליך פון דער תורה, אָדער אינ׳ם אויסהעפטעכץ פונ׳ם פּרוכת. די שויבען פון איין פענסטער האָבען געהאַט צוועלף קאָלירען פאַר די צוועלף שבטים און פאַרגעשטעלט דעם אורים ותומים. אינ׳ם הויף איז געשטאַנען אַ מוסטער פונ׳ם בית המקדש, אויסגעצירט מיט וואונ־דערליכע איינצעלהייטען, אַ זכר פון פאַרלוירענער פּראַכט.

די זעכציג עלצטע האָבען אָפּגערעדט. יוסף בן מנשה האָט געמוזט ליידען דאָס אויסערסטע פונ׳ם אידישען דין. אַלע אידען זיינען צונויפגערופען געוואָרען אין שול אַריין. אַן אימה איז געהאַנגען איבער די פאַרזאַמעלטע. אין אַ שטילקייט ווי אין אַ קבר האָט יעדער איינער געהאַלטען אַ שוואַרץ ליכט, וואָס האָט מורא׳דיג געפלאַקערט אין די שאָטענס פון שול. אַ שופר האָט געבלאָזען גרילצענדיג און אימה׳דיג, און צוזאַמען מיט דער עלעמענטאַרער מוזיק האָט זיך געהערט דער חרם, די שוידערליכע קללה, וואָס ציט אַרויס יעדעס מענשליכע רעכט פון דעם אויסגעשטויסענעם, לעבעדיג אָדער טויט, און די פאַרזאַמעלטע, אויסלעשענדיג זייערע ליכט, האָבען געשריגען „אָמן”. און אין אַ גייסטיגער פינסטערניש פונקט אַזוי שוואַרץ, האָט זיך מנשה געוואַקעלט אַהיים צו זיצען שבעה מיט זיין ווייב און באַקלאָגען דעם טויט פון זייער יוסף, ווען אַ יאָרצייט־ליכט האָט געפינקעלט, אַרומשווימענדיג שוואַך אין אַ שיסעלע בוימעל און די תפילות פאַר דער נשמה פונ׳ם מת האָבען זיך ליידענשאַפטליך אַרויסגעריסען אין דער פאַרדאָרבענער געטאָ־לופט. און מרים, איר מאַדאָנע־פּנים נאָס פון הייסע טרערען,

האט פארברענט דעם טלית, וואס זי האט בסוד געוועבט פאר דיעם מאן, וואס האט זי אפשר אמאל געליבט, און איז געגאנגען מנחם־אבל זיין די אבלים, און האט געהאלטען רחל׳ס רויע האנט אין אירע צארטע, זיסע פינגער, וואס קיין ליבהאבער וועט קיינמאל נישט צודריקען צו זיך.

אבער רחל האט געוויינט אויף איר קינד און האט זיך נישט געלאזט טרייסטען.

IV.

העלענא דע פראנקי האט איבערגעגעבען די נייעם פונ׳ם חרם צו דזשיוזעפע דע פראנקי. זי האט עס געהערט פון איינער פון אירע הילף־מיידלאך, וועלכע האט עס געהערט פון שלמה דעם ליץ, אן אומבאקאנטער קאמישער ליץ, וואס האט זיך געדרייט אהין און אהער צווישען אידען און גוים צוליב זיין פרנסה.

דזשיוזעפע האט געשמייכעלט מיט א זיסען שמייכעל כמעט דורך טרערען. „זיי ווייסען נישט וואס זיי טוען“, האט ער געזאגט.

„דיינע עלטערען באוויינען דיך ווי א טויטען“.

„זיי באוויינען דעם טויטען איד; אבער די ליבע פון דעם לעבעדיגען קריסט וועט זיי טרייסטען“.

„אבער דו טארסט צו זיי נאענט נישט צוקומען, נישט זיי צו דיר“.

„מיט גלויבען קען מען בערג רירען; מיין גייסט אומארעמט זייערען. מיר וועלען זיך נאך פרייען צוזאמען אין דעם ליכט פונ׳ם משיח, וויל געוויין קען דויערען א נאכט, אבער פרייד קומט אין פרימארגען“. זיין בלאס פנים האט געשיינט מיט הימלישער לויטערקייט.

העלענא האט אים באטראכט מיט פארוואונדערונג און רחמנות.

„דו ביזט מאדנע איינגעגלויבט, סער דזשיוזעפע“, האט זי געזאגט.

„עס איז נישט מאדנע, סינארא, עס איז גאנץ איינפאך, — אזוי ווי א קינד׳ס געדאנק“, האט ער געזאגט, באגעגענענדיג אירע לויטערע אויגען מיט זיין טיפען מיסטישען בליק.

זי איז געווען הויך און שיין, מער ווי יענע גריכישע סטאַטועןן, וועלכע די סקולפּטאָרען פון איר צייט פלעגען נאָכמאַכען, איידער ווי א רוימישע טאָכטער. אן איינפאַך קלייד פון ווייסער זייד האָט אנפּלעקט די שיינע קארבען פון איר פיגור. דורך דעם גרויסען עקיגען פענסטער, ביי וועלכען זיי זיינען געשטאַנען, האָט דאָס קאַלטע זונליכט באַרירט אירע האָר און געמאַכט ליכט־פלעקען אויף די געשטרייפטע חיה'שע פעלען, וואָס האָבען באַדעקט דעם דיל און אויף הענגענדיגע טאַפּעטען. די בילדער און עלפאַנטביין שניצערייען, די מאַנוסקריפּטען און די ביוסטען, האָבען אלע צוגעגעבען דער וואוינונג א האַרמאָנישקייט פאַר איר איידעלער פיגור. קוקענדיג אויף איר האָט ער געציטערט.

„און וואָס וועט דאָס לעבען זיין פון איצט אָן?" האָט זי געפרעגט.

„אונטערטעטיגקייט, א קרבן", האָט ער געזאָגט האַלב טרויערלענדיג. מיינע עלטערען זיינען גערעכט. יוסף איז טויט. זיין ווילען איז גאָט'ס, זיין הארץ איז קריסטוס'עס. פאַר מיר איז נישטאָ קיין לעבען א חוץ דינסט."

„און וועמען וועסטו דינען?"

„מיינע ברידער, סיניאָרא".

„זיי זאָגען זיך אָפּ פון דיר."

„איך זאָג זיך נישט אָפּ פון זיי."

זי האָט געשוויגען א ווייל. דערנאָך האָט זי מיט מער ליידענשאַפט אויסגערופען: „אָבער סער דזשוזעפּע, דו וועסט גאָרנישט דערגרייכען. הונדערט דורות האָבען נישט געקענט זיי רירען. נישט קוקענדיג אויף אלע דעקרעטען פון די פּויפּסטען זיינען זיי געבליבען פאַר'עקשנ'ט.

„קיינער האָט נאָך נישט פּראָבירט ליבע, סיניאָרא."

„דו ווילסט אוועקוואַרפען דיין לעבען?"

ער האָט טרויעריג געשמייכעלט. „דו פאַרגעסט, אז איך בין טויט."

„דו ביזט נישט טויט. דער זאַפט רינט אין דיינע אָדערען. דער

פרילינג קומט איצט אָן. זע ווי די זון לייכט שוין אין בלויען הימעל. דו טאָרסט נישט שטאַרבען. דו דאַרפסט גליקליך זיין אין דער זון און אין דער שיינקייט פון אַלץ.״

„די זון איז בלויז אַ סימבאָל פון דער געטליכער ליבע. די יונגע בליטען זיינען בלויז אַן אָנזאָג, אַז אַלץ לעבט אויף צו נייעם לעבען.״

„דו חלומ׳סט, מיין דזשוזעפּע. דו חלומ׳סט מיט דיינע וואונ־דערבאַרע אויגען אָפען. איך פאַרשטיי נישט אָט די ליבע דיינע, וואָס ווענדט זיך אָפּ פון ערדישע זאַכען, וואָס צורייסט דיין פאָטער׳ס און מוטער׳ס הארץ אין צוויי.״

זיינע אויגען האָבען זיך אָנגעפילט מיט טרערען. „טייערע! ערדישע זאַכען זיינען בלויז אַזוי ווי שאָטענס וואָס גייען פאַרביי. דו גאָר חלומ׳סט, סיניאָרע, נישט איך. פילסט דו דען נישט די פאַר־גענגליכקייט פון דעם אַלעם, אפילו פון אָט דער פעסטער ערד־פּלאַך און פון׳ם שיינעם הימעל און פון די שיינע ליכט, וואָס זיינען דאָרט פאַראַן פאַר אונזער פאַרגעניגען! אָט די זון, וואָס שווימט יעדען טאָג דורכ׳ן רוים אויבען איז בלויז אַ געמאָלטע פאַנטאַזיע אין פאַר־גלייך מיט דעם אייביגען פעלז פון קריסטוס׳ ליבע.״

„דיינע ווערטער זיינען קלינגענדיגע צימבלען פאַר מיר, סער דזשוזעפּע״.

„דאָס זיינען ווערטער פון דיין גלויבען, סיניאָראַ.״

„ניין, נישט פון מיין גלויבען״, האָט זי האסטיג אַ געשריי געטאָן. „דו ווייסט, אַז איך בין נישט קיין קריסטין אין הארצען. קיינער פון אונזער הויז איז נישט, כאָטש זיי פילען דאָס נישט. מיין פאָטער פאַסט אין די פאַסט־וואָכען, אָבער דער הייד אַריסטאָטעל איז דער וואָס שפּייזט זיין געדאַנק. רוים ציילט אירע קרעלען און פּרעפּעלט איר „פאָטער־אונזער״, אָבער זי איז שוין אויסגעוואַקסען פון איר פּרימיטיווען גלויבען. אונזערע ספּעקטאַקלען און פּראָצע־סיעס, אונזערע הערליכע פעסטען, אונזערע פּרעכטיגע קאָסטיומען, וואָס האָט דאָס אַלץ צו טאָן מיט אונזער בלייכען קריסטוס, וועלכען דו ווילסט נאָכמאַכען נאַריש?״

„דאָן האָב איך אַרבייט צו טאָן, אַפילו צווישען די קריסטען״, האָט ער מילד געזאָגט.

„ניין, דו ווילסט בלויז אנטאן צרות, מיט דיין ליידענשאפטס־לאזען גייסט פון א גלויבען. די קינסטלער זיינען די, וואס האבען צוריקגעבראכט פרייד אויף דער וועלט, וועלכע האבען דערפילט די נשמה פון שיינקייט אין יעדער זאך און כאטש זיי האבען אויסגע־טראכט צו מאלען די הייליגע משפחה און די קרייציגונג און דעם טויטען קריסטוס און „דאס לעצטע אווענט־ברויט", איז עס דאך דער חן פון לעבען וואס האט באגייסטערט זייער קונסט. דער שטאלץ פון לעבען, די הערליכקייט פון דער מענשליכער געשטאלט, די פרייד פון קאליר, די פארגעטערונג פון די מוזען. יא, און האבען זיך נישט אונזערע נאבעל־לייט געלאזט אויסמאלען אלס אפאסטאלען, האבען זיי נישט אריינגעשטופט זייערע פנים'ער אין די הייליגע בילדער, האבען זיי נישט פארשטאנען אויף וואס די רעליגיעזע קונסט איז געווען בלויז אן אויסרייד? איז דען רוים נישט פול מיט היידנישער קונסט? האט מען דען נישט אוועקגעשטעלט דעם לאאקאז און קלעאפאטרא'ן און ווענוס'ן אינ'ם סאמע אראנזשען־גארטען פונ'ם וואטיקאן?"

„פונדעסטוועגען האבען דיינע מאלערס מער פון אלץ ליב געהאט צו מאלען די מאדאנא מיט דעם קינד."

„דאס איז נישט מער ווי אן איבערחזרונג פון ווענוס און קופיד."

„ניין, אט דער חוזק איז נישט דער אויסדרוק פון דער איידעלער סיניארא דע פראנקי. דו קענסט נישט זיין בלינד צו דער געטליכער באגייסטערונג וואס איז געלעגען הינטער דער מאדאנא פון סאנדרא באטיטשעלי."

„דו האסט נישט געזען זיינע פרעסקאס אין דער ווילא לעמי, נעבען פלארענץ, די צארטע גראציע פון זיינע פארמען, דעם חן פון די קאלירען, אז נישט וואלסטו פארשטאנען, אז נישט בלויז גייס־טיגע שיינקייט האט זיין נשמה טייער געהאלטען."

„אבער ראפאעלא דא אורבינא, אבער לעאנארדא —"

„לעאנארדא", האט זי איבערגע'חזר'ט. „האסטו געזען זיין באכוס אדער זיין קאמף־פרעסקא? קענסטו די שפעטערע ארבייטען פון ראפאעלא? און וואס זאגסטו צו אונזער ליפא ליפי? א קריסט־ליכער מאנאך, ווידען? וואס זאגסטו צו דזשיארדזשאנע פון ווענעדיג און זיינע שילער, צו אט דעם אויפבלי פון ליבליכקייט, צו אונזערע

סקולפּטאָרען און בויערס, צו אונזערע גאָלדשמידען און מוזיקער? אָ, מיר האָבען אויפסניי אנטדעקט דעם סוד פון גריכענלאנד. האָמער'ן האָבען מיר ליב, פּלאַטאָ'ן, די איידעלע איינפאכקייט פון סאָפאָקלען. אונזער דאנטע האָט ליגען געזאגט, ווען ער האָט גע־זאָגט, אז ווירגיל איז געווען זיין פירער. דער דיכטער פון מאנטוא האָט קיינמאָל נישט געפירט קיין שטערבליכען מענשען צו יענע פיינליכע ראַיאָנען. ער זינגט פון סטאַדעס און בינען, פון פייגעל און לויפענדיגע טייכלעך, און די פּשוט'ע ליבע פון פאסטוכער. און מיר הערען זיך ווידער איין צו אים און אָטעמען איין די זיסע לאנד־לופט, וועלכע איז נאָך זיסער ווען מיר געדענקען די גהינום־רויכען וואָס פאר'סמ'ט דאָס לעבען דורך יאָרהונדערטען. אפּאָלאָ איז האר, נישט קריסטוס."

„אזוי פּרואווט אפּאָליאָן רוים, מיט דער וועלט און מיט דעם גוף."

„דו האָסט פאַרלאָזט דיין שכל, מעסער דזשוזעפּע. דו ווייסט, אז די זאכען דערהויבען, נישט דערנידעריגען אונזער נשמה. ביזטו נישט אנטציקט געוואָרען גלייך מיט מיר פון דער שיינקייט פון אן אויסגעמאָלט פּנים, פון דעם שיין פון ליכטיגע קאָלירען, פון דער ווייסער ליכטיגקייט פון א סטאטוע?"

„איך האָב געזינדיגט אויב איך האָב ליב געהאט שיינקייט צוליב שיינקייט אליין, און — פארגיב מיר, דאַמע, אויב איך באליידיג דיך — אָט די פארגעטערונג פון שיינקייט איז פאר די רייכע, די גוט־געשפּייזטע, די געצייילטע. אָבער וואָס וועגען די אָרימע, וועגען די געטראָטענע, וואָס ווייגען אין דער פינסטער? וואָס פאר א טרייסט האָט דיין גלויבען פאר זיי? אָט די אלע וואונדער פון דער מענשליכער האנט און פון מענשליכען מארך זיינען אזוי ווי שטרוי אויף דער וואָגשאָל אנטקעגען א ריין הארץ, א רעכטפארטיגע טאַט. די עפּאָכען פון קונסט זיינען אלעמאָל געוועזען די עפּאָכען פון שוידערליכקייט, סיניאָרא. נישט אין דורכגעטריבענקייט, נאָר אין איינפאכקייט אנטפּלעקט זיך אונזער האר. סיידען איר וועט ווערען אזוי ווי קליינע קינדער, אנדערש וועט איר נישט אריינקומען אין קיניגרייך פון הימעל."

„דער הימעל איז דאָ". אירע אויגען האָבען געפינקעלט. איר

ברוסט האט זיך געכוואליעט. דאס פייער פון איר בליק איז איבער־געגאנגען אין זיינעם. איר חן האט אים געמאכט אומרואיג, איר אומפארגלייכליך פנים און געשטאלט וואס האט איצט פאראייניגט די ריינינקייט פון סטאטוע מיט דער ווארימקייט פון א לעבעדיגער פרוי.

„פירוואר, וואו קריסטוס איז, דארט איז דער הימעל. דו האסט פארבראכט אין אזא הערליכקייט פון ליכט, סיניארא דע פראנקי, דו באגרייפסט נישט דיין פארצוג. אבער איך, וואס בין תמיד געגאנגען אין פינסטערניש, בין ווי א בלינדער מאן, וואס האט זיין ראיה צוריק באקומען. איך בין געווען אמביציעז, גיעריג, צוריסען פון ספיקות און פראגען. איצט בין איך געבאדען אינ'ם געטליכען פרידען, אלע מיינע פראגען זיינען פארענטפערט, מיין אויפרודעריש בלוט איינגעשטילט. ליבע, ליבע, דאס איז אלץ. דאס אונטערגעבען פון א מענשען'ס ווילען צו דער ליבע וואס באוועגט די זון און אלע שטערען, אזוי ווי דיין דאנטע זאגט. און זון און שטערען באוועגען זיך בלויז צו דעם צוועק, סיניארא — אז מענשליכע נשמות זאלען געבוירען ווע־רען און שטארבען צו לעבען, אין אייניגקייט מיט ליבע. א, מיינע ברידער" — ער האט בענקשאפטליך אויסגעשטרעקט זיינע ארעמס, און זיינע אויגען און זיין קול זיינען געווען פול מיט טרערען — „פארוואס קריגט איר זיך אויפ'ן מארק? צו וואס לייגט איר אן גאלד און זילבער? צו וואס יאגט איר זיך נאך די פוסטע שאטענס פון ערדישער פרייד? דאס איז די אמת'ע באגייסטערונג, זיך אפצוגעבען צו גאט, אלץ אין אלעם, צו בעטען בלויז צו זיין די ריינע פון זיין הייליגען ווילען."

העלענא'ס פנים איז געווען פול מיט ערנסטער פארוואונדערונג. א רגע איז עס געווען באלויכטען מיט אן ענטפער־ליכט, גלייך זי וואלט געבענקט נאך דער מאדנער אנטציקונג וואס זי האט נישט געקענט פארשטיין.

„דאס אלץ איז פוסטע נארישקייט. דיינע ברידער הערען דיך איצט אזוי ווייניג ווי זיי וועלען דיך ווען עס איז הערען."

„איך וועל בעטען טאג און נאכט, אז מיינע ליפען זאלען באריהרט ווערען מיט דעם הייליגען פייער."

„ליבע איז אויך א הייליגער פייער. האסטו בדעה צו לעבען אן

דעם?" זי איז צוגעגאנגען נעענטער. איר אָטעם האָט באַרירט די שוואַרצע לאָק אויף זיין שטערן. ער האָט אָפּגעטראָטען אויף א טראָט, מיט א ציטער.

„איך וועל האָבען געטליבע ליבע, סיניאָרא."

„ביזטו געצווינגט צו ווערען א דאָמיניקאַנער?"

„איך בין אַנטשלאָסען."

„און דער קלויסטער וועט דיך צופרידענשטעלען?"

„דאָס וועט זיין דער הימעל."

„יאָ, דאָרט וואו עס עקזיסטירט נישט קיין חתונה. וואָס פאַר א שמשון־גלויבען איז דאָס, וואָס רייסט אראָפּ די זיילען פון דער מענשליכער געזעלשאַפט?"

„ניין, חתונה איז אויך פאַראַן אין דעם. דאָס איז דער סימבאָל פון א מער געטליכער פאַראייניגונג. אָבער דאָס איז נישט פאַר יעדען. עס איז נישט פאַר די, וועלכע סימבאָליזירען געטליכע זאַכען אַנדערש, וועלכע שטעלען מיט זיך פאָר צו זייערע מיטמענשען דעם געקרייציגטען גוף, די דערהויבענע נשמה. דאָס איז נישט פאַר פּריסטער."

„אָבער דו ביזט דאָך נישט קיין פּריסטער."

„דאָס איז בלויז א פראַגע פון טעג. אָבער ווען מען זאָל מיר אפילו נישט ערלויבען צו ווערען א פּריסטער, וועל איך אַלץ בלייבען אומפאַרהייראַט."

„אַלץ בלייבען אומפאַרהייראַט! פאַרוואָס?"

„ווייל מיין אייגען פאָלק איז אָפּגעשניטען פון מיר. און ווען איך זאָל חתונה האָבען מיט א קריסטין, אזוי ווי א סך משומדים טוען, וועט די קראַפט פון מיין ביישפּיל פאַרלוירען גיין. זיי וועלען זאָגען וועגען מיר, דאָס אייגענע וואָס זיי זאָגען וועגען זיי, אז עס איז איז נישט געוועזען דאָס ליכט פון קריסטוס'ן, נאָר א קריסטליך מיידעל'ס אויגען וואָס האָט מיך פאַרבלענדט און צוגעצויגען. זיי זיינען הארט. זיי גלויבען נישט אין דער מעגליכקייט פון אן אמת'ער באַקערונג. טייל זיינען רייך געוואָרען פון זייער שמד, אָדער זייענדיג רייך, האָבען זיי אויסגעמידען געלט־שטראָפען און ציגזען, וואָס וואָלטען זיי פאַראַרימט. אָבער איך האָב פאַרלוירען מיין גאַנצע ירושה, און איך וועל קיין זאַך נישט אָננעמען. דערפאַר האָב איך

אָפּגעזאָגט דיין פאָטער'ס גוטהארציגען פּאָרשלאג אָנצונעמען א שטעלע אין זיגעל־אמט, אָדער אפילו די קלענערע שטעלע פון סצעפּטער־טרעגער פאר'ן פויפּסט. און ווען מיינע ברידער וועלען נאָך זען, אז איך צווינג נישט ארוים פון זיי קיין געהאלטען און קיין געלדער, אפילו קיין קופּערנעם גראָשען נישט, אפילו ווען איך פּרעדיג פאר זיי אָן א געהאלט, אין אמת'ן בלויז אוים ליבשאפט צו גאָט, ווען זיי וועלען זען אז איך לעב ריין און איינזאם, דאמאָלסט וועלען זיי זיך צוהערען צו מיר. אפשר וועלען זייערע הערצער גערירט ווערען און זייערע אויגען וועלען זיך עפענען." זיין פּנים האָט געלויכטען מיט א בלאסער אויסשטראלונג. דאָס, האָט ער געפילט, איז זיכער דאָס נויטיגסטע. קיין איד איז נאָך נישט געשטאַנען פאר זיינע ברידער אלס אומבאפלעקטער קריסט, אָן פּארדאכט, אָן שרעק און אָן פּאָרוואורף. אָ, ווי גליקליך איז ער וואָס אים איז באשערט אויסצופילען אָט די אַפּאָסטאָלישע שליחות!

„אָבער אין פאל—" העלענע האָט אויסגעוואָרט; דערנאָך האָט זי אויפגעהויבען אירע חנ'עוודיגע אויגען און באגעגענט זיינע אין פורכטלאָזער אויפריכטיגקייט, „ווען דו וואָלסט געליבט איינע וועלכע איז נישט קיין קריסטין?"

ער האָט געציטערט, געמאכט פּויסטען צוריקצוטרייבען די ווילדע כוואליע פון ערדישער אויפרעגונג, וואָס האָט אים פארגאָסען, אונטער דעם פייער פון אירע אויגען, אזוי ווי דער ים־צופלוס שטראָמט אויף צום לאנד.

„איך וואָלט אלץ איינס מיין ליבע דערשטיקט אין זיך", האָט ער געזאָגט הייזעריג. „די אידען זיינען פּאר'עקשנ'ט. זיי קענען נישט מאכען קיין פיינעם אונטערשייד. זיי קענען נישט קיינעם חוץ אידען און קריסטען."

„מיר דאכט זיך, אז איך זע מיין פאָטער רייט אהער", האָט העלענא געזאָגט זיך אומקערענדיג צום ברייטען פענסטער. „עס זעט מיר אוים ווי זיין פעדער און ווי זיין ברוין טערקיש פערד. נאָר די זון פארבלענדט מיך, איך וועל דיך פארלאָזען."

זי איז געגאנגען צו דער טיר, נישט אומקוקענדיג זיך אויף אים. דערנאָך האָט זי זיך פּלוצלינג אומגעדרייט, אז זיינע אויגען האָבען א בלענד געטאָן, און האָט געזאָגט:

„מיין הארץ איז מיט דיר, וואס דו זאלסט נישט טאן. נאר באטראכט דיך גוט, איידער דו טוסט אן דאס מאנאכישע קלייד, וואס סימבאליזירט לויט דיינע אייגענע רייד, אלץ וואס איז אומליבליך. אדיא."

ער איז איר נאכגעגאנגען און גענומען איר האנט, און, איינ־בויגענדיג זיך, זי פרום א קוש געטאן. זי האט די האנט נישט אוועקגענומען.

„האסט די קראפט פאר דעם וואס דו נעמסט זיך אונטער, מיין דזשוזעפע?" האט זי צארט געפרעגט.

ער האט זיך אויסגעגלייכט, האלטענדיג איר האנט אין זיינער.

„יא, האט ער געזאגט. „דו וועסט מיך באגייסטערן, העלענא. דער געדאנק פון דיין שטראלענדיגער ריינקייט וועט מיך האלטען ריין און פעסט."

אן אומדערגרינדליכער אויסדרוק איז אריבערגעגאנגען העלע־נא'ס פנים. זי האט אוועקגענומען איר האנט.

„איך קען נישט באגייסטערן צום טויט", האט זי געזאגט.

„איך קען נאר באגייסטערן צום לעבען."

ער האט פארמאכט זיינע אויגען אין א באגייסטערטער זעאונג.

„ס'איז נישט טויט. עס איז דאס לעבען און תחית המתים", האט ער געמורמעלט.

ווען ער האט געעפענט די אויגען איז זי געווען אוועקגעגאנגען. ער האט אנידערגעקניט אין א ליידענשאפטליך געבעט, אין דער נסיסה פון דער קרייציגונג פונ'ם גוף.

V.

אין דער צייט פון זיינע לערניארען אינ'ם קריסטענטום, איידער עס איז אים ערלויבט געווארען צו ווערען א מאנאך, האט ער געפרעדיגט א פראבע „דרשה צו די אידען" אין א גרויסער אדיטאריע נאענט פונ'ם געטא. א קירך וואלט פאראומרייניגט געווארען פון די אומהייליגע, און אפילו פון דער אדיטאריע האט מען ארויסגעטראגען אלע הייליגע זאכען, וואס זיינען דארט געלעגען. עס זיינען געקומען א סך פארנעמע קריסטען, אין גאלד־באזוימטע מאנטלען און הוטען מיט זיידענע סטענגעס. ווייל ער האט געהאט א נאמען פאר א

גוטען רעדנער, און אַניבאַלע דע פראַנקי איז דאָרט געווען דער פּרע־זידענט מיט גרויס פּאָמפּ. איין איד איז געקומען — שלמה דער ליץ, ווייל ער האָט זיך געהאַלטען פאַר פייאיג ארויסצודרייען זיך פונ׳ם חרם און נאָך פאַרדינען אַ מאָלצייט אָדער צוויי ווען ער וועט דערציילען וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, צו די גבאים און פּני פונ׳ם געטאָ, אויף וועמענס מענשליכער נייגעריגקייט מען קען זיכער רעכענען. שלמה איז געווען רייך אין שפּיצלאָך. גאַנצע חדשים זיינען פאַרביי ווען ער האָט געטראָגען אַ רויטען הוט פאַר די אויגען פון אַלע קריסטען און ווען מען האָט אים ענדליך געבראַכט פאַר די קאַפּאָריאָני, האָט ער זיך פאַרענטפערט, אַז דאָס איז בלויז געווען אַ מוסטער פון די הוטען, וואָס ער פאַרקויפט און אַז זיין אמת׳דיגער געלער הוט איז אומאַבזיכטליך באַהאַלטען אונטען. אָבער דזשוזעפּע דע פראַנקי האָט זיך איצט דערפרייט ווען ער האָט אים דערזען.

„ער איז אַ פּלאַפּלער, ער וועט פאַרשפּרייטען די זאָמען", האָט ער געטראַכט.

שפּעט נאָכמיטאָג דעם נעכסטען טאָג האָט דער פּרעדיגער שפּאַצירט אין דער וויא לאַפּידאַ נעבען דעם קלויסטער פונ׳ם הייליגען דאָמיניק. אימיצער האָט באַרירט זיין מאַנטעל. ער האָט זיך אומגעדרייט. „מרים", האָט ער אויסגעשריגען מיט אַ טראָט צוריק.

„פאַרוואָס אַנטלויפסטו פון מיר, יוסף?

„ווייסטו נישט, אַז איך בין אין חרם? זע, איז דאָס נישט אַ איד דאָרט וואָס באַטראַכט אונז?"

„מיך אַרט נישט. איך האָב דיר עפּעס צו זאָגען."

„אָבער מען וועט דיך פאַרשעלטען."

„איך דאַרף דיר עפּעס זאָגען."

זיינע אויגען האָבען אויפגעלויכטען. „אָ, דו גלויבסט!" האָט ער באַגייסטערט אויסגערופען. „דו ביזט ענדליך אַ געבענשטע."

„ניין, יוסף, דאָס וועט קיינמאָל נישט זיין. איך האָב ליב דעם גלויבען פון אונזערע אָבות. מיר דאַכט זיך, אַז איך האָב אים בעסער פאַרשטאַנען פון דיר, כאָטש איך בין נישט אַריין אַזוי טיף אין דער הייליגער תורה. איך פאַרשטיי בלויז מיט מיין האַרץ."

„צו וואָס זשע קומסטו? לאָמיר גיין צום קאָליזעאום צו. עס איז שטילער דאָרט, און דאָרט נייען ווייניגער אידען."

זיי האָבען פאַרלאָזט די ראַשיגע גאַס מיט איר טומעל און וועד-גענער און וואַסער-פירער מיט זייערע אייזלען, און טרעגער, און איידעל-לייט רייטענדיג מיט זייערע נאָכפאָלגערס, און מיליטער מיט בלאַנקע שווערדען, וואָס אימיצער פון זיי האָט געקענט באַליידיגען מרים'ען, וועלכע האָט זיך אָנגעזען דורך איר שיינקייט און דורך איר פיערקאַנטיגער געלער לאַטע פון אַ האַנט-און-אַ-האַלב ברייט אויף אירע האָר. זיי זיינען געגאַנגען און געשוויגען ביז זיי זיינען געקומען צום טיטוס טויער. נישט ווילענדיג זיינען ביידע שטיין געבליבען, ווייל דורך דער מנורה וואָס איז געווען אריינגעשניצט אין דעם טיטוס-טויער אלס רויב פונ'ם בית-המקדש, איז קיין איד נישט דורכגעגאַנגען אונטער דעם טויער. טיטוס און זיין מלוכה זיינען פאַרשוואונדען, אָבער דער איד האָט נאָך אַלץ טייער געהאַלטען זיינע זכרונות און זיינע חלומות.

אַ בייזער שוועבעל-בלויער זונאונטערגאַנג, געשטרייפט מיט גרין, איז געהאַנגען איבער די חרוב'ע טעמפּלען פון די אַלטע געטער. אַזוי ווי מיט אַ גלי פון בלוט האָט דער זונאונטערגאַנג באַרירט דעם אויבער-שטען טייל פון דער קאָליזעאום-וואַנט, הינטער וועלכער חיות און מענשען האָבען געשפּילט ספּאָרט פאַר די הערשער פון דער וועלט. דער רעשט פון דער טיטוס חורבה איז געווען אין שאָטען.

„זיינען מיינע עלטערען געזונט?" האָט יוסף ענדליך געזאָגט.

„האָסטו דאָס פּנים צו פרעגען? דיין מאַמע וויינט אַ גאַנצען טאָג, חוץ ווען דיין טאַטע איז אין דערהיים. דאמאָלסט מאַכט זי זיך אַזוי פאַרשטיינערט אַזוי ווי ער. ער — אַ גבאי אין שול! — דו האָסט אים מיט זיינע גראָע האָר געבראַכט צום קבר."

ער האָט אראָפּגעשלונגען אַ טרער. דערנאָך, אַזוי ווי מיט זיין פאָטער'ס פאַרשטיינערטקייט, האָט ער זיך אָנגערופען: „צרות לייטערן אויס, מרים; דאָס איז גאָט'ס כלי זין."

„באַשולדיג נישט גאָט אין דיין גרוילקייט. איך האָס דיך."

זי האָט גערעדט שטיל. „מען זאָגט אינ'ם געטאָ, אַז דו גייסט ווערען אַ מאָנאַך פון סענט דאָמיניק. שלמה דער ליי האָט געבראַכט די נייעס."

„אַזוי איז עס מרים. איך גיי גלייך נעמען די שבועה."

„אָבער ווי אַזוי קענסטו ווערען אַ גלח? דו ליבסט אַ פרוי."

ער האט זיך אפגעשטעלט, דערשטוינט.

„וואס זאגסטו, מרים?"

„ניין, דאס איז נישט קיין צייט פאר אפלייקענען. איך קען זי. איך ווייס דיין ליבע צו איר. העלענא דע פראנקי."

ער איז געווען בלייך און אויפגערעגט. „ניין, איך ליב נישט קיין פרוי."

„דו ליבסט העלענא'ן".

„ווי אזוי ווייסטו דאס?"

„איך בין א פרוי."

זיי זיינען געגאנגען ווייטער און געשוויגען.

„און דאס ביזטו מיר געקומען זאגן?"

„ניין, דאס בין איך דיר געקומען זאגן: דו מוזט חתונה האבען מיט איר און זיין גליקליך".

„איך, איך קען נישט, מרים. דו פארשטייסט נישט."

„פארשטיי נישט! איך קען דיך לעזען אזוי, ווי דו קענסט לעזען די תורה — אן נקודות. דו מיינסט, אז מיר אידען וועלען טייטלען אויף דיר מיט די פינגער, מיט פאראכטונג, אז מיר וועלען זאגען, אז דו האסט געליבט העלענא'ן, נישט דעם געקרייציגטען, אז מיר וועלען זיך נישט צוהערען צו דיינע דרשות."

„אבער איז דאס דען נישט אזוי?"

„עס איז אזוי."

„וואס זשע—"

„אבער אזוי וועט עס סיי ווי זיין, וואס דו זאלסט נישט טאן. מעגסט זיך צושניידען אויף קליינע שטיקלאך וועלען מיר נישט גלויבען אין דיר און אין דיין שליחות. איך אליין גלויב אין דיין אויפריכטיגקייט, און פאר מיר ביזטו אזוי ווי איינער וואס איז משוגע פון צופיל לערנען. יוסף, דיין חלום איז פוסט. די אידען האסען דיך. זיי רופען דיך המן. זיי וואלטען דיך גערן געזען אויפגעהאנגען אויף א הויכען בוים. דיין זכר וועט זיין פארשאלטען ביז'ן דריטען און פערטען דור. דו קענסט זיי אזוי רירען, אזוי ווי די זיבען בערג פון רוים. זיי זיינען שוין צופיל אויסגעשטאנען."

„יא, זיי זיינען געשטאנען אזוי ווי שטיינער. איך וועל זיי צושמעלצען. איך וועל זיי אויסלייזען."

„דו וועסט זיי אומברענגען. לייז בעסער אוים זיך אליין — האָב חתונה מיט דער פרוי און זיי גליקליך."

ער האָט זי אָנגעקוקט.

„זיי גליקליך", האָט זי איבערגעחזרט. „וואַרף נישט אוועק דיין לעבען צוליב א פּוסטען שאָטען. זיי גליקליך. דאָס איז מיין לעצט וואָרט צו דיר. פון איצט אָן, אזוי ווי א געטרייע אידישע טאָכטער, היט איך אָפּ דעם חרם, און ווען איך זאָל זיין א אידישע מאַמע, וואָלט איך געלערענט — ־ע קינדער דיך צו האסען אזוי ווי איך האס דיך. גיי בשלום."

ער האָט זי אָנגעכאַפּט ביים קלייד. „גיי נישט איידער איך דאַנק דיר, כאָטש איך מוז מיך אָפּזאָגען פון דיין עצה. מאָרגען וועל איך אויפגענומען ווערען צווישען די ברידער פון רעכטפערטיגקייט". אין דעם פארנאכטיגען ליכט האָט זיין פּנים געלויכטען ווייסט און אומערדיש אונטער זיינע גראָ־שווארצע האָר. „אָבער פארוואָס האָסטו איינגעשטעלט דיין גוטען נאָמען מיר צו קומען זאָגען, אז דו האסט מיך ?"

ווייל איך ליב דיך. זיי געזונט."

זי איז אנטלאָפען."

ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס נאָך איר. זיינע אויגען זיינען געווען בלינד פון נעפּעלדיגקייט. „מרים, מרים", האָט ער געשריגען. „קום צוריק, דו ביזט אויך א קריסטין! קום צוריק, מיין ליבע שוועסטער אין קריסטום!"

א שכור'ער דאָמיניקאנער האָט זיך אריינגעוואקעלט אין זיינע אָפענע אָרעמס.

VI.

די אידען האָבען נישט געוואלט קומען הערען פרא דזשוזעפּע'ן. זיין גאנצע ליידענשאפטליכע גייסטליכקייט איז געווען פארשווענדט אויף אן עולם פון קריסטען און אָפּט־גע'שמד'טע משומדים. שוין נישט ווי‍סענדיג וואָס צו טאָן, האָט ער אָנגעהויבען באנוצען געלע־רענטע ארגומענטען, אבער אומזיסט האָט ער אָנגעהויבען באנוצען תלמוד'ישע ארגומענטען אנטקעגען די תלמודיסטען אליין. אפילו זיין אנטדעקונג לויט חשבונות פון קבלה, אז וועגען דעם פּויפּסט'ס נאָמען

און זיין אמט ווערט נביאות געזאגט אין תנ"ך, האָט נישט געהאָלפען צוצוציען די אידען, און בלויז אין גאַס האָט ער באַגעגענט די פינס־טערע פנימ'ער פון זיינע ברידער. חדשים דורכאַנאַנד האָט ער געפּרעדיגט אין געדולדיגער צופרידענקייט, ביז איין טאָג, נישט וויסענדיג מער ווי אַזוי זיך צו העלפען, האָט ער געזוכט אן אינ־טערוויו מיט דעם פּויפּסט, צו בעטען אים, אז א באַפעל זאָל אַרויס־געגעבען ווערען צו די אידען צו קומען צו זיינע דרשות. ער האָט געפונען דעם פּויפּסט אין בעט, נישט געזונט, נאָר שמועסענדיג מונטער מיט דעם בישאָף פון סאַלאַמאַנקאַ און דעם פּראָקוראַטאָר פון דער שאַצקאַמער, הפּנים וועגען עפּעס א פרייליכר פאַסירונג, וואָס האָט געטראָפען מיט דעם פראַנצויזישען לעגאַט. דאָס איז געווען א בלאַס געלערענט פנים וואָס איז געלעגען אויפ'ן ווייסען קישען הינטער א פּורפּורנער יאַרמעלקע, אָבער אויך מיט שטאַרקע געזיכטס־שטריכען פון טעטיגקייט. דזשוזעפּע איז געשטאַנען אומדרייסט ביי דער טיר, ביז דער גאַרדעראָבער, א דזשענטעלמאַן פון א נאָבעלער פאַמיליע, האָט אים געהייסען קומען נעענטער. ער איז מיט ערפורכט געגאַנ־גען פאָראויס, און אנידערקניענדיג האָט ער געקושט דעם פּויפּסט די פיס. דערנאָך איז ער אויפגעשטאַנען און פאָרגעלייגט זיין ביטע. אָבער דער פירער פון קריסטענטום האָט איראָניש געשמייכעלט. ער איז געווען א געלערנטער און א דזשענטעלמאַן, א גרויסער פּאַטראָן פון ליטעראַטור און קונסט. זיין פּאָליטיק בנוגע אידען, קליגער פון דער פּאָליטיק פון פאַרגעננגליכע מלכים, איז אַלעמאָל געווען פאַר־העלטניסמעסיג מילד. זיין אויסלענדישע פּאָליטיק האָט אים אינ־גאַנצען פאַרכאַפּט, כאָטש זיין פּאָפּולאַריטעט אין דער היים איז דער־פאַר געשטאַנען אין פאָראורטייל. אין דער צייט וואָס דזשוזעפּע דע פראַנקי האָט ליידענשאַפטליך געבעטען דעם געלאַנגווייל'טען פּויפּסט, ערקלערענדיג אים ווי אַזוי ער קען לייזען די אידישע פראַגע, ווי אַזוי ער קען שפּילען אויף זיינע ברידער אַזוי ווי דוד אויף דער האַרף, ווען ער זאָל זיי נאָר קענען קריגען אונטער דעם צויבער פון זיין קול, האָט א דזשענטעלמאַן פונ'ם שלאָפצימער אריינגעבראַכט אן איבער־ביים אויף א זילבערנער טאַץ. האָט א באַדינטער פריער פאַרזוכט דאָס עסען צו פאַרזיכערען, אז עס איז דאָרט נישט געווען קיין סם, כאָטש עס איז געקומען פונ'ם פּויפּסט'ס קיך, און אויף א צייכען פון

זיין הייליגקייט. דזשוזעפע האָט געמוזט אָפּטרעטען אָן אַ זייט, און איידער דער פּויפּסט האָט געענדיגט זיינען געווען אנדערע אונטער־ברעכונגען. דער הויפּט פון זיין אָרקעסטער איז געקומען נאָך אינ־סטרוקציעס פאר דעם קאָנצערט דעם ערשטען אויגוסט. און — דאָס האָט אים מער צוטומעלט ווי אַלץ — עטליכע גאָלדשמידען זיינען געקומען מיט זייער ארבייט און מיט קאָנקורירענדיגע מאָדעלען פאר אַ קנאָפּ פאר דעם פּויפּסטליכען מאַנטעל. דזשוזעפּע איז געווען אויפגערעגט און צורודערט ווען דער הייליגער פאָטער האָט אָנגעטאָן זיינע ברילען צו עקזאמינירען די גרויסע זילבערנע וואזע, אין וועלכער עס האָט באדארפט ארייננגיין דאָס אָפּפאַל פון זיין טיש, אירע פיין געשניצטע הענטלאך און לאָרבער־קראנצען און גייסטרייכע מאסקען און איר שוועסטער־וואזע וואָס האָט באדארפט שטיין אין שראנק און האלטען וואסער און האָט געהאט אַ פיינע שניצערייי וואָס האָט פאַרגעשטעלט ווי דער הייליגער אַמבראָדזשיאָ אויף אַ פערד פאר־יאָגט די אריער. און ווען מען האָט איינעם פון די גאָלדשמידען אוועקגעשיקט, אָנגעלאָדען מיט דוקאטען פונ׳ם פּויפּסט׳ס קארדינאַל, איז דער צווייטער געבליבען אַ שרעקליך לאַנגע צייט, ווייל עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אַז זיין הייליגקייט איז געווען זייער שטאַרק צו־פרידען מיט זיין וואקסענעם מאָדעל, שטוינענדיג ווי טאַלאַנטפול דער קינסטלער האָט פאַרגעשטעלט גאָט דעם פאָטער אין אַ בארעליעף, זיצענדיג אין אַ לייכטער פּאָזע, און ווי עלעגאנט ער האָט איינגעפאסט דעם פיינעם ברעג פון דעם גרעסטען בריליאַנט פּונקט אין מיטען. „אייל דיך צו מיט דער ארבייט, מיין זון", האָט זיין הייליגקייט געזאגט און האָט אים ענדליך ערלויבט צו גיין, „ווייל איך וויל אַליין טראָגען דעם קנאָפּ איידער איך וועל שטאַרבען". דערנאָך, מיט אַ שטראַלענדיג פּנים צו מיר: „ווילסטו נאָך עפּעס פון מיר, פרא דזשוזעפּע? אָ, יאָ, איך געדענק! דו ווילסט פרעדיגען צו דיינע פאר׳עקשנ׳טע אידען. יאָ, דאָס איז זייער אַ ווירדיגער באַגער. לואידזשי, דערמאָן מיך מאָרגען ארויסצוגעבען אַ פאראָרדנונג וועגען דעם."

מיט שטראַלענדיגע אויגען איז פרא דזשוזעפּע פּלוצלינג ווידער געפאלען דעם פּויפּסט צו די פיס, געקושט זיי און געמורמעלט אַן

אומפארשטענדליכען דאנק. דערנאך האט ער זיך ארויספארנויגט און האט זיך מיט פרייד געאיילט צוריק אין קלויסטער אריין.

די פאראָרדנונג איז אין דער ריכטיגער צייט ארויסגעקומען. די אידען האבען געמוזט קומען צו זיין נעקסטער דרשה. ער האט דער־ווארט דעם שבת נאכמיטאג אין א משוגעת פון גייסטיגען עקסטאז. ער האט צוגעגרייט א וואונדערליכע דרשה. די אידען וועלען זיך נישט דערוועגען נישט אויסצופאָלגען די פאראָרדנונג. מען האט דאס נישט געקענט אויסמיידען. און זייער אפאטישער ווידערשטאנד איז ערשט געקומען שפעטער, נאך א געהאָרכזאמען אנהייב. טעג זיינען פארביי. די פאראָרדנונג איז נישט צוריקגעצויגען געווארען, כאטש ער האט געוואוסט, אז די באנקירען פון דער קהילה האבען געזוכט איינפלוס הינטען ארום. די פאראָרדנונג איז אפילו נישט געענדערט געווארען אונטער'ן אויסרייד פון אויסטייטשונג, אזוי ווי פויפסטען פלעגען זיך פירען מיט צו שטרענגע פאראָרדנונגען. ניין, קיין זאך האט נישט געקענט ראטעווען די אידען פון זיין דרשה.

דאנערשטאג האט אויסגעבראכען א מגפה אינ'ם געטא, פרייטאג איז א צענטעל פון דער באפעלקערונג געווען טויט. א נייער איבער־פלוס פונ'ם טייך טיבער האט מיטגעהאָלפען די מגפה'דיגע אויס־פלוסען פון די פארשטיקטע געסלאך, וואו די שטרענג באגרענצטע הייזער זיינען געווען איבערגעפאקט מיט קליינווארג וואס האט זיך געמערט. שבת זיינען די טויערען פונ'ם געטא אפיציעל פארמאכט געווארען. די מגפה איז איינגעשלאסען געווארען. דריי חדשים זיי־נען די אויסגעשטויסענע פון דער מענשהייט געווען איינגעשלאסען אין זייער פארפעסטעטער תפיסה, טאג און נאכט צו לעבען און שטארבען ווי זיי האבען אליין געוואלט. ווען די געטא איז ענדליך געעפענט און דיזינפעקצירט געווארען, זיינען די טויטע, נישט די לעבעדיגע, געווען אין ענגשאפט.

VII.

יוסף דער טרוימער איז געווען האלב צומישט פון דעם וואס זיינע טרוימען האבען צום צווייטען מאל באקומען אזא קלאפ. אן ערדישער פחד וואס ער האט זיך אליין נישט געוואלט צוגעבען האט אים נעפרעסען אין דער צייט פון דער מגפה, וועלכע איז טראץ אלע

אָנשטרענגונגען דאָך ארויסגעלאָפּען פונ'ם געטאָ, אזוי ווי צו באַ־שטראָפען די, וועלכע האָבען באַשאַפען די באַדינגונגען פאר דער מגפה. אָבער זיין פחד איז נישט געווען פאר זיך אליין, נאָר פאר זיין מוטער און פאָטער און פאר דער איידעלער מרים'ן. ווען ער איז נישט אומגעגאנגען אָן מורא ארום קראנק־געוואָרענע קריסטען איז ער ארומגעגאנגען נעבען דער שטאָט פון די טויטע, פון וואנען קיין נייעס האָט נישט געקענט אָנקומען. ווען ער האָט ענדליך אויסגעפונען, אז זיינע טייערע לעבען נאָך, איז נאָך אַ קלאַפּ געפאלען. די פאַראָרדנונג איז אלץ געווען אין קראפט, נאָר דעם פויפּסט'ס אויער איז געווען צארטער געניוויגט צו די לעבען־געבליבענע. ער האָט רעספּעקטירט זייער האס צו פרא דזשוזעפּע'ן, זייער פּראָטעסט, אז זיי וואָלטען גערנער געהערט אַ וואָסער עס איז אנדערן פּרעדיגער. אָט די פּליכט האָבען זיך באַדארפט אונטערנעמען זיינע ברידער דאָמיניקאנער לויט דער ריי. בלויז דזשוזעפּע'ן אליין איז געווען פארבאָטען צו פּרעדיגען. אומזיסט האָט ער געזוכט צוצוקומען צו זיין היילינקייט. דער צוטריט איז אים געווען פארבאָטען. אויף אזא אופן האָט זיך אנגעהויבען די אויסטערלישע אינסטיטוציע, די געצוואונגענע דרשה.

יעדען שבת נאָך זייער אייגענעם לייענען די תורה אין שול, האָט אַ דריטעל פון דער באַפעלקערונג פונ'ם געטאָ, איינגעשלאָסען אלע קינדער אריבער צוועלף יאָר אלט, געמוזט אין דער ריי באַקומען דעם געגענגיפט אין דער קירך פון סאן בענעדעטא אלא רעגאָלא, וואָס מען האָט פאר זיי ספּעציעל צוגעגרייט, וואו אַ דאָמיניקאנער האָט געגעבען די אמת'ע פארטייטשונג פון קאַפּיטלען תנ"ך, וואָס דער אידישער חזן אליין האָט פארגעלייענט. זיין היילינקייט, וואָס האָט אלע מאָל געהאט מער איינזען פון זיינע משרתים, האָט באַפוילען זיינע פּרעדיגער אויסצומיידען די נעמען פון יעזוס און דער הייליגער יונגפרוי, וואָס האָט אזוי באַליידיגט אידישע אויערען, אָדער ארויס־צוריידען זיי זייער שטיל, אָבער די מאָנאַכען ביים שטענדער האָבען פארגעסען דעם גייסט פון אָט די רעקאָמענדאציעס, ווען זיי האָבען געהאט פאר זיך אָן עולם, וועלכען זיי האָבען געקענט סטראַשען און זידלען מיט זייער גאַנצער ווילדער רעדנער־מאכט. אַ סך אידען האָבען זיך געשלעפּט פאַמעלאָך אויפ'ן וועג צו דער קירך. אן אַפּטיי־לונג פּאָליציי מיט בייטשען האָט זיי געטריבען צו ווערען הייליגע

שאָף. אָט די מאָדנע קירכען־פראָצעסיע פון מענער, ווייבער און קינדער איז אויסגעוואקסען צו א ספעקטאקעל אין רוים. א נײַ פארגעניגען איז ערפונדען געווארען פאר דער פינסטערער מאסע. אָט דאָס געצוואונגענע גאָטעס־דינסט האָט אָפּגעקאָסט א שיין ביסעל געלט. א איראָנישער וויץ איז געווען וואָס די אידען האָבען אליין באדארפט באצאָלען פאר זייער שמד. אויסמיידען די דרשה איז געווען אוממעגליך. ביי דער טיר פון קירך איז געלעגען א רעגיסטער, וואָס האָט געהאלטען חשבון פון די וואָס זיינען געווען אפּוועזענד, וואָס זיינען געלייטערט געווארען דורך שטראָף און תפיסה. צו האלטען אָט דעם רעגיסטער איז נויטיג געווען א יונגער משומד, איינער וואָס האָט געקענט יעדען איד פערזענליך און האָט געקענט אויפדעקען א שטעלפארטרעטער. און ווער וועט זיך בעסער טויגען צו דעם ווי דער נייער ברודער? אומזיסט האָט דזשוזעפּע פּראָטעסטירט. דער פריאָר האָט זיך נישט געוואלט צוהערען אפילו. און אזוי האָט דער מאכטלאָזער פאראורזאכער פון דער גאנצער צרה, אנשטאָט צו זיין דער געטליכער, נישט־באצאָלטער אפּאָסטעל, זיך איינגעבויגען איבער דעם טישעל, פארזיכערט די פערזענליכקייט פון יעדען שטיל־אָנגעקומענעם, דורך זייטיגע בליקען, מיט דעם באוואוסטזיין, אז ער האָט נאָך פארגרעסערט די פיין פון זיינע ברידער, וואָס האָבען געמוזט קומען אין בארירונג מיט א משומד, וואָס זיין שרייב־פען האָט אָן חרפה אויסגעדריקט פאראכטונג צו זייער שבת. א סך שבתים האָט ער געזען זיין פאָטער, א טראגישער, ווייס־האָריגער חורבן, ווי מען האָט אים בארירט מיט א שפּילעוודיגער בייטש זיך אונטערצואיילען צו דער טיר פון קירך. יוסף׳ן אמ־מייסטען האָט די בייטש געשטאָכען. ווען דער באַמטער וואָס האָט באדארפט זען, אז די פארזאמעלטע זאָלען זיין אויפמערקזאם, און הויפּטזעכליך, אז זיי זאָלען נישט אויסמיידען די דרשה דורך איינ־דרעמלען, האָט א שטוים געטאָן רחל׳ען מיט אן אייזערנער רוט, איז איר אומגליקליכען זון באפאלען א קאלטער שוויים. ווען מרים איז פארבייגעגאנגען זיין טישעל מיט פעסטע בליקען פון פאראכטונג יעדען דריטען שבת, איז אים באפאלען א פיבער פון חיים און קאלט. זיין איינציגע טרייסט איז געוועזען צו זען רייען פרומע פנימער וואָס הערען זיך איין צום ערשטען מאָל אין זייער לעבען

צו דער עוואנגעליע. וויניגסטענס האָט ער עפּעס דערגרייכט. אפילו שלמה דער ליץ איז געוואָרען ניי־געבוירען. ער האָט זיך איינגעהערט צו די פּרעדיגערס מיט גרויס פארערונג.

יוסף דער טרוימער האָט נישט געוואוסט, אז נאָכטוענדיג שלמה דעם ליץ, האָבען די אַלע פרומע אידען געהאט וואָטע אריינגעשטאָפּט טיף אין זייערע אויערען.

אָבער דערוויילע, אין אַנדערע קירכען, איז פּרא דזשוזעפּע געוואָרען גרויס בארימט. קריסטען זיינען געקומען פון נאָענט און פון וויט אים צו הערען. ער איז ארומגעגאנגען צווישען פאָלק און מען האָט אים ליב באקומען. ער האָט געפּרעדיגט ביי טויט־שטראָפען, זיין שווארצער מאנטעל און זיין ווייסע לויזע וועסט זיינען באגריסט געוואָרען אין עקעלהאפטע תפיסות. ער פלעגט באפרייען פון זינד שטאַרבענדיגע, פלעגט ארויסטרייבען טייוואָלים. נאָר איין זינדיגער איז געווען, וואס ער האָט אים נישט געקענט באפרייען פון זינד, אפילו נישט דורך א האָריגע העמד אָדער שמיץ, און דאָס איז געווען ער אליין. און איין טייוועל איז געווען, וואָס ער האָט אים נישט געקענט ארויסטרייבען, דעם, וואָס איז געזעסען אין זיין אייגענער ברוסט. די פּיין פון זיין אייגענער נשמה וואָס האָט זיך אייביג אָנגעשלאָגען מיט ווייטאָג אָן די ווירקליכקייטען פון לעבען און וועלכע איז איצט אזוי צוריסען דורך די חסרונות פונ׳ם קריסטענטום, אזוי ווי פריער דורך די חסרונות פונ׳ם געטאָ.

VIII.

עס איז ווידער געווען די קארניוואל־וואָך — די ווילדע לעס־טערונג־וואָך פון ווילדער שפּיל און טייוולישקייט. די גאסען זיינען געווען א רעגענבויגען פון קאָלירטע קליידער און האָבען געדונערט מיט דעם טומעל און געלעכטער פון דער מאסע, מערסטענס דורך א גרויסען צופלוס פון פרעמדע. פון די פענסטער און דעכער, שווארץ פון קעפּ, האָבען שטיפערישע הענט געוואָרפען האָניג, שמוציג וואסער, פוילע אייער און אפילו קאָכעדיגען אייל אויף די פארביי־גייער און קאוואלירען אונטען. בלוטיגע גערודערייען האָבען אויס־געבראָכען, לעסטערישע מאסקירטע האָבען זיך אריינגעריסען אין די

קירכען. זיי האָבען חוזק געמאכט פון אלע מענשליכע און געטליכע זאכען. די בייטש און די תליה וואָס מען האָט פריי באנוצט האָבען נישט געהאָלפען איינצוהאלטען דעם פאָלק'ס בייזוויליגקייט. יעדער פארבאָט איז געווען א טויטער בוכשטאב. אין אזא צייט מעגען די אידען ציטערען, זיי זיינען אין די הענט פון די לצים־קריסטען. זיי זיינען אלעמאָל געווען גוטע שלייפשטיינער פאר וויצען, באזונדערס נאָך אין קארניוואל־צייט. דעם ערשטען טאָג איז א דעפּוטאציע פון די הויפּט־אידען, איינגעשלאָסען די דריי הויפּט־גבאים און רבנים, געגאנגען פאָראויס פון דער סענאטאָרישער פּראָצעסיע, און אָנגעטאָן אין פיל־פארביגע קליידער פון רויט און געל, האָבען זיי מארשירט דורך דער גאנצער שטאָט, פון דער פאָלקס־פּיאצא ביז דער קאפּיטאָליע, דורך א טאָפּעלטען פייער פון גראָבען שפּאס. אָנגעקו־מען אין דער קאפּיטאָליע, האָט די פּראָצעסיע אריינמארשירט אין טראָנזאל, וואו די דריי קאָנסערוואטאָרס און דער פּריאָר פון די קאפּאָרניס זיינען געזעסען אויף רויטע סאמעטענע שטולען מיט דעם פינאנץ־ראָט פון דער קאפּיטאָליע אין זיין שווארצער טאָגע און סאמעטען היטעל. דער הויפּט־רב האָט אנידערגעקניט אויף דער ערשטער טרעפּ פונ'ם טראָן, און, איינבויגענדיג זיין בכבוד'יגען קאָפּ צו דער ערד, האָט ער ארויסגערעדט דעם טראַדיציאָנעלען שפּרוך:

„פול מיט דרך ארץ און פארערונג פאר דעם רוימישען פאָלק, קומען מיר, די פאָרשטייער און רבנים פון דער אונטערטעניגער אידישער קהילה צום דערהויבענעם טראָן פון אייערע עקסעלענצען און מיר ברענגען פאר אייך מיט דרך ארץ אונזער געטריישאפט און פאר־ערונג אין נאָמען פון אלע אידען, און מיר בעטען ביי אייך גנעדיג רחמנות. מיר, פון אונזער זייט, וועלען כסדר בעטען דעם אויבער־שטען צו ברענגען שלום און רו אויף לאנגע יאָרען צום הייליגען פויפּסט, וועלכער רעגירט פאר דעם גליק פון אלע, צום הייליגען אפּאָסטאל, ווי צו אייערע עקסעלענצען, צום הויכגעלויבטענעם סענאט, און צום רוימישען פאָלק."

צו דעם האָט דער הויפּט פון די קאָנסערוואטאָרס געענטפערט:

מיר נעמען אָן מיט פארגעניגען דעם אויסדרוק פון געטריישאפט, פון אונטערטעניגקייט, און פון פארערונג, וואָס איר באנייט היינט זייער אויסדרוק אינ'ם נאָמען פון דער גאנצער אידישער קהילה, און,

זייענדיג זיכער, אז איר וועט אפהיטען די געזעצען און פאראָרדנונגען פונ'ם סענאַט, און אז איר וועט צאָלען אזוי ווי ביז איצט דעם צינז און שטייער וואָס איז ארויפגעלייגט אויף אייך, זאָגען מיר אייך צו אונזער באשיצונג, מיט דער האָפנונג, אז איר וועט וויסען ווי אזוי זי צו פארדינען.״ דערנאָך, ארויפשטעלענדיג זיין פוס אויף דעם רבי'נס נאַקען, האָט ער אויסגעשריען: „אנדאַטע!“ (ארויס!).

אויפשטייענדיג, האָט דער רבי דערלאַנגט די קאָנסערוואַטאָרס א בוקעט און א שאָל מיט צוואַנציג קרוינען און האָט פארגעלייגט צו באַצירען דעם סענאַטאָר'ס פלאַטפאָרם אויף דער פאָלקס־פיאצא. דערנאָך איז די דעפוטאַציע ווידער דורכגעגאַנגען אין אירע געמישט־פארביגע קליידער דורך די פלייצענדיגע גאַסען פון נאַראָנים, דורך דער אַלייע פון זידלערייען, צו באַנייען אירע היפּאָקריטישע פּראָטעס־טען פאר דעם טראָן פונ'ם סענאַטאָר.

חוזק־פּראָצעסיעס האָבען נאָכגעמאַכט אָט דעם מארש פון די אידען. די פיש־הענדלער, זייענדיג נאָענט פונ'ם געטאָ, האָבען געקענט די אידישע מנהגים, און האָבען דערפאר באַרייכערט דעם קארניוואַל מיט פארשיידענע אנדערע נאָכקרימענישען. אָט האָט מען נאָכגעקרימט א רבינ'ס לויה, אָט האָט מען נאָכגעקרימט ווי אידען רייטען אויף אייזלען, מיט א חוזק־רבי'ן אויף א פערד פאָראויס, מיט זיין קאָפּ צום פערד'ס עק, וועלכען ער האָט געהאַלטען מיט איין האַנט, און מיט דער אנדערער האָט ער אויסגעשטרעקט א נאָכמאַכע־ניש פון דער תורה, פון וואָס די מאַסע האָט ווילד געלאַכט. באמת האָט דאָס חוזק מאַכען פון די אידען צוגעגעבען א באַזונדער געווירץ צום שפּאַס פון קארניוואַל. מען האָט זיי די היטלען אראָפּגעריסען, געוואָרפען בלאָטע אין פּנים אריין. הייגטיגס מאָל האָט זיך די רוימישע רעגירונג אריינגעמישט און האָט פארבאָטען צו וואַרפען אויף זיי יעדע זאַך א חוץ פרוכט. א נאָבעלער מארקיז האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין שפּאַס, ווען ער האָט געוואָרפען אויף זיי בלויז אַנאַנאַסען. אָבער נישט פריער ווי אויף דעם דריטען טאָג, נאָכדעם ווי די אייזלען און שטיראַקסען זיינען געלאָפען אין וועטלויף, האָבען די אידען דערגרייכט זייער גרעסטע חרפּה, ווייל דאָס איז געווען דער טאָג פונ'ם וועטלויף פון די אידען.

דער פרימאָרגען איז אויפגעגאַנגען בלאָ און קאַלט, אָבער עס האָט זיך גיך פאַרוואָלקענט, און די שפּאַסמאַכער אין גערדענג האָבען מיט פרייד דערשמעקט, אז עס גייט רעגענען. ביים בויגען פון סאַן לאָרענצאָ און לוטשינא, אין דער לאַנגער שמאָלער גאַס פון וויא קאָרסאָ, וואו טידען און פענסטער און דעכער און דורכגענג האָבען ברייט געלאַכט מיט פּנים'ער האָט מען ווי נישט ווי צונויפגעזאַמעלט אַן ערך א האַלבען טוצען אידען. מען האָט זיי נאָרוואָס געגעבען גוט אָפּצועסען, אָבער זיי האָבען נישט אויסגעזעזען דאַנקבאַר. כמעט נאַקעט, א חוץ א קליין ווייס מענטעלע, קאָמיש אומאַנשטענדיג, באַ־דעקט מיט גאָלדפאַרב און באַצירט מיט לאָרבער־בלעטער, זיינען זיי געשטאַנען ציטערענדיג און געוואַרט אויף דעם באַפעל: „גיי!", דורכצולויפען צווישען אָט דער פינסטערער מאַסע, וואָס איז פול געווען מיט לאַנג־אונטערדריקטען גיפט, שוימענדיג מיט שפּאָט און עקעל. ענדליך האָט אַן אָפיציר אויף א פערד ארויסגעזאָגט דאָס וואָרט, און, אין א געוואַלטיגען פרייד־געשריי פון דער מאַסע, האָבען די האַלב־נאַקעטע, אויסטערלישע פיגורען מיט זייערע מאָדנע אָריענטאַליש טרויעריגע פּנים'ער, אָנגעהויבען א ווילדען לויף אויף דעם ברייטען קאָרסאָ. זיי האָבען באַדאַרפט לויפען ביז דעם שלאָס פון סענט אנדזשעלאָ. אָריגינעל פלעגט זיך דער לויף־וועג ענדיגען מיט דעם קאָרסאָ, אָבער ער איז באַדייטענד פאַרלענגערט געוואָרען, צופרידען צו שטעלען נישט לאַנג צוריק א פויפּסט, וואָס האָט געוואָלט האָבען דעם סוף פונ'ם וועטלויף הינטער זיינע פענסטער, וואו ער איז געזעסען אין זיין האַלב־געהיימען שלאָס־צימער צווישען די באַצירטע נאַקעטע געמעלען פון דזשוליאָ ראָמאַנאָ. שנעל, שנעל זיינען געפלויגען די לויפערס, ווייל וואָס גיכער זיי וועלען דער־גרייכען דעם צוועק אַלץ גיכער וועלען זיי געפינען רו פון דעם האַגעל פון חוזק געמישט מיט שטיינער, און די אָפּטע שמיץ פון די רירערוודיגע שטעקענס פון די צוקוקער, אָדער פון די פיינע לייט וואָס האָבען פאַרשטעלט דעם וועג מיט זייערע קאַרעטען טראָץ דעם געזעץ. און כדי נאָך מער צו פאַרשנעלערען זייער טראָט, איז דער אָפיציר אויפ'ן פערד, מיט א סקוואַד זעלנער באַוואָפענט פון קאָפּ ביז די פיס, זיי נאָכגעריטען הינטער די פיס, כסדר סטראַשענדיג זיי איבערצופאָרען. זיי זיינען געלאָפען, געלאָפען, געדעכעט, געסאָ־

פּעט, געשוויצט, שיער אַוועקגעפאַלען. ווייל כדי זיי זאָלען שיער פּלאַצען אין די זייטען האָט אַ קלוגער איינאָרדנער פון׳ם יום טוב זיי פריער גוט אָנגעשטאָפּט מיט פלייש. אָ, שפּאַס! אָ, וואונדערבאר! און איצט איז אַ יונגערמאַן מיט אַן אָפּגעצערט פּנים און א קליינעם פּליך געקומען נאָענט צום פראָנט באַגלייט פון איראָנישע אויסגעשרייען. ווען די גראָטעסקע לויפערס זיינען פארביי געלאָפען, האָבען זיך נאָבעלע קאַוואַלירען ארויסגערוקט ביי די זייטען און שיינע דאַמען אויף די באַלקאָנען — נישט פארמאסקירט ווי אין פראנקרייך, נאָר שיינענדיג אָפען — האָבען געביטען זייערע ברייטע שמייכלען אויף פיינערע שמייכלען פון מכלומרשטען רחמנות. און דאַן האָט פּלוצלונג דער שטורעם אויסגעבראָכען און קאָמיש דורכגעווייקט די האַלבנאַקעטע לויפערס. זיי זיינען געלאָפען, געלאָפּען, בלינד, אָן אָטעם, סאָפּענדיג, באַשפּריצט מיט בלאָטע, און צובלוטיגט פון דעם וואָס מען האָט געווארפען אויף זיי, מיט די פערד׳ס פּאָדקאָוועס הארט ביי זייערע פיס. געלאָפּען, געלאָפּען איבער די טויזענט איילען פון דעם ענדלאָזען וועג, געלאָפען, געלאָפען, נאַס און בלאָטיג און שיער פּאַלענדיג. זיי האָבען זיך דערנעענטערט צום ציל. זיי זיינען שוין פארבייגעלאָפען סאַן מאַרקאָ, דעם אַלטען ציל. דער יונגער איד איז נאָך אַלץ געלאָפען דער ערשטער, נאָר אַ דיקער אַלטער איד איז געלאָפען גאַנץ נאָענט פון אים. די אויפרעגונג פון דער מאַסע איז געוואָרען פארטאָפּעלט. טויזענט חוזק־קולות האָבען די צוויי לויפערס צוגעגעבען מוט. זיי זיינען געווען אויף דער בריק. מען האָט שוין געקענט זען דעם שלאָס פון סענט אנדזשעלאָ, וואָס זיינע טורעמס האָבען געטראָגען נעמען פון אַפּאָסטאָלען. דער דאָזיגער אַלטער איד איז געקומען אַלץ נעענטער, גיעריג, אצינד ווען ער איז שוין יאָ געקומען אזוי ווייט, צו באקומען די זעקס און דרייסיג קרוין וואָס דער פּרייז איז ווערט געווען. אָבער דער יונגער האָט פּלוצלונג געמאַכט א געוואלטיגע אָנשטרענגונג. ער איז פארביי דעם פּויפּסט׳ס פּענסטער, און ער איז געווען דער געווינער. דער הימעל האָט געקלונגען פון געלעכטער ווען די אַנדערע קאַנדידאטען האָבען זיך צוגעשלעפּט. א גרוים געשריי האָט באַגריסט דעם אַלטען איד, ווען ער איז אנידערגעפאַלען אויפ׳ן וועג, וואו ער איז געבליבען ליגען אויסגעצויגען.

אַ באַאַמטער האָט דערלאַנגט דעם געווינער דעם מאַנטעל, וואָס איז געווען דער פּרייז — אַ שטיק רויטער וועגעציאַנישער שטאָף. דער יונגער איד האָט עס גענומען, באַטראַכט מיט אַ מאָדנעם, אומ־דערגרינדליכען בליק, נאָר דער ריכטער האָט זיך אריינגעמישט.

„דער קאַפּיטאַן פון די זעלנער זאָגט מיר, אַז זיי האָבען נישט ריכטיג אָנגעהויבען דאָרט ביים בויגען. זיי מוזען נאָך אַמאָל לויפען מאָרגען." דאָס איז געווען אַן אַלט מיטעל צו פאַרלענגערען דעם שפּאַס. נאָר דעם געווינער'ס אויגען האָבען אַ פלאַם־אויף געטאָן.

„ניין, מיר האָבען אָנגעהויבען אַזוי ווי קוילען ארויסגעשאָסען פון אַ האַרמאַט."

„שטיל, שטיל, גיב אים צוריק דעם מאַנטעל", האָט אים איינ־גערוימט דער מיטלויפער הינטער אים, און אים וואָרענענדיג אַ צי געטאָן ביים שטיקעל קלייד. „זיי פּסקנ'ען עס אַלעמאָל צוריק צו דעם ערשטען געווינער". אָבער דער יונגערמאַן האָט נישט געוואָלט שטיל בלייבען.

„פאַרוואָס־זשע האָט אונז דער קאַפּיטאַן נישט אָפּגעשטעלט?", האָט ער געפרעגט.

„האַלט דיין צונג צווישען די הינטישע ציין", האָט דער ריכטער געענטפערט. „יעדענפאַל מוזט איר נאָך אַמאָל לויפען, ווייל דאָס געזעץ זאָגט, אַז וויינציגסטענס מוזען לויפען אַכט פאַרשוין."

„מיר זיינען אַכט", האָט דער יונגער איד געענטפערט.

דער ריכטער האָט מיט כעס אָנגעקוקט דעם מורד. דערנאָך האָט ער אַ קלאַפּ טוענדיג יעדען מיט'ן שטעקען, אויסגעציילט:

„איינס—צוויי—דריי—פיר—פינף—זעקס—זיבען!"

„אַכט", איז דער יונגערמאַן באַשטאַנען, דערזעענדיג צום ער־שטען מאָל דעם אַלטען אידען אויף דער ערד הינטער זיך, און האָט זיך איינגעבויגען אים אויפצוהויבען.

„דאָס באַשעפעניש! באַסטאַ! ער רעכענט זיך נישט. ער איז שכור."

„דו געמיינער הונט!" און זיך פלוצלונג אויסגלייכענדיג, האָט דער יונגער איד ארויסגעצויגען אַ קרוציפיקס פון הינטער זיין מאַנ־טעל. „דו ביזט גערעכט", האָט ער אויסגעשריען מיט אַ דונערדיג קול. „עס זיינען דאָ בלויז זיבען אידען, ווייל איך — איך בין נישט

קיין איד. איך בין פרא דזשוזעפע!" און ער האט געטאן א פיר ארום דעם קרוציפיקס און באשאפען א ריינעם פלאץ פון מורא ארום זיך.

דער ריכטער האט זיך געטאן א צי צוריק איבערראשט און דער־שטוינט. די זעלנער זיינען געזעסען פארשטיינערט פון וואונדער אויף זייערע פערד, די קאכעדיגע מאסע איז א ווייל שטיל געווארען און אויפמערקזאם געשוויגען. דער רעגען האט אויפגעהערט און א שטראל פון וואסערדיג זונליכט האט געפינקעלט אויף דעם קרוצי־פיקס.

„אין דעם נאמען פון קריסטוס'ן פארדאם איך את דעם טייוועל'ס חוזק פון גאט'ס אויסדערוויילט פאלק", האט דער דאמיניקאנער געדונערט. „ציט אייך אלע צוריק. וועט קיינער פון אייך נישט ברענגען דעם ארימען אלטען מאן אביסעל וואסער?"

„האט אים גאט נישט געגעבען גענוג קאלט וואסער?" — האט זיך א לץ פון דער מאסע אנגערופען. נאר קיינער האט זיך נישט גערירט.

„דאן זאלט איר אלע אייביג ברענען" — האט דער דאמיניקאנער געזאגט. ער האט זיך נאכאמאל איינגעבויגען און צערטליך אויפגע־הויבען דעם אלטען אידענ'ס קאפ. דאן איז זיין פנים געווארען שטרענגער און בלאסער. „ער איז טויט", האט ער געזאגט. זאל אים קריסטוס, וועלכען ער האט נישט אנגענומען, אויפנעמען אין זיין רחמנות". און ער האט געלאזט דעם קערפער צערטליך צוריקפאלען און פארמאכט די גלעזערנע אויגען. די מענשען ארום זיינען געווען א ווייל גערירט. דער טויט האט צוגעגעבען בכבוד'יגקייט אפילו דעם אלטען אידען. ער איז געלעגען דארט, אין אפאפלעקסיע, דורך דעם געצוואונגענעם גרויסען מאלצייט, און די גאלדפארב האט אויסטער־ליש געפינקעלט אויף זיין פארשמירטען מאנטעל, די נאקעטע פיס שטייף און קאלט. פון וייטען האבען זיך דערטראגען צו זיינע טויבע אויערען די געשרייען פון דער פרייליכער מאסע, דער טומעל פונ'ם ווילדען עולם, די ווייטע מוזיק פון פלייטען און וויאלען. דעם קאפי־טאן פון די זעלנער איז געווארען היים און קאלט. עס האט אים באזונדערס הנאה געטאן נאכצולויפען אויף זיין פערד גלייך אויף די

פיס פון דעם דיקען לויפער, אבער ער האט אים נישט געמיינט צו דער'הרג'ענען. א כוואליע פון געוויסענסביסען איז דורכגעלאפען די צוקוקער. נאר דער ריכטער איז געקומען צו זיך.

„כאפט דעם פאלשען פריסטער!" האט ער אויסגעשריען. „ער איז א ווידערשפעניגער. ער איז צוריקגעגאנגען צו זיין פאלק. ער איז געווארען צוריק א איד — מען דארף אים לעבעדיגערהייט די הויט אפשינדען."

„טרעט אפ, אין נאמען פון דער הייליגער קירך!" האט פרא דזשוזעפע אויסגעשריען, זיך אומדרייענדיג מיט אמאל, אנצוקוקען דעם קאפיטאן, וועלכער איז אבער אומבאוועגליך געזעסען אויף זיין פערד. „איך בין נישט קיין איד. איך בין אזא גוטער קריסט ווי זיין הייליגקייט, וועלכער איז אט נארוואס געזעסען הינטער יענעם פענסטער דארט און האט זיך געקוויקט מיט אט די היידנישע ווילדע אויסגעלאסענקייטען."

„פארוואס־זשע ביזטו געלאפען צוזאמען מיט די אידען? דאס איז פאראומרייניגונג. דו האסט פאראומרייניגט דיין הייליג קריסט־ליך קלייד."

„ניין, איך האב נישט געטראגען מיין קלייד. בין איך נישט האלב־נאקעט? איז דאס דאס קלייד וואס איך דארף רעספעקטירען— אט די פארביגע שמאטע, וואס אייערע בירגער האבען געמאכט פאר דעם צילברעט פון שמוץ און בלאטע?"

„דו האסט עס אליין געבראכט אויף זיך," האט זיך דער קאפיטאן מילד אנגערופען. „פארוואס ביזטו געלאפען צוזאמען מיט אט־די פארפעסטעטע מענשען?"

דער דאמיניקאנער האט אנגעבויגען זיין קאפ. „דאס איז מיין שטראף", האט ער געזאגט מיט א ציטערדיג קול. „איך האב גע־זינדיגט נעגען מיינע ברידער. איך האב זיי פארשאפט צער און פיין. דערפאר האב איך געוואלט זיין מיט זיי אין דער צייט פון זייער נידעריגסטער באליידיגונג, און כדי צו טיילען מיט זיי זייער מאר־טירעריי האב איך אויסגעבעטען ביי איינעם פון די לויפערס זיין פלאץ. אבער אפקומען שטראף איז נישט מיין איינציגע אורזאך." און ער האט אויפגעהויבען זיינע אויגען און זיי האבען שרעקליך געפלאמט און זיין קול איז ווידער געווארען ווי א דונער וואס האט זיך

געקייקעלט דורך דער מאסע און ווייט אראפ די בריק. „איר, וואס איר קענט מיך, געטרייע זין און טעכטער פון דער הייליגער קירך, איר וואס האט אזוי אפט געהערט מיין קול, איר אין וועמענ'ס הייזער איך האב געבראכט די טרייסט פונ'ם ווארט, פאראייניגט זיך איצט מיט מיר צו ענדיגען די לאנגע מארטירעריי פון די אידען, אייערע ברידער. דורך ליבשאפט, און נישט דורך האס, פירט קריסטוס די וועלט. איך האב גערעכענט, אז עס וועט רירען אייערע הערצער צו זעהן מיך, וואס איך ווייס אז איר ליבט מיך, באדעקט מיט בלאטע, וואס איר וואלט קיינמאל נישט געווארפען, ווען איר וואלט מיך דער־קענט אין אט די אויסטערלישע קליידער. אבער זעט, אט דער ארימער אלטער מאן וואס ליגט דא, רעדט צו אייך מער ווי איך. זיינע טויטע ליפען באוועגען אייערע נשמות. גייט אהיים, גייט אהיים פון אט דער היידנישער פרייד, און זיצט אויף דער ערד אין א זאק מיט אש, און בעט צו גאט ער זאל אייך מאכען פאר בעסערע קריסטען."

אן אומרואיגע באוועגונג איז דורכגעלאפען דורך דער מאסע: דער פאנטאסטישער פארבלאטיגטער גאלד־געפארבטער מאנטעל, די בארוועסע פיס פונ'ם רעדנער, האבען אים בלויז געמאכט נאך מער איינדרוקספול, ער האט אויסגעזען ווי א מאדנער אוראלטער נביא, וואס איז געקומען פון די ווייטע עקען וועלט און צייט.

„שטיל, דו לעסטערער!", האט דער ריכטער געזאגט. „דער הייליגער פאטער האט גוטגעהייסען דעם ספארט. גאט אליין האט פארשאלטען אט די פארשטונקענע פארלייקענער. בא!" האט ער א שטויס געטאן פארעכטליך דעם טויטען אידען מיט זיין פוס. דעם מאנאך'ס ברוסט האט זיך געהויבען. זיין קאפ איז געוועזען הייס פון בלוט.

„נישט גאט, נאר דער פויפסט האט זיי פארשאלטען", האט ער האסטיג געענטפערט. „פארוואס פארטרייבט ער זיי נישט פון זיין קיניגרייך? ניין, ער ווייסט צו גוט ווי נוצליך זיי זיינען פאר דעם שטאט. ווען ער האט זיי ארויסגעטריבען פון אלע שטעט א חוץ די דריי וואוהין זיי האבען געמעגט אנטרינען, און ווען די אידישע סוחרים פון די פארט־שטעט פונ'ם מזרח האבען באיקאטירט אונזער פארט פון אנקאנא, אזוי אז מיר האבען נישט געהאט גענוג פרא־וויאנט פאר זיך, האט נישט דאמאלסט זיין הייליגקייט צוריקגערופען

די אידען, אנערקענענדיג זייער ווערט? און ווען עס איז אזוי, דאן דארפען מיר זיי געבען אונזער ליבע, נישט האס און טויזענט דער־נידערענדיגע געזעצען."

„דו וועסט פאר דעם ברענגען אויפ'ן פארום", האט דער ריכטער ארויסגערעדט מיט שוים אויף די ליפען. „ווער ביזטו וואס דו שטעלסט זיך אנטקעגען דעם שליח פון גאט?"

„ער, גאט'ס שליח? ניין, גיכער בין איך גאט'ס שליח. גאט רעדט דורך מיר."

זיין בלייך, אויסגעצערט פנים איז געווארען שיינענדיג אין באגייסטערט. פאר דער דערשטוינטער מאסע האט ער געלויכטען ווי א ריז.

„דאס איז פארראט און לעסטערונג. ארעסטירט אים." האט דער ריכטער געשריגען.

דער מאנאך האט אן מורא אנגעקוקט די זעלנער. כאטש בלויז דער קערפער פונ'ם טויטען אידען האט אים אפגעטיילט פון זייערע שפרינגענדיגע פערד.

„ניין", האט ער געזאגט שטיל און מיט א זיסען שמייכעל געמישט מיט דער סודות'דיגקייט פון זיין בליק. „גאט איז מיט מיר. ער האט אוועקגעשטעלט אט די פעסטונג פון טויט צווישען אייך און מיין לעבען." איר וועט נישט קעמפען אונטער דער פאן פונ'ם אנטי־כריסט."

„טויט דעם רענעגאט!" האט געשריגען א קול פון דער מאסע.

„ער רופט דעם פויפסט אנטיכריסט."

„יא, דער וואס איז נישט מיט אונז איז געגען אונז. צוליב קריסטוס'ן רעגירט ער רוים? בלויז די אידען אליין פארפאלגט ער? האט נישט זיין ווילדער באגער נאך מאכט געבראכט דעם שונא צו די טויערען פון רוים? האבען נישט זיינע קאמפאניעס פון אויס־לענדישע געהילפען חוזק געמאכט פון אונזערע בירגער? איר ווייסט ווי רוים האט געליטען דורך די מאכינאציעס פון זיין ממזר'ישען זון מיט זיין באנדע רוצחים. קריסטוס'ן צוליב האט ער עס געבראכט אט די שרעק אויף אונזערע גאסען?"

„נידער מיט באטשיא וואלארי!" האט א גראב קול געשריגען, און א טוץ ענטוזיאסטישע העלזער האבען מיטגעשריען.

„יאָ, נידער מיט באַטשיאָ וואַלאַרי!", האָט דער דאָמיניקאַנער געשריגען.

„נידער מיט באַטשיאָ וואַלאַרי!", האָט די לייכט געפירטע מאַסע איבערגע'חזר'ט, לייכט איבערגייענדיג פון איר יום־טוב'דיגען שפּאַס אין אַן אנדער פאָרם פון ווילדפרייקייט. טייל, וועלכע האָבען ליב געהאַט דעם מאָנאַך זיינען געווען אויפריכטיג גערירט פון אים, אנדערע, אין אַ ווילדער בייזוויליגער שטימונג זיינען געווען גרייט צו יעדען סאָרט צושטרייאונג. עטליכע, און דאָס זיינען געווען די, וואָס האָבען געשריגען אמהעכסטען, זיינען געווען פּוסטע קנאַקערס און קעשענע־שניידער.

„יאָ, אָבער נישט באַטשיאָ וואַלאַרי אַליין!" האָט פראַ דזשוזעפּע געדונערט. „נידער מיט אַלע ממזר'ישע אויסוואוקסען, וואָס בליען אין דער הויפּט־שטאָט פונ'ם קריסטענטום. נידער מיט דער ווערימ־דיגקייט וואָס איז די פאַרלייקענונג פון קריסטוס'ן, נידער מיט דעם פאַרגעבער! גאָט איז נישט קיין הענדלער, אז ער זאָל זיך דינגען וועגען דער פאַרגעבונג פון זינד. נאָך ווייניגער — אָ, לעסטערונג!— וועגען זינד, וואָס זיינען נישט באַגאַנגען געוואָרען. אונזער יונגפרוי וויל נישט אייערע וואקסענע ליכט. אַ ווייס האַרץ, אַ פלאַם פון אַ ריינער נשמה, דאָס וויל אונזער יונגפרוי מוטער. אוועק מיט אייערע קרעלען און אייער פאַרשטעלטער פרומקייט, אייערע פרומע געבעטען און אייער פרום קניען. אוועק מיט אייערע קאַרניוואַלען, אייער געזעגענען זיך מיט פלייש! איר זייט אַלע פאַרפוילט. דאָס איז נישט קיין שטאָט פון גאָט, דאָס איז אַ שטאָט פון געדונגענע הורא־שרייער און זנות'יגע עקעלהאַפטיגקייטען און פרעסערישע מאָלצייטען, און די גלוסטונג פונ'ם אויג און דער שטאָלץ פונ'ם פלייש. נידער מיט דעם פויל־בלוטיגען קאַרדינאַל, וואָס רעדט רכילות ביים אַלטאַר, און באָרגט געלט פון די פאַרהאַסטע אידען פאַר זיינע באַהאַלטענע זינד! נידער מיט דעם מאָנאַך, וואָס זיין געבעטבוך איז באָקאַטשיאָ! נידער מיט גאָט'ם פאַררעטער וואָס האַנדעלט מיט קאַרדינאַלישע היטלען, וועלכער איז בסדר פאַרנומען מיט פּראָפאַנע גריכישע טעקסטען, מיט פיינער גאָלדשמידעריי און פּאָליטישע מאַנעוורען און היימישע אינטריגעס, וועלכער קומט אַן זיך דרייענדיג אויף לינקס

און אויף רעכטס אין רויטען סאַמעט אויף זיין שטאָלץ נעאַפּאָליטאַ־ניש פערד, מיט זיינע גאָלקעפּיגע קאַרדינאַלען און זיינע הונדערט פינקלענדיגע רייטער. ער, דער פאָרשטייער פון דעם צאַרטהאַרציגען קריסטוס, וועלכער איז געריטען אויף אַן אייזעל און האָט געזאָגט: „פאַרקויף וואָס דו האָסט און גיב עס דעם אָרימען, און קום גיי מיר נאָך". ניין! און די ליידענשאַפט פון רעכטפערטיגקייט האָט אים מיטגעריסען און מיטגעריסען זיינע צוהערערס, „כאָטש ער וואוינט אין וואַטיקאַן, כאָטש הונדערט פּרעכטיגע בישאָפען דערנידעריגען זיך צו קושען זיין פוס, זאָג איך אייך דאָ פונדעסטוועגען, אַז ער איז אַ ליגען, אַ פּאַסטקע, אַן אויסגעקאַלכטער קבר, נישט קיין באַשיצער פון די אָרימע, נישט קיין ליבענדיגער פאָטער פון די פּאָטערלאָזע, נישט קיין גייסטיגער קיניג, נישט קיין דינער פון קריסטוס'ן, נאָר אַנטיכריסט אַליין."

„נידער מיט אַנטיכריסטען!" האָבען געשריגען אַ פּאָר קאָרסי־קאַנער גזלנים.

„נידער מיט דעם אַנטיכריסט!" האָט גערעוועט די מאַסע, און דער לאַנג דערדריקטער האַס צו דער הערשענדער מאַכט האָט געפונען אַן אויסגאַנג אין אַ גרויסער כוואַליע פון היסטערישער אויפרעגונג.

„קאַפּיטאַן, טו דיין פליכט!" האָט געשריען דער ריכטער.

„ניין, דער מאָנאַך רעדט דעם אמת. טראָגט אוועק דעם אַלטען מאַן, אַלעקסאַנדראַ."

„איז רוים פון זינען אַראָפּ? שנעל לויף נאָך די שטאָט־היטער, זשאַקאָפּאָ!"

פראַ דזשוזעפּע האָט שנעל צוגעבונדען דעם רויטען מאַנטעל צו זיין קרוציפיקס, און, פאָכענדיג הויך מיט דעם רויטען געוואַנט, האָט ער געשריגען „דאָס איז קריסטוס' אמת'ע פאָן! דאָס איז דער סימבאָל פון אונזערע ברידער'ס מאַרטירערטום. זעט, דאָס איז דער קאָליר פון דעם בלוט וואָס קריסטוס האָט פאַרגאָסען פאַר אונז. ווער עס איז פאַר יעזוס'ען זאָל גיין מיט מיר!"

„פאַר קריסטוס'ן, פאַר יעזוס'ן! זאָל לעבען יעזוס!" אַ שווערער דונער האָט אויסגעבראָכען פון דער באַוועגטער מאַסע. זייז אייגען פייער האָט נאָך אָנגעכאַפּט פלאַמען פון זייערס.

„גייט מיר נאָך! היינטיגען טאָג וועלען מיר זיין עדות פאר קריסטוס׳ן, מיר וועלען איינשטעלען זיין קיניגרייך אין רוים.״

עס איז געוואָרען א ווילד געלויף. די זעלנער האָבען אָנגע־שפּאָרט זייערע פערד, מענשען זיינען געפאלען אונטער זיי און זיינען צוטראָטען געווארען. עס איז געווען א מאָמענט פון משוגעת. דער דאָמיניקאנער איז געלאָפען, פּאָכענדיג דעם רויטען מאַנטעל, זיינע נאָכפאָלגער זיינען ווי אָנשטעקיג געווארען אלץ מער ביי יעדער זייטען־גאַס. ער האָט אומגעשטערט דערגרייכט די גרויסע פּיאַצאַ, וואו א נייע סטאַטוע פון׳ם פּויפּסט האָט געשיינט ווייס און מאַיעסטעטיש.

„נידער מיט אנטיכריסט!״ האָט געשריגען א קעשענע־שניידער.

„נידער מיט אנטיכריסט!״ האָט אָפּגעענטפערט די מאסע.

דער מאָנאך האָט א פּאָך געטאָן זיין האנט און עס איז שטיל געווארען. ער האָט געזען דעם געלען שיין פון א אידענ׳ס קאָפּ אין דער מאסע, און האָט אים צוגערופען צו צוואווארפען אים זיין געל היטעל. מען האָט עס איבערגעוואָרפען פון האנט צו האנט. פרא דזשוזעפּע האָט עס געהאלטען הויך אין דער לופט. „מענער פון רוים, זין פון דער הייליגער קירך, זעט דעם באלײדיגונגס צייכען וואָס מיר לייגען ארויף אויף אונזערע מיט־מענשען, אזוי אז יעדער גראָבער יונג זאָל קאָנען שפּייען אויף זיי. זעט דאָס געלע — די פארב פון שאנד, דער שאַנדפלעק פון פרויען וואס האנדלען מיט זייער פרויענשאפט — מיט דעם בראנדצייכענען מיר די בכבוד׳יגע שטערענס פון רבנים און די קעפּ פון ערווירדיגע סוחרים. זעט, איך טו דאָס אָן אויף דעם קאָפּ פון דעם אנטיכריסט, א סימבאָל פון אונזער האס צו אלץ וואָס איז נישט ליבע.״ און אויפהויבענדיג זיך אויף דעם קאַפּיטאנ׳ס פערדשטייגער, האָט ער באקרוינט די סטאַטוע מיט דעם געלען היטעל.

א גרויסער ליארם פון חוזק האָט דורכגענומען די לופט. עס איז געווען א פארשידענ׳ערלייאיג גערויש פון באנומענע קולות.

„נידער מיט אנטיכריסט! נידער מיט דעם פּויפּסט! נידער מיט באָטשיאָ וואלאָרי! נידער מיט דער פּרינצעסין טערעזא!״

אין איין רגע איז אלץ געווען א ווילד צומישעניש. אן אָפּטייל־לונג שטאָט־גוואַרדיע — מיט פּיקעס, ביקסען און רייטערס מיט

צוויי־הענטיגע שווערדען האָבען זיך אריינגעריסען אין דער פּיאַצאַ פון איין גאַס, דעם פּויפּסט'ס טרופּען פון אַן אַנדערער. זיי זיינען אַנגעפאַלען אויף דער מאַסע. די זעלנער פון דעם רעוואָלטירענדען קאַפּיטאַן, רעוואָלטירענדיג צום צווייטען מאָל, האָבען זיך אויסגע־דרייט אויף צוריק און צוריקגעטריבען זייערע נאָכפאָלגער. עס האָט זיך דערהערט אַ טומעל פון קרעכצען, קווימשען, געשרייען, ביקסען האָבען אויסגעשאָסען, שטילעטען האָבען געפינקעלט, שווערדען און שפּיזען האָבען אָפּגעקלונגען אָן פּאַנצערס, פּונקען זיינען געפלויגען, רויך האָט זיך געקרייזעלט, און די מאַסע האָט זיך צובראָכען און צולאָפען זיך איבער די גאַסען, איבערלאָזענדיג די נאַסע, רויטע ערד פאַרשפּרייט מיט קערפּערס.

און לאַנג איידער די אויפגעוועקטע ליידענשאַפטען פון דעם ערב־רב האָבען זיך איינגעשטילט דורך רויב און געוואַלדטאַט אין די פאַרוואָרפענע גאַסען, איז פון דער פינסטערסטער תפיסה פון דעם נאָנאַ־טורעם, אויף אַ שטיק פאַרפוילטען מאַטראַץ, איינגעקאָרטשעט אין זיין נאַסען, גאָלד־באַפאַרבטען מאַנטעל, און בלוטענדיג פון אַ צאָל וואונדען, געלעגען יוסף דער טרוימער, אויסגעצויגען אין אונ־מאַכט, צו אויסגעשעפּט פון דעם ווילדען קאַמף מיט זיינע פייניגער צו טראַכטען וועגען דעם בראַנד טויט וואָס האָט אויף אים געוואַרט.

IX.

ער האָט נישט באַדאַרפט לאַנג וואַרטען. צו געבען דער מאַסע אַ קרבן פון עפענטליכער טויט־שטראָף איז געווען אַ קרוין פאַר דעם קאַרניוואַל. פאַר'משפט'ע פאַרברעכער האָט מען אָפט געהאַלטען ביז פאַסט־נאַכט, און ווען מען האָט דאַמאָלסט בלויז געשמיסען גאַסען־פרויען, וועלכע מען האָט געכאַפּט מאַסקירט, איז די מאַסע געווען שטאַרק אַנטוישט. ווען מען האָט געשמיסען אַ אידען וואָס מען האָט געכאַפּט אָן דער געלער לאַטע איז געווען די צווייט בעסטע זאַך צו דער הינריכטונג פון אַ קריסט, ווייל דער שמייסער פלעגט קריגען געפּעלט באַצאָלט (אויף די קאָסטען פון דעם באַשטראָפטען), און ער פלעגט זיך טאָפּעלט באַמיען. נאָר די הינריכטונג פון אַ אידען איז געווען די בעסטע פון אלע. און אז פראַ דזשוזעפּע איז געווען אַ איד

האָט נישט געקאָנט זיין קיין שום צווייפעל די איינציגע פראגע איז געווען צי ער איז געווען אן אַפּטריניגער צי א שפּיאָן. אין יעדען פאל איז אים געקומען טויט. און דערצו האָט ער נאָך חוזק געמאכט פונ'ם פויפּסט — וואָס דאָס אליין איז אן אומפּארצייליכע זינד. דער נישט־באליבטער פויפּסט איז געווען קלוג גענוג נישט צו באַשטראָפען די אנדערע — דער איד אליין האָט באדאַרפט שטאַרבען.

די באַפעלקערונג האָט פרי אויפגעוואַכט. אין דער פאָלקס־פּיאַצאַ — דער צענטער פונ'ם קארניוואַל, וואו די פארברענונג איז געווען צוגעגרייט, האָט א גרויסע מאַסע געקעמפּט פאר גוטע פּלעצער צו זעהן — א פריילעכע — גוטמוטיגע געשטופעריי. דער גרויסער פאָנטאַן זיינע זילבער־שפּריצען ארויף צום בלאָען הימעל. ווען דער טויטען וואָגען האָט זיך אריינגעצויגען אין דער פּיאַצאַ, האָבען פרעכע לידער פון דער גראָבער מאַסע געגריסט דעם פארברעכער'ס אויערען, און זיינע ווילדע פארצווייפעלטע אויגען האָבען געלויכטען אויף א סך פריילעכע פּנים'ער, וואָס האָבען ערשט מיט עטליכע שעה צוריק נאָכגעפאָלגט עדות צו זאָגען אויף זיין רעכטפערטיגקייט. און, אויס־געמישט מיט זייערע, זיינען געווען די פּנים'ער פון זיינע ברידער אידען, פינסטער, מיט א בייזוויליגער פרייד. קיין ברודער מאָנאַך האָט אים נישט געטרייסט אדער געהאַלטען א צלם פאר זיינע אויגען — איז ער דען נישט געווען א פארפעסטעטער אפּטריניגער, אן אויסגעשטויסענער פוןביידע וועלטען? דער הויפּט פון די קאַפּאָריאָני איז דאָרט געווען. טרופּען האָבען ארומגערינגעלט דאָס בראַנד־געשטעל, אז טאָמער קען נאָך דער משוגענער האָבען נאָכפאָלגערס, וואָס ווילען אים ראַטעווען. אָבער די אַלע באַוואָרענישען זיינען געווען איבעריג. קיין איינציג פּנים, האָט נישט ארויסגעוויזען קיין מיטגעפיל. די וואָס זיינען געהאַט געווען פאר'כשופ'ט פון אים און זיינען נאָכגעגאַנגען זיין קרוציפיקס מיט דעם רויטען מאַנטעל האָבען איצט איבערטריבען זייער שפּאַסיגקייט, טאָמער קען מען זיי נאָך דערקענען. די אידען, ווידער, האָבען זיך געפרייט מיט דער נקמה וואָס איז געקומען פון הימעל אויף דעם משומד.

דער דאָמיניקאַנער איד איז צוגעבונדען געוואָרען צום בראַנד־קלאָץ. מען האָט אים אָנגעטאָן אין א גאַבערדין און ארויפגעלייגט

דאָס געלע היטעל אויף זיין אָפּגעגאָלטען שפּיץ קאָפּ. אונטען איז זיין פּנים געווען רואיג, אבער זייער טרויעריג. ער האָט אָנגעהויבען צו ריידען.

„פארשטופּט אים דאָס מויל!", האָט דער מאגיסטראט גע־שריגען. „ער גייט לעסטערן."

„אָ, איך בעט אייך, טוט דאָס נישט", האָט א פּלאפּלער פון דער מאסע זיך געבעטען. „מיר ווילען נישט הערען דעם אויס־ווארפ'ס געשרייען."

„ניין, שרעק דיך נישט. איך וועל נישט לעסטערן", האָט יוסף געזאגט, שמייכלענדיג טרויעריג. „איך בין בלויז מתודה מיינע זינד און מיין פארדינטע שטראָף. איך האָב געוואָלט גיין אין די טריט פון דעם הייליגען לערער — צו געווינען דורך ליבע, זיך נישט אנט־קעגענשטעלען שלעכטס. און זעט, איך האָב גענוצט קראפט געגען מיינע אלטע ברידער, די אידען, און קראפט געגען מיינע נייע ברידער, די קריסטען. איך האָב געראָטען דעם פּויפּסט געגען די אידען, איך האָב געראטען די קריסטען געגען דעם פּויפּסט. איך האָב ארויס־גערופען בלוטפארגיסונג און געוואלדטאַט. עס וואָלט געווען בעסער ווען איך וואָלט קיינמאָל נישט געבוירען געווארען. זאָל מיך קריסטוס אויפנעמען אין זיין אומענדליכען רחמנות. זאָל ער מיר פארגעבען, ווי איך פארגיב אייך!" ער האָט פארהאקט זיינע ציין און מער נישט גערעדט, א בילד פון אומענדליכער פארצווייפלונג.

די פלאַמען האָבען זיך געשלענגעלט ארויף. זיי האָבען זיך אנגע־הויבען שלענגלען ארום זיינע גלידער, אבער זיי האָבען קיין קלאנג פון אים נישט ארויסגעצויגען צו שטערען דאָס קנאקען פונ'ם פייער, אָבער עס האָט זיך געהערט א געוויין אין דער מאסע און פּלוצלונג איז פון דעם אומבאמערקט־פארוואלקענטען הימעל געקומען א לייכט פון א בליץ און א קראך פון א דונער און גלייך דערנאָך א מורא'דיגער גאָס רעגען. די פלאמען זיינען פארלאָשען געווארען. דער פּרילינג־דיגער רעגען־שטורעם איז געווען אזוי קורץ ווי מורא'דיג, אָבער דאָס האָלץ אויף דעם שייטערהויפען האָט מער נישט געוואלט ברענען.

אָבער די מאָסע האָט מען אויף אזא אופן נישט געקענט אָפּ־נארען. לויט דער פאראָרדנונג פונ'ם מאגיסטראט האָט דער תליון אריינגעשטאָכען א שווערד אין דעם פארברעכער'ס געדערים, דער־

נאָך האָט ער אָפּגעבונדען דעם קערפּער פון דעם קלאָץ און איס געלאָזט פאלען צו דער ערד מיט א זעץ. ער האָט זיך איבערגעקערט אויפ'ן רוקען, און געלעגען שטיל א ווייל, דאָס ווייסע, אפגעצערטע פנים האָט געגלאָצט צום הימעל. דערנאָך האָט דער תלין געכאפּט א האק און צופערטעלט דעם קערפּער. א טייל פון דער מאסע איז נישט גוט געוואָרען און זיי האָבען זיך אָפּגעקערט, נאָר די מערסטע זיינען געבליבען און הנאה געהאט.

דערנאָך איז א פראנצישקאנער ארויפגעשפּרונגען אויף דעם וואָגען און וועגען דעם בלוטיגען קאפּיטעל וואָס אלע האָבען מיט די אייגענע אויגען צוגעזען, האָט ער ליידענשאפטליך געדרשנ'ט וועגען קריסטוס'ן און דער עולם האָט זיך צוגאָסען אין טרעטען.

X.

ביי מנשה'ן, יוסף'ס פאָטער, אין הויז איז געווען א גרויסע שמחה. מען האָט געדונגען כלי זמרים צו פייערען, לויט דעם מנהג, דעם טויט פון דעם משומד, און אליז וואָס דער דין האָט ערלויבט פון לוקסוס איז געווען ביי דער האנט. און מען האָט געטאנצט, מאן מיט מאן, און פרוי מיט פרוי. מנשה האָט אן ערנסטער דערלאנגט פרוכטען און וויין זיינע געסט, נאָר די אלטע מאמע האָט געטאנצט ווי פון זין געווירט, מיט א געמאכטען שמייכעל אויף איר געקנייטשט פנים און איר גאנצער קערפּער האָט יעדע ווייל געציטערט פון איר קלינגענדיגען שוידערליכען געלעכטער.

מרים איז אוועק פונ'ם הויז צו אנטלויפען פון דעם געלעכטער. זי האָט געוואנדערט אין דרויסען פונ'ם געטאָ און געפונען דאָס אָרט פון דער אומגעהייליגטער ערד וואו דאָס צודריקטע איבערבלייבעכץ פון יוסף דעם טרוימער איז אויף גיך צונויפגעשאָרט געוואָרען מיט א לאָפּעטע. דער בארג שטיינער, וואָס פרומע אידישע הענט האָבען צוגעוואָרפען, צו סימבאָליזירען אז לויט דעם דין פון דער תורה דארף א משומד פארשטיינט ווערען, האָט אָנגעוויזען וואו זיין קבר איז. טיפע זיפצען האָבען אנגעשוואָלען מרים'ס האלז. אירע אויגען זיינען געווען בלינד פון טרערען, וואָס האָבען באהאלטען די שיינ־קייט פון דער וועלט. באלד האָט זי דערפילט נאָך אן איינגעבויגענע

געשטאַלט נעבען זיך — אַ מאַיעסטעטישע פרויען־געשטאַלט — און כמעט נישט קוקענדיג האָט זי געוואוסט, אַז דאָס איז העלענא דע פראַנקי.

„איך האָב אים אויך געליבט, סיניאָרא דע פראַנקי", האָט זי איינפאַך ארויסגערעדט.

„ביזטו מרים? ער האָט גערעדט פון דיר". העלענא'ס זילבערן קול איז געווען שטיל און ציטערדיג.

„יאָ, סיניאָרא."

העלענא'ס טרערען זיינען געפלאָסען אָן אַן אפהאלט. „ווייִ! וויי! דער טרוימער! ער האָט באַדארפט זיין גליקליך — גליקליך מיט מיר, גליקליך אין דער פולקייט פון מענשליכער ליבע, אינ'ם ליכט פון דער זון, אין דער שיינקייט פון דער שיינער וועלט, אין דער פרייד פון קונסט, אין דער זיסקייט פון מוזיק."

„ניין, סיניאָרא, ער איז געווען אַ איד. ער האָט באַדארפט זיין גליקליך מיט מיר, אין דעם ליכט פון דער תורה, אין דעם רואיגען היימישען לעבען פון תורה און תפילה, פון צדקה און רחמנות, און אַלע גוטע מידות. איך וואָלט פאַר אים אָנגעצונדען די שבת־ליכט און וואָלט געזעצט אונזערע קינדער אויף זיין שויס, ער זאָל זיי בענ־שען. וויי! וויי! דער טרוימער!"

„קיין איינער פון די צוויי גורלות האָט נישט געקאָנט זיין זיי'ן מרים. גיב מיר אַ קוש. לאָמיר זיך טרייסטען איינע די אנדערע."

זייערע ליפען האָבען זיך באַגעגענט און זייערע טרערען האָבען זיך אויסגעמישט.

„פון איצט אָן, מרים, זיינען מיר שוועסטער."

„שוועסטער", האָט מרים געקלאָגט.

זיי האָבען זיך געהאַלטען איינע אָן די אַנדערע — די איידעלע היידנישע נשמה און דאָס ווארימע אידישע הארץ צוזאַמען איבער דעם קריסט'ס קבר.

פלוצלונג האָבען גלאָקען אָנגעהויבען קלינגען אין שטאָט. מרים האָט זיך אויפגעכאַפט.

„איך מוז גיין", האָט זי גיך געזאגט.

„דאָס איז בלויז „אווע מאַריא", האָט העלענא געזאגט. „דו דארפסט נישט זינגען דאָס אווענט־געבעט אין קירך."

מרים האָט אנגערירט איר גלעלע לאַטע אויף איר קאָפּ. „ניין, אָבער די טויערן וועלען זיך באַלד פאַרמאַכן, שוועסטער.“

„ליידער, איך האָב פאַרגעסן. איך האָב געמיינט, אַז מיר וועלען פון איצט אָן קענען זיין שטענדיג צוזאַמען. איך וועל דיך באַגלייטן אַזוי ווייט ווי איך מעג, שוועסטער.“

זיי זיינען גיך אוועק פון דעם איינזאַמען, אומהייליגען קבר, האַלטענדיג איינע דער אַנדערער'ס האַנט.

די שאָטענס זיינען צוגעפאַלען. עס איז געווען כמעט פינסטער ווען זיי האָבען דערגרייכט דאָס געטאָ.

מרים האָט זיך קוים געהאַט אריינגעכאַפּט ווען די טויערן האָבען זיך פאַרמאַכט מיט אַ גרילצענדיגען קלאַנג, צושיידענדיג זיי אויף דער לאַנגער נאַכט.

אוריאל אַקאָסטאַ

ערשטער טייל

גבריאל דאַ קאָסטאַ

I.

גבריאל דאַ קאָסטאַ האָט לייכט אַ שטויס געטאָן זיין פערד מיט דער שפּאָר, און אַראָפּרייטענדיג די לאַנגע אַלייע פון קאָרק ביימער, האָט ער זיך באַמיט צו פאַרגעסען די מאַטערניש פון גייסטיגע פּראָבלעמען אין דער אויפגערעגטקייט פון פיזישער באַוועגונג, צו לאָזען הינטער זיך די טעאָלאָגיע מיט די קלויסטערס און קירכען פון פּאָרטאָ. ער איז געריטען מיט חן און פייער, דער שיינער יונגערמאַן מיט די פלאַמענדיגע אויגען, מיט די טונקעלע האָר אַראָפּפאַלענדיג אויף זיין זיידענעם דובלעט, וועלכען אַ דיכטער וואָלט זיך פאָרגעשטעלט אלס אַ בילד פון דעם ליידענשאַפטליכען פרילינג אין דרום, אָבער פאַר זיין אייגענער נשמה איז דער וואַרימער בלאָער הימעל פון פּאָרטוגאַל, די ווייסקייט פון די מאַנדעל־בליטען, דאָס ראָזע פון די מאָרעלען־צווייגעלאַך, די צאַרטע ריחות פון די שפּראָצונגען און דאָס פריילעכע גערודער פון די פייגעל בלויז געווען אַן אומקלאָרער הינטערגרונט צו אַ ווירבעל פון געדאַנקען.

ניין, עס איז געווען אוממעגליך צו גלויבען, אַז דורך דעם וואָס ער וועט מודה זיין זיינע זינד לויט די פאָרשריפטען פון דער קירך וועט ער קענען באַקומען אַ פולשטענדיגע פאַרגעבונג. אויב מען קען באַקומען פאַרגעבונג נאָר דורך ספּעציעלע רעגלען, נו, דאַן קען מען זיך אינגאַנצען מיאש זיין פון פאַרגעבונג. און אפשר איז אים אין דער אמת'ן באַשערט אייביגע פאַרדאַמונג, שוין צוליב זיין צווייפעל אַליין, און נישט קוקענדיג אויף אַלע זיינע פּינקטליכע גאָטעס־דינסטען. אַ, ווען עס זאָל קומען אַ באַפרייער—אַ באַפרייער פון די אַלע פראַגען וואָס האָבען געמאַכט די הערליכע טונקעלקייט פון קאַטעדראַלען אַ

פינסטערניש פאר דעם געפאנגענעם גייסט! די פאַרשאָלטענע יעזואיטען, וואָס זיינען געווען אזוי אייפריג מיט דער אייפריגקייט פון א נייעם אָרדען! זיין בלוט האָט געפלאַמט ווען ער האָט גע־טראַכט פון זייערע מאַנעוורעס, און אויסשטרעקענדיג זיין האנט צו זיין לעדערנעם רעוואָלווער־בייטעל, וואו עס האָבען געהאנגען א פּאָר אין זילבער־געפּאַסטע פּיסטוילען געצייכענט מיט זיינע איניציאַלען, האָט ער ארויסגעצויגען איינעם און געצילט פלינק אויף א פייגעלע אויף א צווייגעל, זיך קוויקענדיג מיט דער נארישער פאנטאזיע, אז דאָס איז געווען איגנאַציוס לאָיאָלאַ. אָבער באַטש א זיכערער שיסער, האָט ער דאָך נישט געהאַט דאָס הארץ ווי צו טאָן א לעבעדיגער זאַך, און בייטענדיג מיט דער פלינקייט פון א בליץ האָט ער אָנשטאָט דעם בלויז געשאָסען דאָס צווייגעל, און אָפּגעשאָסען עס.

צו וואָס האָט אים זיין טויטער פאָטער געמאכט שטודירען קירכען־געזעצע? אמת, פאר א רייכען יונגענמאן פון דעם אויבער־שטען מיטעל־קלאַס איז עס געווען דער איינציגער וועג צו אויסציי־כענונג, צו געזעלשאַפטליכער גלייכקייט מיט דעם אָדעל — און ווען עס שולד איז עס א חוץ זיין אייגענער, וואָס ער האָט אפילו נאָך דעם ערשטען אויפברויז פון סקעפּטיציזם דאָך אָנגענומען א האלב־פּריסטערליכען אמט אלס הויפּט־קאַסירער פון א קלעריקאלער הויך־שול? אָבער, ווי אזוי האָט ער געקענט פאַרזען, אז די יוגענטליכע אומרואיגקייטען וועלען נאָך פאַרשאַרפט אָנשטאָט פאַרלייכטערט ווערען דורך טיפע שטודיען, דורך מער לײדענשאַפטליכער אויפאָפּ־פערונג? מאָדנע! אַלץ אַרום אים, אין דער הויך־שול אָדער קאַטעד־ראַל, איז געווען גלויבען און פרידען. בלויז אין זיין גייסט איז א געהיימע אומרואיגקייט און אן אונטערדריקטע אויפרעגונג וואָס די גאַנצע הימעל־שטייגענדיגע מוזיק פון די אינגלאַך מיט פרישע שטימען האָט נישט געקענט מילדערען אדער בארואיגען.

ער האָט געפילט ווי זיין פערד הויבט אָן גיין לאַנגזאַמער אונ־טער אים, און ער האָט בייז גענוצט זיינע שפּאָרען, אָן ווירקונג, איידער עס איז אים קלאָר געוואָרען, אז ער איז געקומען צום משופּע׳דיגען, ליימיגען ברעג פון אן אָפּגרונד דורך וועלכען א קליין שטראָמעלע האָט געטריפט, און אז זיין פערד׳ס זייטען זיינען

געוועזן באַפלעקט מיט בלוט. זיינע אויגן זיינען מיט אַמאָל פייכט געוואָרען.

„פּאָברע!" האָט ער אויסגעשריען, אראָפּשפּרינגענדיג פון זיין זאָטעל און צערטלענדיג זיין פערד'ס נאָזדרעס. „איך האָב זיך אַלע־מאָל געשראָקען פון זיין פארשעמט פאר מענשען, אָבער עס איז נאָך ערגער צו זיין פארשעמט פאר זיך אַליין".

און פירענדיג זיין פערד פאר דער צוים, האָט זיך דער יונגער קאַוואַליר אומגעקערט צו פּאָרטאָ דורך געדרייטע גראָזיגע שטעגע־לאַך, געפּורפּורטע מיט אַנעמאָנעס, און געזייטיגטע מיט גראָע אייל־בירט־בוימער, מיט דאָ און דאָרט דעם לעבעדיגען גלאַנץ פון פּאָמע־ראַנצען צווישען די טיף־גרינע בלעטער, וואָס האָבען צוריסען דעם הימעל אויף טויזענט בלויע לאַטעס.

II.

ער האָט צוריק באַשטיגען דאָס פערד ווען ער האָט זיך דער־נענטערט צום מארק, וואו די שטאָט האָט אָנגעהויבען ארויפצו־קריכען. אָבער ער האָט געפונען זיין וועג פארשטעלט, ווייל עס איז געוועזען מארק־טאָג, און דער סקווער, וואָס איז געווען ארומגעגרע־נעצט מיט אַ קאָלאָנאַדע וואָס האָט געמאַכט אַן אָריענטאַלישען באַ־זאַר, איז געווען געדיכט באַפלאַנצט מיט שטענדערס, וואָס זייערע ווייסע קאַנווע־דעכלאַך האָבען צוגעגעבען אַ נחת'דיגע קיהלקייט קעגען דעם הייסען בלויען הימעל און די פלאַמענדיגע קאָסטיומען פון די פויערים, וואָס זיינען ארויפגעקומען פון דער אומגעגענט. דורך אַ ווינקעל פון דער פּראַסאַ האָט מען געזען טאָפּאָלען און אולמען און דעם פרישען גלאַנץ פונ'ם טייך. דער נאַז־גערודער פון אַ סך קולות האָט געקלונגען פריילי ך און געשעפטיג. ביים איינ־גאַנג צום באַזאַר, וואו אַלטע פרויען האָבען פארקויפט בלומען, האָט גבריאל אָפּגעשטעלט זיין פערד.

„ווי גליקליך די פּראָסטע נשמות זיינען!" האָט ער געטראַכט. ווי זיכער אַז אַלץ וועט זיי פארגעבען ווערען! ציילען זייערע קרעלען און מורמלען זייער געבעט, דאָס אַלץ וואָס זיי דאַרפען. יענער פישער דאָרט, מיט זיינע גרויסע גאָלדענע אוירינגען, וואָס וואַרפט זיין נעץ און האַלט ארום זיין כוואַניטאַ און הוליעט מיט

זיינע חברים, האט מער פאר וואס צו דאנקען די הייליגע פאטערס איידער איך אומגליקלאכער, וואס, כאטש געבענשט מיט רייכקייט, בין איך פארשאלטען מיט איינזאמקייט, און כאטש איך ליב מיינע מיטמענשען, ווייס איך אבער, אז זיי זיינען שאף. גאט'ס שאף, פונדעסטוועגען נאריש און טויב צום רוף פון זייער אמת'ן פאסטוך, און פארפירט דורך פריסטערלאכע וועלף".

א קאליקע האט אים געשטערט זיינע געדאנקען דורך א וויינענדיג געבעט. גבריאל האט אויפגעציטערט פון רחמנות ווען ער האט דערזען זיינע מכות, און דערלאנגענדיג אים א זילבערנע מטבעה, האט ער זיך אויפסניי פארטיפט אין זיינע געדאנקען וועגען די סודות פון ליידען.

„דיינע קרייטעכצער האסטו שוין אויך אויספארקויפט!" האט לוסטיג ארויסגעברומט א באקאנטע שטים, און, אויסדרייענדיג זיין קאפ, האט גבריאל דערזען, אז דער דיקער אלטער איידעלמאן וואס האט געראדעט זיצענדיג אויף זיין אייזעל צו אן איינגעשרומפענער מארקפרוי, איז געוועזן דאס דיעגא דע באלטאזאר, וועלכער איז נישט לאנג צוריק געוועזן פראפעסאר פון לאגיק אין אוניווערזיטעט פון קאימבראָ, און וועלכער האט זיך ערשט באזעצט אלס דאקטאר אין פארטא.

„יא, געוויס, נאך פארמיטאג!" האט די אויסגעטרוקענטע אלטע פרוי ארויסגעמורמעלט. גאנץ פארטא איז היינט ווייזט אוים הונגעריג נאך ביטערע קרייטעכצער. אבער אזוי טרעפט עס טייל מאל ארום פסח, כאטש איך אליין האב נישט ליב אזעלכע סאלאטען".

„נאטירליך, זיי זיינען גוט פאר'ן בלוט", האט דאס דיעגא געלאכט, ווען זיין אויג האט דערזען גבריאל'ן. „און דו האסט נישט קיין שום קרייטעכצער מער, אלטיטשקע."

מען האט געקענט זען א לייכטען שמייכעל אין דעם פראפעסאר'ס אויגען, און דער יונגער רייטער האט געשמייכעלט אין א גוטמוטיגען ענטפער צום דאקטאר'ס אפשעצונג פון דעם שפאס.

„אויב אזוי האבען די עסערס שכל", האט ער געזאגט.

„יא, די איינציגע שכל'דיגע מענשען אין פארטוגאל", האט דאס דיעגא געענטפערט, בייטענדיג זיין שפראך אויף לאטיין, נאך אלץ שמייכלענדיג. „און דאס איינציגע גוטע בלוט. דא קאסטא",

האָט ער צונעגעבען שוין מיט אַ באַשטימטען שמייכעל אין די אויגען. נאָר דאָס מאָל האָט גבריאל נישט איינגעזען דעם שפּיץ.

„דאָס איינציגע גוטע בלוט?" — האָט ער איבערגע'חזר'ט. „האַלטסטו דען מיט די טראַפּיסטען, אַז פליישׁ עסען איז אַ זינד?"

אַ מאָדנער דערשטוינטער בליק איז אַריבער דעם דאָקטאָר'ס פּנים, אַראָפּגעצויגען די געזונטע רויטע פאַרב, און כאָטש זיין שמייכעל האָט זיך צוריקגעקערט אין אַ רגע, האָט ער שוין אָבער אויסגעזען אַזוי ווי געצוואונגען.

„ביז אַ געוויסען גראַד", האָט ער געענטפערט. „צופיל פליישׁ רופט אַרויס בייז בלוט. דערפאַר האָט די הייליגע קירך באַשטימט די פאַסט-וואָכען. די קירך איז נישט קיין פריינד צו אונז דאָקטוירים. „אַדעאָס!" און ער איז אַוועקגעריטען אויף זיין אייזעל, צופאָכענדיג דעם יונגען רייטער אַ לאַכענדיגען זיי־געזונט.

נאָר גבריאל, אַרומגייענדיג דעם מאַרק, האָט אַרויפגעריטען איבער די משופּע'דיגע גאַסען פאַר'דאגה'ט מיט אַן אומבאַשטימט געפיל פון סודות'דיגקייט, און שפּעטער האָט ער איבערגע'חזר'ט זיין קורצען שמועס צו אַ מאַנאַך אין דער הויכשול.

III.

אַ וואָך שפּעטער האָט ער געהערט אין שטאָט, אַז דאָס דיעגאָדע באַלטאַזאַר איז אַרעסטירט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע פאַר אידישקייט. די נייעס האָט אים געבראַכט אַ מער קאָמפּליצירטע איבעראַשונג איידער די עקעלדיגע שרעק איבער דעם כסדר'דיגען פאַרראַט פון אַ פאַרפּאַסטעטער גאָטס־פאַרלייקענונג וואָס דאָס האָט אַרויסגערופען אין די הערצער פון זיינע מיטבירגער. ער האָט זיך איצט דערמאָנט, אַז עס זיינען געווען פיר־און־דרייסיג שפּורען דורך וועלכע די שפּירהינט פונ'ם הייליגען אַמט האָבען אויסגעשמעקט אַ באַהאַלטענעם איד, און אַז איינע פון די שפּורען איז געווען: „אויב ער פייערט דעם פּסח דורך עסען ביטערע קרייטעכצער און בלעטער". נאָר דער שוידער וואָס דער געדאַנק פון אַ אידען האָט אים אַמאָל פאַראורזאַכט איז, צו זיין אייגענער איבעראַשונג, איצט פאַרביטען געווען אויף אַ באַהאַלטענעם רחמנות. אין זיין פאַמעליך־געצייטיגטען, זעלבסט־אַנטוויקעלטען סקעפּטיציזם, האָט ער פאַרגע־

סען, אז א גאנצע ראַסע איז געבליבען פּראָטעסטאַנטיש פון אַנ־הויב אָן, צוריקווייזענדיג אין יעדען פּרייז דעם ווינקעלשטיין פון דעם קריסטליכען אורשפּרינגליכען פּלאַן. און די ראַסע — האָט ער זיך פּלוצלונג דערמאָנט מיט א לויף אינ׳ם הארץ און א מאָדנע ציטער אינ׳ם בלוט — איז אמאָל געווען זיין אייגענע! דאָס ווייסען וואָס איז געלעגען אינ׳ם הינטערגרונט פון זיין באוואוסטזיין, ווי דער פאַר־טריבענער זכרון פון אן אוראַלטער חרפה, איז ארויסגעשפּרונגען, שטאַרק און פּאָזיטיוו. די ווייטע שאָטענדיגע געשטאַלטען פון יענע נידעריג־געבוירענע אורעלטערען זיינע, וואָס פלעגען גאָט בעטען אין די אוראַלטע שולען אין די צייטען פאַר דעם גרויסען גירוש, האָבען אָפּגעטרייסעלט די נעפּלען פון הונדערט יאָר און האָבען זיך ארויס־געוויזען פעסט, העלדיש, סימפּאַטיש.

און דערנאָך, ווען ער האָט זיך דערמאָנט ווי עס איז נישט געווען צו קריגען אויפ׳ן מארק קיין ביטערע קרייטעכצער אין יענעם טאָג, וואָס ער האָט איצט פאַרשטאַנען אז עס איז געווען ערב פּסח, איז אים פּלוצלונג באַפאַלען א געפיל פון א גרויסער געהיימער ברוי־דערשאַפט פון דער שול, וואָס האָט זיך פאַרצווייגט הינטער דעם גאַנצען אויסערליכען לעבען פון קירך און שטאַט, פון א געזעלשאַפט, וואָס איז געווען אומעטום דורכגעלעסטערט מיט אידישקייט, וואָס האָט זיך פאַר׳עקשנ׳ט און אייביג צוזאַמענגעהאַלטען נישט קוקענדיג אויף פאַרפאָלגונגען און פאַרטרייבונגען, נישט אין פאַרבלאָנדזשעטע איינצעלפאַלען, ווי די וועלכע די אינקוויזיציע האָט אויסגעראָט, נאָר אין קהילות וואָס עס איז אוממעגליך אָפּצומעקען. איצט האָט ער זיך ארומגעזען, אז דערפאַר וואָס דער דאָקטאָר האָט אים על פּי טעות געהאַלטען צו זיין פון אחינו בני ישראל, האָט ער זיך עס דאַמאָלס אזוי דערוועגט צו וויצלען זיך. „גאָט מיינער!" האָט דאַ קאָסטאַ געטראַכט און איז שיר קראַנק געוואָרען ווען ער האָט זיך דערמאָנט דעם אויטאָדאַפע, וואָס ער האָט געהאַט געזען איינגעל־ווייז אין ליזבאָן, ווען דע לאַ אזונסאַ, דער פראַנצויזישער איד מאָנאַך אָנגעטאָן אין דעם סאַנבעניטאָ, איז פייערליך פאַרברענט געוואָרען אין דער געגענוואַרט פונ׳ם קעניג, די קעניגין, דעם הויף, און דער מאַסע. „וואָס אויב עס זאָל געווען זיין מיין דערציילונג צו פּרעי כאָזע, וואָס זאָל האָבען געפירט צו דאָס דיעגאָ׳ס ארעסט!

אָבער ניין, דאָס וואָלט זיכער געווען אַ צו קליינער באַווייז, און צווײדײטיג אין בעסטען פאַל". און ער האָט באַזייטיגט דעם פיינ־ליכען פאַרראַט און האָט זיך גיך פאַרמאַכט אין זיין שטודיר־צימער, און האָט אַראָפּגעשיקט אַן ענטשולדיגונג צו זיין מוטער און ברודער דורך פּעדראָ, דעם שוואַרצען שקלאַפען־אינגעל.

אין דעם שיינעם הויז אויפ'ן שפּיץ בארג, וואָס גבריאל'ס זיידע האָט אויפגעבויט, און באַצירט מיט פיינע פּאַנעלען און מאָ־זאַאיק פון פילפאַרביג האָלץ פון בראַזיליע, איז דאָס שטודיר־צימער, אָפּגעזונדערט דורך זיין פּאָזיציע פון סאַמע אויבען אויף דעם פיינעם טרעפּגאַנג, נישט געווען דאָס מינדסטענס שיינע צימער. דער דיל און די ווענט זיינען געווען פון רייכפאַרביגע קאַכלען, דער געוועלבטער באַלקען איז געווען געריפּט מיט פּאָלירטע געהילץ אויסצווזען ווי אַן אויסגעהוילטער אינעווייניג פון אַ האַלבער פּאָ־מעראַנץ. קאָסטבאַרע געהענגען האָבען פאַרשטיקט דעם גערויש פון דער דרויסענדיגער וועלט, און גרויסע לאָדענס האָבען אויסגע־שלאָסען, ווען נויטיג, דעם לייכט פון דער זון. בלויז די שטראַלען פונ'ם שכל האָט מען נישט געקענט אויסשליסען, און אין דעם שטילען פּלאַץ פון פרידען האָט דער יונגער קאַטאָליק געקענט זיינע ביטערסטע שעה'ען פון אומרו. דאָ האָט ער זיך איצט אוועקגע־זעצט פיבערדיג איבערצוקוקען דעם אַלטען טעסטאַמענט, וואָס ער, אַזוי גוט ווי די קירך, האָבען פאַרנאַכלעסיגט.

„ווייניגסטענס דאָס בוך מוז זיין אמת", זיינען געלאָפען זיינע שטורעמדיגע געדאַנקען, „ווייל דעם טעסטאַמענט פאַרהייליגען ביידע גלויבענס, וועלכע רייסען זיך איבער דעם נייעם". ער האָט גע־האַט אַ לאַטייניש טעקסט, און האָט זיך צוערשט געווענדט צום דריי־און־פופציגסטען קאַפּיטעל פון ישעיה, און לייענענדיג עס קרי־טיש, האָט אים אויסגעוויזען, אַז די אַלע פּסוקים פון נביאות, וועל־כע ער האָט פאַרלאָזענדיג זיך אויף אַנדערע אָנגענומען אַלס פאַר־אויסזאָגונגען פון אַ משיח, קענען אויך נביאות זאָגען אַנדערע און מער פאַרשטענדליכע זאַכען. און לאַנג נאָך האַלבע נאַכט האָט ער געלייענט די נביאים, מיט פאַרפלאַמטע באַקען און פינקלענדיגע אויג־גען, אַזוי ווי איינער פאַר'שכור'ט פון נייעם וויין. וואָס פאַר אַ

הערליבע אמת'ען, וואס פאר א שטרעבונגען נאך שלום און גערעכ־טיגקייט, וואס פאר א טראמפייטען־רופען צו רעכטפארטיגקייט!

ער האט געציטערט מיט דעם געשריי פון עמוס: „נעם צו פון מיר דעם טומעל פון דיינע לידער, ווייל איך וויל נישט הערען דאס געזאנג פון דיינע פידלען. נאר זאל גערעכטיגקייט פליסען אזוי ווי די וואסערען, און רעכטפארטיגקייט ווי א מעכטיגער שטראם". און מיט דער פראגע פון מיכה: „וואס פארלאנגט גאט פון דיר חוץ צו טאן גערעכטיגקייט און ליב צו האבען רחמנות און צו גיין אונטערטעניג מיט דיין גאט?" יא, גערעכטיגקייט און רחמנות און אונטערטעניגקייט — נישט קיין פרעפלעריי און שטראפען. ער איז צוגאנגען אין טרערען, ער איז געווען דערהויבען ביז די שטערען.

ער האט זיך געווענדט צום חומש און צו משה'ס געזעצען, צו די צערטלאכע פארארדנונגען פאר דעם ארימאן, דעם פרעמדען, די בהמה. „זאלסט ליב האבען דיין שכן ווי זיך אליין". „זאלסט זיין פאר מיר א הייליג פאלק".

פארוואס האבען זיינע אורעלטערען זיך אפגעשניטען פון אט דעם גרויסען פאלק, וואס זייער גלויבען איז אמאל געווען אזוי דערהויבען און אזוי פשוט? עס האט נאך דערגרייכט צו אים עפעס אן אומקלארער זין פון די נאמענלאזע טראגעדיעס פונ'ם גרויסען גירוש, ווען אט די פארעקשנ'טע קריסטוס־לייקענער איז געגעבען געווארען אויסצוקלייבען ארויסגעטריבען צו ווערען אדער זיך שמד'ן. אבער איצט האט ער גיריג געזוכט זיינע פאליצעס צו געפינען עפעס פארשריבען וועגען יענע טעג פון טארקוועמאדא. די היימישע היס־טאריקער האבען געהאט ווייניג, אבער דאס ווייניג האט אנגעפילט זיין פאנטאזיע מיט שוידערליכע בילדער פון יענעם צווייטען יציאת מצרים — הונגער, מגפה, רויב, שחיטה, שענדונג פון יונגפרויען.

און אלץ צוליב דער הארטנעקיגער אמביציע פון א פארטוגעזי־שען קעניג צו רעגירען איבער שפאניע דורך א פארבינדונג מיט א שפאנישער פרינצעסין — אן אמביציע, וואס די איראניע פון געשיכ־טע האט פונקט אזוי הארטנעקיג אויסגעלאכט. ניין, זיי זיינען נישט געווען אן אן ענטשולדיגונג, יענע אורעלטערען זיינע, וואס זיינען איבערגעלאזען געווארען פון הינטען זיך צו האלטען ביי דער קירך. האבען זיי דען געקענט זיין אמת'ע משומדים, די מאראנען,

אדער נייע קריסטען? האט ער זיך אליין געפרעגט. מילא, וואס זיינע עלטער־זיידעס זאלען נישט האבען געפילט, זיין פאטער׳ס גלויבען אבער איז געווען אמת׳דיג, אין דעם האט ער נישט געקענט צווייפלען. ער האט זיך דערמאנט די לאנגע יארען פון ריטואל, קינדישע ערינערונגען פון פאטערליכער פרומקייט. ניין, די געהיימע קאנספיראציע האט נישט איינגעשלאסען דא קאסטא׳ס הויזגעזינד. און עס האט זיך אים געגלויבט, אז זיינע ווייטערדיגע עלטערען זיינען אויך נישט געווען קיין היפאקריטען. וואס קען ער וויסען, עס קען זיין, אז זיי זיינען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום נאך פאר דעם גירוש. יעדענפאלס האט אים הנאה געטאן, וואס ער האט נישט געהאט קיין באווייזען, אז זיינע אורעלטערען זיינען געווען פאלש. קיינע פון די דא קאסטאס זיינען קיין פייגלינגען נישט געווען, א דאנק גאט! און ער — ער איז נישט קיין פייגלינג, האט ער זיך אליין געזאגט.

IV.

אין דער פרי, באטש עס זיינען בלויז אוועק עטליכע שעה שלאף, איז דער ענטוזיאזם פון דער נאכט אביסעל אפגעשוואכט געווארען. „פון וואנען איז געקומען משה׳ס באגייסטערונג?" איז אים אריינגעפלויגען א געדאנק כמעט אזוי גיך ווי ער האט געעפענט די אויגען אויף דער ליכטיגער וועלט. ער האט ברייט געעפענט דאס ארויסענדיגע פענסטער פון זיין שלאפצימער צו דער פרישער, אביסעל געזאלצענער לופט און האט פארטראכט געקוקט אויף דער ווייסער שטאט, וואס האט זיך געצויגען אראפ צום שיינענדיגען טייך. האט זיך גאט אין דער אמת׳ן אנטפלעקט אויפ׳ן בארג סני? אבער זיין פרישער צווייפעל איז פארטריבען געווארען דורך דעם נייעם פארדאכט, וועלכער, נאכדעם ווי ער האט צושטערט זיינע חלומות אין נעפעלדיגע צוקרימענישען איז איצט ארויסגעקומען אין דער קלארקייט פון טאג. ער איז זיכער אז זיין פלאפלען וועגען דאס דיעגא האט אומגעבראכט דעם ליבליכען אלטען דאקטאר. נאך טעג פון אלץ גרעסערער אומרוהיגקייט, נישט קענענ ארויסבאקומען קיין זאך פון דעם מאנאך, האט ער אויפגעזוכט דעם סעקרעטער פון דער אינקוויזיציע אין זיין ביורא אין א קלויסטער פון די דאמיניקאנער.

דער סעקרעטער האט זיך געריבען די הענט ווען ער האט דערזען דאס ריידעוודיגע פנים. „אהא! וואסער נייע פוקסען האסטו דער־שמעקט?" די באגריסונג האט געשטאכען ווי מיט א מעסער.

„קיינע", האט ער געענטפערט, מיט א ציטער אין זיין קול און אין זיינע אברים. „איך האב בלויז געוואלט אויסגעפינען צי איך בין שולדיג אין דאם דיעגא'ס ארעסט.

„שולדיג?" און דער סעקרעטער האט אויף אים קרום א קוק געטאן. „זאג בעסער, עס איז דיין פארדינסט".

„ניין, שולדיג", האט גבריאל פעסט איבערגע'חזר'ט. „קען זיין איך האב שלעכט פארשטאנען אדער שלעכט אויסגעטייטשט זיינע רייד". דאס איז צו ווייניג באוויז אויף ארייננצוואווארפען א מענשען אין תפיסה. איך האף, אז איר האט געפונען מער".

„יא, דו האסט בלויז ארויפגעפירט פרעי כאזע אויפ'ן וועג. מיר האבען דיך אפילו נישט באמיט צו קומען פאר די אויספאר־שער".

„און ער איז זיכער א איד!"

„א איד פון אידען, מיט זיין הארטנעקיגקייט. אבער עס איז נישט איינגאנצען באוויזען געווארען, דער פוקס איז א דורכגע־טריבענע חיה. ער האט שוין געהאט די דריי „ערשטע אויפנאמעס", אבער ער וויל זיך נישט מודה זיין און חרטה האבען. היינט אין דער פרי פרוואווען מיר אנדערע מיטלען".

„מארטער?" האט גבריאל געזאגט און איז בלייך געווארען. דער סעקרעטער האט א נויג געטאן.

„אבער אויב ער איז אומשולדיג".

„דערפאר איז נישטא וואס מורא צו האבען. ער וועט מודה זיין ביים ערשטען שטאך. א, הער זיך אויף אזוי צו זארגען. ווילסט זיין זיכער, אז דו האסט געטאן א גוטע זאך פאר גאט? אלס א באלוינונג פאר דיין אייפעריגקייט, זאלסטו הערען זיין ודוי".

„ער וועט מיינען, אז איך בין געקומען הנאה האבען".

„אט האסטו א מאסקע".

גבריאל האט זי פאמעליך גענומען, אפגעשטויסען, דאך מער צוגעצויגען, און נאך א פיבערדיגער האלבער שעה ווארטען, האט ער זיך געפונען מיט דעם סעקרעטער, דעם ריכטער פון דער אינקווי־

זיציע, דעם דאָקטאָר און נאָך א מאַסקירטען מאַן, אין אַן אונטער־ערדישער הייל, טונקעל באַלויכטען דורך הענגענדיגע לאָמפּען. פון איין זייט זיינען געווען די מאַסיווע טירען, אָנגעשטעקט מיט פאַר־זשאַווערטע שרויפען, פון די פאַרשטיקטע קאַזעמאַטען אויף דער רויער, שפּין־באַוועבטער וואַנט אַנטקעגען, ביי וועלכער עס איז גע־שטאַנען אָנגעשפּאַרט אַן אייזערנער לייטער, זיינען געווען איינגע־אָרדענט אייזערנע רינגען אין פאַרשידענער הויך. אין ווינקעל איז געשטאַנען אַ מאַרטערשרויף פאַר די פינגער, און אין מיטען איז געשטאַנען אַ קליינער שרייבטיש, ביי וועלכען דער ריכטער האָט זיך אוועקגעזעצט.

דער סעקרעטער האָט אויפגעשלאָסען אַ תפיסה־טיר, און דורך די לעכער פון זיין מאַסקע האָט גבריאל געכאַפּט אַ בליק אויף דער נידערגעשלאָגענער געשטאַלט פון דעם דיקען דאָקטאָר, וואָס איז געלעגען איינגעקאָרטשעט אין אַ שטיינ כמעט צו שמאָל זיך אויס־צודרייען.

„קום ארויס, דאָס אברהאָם די באַלטאַזאר!“ האָט געזאָגט דער ריכטער מיט אַ גרויסהאַלטערישען בליק אין אַ פּאַפּיר.

דער דאָקטאָר האָט געבלינצעלט די אויגען פון דעם גרעסערען ליכט, נאָר ער האָט זיך נישט גערירט.

„מיין נאָמען איז דאָס דיעגאָ“, האָט ער געזאָגט.

„דיין טויף־נאָמען מיינט נישט מער פאַר אונז ווי פאַר דיר. איך האָב אפשר באַדאַרפט זאָגען: דאָס אייזיק, שטיי אויף!“

דער דאָקטאָר האָט זיך פינסטער אויסגעגלייכט. אַ שיינע באַהאַנדלונג פאַר אַ געטרייען זון פון דער הייליגער קירך, וואָס האָט געדינט זיין געטרייסטען און קאַטוילישען קעניג אין אוניווער־סיטעט“, האָט ער אַרויסגעמורמעלט. „ווער באַשולדיגט מיך אין אידישקייט? זאָל מיר דער אויסוואורף אַנטקעגענשטיין!“

„דאָס איז געגען אונזער געזעץ“, האָט דער סעקרעטער געזאָגט.

„לאָמיך הערען די ספּעציעלע קלאַגען. לעזט מיר די קלאַגען“.

„אין דעם אויפנאַם־צימער. גלייך“.

„זיי זיך מודה! זיי זיך מודה!“ האָט דער ריכטער פּריווענדיג אַ זאָג געטאָן.

„זיך מודה זיין דאַרף מען פריער זינדיגען. איך האָב נישט

קיין זינד חוץ די וואס איך האב געזאגט דעם פריסטער. אבער איך ווייס ווער מיין באשולדיגער איז — דאס איז גבריאל דא קאסטא, א פייאיגער און א געלערנטער יונגער סעניאר, וואס האט נישט קיין אויער פאר קיין שפאס, וועלכער האט נישט פארשטאנען, אז איך האב געשפאסט מיט דער מארק־פרוי איבער דעם ווי זי האט פארקויפט איר סחורה צו די שטינקענדיגע פארלייקענער. איך בין נישט מער א איד ווי דא קאסטא אליין". אבער גלייך ווי ער האט גערעדט, האט גבריאל געוואוסט, אז זיי זיינען געווען ברידער־אידען — ער און דער געפאנגענער.

„דו היפאקריט!" האט ער נישט ווילענדיג ארויסגעשריען.

„אהא!" האט דער סעקרעטער א זאג געטאן און זיין אויג האט געפינקעלט מיט א זיג.

„דאס שטענדיגע פארלייקענען וועט דיר גארנישט העלפען", האט דער ריכטער געזאגט, „עס וועט דיר בלויז ברענגען מארטער".

„מארטער אן אומשולדיגען מענשען! דאס איז אוממעגליך!" האט דער דאקטאר פראטעסטירט. „ווער עס האט נאר דעם מינדסטען באגריף און לאגיק וועט דיר זאגען, אז דער באשולדיגער דארף פריער באווייזען".

„שטיל! דאס איז נישט קיין אוניווערסיטעט. עקזעקוטאר, טו דיין ארבייט".

דער צווייטער מאסקירטער מאן האט אנגעכאפט דעם דאקטאר און אים אויסגעטאן ביז דער הויט.

„זיי זיך מודה!" האט דער ריכטער ווארנענדיג געזאגט.

„ווען איך זאל זיך מודה זיין, אז איך בין א איד, וועל איך זיין א טאפעלט שלעכטער קריסט, ווייל איך וועל ליגען זאגען".

„אן דיינע מעטאפיזישע דריידלאך. אויב דו וועסט אויסגיין אונטער דער מאטערניש (זאל דער סעקרעטער דאס נאטירען) וועט אין דיין טויט נישט זיין שולדיג דאס הייליגע אמט, נאר דיין אייגענע פאר'עקשנ'טקייט".

„קריסטוס וועט זיך נוקם זיין פאר זיינע מארטירער", האט דאס דיעגא געזאגט מיט אזא פרום פנים, אז גבריאל האט געצווייפעלט צו זיין אינסטינקט האט אים, נאך אלעמען, נישט פארפירט.

דער ריכטער האט אומגעדולדיג געגעבען א צייכען און דער

מאַסקירטער מאַן האָט צונויפגעבונדען דעם קרבנ'ס הענט און פיס מיט אַ גראָבען שטריק, און אַרומוויקלענדיג אים אַרום דער ברוסט, האָט ער אוועקגעשטעלט די איינגעהויקערטע נאַקעטע פינגער אויף אַ בענקעל און דורכגעפירט דעם עק פונ'ם שטריק דורך צוויי אייזערנע רינגען אין דער וואַנט. דערנאָך האָט ער מיט'ן פוס אוועקגעשטויסען דאָס בענקעל און געלאָזט דעם קרבן הענגען אין דער לופטען אויף די שטריק, וואָס האָבען זיך איינגעשניטען אין זיין לייב.

„זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער געזאָגט.

נאָר דאָס דיענאַ האָט פאַרקלעמט די ציין. דער עקזעקוטאָר האָט פאַרצויגען די שטריק אַלץ איינגער און איינגער, ביז דאָס בלוט האָט אַרויסגעשפּריצט פון אונטער דעם קרבנ'ס נעגעל, דערצו האָט ער כסדר געלאָזט פאַלען די שאַרף־טרעפיגע לייטער אויף זיינע נאַקעטע לענדען.

„אַ סאַנקטאַ מאַריאַ!" האָט דער דאָקטאָר ענדליך אַרויס־געקרעכצט.

„דאָס איז בלויז דער אָנהויב פון דיין מאַטערניש, אויב דו וועסט זיך נישט מודה זיין", האָט דער ריכטער געזאָגט. „ציה צונויף שטאַרקער".

„וואַרט", האָט דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר איבערגעשלאָגען. „נאָך איין ציה און ער קען אויסגיין".

נאָך איין צונויפציה און גבריאל דאַ קאָסטאַ וואָלט גע'חלשט. טויט־בלאַס הינטער זיין מאַסקע, האָט ער זיך געפילט קראַנק און האָט געציטערט — די שטריק האָבען זיך אַזוי ווי איינגעשניטען אין זיין אייגען לייב. זיין האַרץ האָט געברענט מיט כעס געגען ביידע, די מאַרטערערס און די מאַרטירערס, און ער האָט באַוואונ־דערט דעם דאָקטאָר'ס מוט, כאָטש עס האָט אים געעקעלט פון זיין פייגהייט. און אין דער צייט וואָס דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר איז געווען פאַרנומען צו העלפען דעם קרבן, אַז ער זאָל קענען פאַר־טראָגען נייע מאַרטירעריי, האָט גבריאל דאַ קאָסטאַ מיט אַ שווידער דערפילט די טראַגעדיע פונ'ם אידישען פאָלק — דערהויבען און שמוציג.

V.

און מיט אַזעלכע געמישטע געפילען, דערצו מיט דערשטוינונג, איז ער אומגעפער א וואָך שפּעטער געוואָר געוואָרען, אַז דאָס דיעגאָ איז ערקלערט געוואָרען אומשולדיג אין אידישקייט און איז באַפרייט געוואָרען. דער אימפּולס האָט אים געטריבען צונויפצו־ריידען זיך מיט דעם געליטענעם. ער איז אריבער דעם טייך צום דאָקטאָר'ס הויז, אָבער בלויז דורך אויסערסטער פּאַר'עקשנ'טקייט האָט ער געקענט אריינקומען אין דעם הויך־געוועלביגען צימער, אין וועלכען דער אַלטער מאַן איז געלעגען אין בעט, אַרומגרינגעלט מיט ריזיגע ביכער אויפ'ן קישען און אויף דער קאָלדרע, מיט א קריסטוס־בילד צוקאָפּענס.

אַנטשולדיג וואָס איך האָב נישט געוואָלט אוועקגיין איידער איך האָב דיך געזען", האָט זיך גבריאל אָנגערופען. „מיין אַנטשולדיגונג איז, אַז איך האָב געפילט איך מוז זען וואָס דו מאַכסט נאָך די פּייניגונגען וואָס די גהינום־הינט האָבען דיר אָנגעטאָן".

דאָס דיעגאָ האָט אים אָנגעקוקט דערשטוינט און פאַרדעכטיג.

„די הינט קענען אַמאָל נאָכפאָלגען אויף א פאַלשער שפּור, אָבער זיי זיינען פון הימעל, נישט פון גהינום", האָט ער געזאָגט מיט פאָרוואורף. „אויב איך האָב אומשולדיג געליטען, איז עס אָבער קריסטליך צו ליידען און קריסטליך צו פאַרגעבען".

„דאַן פאַרגיב מיר", האָט גבריאל א זאָג געטאָן, דערשטוינט פון דעם פּאַר'עקשנ'טען מאַסקירען זיך, „ווייל איך בין עס דער וואָס האָט דיר פאַרשאַפט אומשולדיגע פּיין. גיכער וואָלט איך מיר מיין צונג אַרויסגעריסען איידער פאַרשאַפען צרות א ברודער אידען".

„איך בין נישט קיין איד!" האָט דער דאָקטאָר מיט געוואַלט אויסגעשריען.

„אָבער צו וואָס פאַרלייקענען עס פאַר מיר, ווען איך זאָג דיר, אַז איך בין א איד?"

„אומזיסט די נעץ פאַרשפּרייט ווען א פויגעל זעט זי", האָט דאָס דיעגאָ בייז ציטירט. „דו ביזט אַזא גוטער קריסט ווי איך — און אַן ערגערער שיסער. א איד, ווי דען, וואָס ווייסט נישט וועגען

די קרייטעכצער! ניין, דער פויגעל־קליי איז צו גראָב אָנגעשמירט, און די נעץ איז בלויז לאָבער, אָן שטריק".

„אמת, איך בין נישט קיין איד און נישט קיין קריסט", האָט דער יונגערמאַן טרויעריג געזאָגט. איך בין אויפגעצויגען געוואָרען אַלס קריסט, אָבער מיין נשמה איז צוריסען פון הארבע פראַגען. זע, איך פארטרוי מיין לעבען אין דיין האַנט".

אָבער דאָס דיעגאָ איז לאַנג געבליבען איינגעשפּאַרט, אפילו ווען גבריאל האָט זיך אויפריכטיג מודה געווען, אַז ער איז געווען דער מאַסקירטער מאַן, וואָס האָט אויסגעשריען „היפּאָקריט!" אין דער מאַרטער־הייל. און ערשט ווען ער האָט אַראָפּגעהינקט פון בעט און זיך פאַרזיכערט, אַז דער יונגערמאַן האָט נישט אוועקגעשטעלט קיין אונטערהערערס, ערשט דאַן, נישט פריער, האָט ער זיך ענדליך אָנגערופען: „אַלזאָ, עס איז מיין וואָרט געגען דיינס. קען זיין, אַז איך פאַרשטעל זיך בלויז, ווייל איך האָב דיך געוואָלט ציען ביי דער צונג". דאַן האָט ער אַ וואונק געטאָן, אַראָפּגענומען דאָס קריסטוס־בילד פון דער וואַנט און עס אַריינגעלייגט אין אַ שופלאָד, און אָנגיסענדיג צוויי וויין־גלעזער פון אַ קאַראַפקע, וואָס איז געשטאַנען ביי זיין בעט, האָט ער פריילאַך אויסגעשריען: „טרינק! זאָל אַ צעטומלעניש קומען אויף דער הייליגער אינקוויזיציע!"

אַ שטיין איז דעם יונגענמאַן אַראָפּגעפאַלען פון דער ברוסט. ער האָט געשמייכעלט ווען ער האָט געזופּט דעם פיינעם וויין.

„מיר דאַכט זיך, אַז דו האָסט שוין געבראַכט אַ צוטומלעניש אויף דער אינקוויזיציע".

„האַ האַ!" האָט דער דאָקטאָר געלאַכט, זיך פילענדיג פרייער פון דעם שאַרפען וויין. „יאָ, דער פוקס איז אַנטלאָפען פון דער פּאַסטקע, אָבער נישט מיט אַ גאַנצער הויט".

„ניין, ליידער. וואָס מאַכען דיינע וואונדען?"

„איך האָב נישט געמיינט מיין קערפּערליכע הויט", האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, כאָטש ער האָט זי געגלעט מיט אַ פיינליכער עראינערונג. „איך מיין די הויט, די פעל, פון וועלכער מיין בייטעל איז געמאַכט. צו איבערצייגען זיי אין מיין געטריישאַפט צו דער הייליגער קירך, האָב איך פאַרגעשלאָגען אַ העלפט פון מיין פאַרמעגען, און מיין באַווייז איז אָנגענומען געוואָרען. דאָס האָט דער אינ־

קוויזיציאָנס־דאָקטאָר מיר געגעבען די עצה. ער איז איינער פון אונזערע!"

„וואָס, אַ איד!" האָט גבריאל אויסגעשריען, ווי פון אַ דונער געטראָפען.

„ששש שטיל! אַז נישט וועט נאָך אונזערער אַ שונא פאַר־נעמען זיין פּלאַץ. צוליב זיין חבר־געפיל צו מיר, אַלס איד און אַלס דאָקטאָר, האָט ער עס ערקלערט, אַז איך האָב שוין געהאַלטען ביי שטאַרבען, ווען איך בין נאָך געווען אַזוי רירעוודיג ווי אַ פאַלשער גלויבען. אַ חוץ דעם האָט מיר מיין ווייסען אַרויסגעהאָלפען איינ־צוהאַלטען דעם אָטעם, ווען דער ליץ האָט מיך געבונדען מיט שטריק, אַז נישט וואָלט איך געווען אַזוי איינגעצויגען, אַז איך וואָלט נישט געקענט אָטעמען. אָבער דו דאַרפסט אַ קיבעל מיט דיין וויין. יאַנטע!"

אַ שיין מיידעלע איז אַריינגעקומען פון אַ דערבייאיגען צימער, די טונקעלע אויגען פאַרשעמט אַראָפּגעלאָזט ווען זי האָט דערזען דעם פרעמדען.

„דו זעהסט, איך האָב אַן עדות געגען דיר", האָט דער דאָקטאָר געלאַכט. „און דעם באַווייז געגען מיר, וואָס די נאַראָנים האָבען נישט געקענט געפינען, וועלען מיר אויפעסען. ברענג אַריין די איבעריגע מצות, טעכטעריל!" און אַרויסנעמענדיג אַ שליסעל פון הינטער זיין קישען, האָט ער אים איר דערלאַנגט. „פּאַמעלאַך, קינד מיינס, און באַהאַלט זיי גוט".

ווען דאָס קינד איז אַרויסגעגאַנגען, האָט דער פאָטער גע־מורמעלט איבער נאָך אַ גלאָז וויין, וועגען דעם ווי ער האָט זי באַדאַרפט צוגעוואוינען צו אַ טאָפּעלט לעבען. „אָבער עס פאַר־שאַרפט דעם שכל", האָט ער געזאָגט. „יאַנטע דאַרף אויפוואַקסען אַזוי פאַרפיינט, אַזוי ווי די געהיימע שאַפע אין אַ שאַפע וואָס זי עפענט איצטער. אָבער דאַרף זעלטען מען זאָל זי דאָס לערנען". ער האָט נאָך געלאַכט איבער זיין וויץ, ווען יאַנטע איז צוריקגע־קומען און אַרויסגענומען פון אונטער אַ טישטוכעל גרויסע מצות. גבריאל האָט זיי נייגעריג אָנגעקוקט.

„ווייסטו נישט וואָס מצות זיינען?" האָט דאָס דיענאַ געפרעגט. גבריאל האָט געשאָקעלט דעם קאָפּ אויף ניין.

„דו האָסט קיינמאָל קיין מצות נישט געגעסען?"

„מצות! אָה, איך האָב ערשט נעכטען געלייענט וועגען דעם אין חומש. ווארט, איז דאָס נישט איינע פון דער אינקוויזיציע'ס באווייזען, אַז איינער איז אַ איד? אָבער איך האָב עס מיר נישט אַזוי פאָרגעשטעלט."

„דאָס איז דער אייביגער אויסזען פון מצות, אריינגעשמוגעלט אהער פון אמסטערדאַם", האָט דער דאָקטאָר, רויט פון וויין, שוין אוועקגעוואָרפען זיין פאָרזיכטיגקייט אויפ'ן ווינט. „פארזוך! עס איז געשמאַקער פון דער האָסטיע".

„איז, אַלזאָ, אַמסטערדאַם אַ אידישע שטאָט?"

„אָה, עס איז דאָס ירושלים פון מערב. דאָס קליינע האָלאַנד, זייט עס האָט אָפגעטרייסעלט פון זיך דעם פויפסט'ס הערשאַפט, האָט עס נישט מער קיין פארפאָלגונגס-פאָליטיק ווי די אַנדערע פעלקער. און דאָס איז גאַנץ נאַטירליך, ווייל עס איז מער אַ שיף איידער אַ לאַנד. אַ העלפט פון מיינע אַלטע פריינד זיינען געפאָרען אַהין — דאָס האָט זייער טרויעריג פארקלענערט אונזער אַלטע פּאָרטוגעזישע קהילה".

גבריאל'ס ברוסט האָט געציטערט. „פארוואָס זשע נישט זיין מיט זיי?"

דער אַלטער דאָקטאָר האָט געשאָקעלט דעם קאָפּ. „ניין, איך האָב ליב מיין פּאָרטוגאַל. דאָ בין איך געבוירען געוואָרען און דאָ וועל איך שטאַרבען. איך האָב זי ליב, מיין פּאָרטוגאַל, אירע בערג, אירע טייכען, אירע טאָלען, אירע היילענדיגע קוואַלען — זאָלסט אַלעמאָל ליבען פּאָרטוגאַל, יאַנטע".

„יאָ, פּאַטער", האָט דאָס מיידעלע טרויעריג געענטפערט.

„און, אָה, אירע דיכטער — איר רובעירא, איר פאַלקאָ, איר קאַמאָינש — מיין אייגענער זיידע איז באַטראַכט געוואָרען פאַר געניאַל ווירדיג צו פארנעמען אַ פּלאַץ אין דעם „קאַנסיאָנעראָ כעראַל", און איך אַליין האָב אויך אָנגעשריבען אַ פּאָעמע אין פּאָרטוגעזיש איבער היפּאָקראַט'ס ערשטען אַפאָריזם, כאָטש איך האָב זי נאָך בלויז אין מאַנוסקריפּט".

„אָבער אויב דו וואָנסט נישט ארויסצוקומען מיט דיין גלויבען",

האָט גבריאל געזאָגט, „מיינט עס מער פון אַלעם איבעריגען. צו לעבען אַ טעגליכען ליגען — אומערטרעגליך!"

„גלאַט גערעדט! דו ביזט נאָך יונג און איינגערעדט. די קאַטוילישע רעליגיע! זי איז נישט מער ווי גוטע מאַנירען. ווי מיר זאָגען אין לשון קודש — דרך ארץ. פאַרוואָס טראָג איך הויזען און אַן ארויפגעשאַרצטען הוט — ווען איך בין אין דרויסען, פאַרוואָס? פאַרוואָס טראָגט מיין קליינע יאַנטע אַ אונטערקליידעל?

„ווייל איך בין אַ מיידעל", האָט זיך יאַנטע אַנגערופען.

דאָס דיעגאָ האָט געלאַכט. „עס איז פאַראַן אַן אָראַטאָרישע פראַגע, מיין קינד, און אַ פרעגענדיגע פראַגע. אָבער, מיר וועלען דיר נישט פאַרדרייען דעם קאָפּ מיט קווינטיליאַן. לויף דיר אַוועק שפּילען אויף דיין גיטאַרע. אַזוי איז עס, סעניאָר דאַ קאָסטאַ. איך האָב ליב מיין אידישקייט מער פון מיין פּאָרטוגאַל. אָבער אַזוי לאַנג ווי איך קען האַלטען מיינעביידע מעטרעסען פאַר דעם פּרייז פון אַביסעלע דורכגעטריבענקייט —"

„אָבער די געפאַר פאַרברענט צו ווערען לעבעדיגערהייט!"

„דאָס איז אַזוי ווי דאָס גהינום פאַר דעם קריסט וואָס זינדיגט — אומקלאָר און ווייט".

„מיר דאַכט זיך, אַז דו האָסט זיך שוין אַביסעל אָפּגעברענט".

„אַזוי ווי אַן אויפגעריסענער בוים. אַ בליץ שלאָגט נישט צוויי מאָל. נעם דיר נאָך וויין. חוץ דעם קען מיין מאָגען נישט פאַרטראָגען די ים־רייזע אויף דער ביסקייער בוכטע. גאָט האָט אונז באַשאַפען אַלס לאַנד־חיות".

אָבער גבריאל האָט נישט געקענט איבערצייגט ווערען אין דעם דאָקטאָר'ס שטאַנדפּונקט, און בלויז אַ העלפט אין דעם מאַן אַליין. דאָך איז דאָס נישט געוועזן זיין לעצטער וויזיט, ווייל ער האָט זיך געהאַלטען אָן דאָס דיעגאָ אַלס אָן דעם איינציגען אידען וואָס ער האָט געקענט און האָט ביי אים געבאָרגט זיין תנך אין לשון קודש און אַ דקדוק, און האָט אָנגעהויבען בסוד צו לערנען לשון קודש, און פלעגט ברענגען שפּילצייג און בלומען דער קליינער יאַנטע'ן, און איינמאָל האָט ער איר געבראַכט אַ טייערערע גיטאַרע פון איר אייגענער, אַלס באַלוינונג פאַר איר פאָטער'ס הילף אין שווערען דקדוק. ער האָט אויך געבאָרגט טייל פון דאָס דיעגאָ'ס אייגענע

ווערק, וואָס זיינען דערשינען אָן אַ נאָמען אין די אַמסטערדאַמער דרוקערייען. און פון זיין נייעם פריינד'ס „גן עדן פון ערדישער פּוסטקייט“, און אַנדערע פּלפּול־ספרים מיט מאָדנע נעמען, האָט דער יונגער ענטוזיאַסט געצויגען וויסען און באַשטעטיגונג פאַר זיינע צווייפלען. פאַר דאָס דיעגאָ'ס פּאָרטוגעזישע מיטבירגער איז דער אַלטער איידעלמאַן געווען דער פּאַרפאַסער פון אַ וויסענשאַפטליכער אָפּהאַנדלונג ווי צו באַהאַנדלען שווינדזוכט, אין וועלכער ער האָט שטאַרק פאַרדאַמט דאָס פאַרלאָזען זיך אומבאַדינגט אויף מילך.

אָבער גבריאל האָט נישט געקענט נאָכמאַכען אָט דאָס באַקוועמע צופּאַסען זיך צו דער אומגעבונג. ער האָט געפילט, אַז דאָס איז בלויז אַ האַלבער קאַמף פאַר'ן אמת, און ער האָט אויפגעהערט זיך אָפּצוגעבען מיט דעם האַלב־אַפּיקורסישען דאָקטאָר. ווייל וואָס מער ער האָט זיך פאַרליבט אין דעם אַלטען טעסטאַמענט מיט זיין איינפאַכער לערע וועגען אַן אויסדערוויילט און געהייליגט פאָלק, אַזוי איז אַלץ געוואַקסען זיין זין פאַר ווייט־גרייכענדיגע גורלות, פון אַ צונויפגעקייטעלטער ראַסע וואָס איז אַנטשטאַנען אין דעם סודות'דיגען מזרח און ביים אויפגאַנג פון דער געשיכטע; אַ פאָלק וואָס מען קאָן נישט פאַרניכטען, וואָס לעבט איבער רדיפות, וואָס גוסס'עט פאַר זיין גלויבען און אומגלויבען — אַן אויפפאַסונג וואָס האָט אָנגערירט די קוואַלען פון ראָמאַנטיק און דעם קוואַל פון טרערען — און זיין בליק האָט זיך געווענדט בענקשאַפטליך צו אַמסטערדאַם, די שטאָט פון די הייליגע, די היים פונ'ם אמת'ען גלויבען, פון דער ברידערשאַפט פון דער מענשהייט, און דער פאָטערשאַפט פון גאָט.

VI.

„מאַמע“, האָט גבריאל געזאָגט, „איך דאַרף דיר עפּעס זאָגען“. זיי זיינען געווען אין דעם האַלב־פאַמעראַנצען צימער, און זי האָט אַריינגעבליקט אַ קוש צו טאָן אַ גוטע נאַכט דעם איינזאַמען מתמיד. נאָר זיינע ווערטער האָבען זי פאַרהאַלטען ביי דער טיר. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט און ליבליך אָנגעקוקט איר שיינעם בכור, אין וועמען איר פאַרשטאָרבענער מאַן האָט געלעבט אַזוי ווי אין זיין בעסטער צייט. „מסתמא וועגען איזאַבעלאַ'ן“, האָט זי געטראַכט. מיט אַ באַוועגטער ברוסט און דערפרייט צו טראַכטען אַז דעם

לערנער'ס פאר'חלום'טע אויגען האבען זיך ענדליך געעפענט אויף דער שיינקייט און גוטסקייט פון דער וואוילגעבוירענער יורש'טע, וואס האט אים געליבט.

„מאמע, איך האב געמאכט א וויכטיגען באשלוס, און עס איז צייט דיר צו זאגען".

אירע אויגען האבען אויפגעלויכטען.

„מיין געבענשטער גבריאל!"

„ניין, איך האב מורא דו וועסט מיך האסען".

„דיך האסען!"

„ווייל איך מוז דיך פארלאזען".

„דאס איז דער נאטירליכער גורל פון מאמעס פארלאזען צו ווערען, מיין גבריאל".

„אה, אבער דאס איז זייער אומנאטירליך. אה, מיין גאט! פארוואס דארף איך אזוי געפרואווט ווערען?"

„וואס מיינסטו? וואס איז געשעהן?" די אלטע פרוי איז אויפגעשטאנען.

„איך מוז פארלאזען פארטוגאל".

„פארוואס? אום גאט אין הימעל'ס ווילען! פארלאזען פארטוגאל?"

„שטיל, די דינער וועלען נאך דערהערען. איך וויל ווערען", ער האט שטיל ארויסגעאטעמט, „א איד!"

דאנא דא קאסטא איז בלייך געווארען, האט אים אנגעשטארט אן אן אטעם, מיט א מאדנע ליכט אין אירע אויגען, אבער נישט דאס ליכט וואס ער האט דערווארט.

„דאס איז גאט'ס פינגער!" האט זי געמורמעלט, ווי דערשלאגען פון מורא.

„מאמע!" ער האט אויפגעציטערט מיט א ווילדען פארדאכט.

„יא, מיין פאטער איז געווען א איד. איך בין אויפגעצויגען געווארען אלס א אידישע טאכטער".

„ששש... שטיל!" האט ער זי ווידער געווארענט, און גייענדיג צו דער טיר האט ער ארויסגעקוקט אין דער פינסטער. „אבער מיין פאטער?" האט ער געפרעגט פארזיכטיג פארמאכענדיג די טיר.

זי האט געשאקעלט מיט'ן קאפ.

„זיין משפחה, כאטש אויך מאראנען, זיינען געווען אמת'ע גלויביגע. עס איז געווען דאס טרויעריגסטע אין מיין לעבען, וואס איך האב עס אים קיינמאל נישט געוואגט צו דערציילען. אפטמאל, פון נאך זיין טויט אן, האבען עראינערונגען פון מיינע מיידעל־יארען מיך געצופט ביים הארץ. אבער איך האב זיך נישט דערוועגט צו באאיינפלוסען מיינע קינדער'ס גלויבען — דאס וואלט געמיינט די געפאר פון טויט פאר זיי. און איצט — אה גאט! — אפשר מארטערניש — אויטאדאפע —!"

„ניין, מאמע, איך וועל אנטלויפען אהין, וואו גלויבען איז פריי".

„וועל איך דיך אלצאיינס פארלירען. אה, גאט פון ישראל, דיין נקמה האט מיך ענדליך געטראפען!" און זי איז געפאלען אויף דער קאנאפע א פארמאטערטע און זיפצענדיג. ער איז געשטאנען נעבען איר הילפלאז, פארלארען, באמיהענדיג זיך זי איינצושטילען.

„ווי אזוי איז דאס געשען מיט דיר?" האט זי געזיפצט.

אין קורצען האט ער איר דערציילט פון זיינע קאמפען, וועגען דעם עפיזאד מיט דאס דיעגא, וועגען זיין איבערצייגונג, אז דער תנ"ך איז דער אמת'ער און גענוגענדער וועגווייזער אין לעבען.

„אבער פארוואס אנטלויפען?" האט זי געפרעגט. לאמיר אלע זיך אומקערען צו אידישקייט. דיין ברודער, ווידאל, איז יונג און בויגיג. ער וועט אונז נאכפאלגען. מיר וועלען עס האלטען אין געהיים. פון מיין מיידעלשאפט אן ווייס איך נאך ווי אויסצומיידען פארדאכט. מיר וועלען ביסלאכווייז בייטען אלע דינער, אויסער פעדרא'ן, און מיר וועלען האבען בלויז שווארצע. פארוואס זאלסטו פארלאזען דיין שיינע היים, דיינע פריינד, דיין שטעלונג אין דער געזעלשאפט, דיינע מעגליכקייטען אויף א גוטען שידוך?"

„מאמע, דו טוסט מיר וויי. וואס איז דען אלץ אין פארגלייך מיט אונזער פליכט צום אמת, צום שכל, צו גאט? צו דעם אלעם מוז איך דינען אונטער'ן נאקעטען הימעל".

„מיין שטאלץ קינד! פארגיב מיר!" און זי איז אויפגע־שפרונגען און אים אומארעמט. „מיר וועלען גיין מיט דיר. מיר וועלען גרינדען א נייע היים אין אמסטערדאם".

„ניין, נישט אין דיינע יארען, מאמע". און ער האט געגלעט אירע זילבערנע האר.

„יאָ, איך האָב אויך שטודירט דעם תנ"ך". און אירע אויגען האָבען געשמייכעלט דורך טרערען. „וואוהין דו וועסט גיין, וועל איך אויך גיין. דיין לאַנד וועט זיין מיין לאַנד, און דיין גאָט מיין גאָט".

ער האָט געקושט איר פייכט פּנים.

איידער זיי האָבען זיך צושיידט אין גרויען פרימאָרגען, האָבען זיי אויסגעדראָשען אַלע וועגען און מיטלען, ווי אַזוי צו פאַרקויפען זייער אייגענטום מיט אַזוי ווייניג פאַרלוסט און ווייניג אויפמערקזאַמקייט, ווי מעגליך, און ווי אַזוי בסוד צו נעמען די שיף קיין האָלאַנד. דער קלענסטער פעלער קען זיי פאַרראַטען צו דער אינקוויזיציע, דערפאַר האָט מען ווידאַל'ען פריער גאַרנישט געזאָגט, ביז עס איז נישט געווען אַבסאָלוט נויטיג.

דער יונגערמאַן נעבאך איז געוואָרען בלאַס פון שרעק.

„ווילסט מיך טרייבען אין גהינום אריין?" האָט ער געפרעגט.

„ניין, אידענטום האָט נישט קיין גהינום". און זעהענדיג, אַז די טרייסט איז עפּעס נישט קלאָר געווען, האָט ער מיט זיכערקייט צוגעגעבען, צו פאַרלייכטערען די אַנגסט פון איינעם וואָס ער האָט אַזוי הייס געליבט", עס איז נ י ש ט אָ קיין גהינום".

ווידאַל האָט אויסגעזעהן אויסער זיך פון שרעק. „אָבער די קירך זאָגט —" האָט ער אָנגעהויבען.

„די קירך זאָגט, אַז גהינום, פּורגאַטאָריע, איז אונטער דער ערד, אָבער אַזוי ווי די וועלט איז קיילאַכדיג, איז נישטאָ קיין אונטער, און קאָן זיין, אַז מענשען אַזוי ווי מיר אַליין לעבען אויף דער אַנדערער זייט וועלט. און די קירך האַלט מיט אַריסטאָטעל'ען, אַז די הימלען קען מען נישט דערגרייכען, און זי פאַרדאַמט קאָפּערניק'ס טעאָריע. דאָך האָב איך געהערט פון דאָם דיעגאָ דע באַלטאַזאַר, וועלכער ווייסט דאָס פון אוניווערסיטעט, אַז אַ יונגער איטאַליענער, מיט'ן נאָמען גאַלילעאָ גאַלילעאי, האָט נאָרוואָס געמאַכט אַ וואונדערליכען אינסטרומענט, וואָס פאַרגרעסערט זאַכען צוויי־און־דרייסיג מאָל, און אַז מיט דעם האָט ער אַנטדעקט אַ נייעם שטערען. אויך דערקלערט ער, אַז דער מילכוועג באַשטייט בלויז פון קליינע שטערנדלאַך. דערפאַר, זאָגט מען, איז די הייליגע קירך אויף אים אָנגעצונדען".

„אָבער וואָס האָב איך צו טאָן מיט דעם מילכוועג?" האָט זיך ווידאַל געבעטען, זיין אייגען פנים ווייס ווי מילך.

גבריאל איז געווען פאַרוואונדערט. „פאַרשטייסט, דעם פויפּסט'ס אומפעלבאַרקייט ווערט דאָ אויפגעטרייסעלט", האָט ער ערקלערט. „אָבער אין זיך אַליין האָט דער קריסטליכער גלויבען מער מורא פאַר שכל ווי דער אידישער. די זאַכען וואָס ער לערנט וועגען גאָט האָבען מער שוועריגקייטען".

"וואָסער שוועריגקייטען?" האָט ווידאַל געפרעגט. איך זעה נישט קיין שום שוועריגקייטען.

אָבער צום סוף האָט דער אינגערער ברודער, וועלכער איז געווען אַזוי איינדריקליך ווי גבריאל, נאָר אָן זיין שטאַרקייט צו שטיין אַליין, איינגעשטימט צו אַנטלויפען צוזאַמען מיט זיי.

אין דער צייט פון די געהיימע צוגרייטונגען צום אַנטלויפען, האָט גבריאל געמוזט אומגיין ביי זיינע האַלב-קירכליכע פליכטען און אַנטייל נעמען אין קירכען-צערעמאָניעס אַזוי ווי פריער. דאָס האָט אים אַזוי געערגערט, אַז ער האָט טיילמאָל געטראַכט פון אַרויסגעבען זיך. אָבער כאָטש ער האָט זיך נישט אָפּגעשראָקען פון דעם געדאַנק פון אויטאָדאַפע, האָט ער אָבער נישט געקענט פאַרטראָגען דעם געדאַנק פון זיין איינגעשפּאַרט אין תפיסה, פון עפענטליכער דערנידערונג, פון צוזעהען זיין גרויל אין די פנים'ער פון זיינע אַלטע מיטאַרבייטער. און טיילמאָל האָט איהם ווירקליך אַ בליץ געטאָן אַ געדאַנק, ווי טייער זיינע יוגענט-פריינד זיינען אים געווען, טראָץ שכל און גלויבען. ווי דערקוויקענדיג עס איז געווען דאָס געלעכטער אין זייערע אויגען, דער דרוק פון זייערע הענט, די אַלטע וויצען פון דער הויכשול און קלויסטער, פון מאַרק און רייטשול! ווי גוט עס איז געווען דאָס צוזאַמענלעבען, ווי זיס עס איז צו פאַרזינקען אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם און מיטגעטראָגען ווערען אָן שום אַנשטרענגונג! אפילו ווען ער האָט געקניט, אין באַוואוסטזיניגער היפּאָקריטישקייט, האָט אים די אייפעריגקייט פון די אַלע גאָטבעטער טיילמאָל מיטגעריסען אין אַ מאַגנעטיש מיטגעפיל, און ווען ער האָט אין אַ יום טוב געזעהן די מאַסען אין גאַס, אין זייערע יום טוב'דיגע קליידער, האָט עס אים געריהרט ביז בענקשאַפט זיך צוריק צו פאַר־איינינען. און איצט, ווען ער איז זיך געגאַנגען אָוועקרייסען, ווי

טייער איז אים געווען יעדעס באַקאַנטע ווינקעל — די וועלדער און וואַסערען, די ליבליכע בערג, פאַרשפּרייט דאָ און דאָרט מיט גראָזענ־דיגע בהמות! ווי צערטעלדיג דער בלויער הימעל האָט זיך געבויגען צו אים, און געבעטען זיך ער זאָל בלייבען! און די שטאָט אַליין, ווי ליב ער האָט געהאַט אירע משופּע'דיגע גאַסען, די מאַסיווע מאָרישע טויערען, די פּאַלאַצען, די קלויסטערס, די געקאַלכטע הייזער, די אַלטמאָדישע, די מאָדנע און אָן פענסטער, און די נייערע מיט זייערע דרויסענאַרויסדיגע באַלקאָן־פענסטער — יאָ, און אפילו דעם ריח פון קנאָבעל און ציבעלעס, וואָס האָט אַלץ דורכגעדרונגען. ווי אָפט ער האָט שפּאַצירט אין דער רואַ דאָס פּלאַרעס, און צוגעקוקט זיך צו די גאָלדשמידען! און אַרומגייענדיג אין דער אַלטער היים פון זיין משפחה, האָט ער געהאַט אַ ניי געפיל פון אינטימקייט מיט דעם הויז. יעדע שיינע שניצערייי, יעדע קאַכלע, יעדער חנ'עוודיגער בויג פון די גרויסע טרעפּ, יעדע סטאַטוע אין איר נישע, האָט געהאַט אַ פּלאַץ אין זיין הארץ, וואָס ער האָט ביז איצט נישט אַנערקענט, און עס האָט גערופען צו אים.

אָבער גרעסער פון דעם רוף פון די אַלע זאַכען, איז געווען דער רוף פון זיין שכל.

צווייטער טייל

אוריאל אַקאָסטאַ

VII.

מיט וואָסערע געפילען, אזוי ווי אַן עולה רגל וואָס דערגרייכט ענדליך ארץ ישראל, האָט זיך גבריאל ענדליך געפונען אין דער שטאָט, וואו אַ שוהל איז געשטאַנען פריי אין מיטען ליכטיגען טאָג! די וואַרימקייט אין זיין הארץ האָט צונישט געמאַכט דאָס ביסעל קאַלטקייט וואָס האָט זיך דאָרט אריינגעכאַפּט ביים אָנבליק פון די גרויע קאַנאַל־גאַסען אין דער צפונ׳דיגער שטאָט, נאָך דער פאַרביגקייט און גלאַנץ פון פּאָרטאָ. זיין ערשטע זאָרג נאָכדעם ווי ער האָט זיך באַזעצט אין דעם גרויסען מאַרמאָרנעם הויז, וואָס זיין מוטער׳ס אַלטע פריינד און קרובים האָבען אויף זיין בקשה געקויפט, איז געווען צו גיין שבת מיט זיין מוטער און ברודער אין דער פּאָרטו־געזישער שוהל אריין. כאָטש ער האָט אַזוי ווייניג געוואוסט וועגען זיין נייעם גלויבען, אַז ער האָט אריינקומענדיג אין שוהל אראָפּגענו־מען דאָס היטעל, און ער האָט אפילו נישט געוואוסט ווי אַזוי אָנצוטאָן דעם טלית, וואָס דער שמש האָט אים געגעבען, און איז געווען געגנוג אַנטוישט אויסצוגעפינען, אַז זיין מוטער טאָר נישט זיצען מיט אים צוזאַמען, נאָר זי מוז גאָר אַרויפגיין אויף דער גאַלעריע הינטער אייזערנע שטאַכעטלאַך, איז ער דאָך געווען צו איבערוועלטיגט פון געפיל צו זיין קריטיש. דער סידור האָט אים שטאַרק אינטערעסירט, און כאָטש ער האָט זיך באַמיט נאָכצופאָלגען דעם חזן, האָט אָבער זיין פריש־געלערענט העברעאיש נישט געקענט נאָכיאָגען דעם עולם, און ער האָט זיך געפילט אַן אַן אורזאַך פאַר־שעמט. ווען ער האָט פאַרפעלט זיך אויפצושטעלען אָדער זיך צו קענט, האָט זיך אינטערעסירט אויסצוגעפינען אַלטע איינוואוינער

פאַרבויגען. ווידאַל, וועלכער האָט נאָך קיין העברעאיש נישט גע־פון פּאָרטאָ און האָט הויך געשושקעט זיינע אַנטדעקונגען צום ברודער, וואָס עס האָט באַאיינפלוסט גבריאל'ס שכן אים אָנצואווייזען אַנדערע, וואָס האָבען געשטאַמט פון ערשטע שפּאַנישע משפחות, וואָס אַנדערע מיטגלידער פון די משפחות זיינען אין דערהיים געווען וויכטיגע טיילען פון דער הייליגער קירך, בישאָפען און אַפילו ארכיבישאָפען. אַ טשיקאַווע פיגור, דער שכן מיט דער רויטער באָרד, מיט'ן גרויסען בויך, וואָס וויגט זיך נישט ווילענדיג אַהין און אַהער אין זיין טלית, וואָס הפנים עס ווילט זיך אים גיבער שמועסען איידער דאַוונען.

מאַנאַכען און נאָנעס, האָט ער געזאָגט, פון כמעט יעדען מאָנאַכישען אָרדען, האָבען זיך דאָ צוריק פאַרזאַמעלט צו אידישקייט. ער אליין, יצחק פערעירא, וואָס איז זיך דאָ געזעסען אין זיכערקייט און באַקוועמליכקייט, איז געווען אַ יעזואיט אין שפּאַניע.

„מיר איז דערעסען געוואָרען דאָס פרומע פאַרשטעלען זיך, און איך האָב געגאַרט צו אַנטלויפען אַהער. נאָר די נאַראָנים האָבען מיך געלאָזט אויספאַרקויפען פּריווילעגיעס, און איך האָב גראָד געהאַט אַ סך צו פאַרקויפען, און דער האַנדעל איז גראָד דאַמאָלס — דאָ האָט ער זיך אַליין איבערגעשלאָגען מיט אַ הייסען „אמן!“ אין מיטען דאַוונען — געגאַנגען פּאַמעלאַך אין שפּאַניען! וואָס טויג מיר אַריבערצוברענגען אָט די פּריווילעגיעס קיין האָלאַנד, האָב איך מיר געטראַכט. דאָרטען זיינען זיי צו קלוג. איך מוז פון זיי פּטור ווערען ערגיץ אין אַ לאַנד וואָס איז פריי פאַר אידען, וואו עס זיינען אָבער דאָ קאַטאָליקען. וואָס זשע, מיינט איר, האָב איך געטאָן, איך האָב מיך אַריבערגעכאַפּט פון מאַלאַגאַ קיין באַרבאַריע, וואו איך האָב פאַרקויפט מיין איבעריגע סחורה צו אַ פּאָר קאַטאָליקען וואָס וואוינען צווישען די מאָרען. און אַזוי גיך ווי איך האָב אַריינ־געלייגט דאָס געלט — אמן! — אין קעשענע, האָב איך זיי ערקלערט, אַז איך בין אַ איד. גאָט פון אברהם! די פּנים'ער, וואָס די גוים האָבען געמאַכט ווען זיי האָבען אויסגעפונען וואָס פאַר אַ שלעכטע מציאה זיי האָבען דאָ געכאַפּט ביים הימעל! זיי האָבען עס גערופען שווינדעל און האָבען מיך פאַרקלאָגט פאַר'ן קאַדי. אָבער" — און דאָ האָט ער זיך נישט געקענט איינהאַלטען פון אַ

פרייליך געלעכטער, וואָס האָט זיך אויסגעמישט מיט דעם טומעל פון דעם עולם׳ס דאַוונען — „איך האָב גע׳טענה׳ט, אַז אין אַ פרייען פּאָרט האָב איך די פּריווילעגיע צו פאַרקויפען יעדען סאָרט סחורה, און דער קאַדי האָט געמוזט פּסקנ׳ען לויט דעם געזעץ".

אין דער פרישקייט פון זיין שטימונג האָט דאָס גבריאל׳ען געקלונגען אַמוזאַנט, באַהאַנדעלט נאַראָנים לויט זייער נאַרישקייט. אָבער עס האָט נישט גענומען לאַנג, ווי אָט די מעשה איז אים פאַרגעקומען ווי אַ צוגאָב צו דער אַנטווישונג און איבערדריסיגקייט מיט זיינע נייע ברידער און זיין נייעם גלויבען. ווייל נאָכדעם ווי ער האָט זיך, מיט זיין ברודער, געלאָזט מל זיין, איבערגעביטען זיין טויף־נאָמען אויף דעם העברעאישען אוריאל, און ווידאַל׳ס אויף יוסף, און אין דער אייגענער צייט לאַטייניזירט דעם פאַמיליען־נאָמען אויף אַקאָסטאַ, האָט ער זיך געפונען פּנים אל פּנים מיט אַ מאַסע קליינינקע געזעצען אַ סך ביטערער פון די קירכליכע. עסען, טרינקען, שלאָפען, אָנטאָן זיך, וואַשען זיך, ארבייטען. די מינדסטע זאַך מען וויל טאָן, איז מען געיאָגט און געשטערט דורך אומגלויבליכע געבאָטען.

זיין ערשטוינונג איז אריבער אין מורא, די מורא אין כעס און פאַראַכטונג, ווען עס איז אים קלאָר געוואָרען אין וואָס פאַר אַ נעץ פון צערעמאָניעס ער האָט זיך אריינגעפּלאָנטערט. די תורה אליין מיט אירע קאָמפּליצירטע תרי״ג מצוות, האָט ער אויסגעפונען, איז ערשט געווען בלויז אַ סקעלעט פון אַ פּאַראַזיטיש געוויקס, וואָס האָט זיך אריינגעאָדערט מיט אומענדליכע פאַרצווייגונגען אין די אינ־טימסטע קעמערלאַך פון לעבען.

וואָס! אויף אָט די רבני׳שע מאַכערייען האָט ער דאָס אויס־געביטען די הערליכע צערעמאָניעס פון קאַטאָליציזם? האָט ער אראָפּגעוואָרפען פון זיך די גייסטיגע קייטען, כדי זיך איינצושמידען אין קערפּערליכע?

איז דאָס די גאָלדענע צייט, וואָס ער האָט געזוכט צו געפינען — די פּשוט׳ע משה׳ס גאָט־פירונג פון שכל און רעכטפאַרטיגקייט?

און די אידען אליין, איז דאָס אתה בחרתנו פאָלק, וואָס ער האָט באַקליידט אין אַזאַ ראָמאַנטישען גלאַנץ — פּעטע אידען וואָס לעבען זיך באַקוועם ווי הינער אונטער׳ן פליגעל פונ׳ם האָלענ־

דישען פּאַרלאַמענט. סוחרים מיט רייכע הייזער, וואָס באַלעבען דעם האָלענדישען האַנדעל אין אינדיע, וואָס בלויז זייערע אויסערליכע פאָרמען און גלויבענס־געזעצען אונטערשיידען זיי פון די היידנישע האָלענדערס, וועלכע זיי האָבען נאָכגעמאַלפּעוועט אפילו אין לאָזען זיך מאָלען פון דיזעלביגע מאָלערס. אָדער, ווידער, פון דער אַנדערער זייט, פון דער ממזר׳ישער ברודערשאַפט פון רעכטפאַרטיגקייט, רויט־אויגיגע קאָליקעס וואָס שלעפּען זיך מיט זייערע פלאַכע וועגעלאָך אַלטוואַרג, אָדער צונויפשטיקענדיג זיך אין אַן ענגער געטאָ פּין דימענט־שלייפערס און ציגאַרמאַכערס אין בלאָטיגע געסלאַך אין ביי די מיסטיגע ברעגען פון בוימלאָזע קאַנאַלען. אָה! מען האָט אים באַשווינדעלט, אריינגענאַרט, פאַרראַטען.

זיין צאָרן האָט זיך מיט יעדען טאָג פאַרגרעסערט און געפונען אַן אויסוועג אין פאַרביטערטע רייד. אויב דאָס איז עס, וואָס איז געוואָרען פון משה׳ס תורה און פון דעם עם הקדוש. וואָס גיבער א זון פון ישראל וועט זיך אַרויסרעדען, אַלץ בעסער פאַר זיין פאָלק. איז דאָס נישט געווען אַ באַגייסטערונג פון הימעל, וואָס האָט אים א נאָמען געגעבען אוריאל — „פייער פון גאָט“? און אז מען האָט אים פאַר זיינע שטאַרקע דבורים גערופען צום אויפגעהעצטען בית דין, האָט ער זיך נישט געפילט אין מינדסטען איבערגעשראָקען פוי׳ם באַבאָם מיט זיינע רבנים אין זייערע פייערליכע קליידער.

„פאַריזעער!“ האָט ער אויסגעשריען, כאָטש ער איז שוין געווען אויס קריסט, און די גאַנצע פאַראַכטונג פון זיין דערציאונג איז געלעגען אין דעם וואָרט.

„אפּיקורס!“ האָבען זיי געענטפערט מיט אַ נאָך מער פאַר־ניכטענדיגער פאַראַכטונג.

„ניין, איך האָב אפּיקור׳ס ווערק קיינמאָל נישט געלייענט, און וואָס איך האָב געהערט פון זיין לערע, איז מיר דערווידער. איך בין פאַר גאָט און פאַר שכל, און פאַר אַ ריינער אידישקייט“.

„פּונקט אַזוי האָט אַמאָל גערעדט עלישה בן אבויה אין ארץ ישראל“, האָט זיך דער צווייטער רבי מילדער אָנגערופען. „דער מיט זיין גריכישער קולטור, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון סני צום אָלימפּ, און האָט געענדיגט אין אַטעאיזם“.

„איך ווייס נישט פון אלישע, נאר מיך וואונדערט נישט וואס אייער לערע האט איהם געטריבען צו אטעאיזם".

„האב איך נישט פריהער געזאגט, אז דאס וואס דו רעדסט איז אטעאיזם, נישט אידישקייט? און קיין אטעאיסט ווערען מיר נישט פארטראגען צווישען זיך: אונזער קהלה איז נאך יונג אין אמסטערדאם. דערוויל נאך פארליידט מען אונז דא בלויז, און די האלענדער איז לייכט צו באוועגען צו אומרוהען. מיר האבען מיט מיה געוואונען אונזער באדען. פאררעטער! ווילסט אויף אונז ברענגען א מבול?"

„א פאררעטער ביזטו!" האט אוריאל געענטפערט. „א פאר־רעטער צו גאט און זיין תורה".

„האלט דיין מויל!" האט דער כאכאם געדונערט, „אז נישט וועט מען דיך אין חרם אריינלייגען".

אבער ער האט נישט געשוויגען. אין דער היים און אין דרויסען האט ער ביז צום פארמאטערען געראפען און געמאנט.

„שוויינ, אוריאל", האט זיך זיין אלטע מאמע געבעטען, אוים מורא עס זאל נישט צושטערט ווערען דאס גליק וואס איר נשמה האט ענדליך געפונען אין אירע אלטע גייסטיגע וויקעלאך. „די אידישקייט, פון וועלכער דו מאכסט חוזק, איז די אמת'ע, די ריינע אידישקייט, ווי מען האט זי מיך געלערנט אין מיינע קינדער־יארען. לאמיך גיין אין קבר אריין בשלום".

„שוויינ, אוריאל", האט זיך ביי איהם זיין ברודער יוסף געבעטען. „אויב דו וועסט נישט נאכגעבען, וועט מיך דער אלטער מנשה מיט זיינע ידידים ארויסווארפען פון די גוטע שפעקולאציעס אין אינדיע, וואו איך האב אויך דיין געלט אריינגעלייגט פאר דיר. זיי האבען שוין א האלבען הונדערט פריוואטע קריגשיפען, און דער פארלאמענט וועט פארקויפען יעדע זאך, וואס וועט פארקריפלען שפאניע, אז ווען מיר זאלען קענען פארכאפען איר זילבער־פלאטע אדער פארנעמען פארטוגעזישע קאלאניעס אין דרום־אמעריקע, וועלען מיר דערלעבען אי א נקמה אין אונזערע שונאים, אי גרויסע פראפיטען. און ער האט א נישקשה'דיג שיינע טאכטער, מנשה, און מיר דאכט זיך, אז זי קוקט נישט ברוגז אויף מיר. איך בעט דיך, גיב נאך! דער דאזיגער גלויבען געפעלט מיר שטארק — נישטא

קיין מתורה זיין זיך, נישטאָ קיין פאַרדאַמונג, און ס'איז דער גלויבען פון אונזערע פאָטערס".

„נישטאָ קיין פאַרדאַמונג — אודאי, אָבער קיין אויסלייזונג אויך נישט. זיי לערנען גאַרנישט וועגען אומשטערבליכקייט. זייער גלויבען איז פון דער ערד, ערדיש".

„צו וואָס זשע האָסטו מיך ארויסגעשלעפּט פון פּאָרטוגאַל?" האָט יוסף מיט כעס געפרעגט.

אָבער אוריאל'ן — דאָס פייער פון גאָט — האָט מען נישט געקענט פאַרלעשען. און אזוי, נישט אָן אָפּטער וואָרעניש, איז געפאַלען דאָס פייער פון מענש אויף אים. פאַר אַ פייערליכער עדה אין דער שוואַרץ־באַהאַנגענער שול, מיט די מורא'דיגע סמנים פון פאַרלאָשענע ליכט, האָט מען געלייגט אוריאל אַקאָסטאַ'ן אין חרם אריין, און פון דאַמאָלס אָן האָט קיין איד, ווייב אָדער קינד נישט געטאָרט גיין אָדער ריידען מיט אים. אפילו די בעטלערס האָבען נישט געוואָלט נעמען זיינע נדבות, און הענדלערס אין גאַס האָבען אויסגעשפּיגען ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען. זיין אייגענע מאַמע און ברודער, וואָס זיינען איצט געווען איינגאַנצען אונטער דעם איינפלוס פון זייער נייעם אידישען קרייז, האָבען זיך דערווייטערט פון זיינע טריפה'נע דלת אמות, און האָבען אים געלאָזט אליין אין דעם גרויסען הויז מיט דעם שוואַרצען דינער. און דאָס הויז האָט מען אויסגעמידען גלייך עס. וואָלט געווען באַצייכענט מיט דעם צלם פון מגפה. די דרייסטערע אידישע אינגלאַך פלעגען וואַרפען שטיינער אין זיינע פענסטער אָדער טרייסלען די טירען, אָבער נאָך אַ בעסערע שפּיל איז געווען נאָכצולויפען אים אליין, ביי די זעלטענע געלעגענהייטען, ווען ער האָט זיך באַוויזען אין גאַס, אויסצושפּייען אזוי ווי די עלטערע אידען, ווען מען האָט אים דערזען, באַוואַרפען אים מיט בלאָטע און אים נאָכשרייען: „אפּיקורס!" „ממזר!" „פּושע בישראל!"

VIII.

אָבער כאָטש די רבנים האָבען דורך אָט דער אָפּזונדערונג פּאַקטיש אויסגעשניטען דעם אפּיקורס' צונג — ווייל ער האָט קיין האָלענדיש נישט געקענט און האָט אין דער אמת'ען קיינמאָל נישט

אויסגעלערנט זיך דורכצושמועסען מיט זיינע קריסטליכע שכנים — איז אים אבער דאך געבליבען זיין פעדער, און מורא האבענדיג פאר זיין אנפאל אויף זיי, וואס מען האט געזאגט, אז ער גרייט צו הינטער די פארלאדענטע פענסטער פון זיין גרויס פאראיינזאמט הויז, האבען זיי אנגעשטעלט שמואל דא סילוא'ן, א דאקטאר, וואס איז געווען אלצאיינס פעהיג מיט דער לאנצ און מיט דער פען, ער זאל אים פריהער אנטקעגענקומען מיט א געגענקלאפ, וואס איז געווען אויסגערעכענט צו דיסקרעדיטירען דעם אפיקורס. ער פארלייקענט אומשטערבליכקייט, האט דא סילווא מיט גרויל געגעבען אנצוהערען אין זיין פיינער פארטוגעזישער אפהאנדלונג: טראקטאט וועגען אומשטערבליכקייט" און האט הפנים באזירט זיין קענטעניש פון אוריאל'ס „ווילדע און שעדליכע מיינונגען" אויף די צודרייטע באריכטען פון דעם אפיקורס' ברודער, נאר נישט דערמאנענדיג זיין פארבאטענעם נאמען.

„פאלשע בלבולים!" האט אוריאל געשריען אין זיין ענטפער, וועלכען ער האט זיך גענומען צייט צו ענדיגען, ווייל מען איז אים דעם וועג פארלאפען. אבער ער האט בלויז באשטעטיגט דעם אלגעמיינעם באגריף פון זיינע מאטעריאליסטישע טעות'ען און עס איז אים הפנים נישט קלאר געווען דער ענין עולם הבא. זיין געדאנק איז געגאנגען ווייטער. און אזוי ווי ער האט זיך באקלאגט פאר יוסף'ן, אז די רבנים לייגען נישט קיין געוויכט אויף אומשטערבליכקייט, האט אים א ווייטערע אונטערזוכונג אין דער תורה באוויזען, אז משה אליין האט זיך גארנישט אפגעגעבען מיט דעם באגריף, און האט נישט געזוכט צו באפעסטיגען די מאראל פון היינט דורך אנשרעקען מיט א יענער וועלט נאכ'ן טויט.

אזוי האט זיך אוריאל אליין פאר'משפט, און די רבנים האבען געזיגט, אויבערפלעכליך בארעכטיגט אין די אויגען פון זייער סטאדע אנטקעגען דעם לעסטערדיגען מאטעריאליסט. ניין, אוריאל מוז אריינפאלען אין דעם גרוב וואס ער האט אליין געגראבען. די גבאים פון דער קהילה האבען זיך געווענדט צו די ריכטער. זיי האבען פארמאפטע איבערזעצט אויסצוגען פון זיין זינדיג בוך „טראדיציאנעלע פאריזער פארגליכען מיט דער תורה שבכתב".

אוריאל איז גערופען געוואָרען צום געריכט, באשטראָפט צו באַצאָלען דריי הונדערט גולדען, איינגעזעצט אויף אכט טעג. דאָס בוך איז פאַרברענט געוואָרען.

אָבער דער פּלאַן אין דעם געפאַנגענעמ'ס האַרץ האָט נישט וועניגער צושטערענדיג געברענט, ווען ער האָט זיך געוואָלגערט אויף זיין נאַרע, געביסען די ליפּען, איינגעגראָבען זיינע נעגעל אין די הענט, און געשאָלטען די בייזוויליגע פאַרקריפּלערס פון ריינער אידישקייט, וועלכע האָבען אים פאַרשעמט אַפּילו פאַר די האָלענדערס. ער, דער שטאָלצער און אומדערשראָקענער איידעלמאַן פון פּאָרטוגאַל, איז געשטעמפּעלט אַלס פאַרברעכער פון אַט די פיש־בלוטיגע האָלענדער. ער וועט קיינמאָל נישט קומען מער אין בארירונג מיט זיינע מיטמענשען — קיינמאָל נישט, קיינמאָל נישט! אַליין מיט גאָט און מיט זיינע געדאַנקען וועט ער לעבען און שטאַרבען.

און אַזוי יאָר נאָך יאָר, כאָטש ער איז געבליבען אין דער שטאָט וואו זיינע טייערע האָבען געוואוינט, איז ער דאָך געבליבען וואוינען אין דעם הויז מיט די קאַלטע מאַרמאָר־זיילען און נישט גערעדט מיט מאַן אָדער פרוי, אחוץ מיט זיין מאָרישען דינער. און ער איז קיינמאָל נישט ארויסגעקומען, סיידען אין אַ שעה, ווען זיינע קינדישע פאַרפאָלגערס זיינען געווען אין בעט, אַזוי אַז מיט דער צייט האָבען זיי זיך אויפגעזוכט נייע שפּילערייען. נאָר ביינאַכט האָט מען אים טיילמאָל געקענט באגעגנען וואנדערענדיג ביי די טונקעלע קאַנאַלען, מיט אויגען וואָס האָבען געהאַט דעם אינערליכען בליק פון דעם אָפּגעשלאָסענעם מתמיד, וועלכע האָבען אויסגעוויזען גלייך זיי וואָלטען גאָרנישט געזען פון דער טונקעלער פינקעלדיגער שיינקייט פון שטערען־באַלויכטענע וואַסערען אָדער די צאַרטע פאַרבען פון נעפּעל און פאַרע, נאָר פול בלויז מיט דעם אומעט פון גרויע בלאָטעס, און זיינען טיילמאָל פייכט געוואָרען מיט ביטערער בייגקשאַפט צו דער זון און די אָראַנזשען־בוימער און דער וואַרימקייט פון פריינדליכע פּנימער. און טיילמאָל אינ'ם קאַלטען פאַרטאָג האָבען אים די פריהע מאַרק־מענשען באַגעגענט, רייטענדיג ווילד אין דער אומגעגענט, אין דעם זיידענעם דובלעט פון אַ פּאָרטוגעזישען נאָבעלמאַן, מיט זיין קלינגענדיגער שווערט און אין דער האַנט

אַ זילבער־איינגעפאַסטען פּיסטויל, מיט וועלכען ער פּלעגט אָראָפּ־שיסען צווייגעלאַך, פּאַרביילויפענדיג. און ווען זיין געליבטער ברודער האָט חתונה געהאַט מיט מנשה'ס טאָכטער, דעם מיליאָנער און פּרעזידענט פון דער אינדיע־געזעלשאַפט, וועלכע האָט אין יענעם וואונדערליכען יאָר געצאָלט אירע אַקציאָנערען אַ פּראָפיט פון פינפאונזיבעציג אין הונדערט, האָבען טייל פון די חתונה־געסט באַהויפּט, אַז זיי האָבען געכאַפּט אַ בליק אויף אוריאל'ס טונקעל, בענקשאַפטליך פּנים צווישען דעם הויכפּאַרביגען עולם, וואָס האָט זיך פאַרזאַמעלט פאַר דער שול צו זעהן ווי עס וועט אָנקומען יוסף אַקאָסטאַ מיט זיין שיינער כלה. און עס זיינען געווען אַזעלכע וואָס האָבען געזאָגט, אַז אוריאל האָט געהאַלטען די הענט אין דער הויך און האָט געבענשט. און איינמאָל אין אַ מיטען נאַכט אָן אַ לבנה, ווען די בכבוד'יגע דאָנאַ אַקאָסטאַ איז פון דער וועלט אוועק, האָט דער וועכטער אויפ'ן אידישען בית עלמין, דערהערענדיג אַ פאַר־דעכטיג גערודער, זיך אַראָפּגעגנב'עט פון זיין טורעם, און אָנגע־שטעלט זיין לאַמטערן אויף — נישט קיין מתים־גנב, נאָר — אַ נאָך שענדליכערע זאַך! — די וויינענדיגע געשטאַלט פון אוריאל אַקאָסטאַ איבער אַ פריש־צוגראָבען קבר, פאַראומרייניגענדיג די הייליגע ערד פונ'ם בית החיים!

IX.

און אַזוי זיינען די צייטען און די יאָרען פאַרגאַנגען און האָבען איינגעמויערט דעם איינזאַמען דענקער מיט אַן אייזיגער פעסטקייט, און האָבען עס בלויז שווערער געמאַכט ווען עס איז דורכצוברעכען אָדער צושמעלצען זיינע תפיסה־ווענט. כמעט פּופּצען לאַנגע ווינטער־יאָרען זיינע פאַרגאַנגען אין אַן איינזאַמקייט געמילדערט דורך טעאָלאָגישען געדאַנק, און אוריאל, כמעט פאַרגעסען פון זיין פאָלק, האָט זיך איצט שוין אפילו דערווייטערט פון משה'ס גלויבען. בלויז אין הארצען וואוינט דער גלויבען. דערפאַר האָט קיין שום אַזוי־גערופענע אַנטפּלעקונג, וואָס איז געווען אין ווידערשפּרוך מיט דער נאַטור, נישט געקענט זיין אמת. ריכטיגער גלויבען מוז זיין לויט דעם ריכטיגען שכל. אָבער קיין גלויבען האָט נישט געקענט זיין שכל'דיג וואָס האָט אויפגעהעצט ברודער געגען ברודער. אַלע

צערעמאָניעס זיינען געווען געגען שכל. נוטסקייט איז געווען דער איינציגער אמת'ער גלויבען. אזעלכע דרייסטע אויספירונגען פלעגען טיילמאָל אים אליין איבערשרעקען, ווייל ער איז געווען אליין אין דער וועלט מיט זיי. „אלע צרות", האָט זיין נאָטיץ־בוך אונטער־געפירט אין זיין קאָמפּאַקטען לאַטיין, „קומען פון נישט פאָלגען דעם שכל הישר און דעם געזעץ פון דער נאַטור".

און טראַכטענדיג אזעלכע געדאַנקען אין דער טויטער שפּראַך, וואָס האָט זיך געפּאַסט פאַר איינעם וואָס איז געווען אָפּגעשניטען פון לעבען, פאַר וועמען האַלענדיש איז קיינמאָל נישט געווען מער פון אַן אומפאַרשטענדליכען זשאַרגאָן פון אַ גייסטלאָז פאָלק, איז ער איינמאָל אין אַ קאַלטען אָווענט ארויס פון זיין הויז, ווען אימיצער האָט אים אַ קלאַפּ געטאָן אויפ'ן אַקסעל, און אומדרייענדיג זיך אין פאַרוואונדערונג, איז ער נאָך מער פאַרוואונדערט געוואָרען, ווען ער האָט דערזען צום ערשטען מאָל אין פופצען יאָר, אַ מענש ווי ער וואָס האָט אים אויסגעשטרעקט אַ פריינדליכען שמייכעל און אַ פריינדליכע האַנט. ער האָט זיך אינסטינקטיוו צוריקגעצויגען און האָט אפילו נישט דערקענט די אַלט־געוואָרענע, וויס־בערדיגע, אָבער קרעפטיגע פיגור.

„וואָס, סעניאָר דאַ קאָסטאַ! דו האָסט פאַרגעסען דיין קרבן?"

מיט אַ מאָדנעם ציטער האָט ער דערפילט ווי די ענדלאָזע יאָרען אין אַמסטערדאַם האָבען זיך אָראָפּגעגליטשט פון אים אַזוי ווי די רינגען פון עפּעס אַן אייזיגער שלאַנג, ווען ער האָט דערקענט דאָס אַנגענעמע קול פון דעם דאָקטאָר פון פּאָרטאָ, און כאָטש ער האָט זיך צוריקגעפונען אין דער תפיסה פון דער הייליגער אינקוויזיציע, האָט ער אָבער נישט געפילט דעם חושך פון די קעלערען, נאָר זונשיין און בלויע הימלען און פרילינג און יוגענט. דורך דעם צאַרטען נעפּעל פון זיסע טרערען האָט ער אָנגעקוקט דאָס ליבליכע געקנייטשטע פּנים פון דעם גרוי־געוואָרענעם דאָקטאָר און האָט פּעסט געדריקט זיין גרויסע וואַרימע האַנט, פאַרגעסענדיג זי אַרויס־צולאָזען, גלייך זי וואָלט אים צוריקגעצויגען צו לעבען און ליבע און חבר'שאַפט.

די ערשטע עטליכע ווערטער האָבען קלאָר געמאַכט, אז דאָס דיעגאָ האָט נישט געהערט וועגען אוריאל'ס חרם. ער איז געווען

ניי אין שטאָט, זייענדיג אהער פארטריבען געוואָרען, פּאַטעטיש געגוג, ביים סאַמע סוף פון זיין לעבען דורך דער באַנייטער טעטיגקייט פון דער אינקוויזיציע. „איך האָב געבענקט צו שטאַרבען אין פּאָרטוגאַל", האָט ער געזאָגט, מיט זיין קרעפטיגען גלעכטער, „אָבער נישט אין די הענט פון דער אינקוויזיציע".

אוריאל'ן האָט געשטיקט אַ ווילדער אימפּולס צו פארדאַמען די גרויזאַמערע אינקוויזיציע פון אידענטום, ווען ער האָט זיך פּלוצלונג דערמאָנט, אַז דאָס דיענאָ קען פון אים מיט אמאָל צונעמען די ברכה פון ריידען מיט אַ מענשען.

„האָסט געהאַט אַ גוטע רייזע?" האָט ער אָנשטאָט דעם געפרעגט.

„ניין, די בוואַליעס זיינען געווען ווי די קאַטאָליקען", האָט דער אַלטער געענטפערט מיט אַ זויער פּנים. אָבער, גאָט פון ישראל דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, און עס פרייט מיך זייער וואָס איך האָב דיך באַגעגענט, שוין דערפאַר אַליין וואָס דו וועסט מיך צוריקפירען צו מיין וואוינונג אין אָט דעם פּלאָנטער פון קאַנאַלען".

אויף'ן וועג האָט אוריאל ווי עס איז געענטפערט אויף דעם אַלטען'ס פראַגען. זיין מוטער איז געווען טויט. זיין ברודער ווידאַל האָט חתונה געהאַט, כאָטש זיין ווייב איז געשטאָרבען עטליכע יאָר שפּעטער אין קימפּעט מיט אַ אינגעל, וואָס איז אויפגעוואַקסען שיין ווי אַ מלאך. יאָ, די געשעפטען זיינען ביי אים געגאַנגען גאַנץ גוט, ווייל ער האָט זיי שוין פון אַ צייט פארטרויט יוסף'ן — דאָס הייסט ווידאַל'ן — וועלכער האָט דאָס גאַנצע משפּחה־פארמעגען אריינגעלייגט אין אַ האָלענדישער אונטערנעמונג וואָס הייסט די וועסט אינדיע געזעלשאַפט, וועלכע האָט אַ פּלאַטע פון פריוואַטע קריגשיפען צו פּלינדערען די אוצר־שיפען אין דער מלחמה מיט שפּאַניע. ער האָט נישט אויסגעזאָגט, אַז זיינע אייגענע פּראָצענטען האָט מען אים אויסגעצאָלט אין אַ פאָרמעלען בריף דורך אַן אַדוואָקאַט, און אַז ער איז כסדר אַרומגעגאַנגען אין שרעק, אַז זיין דערוואַקסענער פרומער ברודער, וואָס איז איצט אַ זייל אין שול, וועט אין איין שיינעם טאָג פרום פארכאַפּען דעם אפּיקורס' אייגענטום, שטיצענדיג זיך אויף דער טייוועל ווייסט וואָס פאַר אַ געזעץ פון דער קירך אָדער שטאַט, און וועט אים לאָזען אויסגיין

פון הונגער. נאָר ער האָט זיך די גאַנצע צייט פון זייער שפּאַציר געוואונדערט פאַרוואָס דאָס דיעגאָ, וועלכער האָט זיך כּסדר דורכ־געשריבען מיט אמסטערדאַם, האָט קיינמאָל נישט געהערט וועגען זיין חרם, און עס איז אים ווידער ביטער געוואָרען ווען ער האָט זיך דערמאָנט אַז אין חרם האָט מען אפילו זיין נאָמען נישט געטאָרט דערמאָנען, אַז ער איז ווי אַ מת, באַגראָבען, פאַרוואָרפען אין פאַרגעסענהייט. נאָך איידער ער האָט אָנגענומען דעם דאָק־טאָר׳ס איינלאַדונג אַריבערצוטרעטען זיין שוועל, האָט ער געהאַט ביי זיך באַשלאָסען אויסצונוצען דאָס שווייגען זיינס פאַר זיך. ער, וואָס זיין אינערליכער שטאָלץ איז געווען זיין אומבאַפלעקטער האָנאָר, האָט באַשלאָסען אָפּצושפּילען אַ שווייגענדיגען ליגען. וואָס, ס׳איז נישט אַנשטענדיג אַריבערצושפּיצען די באַנדע מיט זייערע אייגענע כּלי זין? ער איז שוין אָפּגעווישט פון מענשען׳ס זכרון — זאָל זיין אַזוי. דאַרף ער איצט אָפּגעשניטען ווערען פון דער פּלוצימדיגער פרייד פון פריינדשאַפט מיט איינעם פון זיין אייגען בלוט און פאָלק, ער וואָס זיין נשמה איז אויסגעגאַנגען פון דורשט, כּאָטש ביז דעם מאָמענט איז ער געווען צו שטאָלץ זיך אַליין עס צוצוגעבען?

נאָר ווען ער איז אַריינגעקומען אין דאָס דיעגאָ׳ס וואוינונג און האָט דערזעהן די אומדערוואַרטע פאַרגעסענע יאַנטע — יאַנטע, וועלכע איז אויסגעוואַקסען פון דעם זיסען קינד צום דעם אומ־פאַרגלייכליכען חן פון ערשטער פרויענשאַפט; יאַנטע מיט אירע טונקעלע שמייכעלדיגע אויגען און איר צערטעלדיג קול און אירע פיינע באַוועגונגען — האָט זיך זיין אַנטשלוס פּאַסיוו צו שווייגען איבערגעביטען אויף אַ באַשלוס צו קעמפען פאַרצווייפעלט, אַז זיי זאָלען אים נישט אויסגעפינען. אין דעם גליה פון זיין נשמה, אין דעם אויפברויז פון יוגענט און פרילינג אין זיינע אָדערען, אין זיין שטימונג פון אַנציקונג, איז דער ערשטער בליק פון אַ שיין מיידעל׳ס פּנים, וואָס האָט צוגעשמייכעלט צו באַגריסען איר פאָטער׳ס גאַסט, געווען גענוג אַנצוצינדען זיין האַרץ מיט אַ נייע געפיל, זיס, שטורעמדיג, הייליג. וואָס פאַר אַ פריילעכער אָוועגט־מאָלצייט דאָס איז געווען. יעדען מאכל געגעסען מיט דעם זאַפט פון זכרונות פון פרייד! ווי שטיפעריש ער האָט דערמאָנט יאַנטע׳ן אירע קינדישע באַנעמונגען און ווערטלאַך! פאַרשטייט זיך, אַז זי געדענקט אים,

האָט זי געזאָגט, און די שפּילצייג און בלומען, און זי האָט דערמאָנט ווי קאָמיש ער פלעגט קנייטשען דעם שטערען ווען ער האָט ארגו־מענטירט מיט איר פאָטער. יאָ, ער האָט נאָך די אייגענע קאָמישע קנייטשען, און איינמאָל האָט זי אויף א רגע לייכט אָנגערירט זיין שטערען מיט אירע שלאַנקע פינגער צו באווייזען איר שפּאַס, און ער האָט אויפגעציטערט אין פיינליכער אַנטציקונג. און דערנאָך האָט זי געשפּילט אויף דער גיטאַרע, אויף דער גיטאַרע וואָס ער האָט איר אמאָל געגעבען, די שלאַנקע פינגער האָבען ארויסגעבראַכט אַנטציקענדיגע מוזיק פון דעם פיל־סטרוניגען אינסטרומענט, כאָטש איר פּאַזע שפּילענדיג איז געווען נאָך כשופ'דיגער. וואָס פאַר א פּרעכטיגען אָנבליק פון ווייסע אַקסלען און פיינע שפּיצען ער האָט געהאַט, א דאַנק איר גלייך־געשניטען שווארץ אויבער־קאָרסעטעל!

ער איז אוועק פון דעם הויז שכור, באַגייסטערט, און ווען די קאַלטע נאַכט־לופט האָט אים געבייטשט דעם שטערען, וועלכען זי האָט באַרירט, האָט אים א פייערדיגע ענערגיע דורכגענומען. ער איז נאָך יונג, גאָט צו דאַנקען, כאָטש פופצען יאָר זיינען אים אויסגעגעסען געוואָרען פון זיין לעבען, און ער האָט זיך שוין גע־האַלטען פאַר אזוי אַלט און גרוי ווי די בלאָטעס. ער איז נאָך יונג, האָט ער זיך אַליין געזאָגט ווילד, עקשנות'דיג. אין דערהיים איז זיין נאָטיץ־בוך געלעגען אָפען, ווי געוועגליך, אויף זיין שרייב־טיש, ווי א פריינד וואָס וואַרט צו הערען וואָסערע געדאַנקען עס זיינען צו אים געקומען אויף זיין איינזאַמען שפּאַציר. ווי דערווייטער־ט און פרעמד האָט אים אָט דער קאַלטער חבר איצט אויסגעזעהן, ווי נישט פּאַסיג, און דאָך, ווען זיין אויג האָט נייגעריג א קוק געטאָן אויף דעם לעצט־פאַרשריבענעם זאַץ, ווי פּאַסיג! „אַלע צרות קומען פון נישט נאָכפאָלגען דעם שכל הישר און דעם געזעץ פון דער נאַטור“. ווי אמת! ער האָט נישט געפאָלגט דעם שכל הישר און נישט דאָס געזעץ פון דער נאַטור.

X.

אין דערפרי, ווען דאָס קאַלטע אומרחמנות'דיגע אויג פונ'ם דענקער האָט דורכגעדרונגען די סאָפיזמען פון באַגער אזוי קלאָר ווי זיין קערפּערליך אויג האָט געזעהן די גרויקייט אין זיינע האָר

און די פריצייטיגע עלטער אין זיין פנים, האָט ער געזעהן ווי אוממעגליך עס איז צו האַלטען זיין לאַגע בסוד פון דאָס דיעגאָ׳ן. דער כבוד האָט עס אים פארבאָטען, כאָטש דאָס, האָט ער זיך אַליין צוגעגעבען, וואָלט זיך ווענינ גערעכענט, ווען ער איז נישט זיכער, אַז דער סוד וועט ארויסקומען. ווען ער זאָל גיין צום דאָקטאָר, מוז ער דאָרט באַגעגענען אַנדערע אידען. א טייל, קען זיין, פונ׳ם אינגערען דור, וועלען זיך פון זיין פארגעסענעם נאָמען אויף דאָס מינדסטע נישט איבערשרעקען. אָבער דאָס דיעגאָ׳ס פריינד מוזען דאָך זיין עלטערע אידען. ניין, ער מוז אַליין וואָרענען דאָס דיעגאָ׳ן, אַז ער איז א מצורע, אַן אויסגעשטויסענער. אָבער אַזוי ווי דאָס קאָן אַמאָל זיין א לעצטע צושיידונג — מוז ער זיך פריהער באַגעגענען מיט אים אויף א זייגעזונט. ער האָט געשיקט פעדראָ׳ן מיט א בריף צום דאָקטאָר, בעטענדיג ער זאָל אים דערלויבען אומצוקערען זיין גאַסטפריינדשאַפט דעם אייגענעם אָוועגט. און אַזוי ווי דער דאָקטאָר האָט אָנגענומען די איינלאַדונג פאַר זיך און פאַר זיין טאָכטער, האָט מען געשיקט נאָך א דינסט, דאָס גרויסע שפּינבאַוועבטע הויז איז געוואָרען געריבען און געפּוצט אין די וואוין־צימערען, דאָס אַלטע זילבערוואַרג האָט מען אויסגעגראָבען פון די פארשימעלטע שאַפעס, די שווערע איילבילדער האָט מען אָפּגעשטויבט, מען האָט אויפגעהאַנגען א לעבעדיג קאַנאַריקעל אין א העל שטייגעלע אויף א מאַרמאָרזייל פונ׳ם עסצימער, איבער די געשניצטע מלאכים. מען האָט אַריינגעבראַכט בלומען, און ביינאַכט, אין ווייסען שיין פון די ליכט, ווען די שפּורען פון לאַנג־יאָריגער פארנאַכלעסיגונג זיינען געווען פארשטעלט און באַהאַלטען, האָט א גייסט פון יום טוב׳דיגקייט און פרייליכקייט געהערשט אין הויז, גלייך עס וואָלט דאָרט נאַטירליך געווען אַזוי, און דער שוואַרצער דינער אין די רויטע קני־הויזען, און גאָלד־באַשניטענע ראָק, און טורבאַן מיט א בלויער פעדער, וועלכער האָט ביז איצט אַזוי נישט געפּאַסט זיך אין דער אַלגעמיינער גרויסקייט, האָט איצט אויסגעזעהן ווי א טייל פון דעם געוועגליכען הינטערגרונט און אוריאל איז אויך אינגער געוואָרען. מיט דעם הויז, ער איז געווען א שיינע פיגור אין שטיקערייען, ווען ער איז געזעסען ביים טיש און פריילאַך געשמועסט און געשפּאַסט מיט דעם דאָקטאָר און מיט יאַנטע׳ן.

נאָך דעם מאָלצייט און דעם ווײַן, וואָס בלויז פון איס האָט מען נישט פארשעמט אָפגעווישט דאָס שפּיגוועבס, איז זיך דאָס דיעגאָ באַקוועם אײַנגעשלאָפען, און האָט אויסגעזעהן אַזוי אַלט און אויסגעמאַטערט ווען דאָס ליכט פון זיין דירעוודיגער פאנטאזיע איז אָפּגעשטאָרבען פון זיין פנים, אַז אוריאל און יאַנטע האָבען אָנגעהויבען ריידען אין אַ צאַרטערען טאָן אויס מורא איס צו שטערען. באַלד זיינען זיך אויך זייערע הענט צוזאַמענגעקומען, און — אַזוי פלינק איז געווען די סימפאַטיע צווישען די צוויי ליבליכע יונגע מענשען — אַז זיי האָבען זיך נישט צושיידט. און פלוצלונג, זיין ליידענשאַפט אָנגעצונדען דורך איר וואַרימען צוריר און איר אָטעם, אַ געשטאָכענער פון מורא, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל וואָס ער וועט זי זעהן, האָט ער איר געזאָגט, אַז צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען ווייסט ער ערשט וואָס עס מיינט ליבע.

„אָ, ווען דו וואָלסט מיך נאָר אויך געליבט!" האָט ער גע־שטאַמעלט מיט אַ טרוקענעם האַלז. „אָבער ניין, דאָס וואָלט געווען צופיל צו האָפען פאַר אַ מאַן אין מיינע יאָרען. וויינינגסטענס רוים מיר איין, אַז עס שטויסט דיך נישט אָפּ פון מיר".

זי האָט געהאַלטען ביי ענטפערען, ווען ער האָט פלוצלונג געלאָזט פאַלען איר האַנט און זי אָפּגעשטעלט מיט אַ באַוועגונג אַזוי פלוצלונג ווי זיין געשטענדעניש.

„ניין, ענטפער מיר נישט. נישט איידער איך וועל דיר אויסזאָגען דאָס וואָס מיין כבוד פאַרבאָט מיר צו באַהאַלטען".

און ער האָט דערציילט די געשיכטע פון זיין חרם און זיין לאַנגער איינזאַמקייט, און איר פנים האָט געפלאַמט צווישען שרעק און רחמנות.

„ענטפער מיר איצט", האָט ער געזאָגט, כמעט שטרענג, „וואָלסטו געקענט ליבען אַזאַ מענש, פאַרשטויסען פון זיין פאָלק, אַ שאַנדוואָרט און אַ חוזק, צו וועמען עס איז אַ זינד געגען הימעל צו ריידען אפילו?"

„זיי וועלען אונז נישט לאָזען חתונה האָבען", האָט זי הילפלאָז אַרויסגעמורמעלט.

„אָבער וואָלסטו מיך געקענט ליבען?"

זי האָט מיט אַן אָטעם די אויגען אַראָפּגעלאָזט, „נאָך שטאַרקער, ווייל דו האָסט אַזוי געליטען”.

נאָר אפילו אין דער באַגייסטערונג פון איר צושטימונג, האָט ער געהאַט אַ קאַלטען אונטערשטראָם פון באַוואוסטזיין, אַז זי האָט נישט פאַרשטאַנען. אַז, דערפאַר וואָס זי האָט קיינמאָל נישט געלעבט אין אַ נישט־פאַרפאַלגטער אידישער קהילה, האָט זי נישט געהאַט קיין באַגריף פון דער קהילה'ס אייגענער מאַכט צו פאַר־פאָלגען. דאָך איז אָבער נישט נויטיג צו בלייבען אין אמסטערדאַם איצט. זיי קענען לעבען ערגעץ אין אַן איינזאַם אָרט, און זייער גלויבען וועט זיין דער שכל הישר וואָס ער וועט מיט איר לערנען. אַזוי זיינען זיך זייערע הענט ווידער צוזאַמענגעקומען, און איינמאָל האָבען זיך זייערע ליפּען באַגעגענט. אָבער מען האָט נאָך באַדאַרפט דערציילען דעם טאַטען וועגען זייער פּלוצלונג־געבוירענער, פּלוצלונג־אויסגעוואַקסענער ליבע, און דאָס האָט אוריאל מיט זיין כאַראַקטער־ריסטישער אימפּולסיוויקייט געטאָן אַזוי גיך ווי דער דאָקטאָר האָט זיך אויפגעכאַפּט.

„גאָט זאָל זיך מרחם זיין אויף מיר!” האָט דאָס דיעגאָ זיך אָנגערופען, „וואָס זשע, איך חלום נאָך?”

און נאָך מער האָט זיך אים אויסגעוויזען, אַז ער חלום'ט נאָך, ווען אוריאל האָט פאַר אים איבערגע'חזר'ט די מעשה פון זיין חרם.

„און דער חרם איז נאָך אַלץ אין קראַפט?” האָט ער אים איבערגעשלאָגען.

„מען האָט אים פון מיר נישט אַראָפּגענומען”, האָט אוריאל טרויעריג געזאָגט.

דער גרויער גבר איז אויפגעשפּרונגען.

„און מיט אַזאַ שאַנדפלעק אויף דיין שטערען האָסטו זיך דערוועגט צו ריידען צו מיין טאָכטער!”

„טאַטע!” האָט יאַנטע אויסגעשריען.

„טאַטע מיך נישט! ער האָט אונז אַריינגעשווינדעלט אַהער מיט פאַלשקייטען. דורך אים האָבען מיר געבראָכען דעם הייליגען פאַרבאָט פון די רבנים. ער איז אַרויסגעשטויסען — ער און זיין הויז און זיין שפּייז. חוטא! וואָס פאַר אַ פלייש האָסטו אונז געגעבען צו עסען? איז דיין פלייש כשר?”

„דו, אַ קולטורעלער מענש, גיסט זיך אָפּ מיט אַזעלכע קינדישע זאַכען?"

„קינדישע זאַכען? פאַרוואָס האָב איך דען פאַרלאָזט מיין פּאָרטוגאַל?"

„אַלע צערעמאָניעס זיינען געגען דעם שכל הישר", האָט אוריאל שטיל געזאָגט, און זיין פּנים איז טויט־בלאַס געוואָרען.

„איצט זעה איך, אַז דו האָסט קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען אונזער הייליגען און שיינעם גלויבען. קולטורעלע מענשען, אודאי! איז נישט אונזער אַמסטערדאַמער קהילה פול מיט קולטורעלע מענשען — גראַמאַטיקער, דיכטער, פאָרשער פון תנ"ך, פילאָזאָפען, יוריסטען, אָבער דאַרפסט אין זינען האָבען, אַז דאָס איז פלייש און בלוט, נישט קיין דיאַגראַמען אויסגעשניטען פון עקליד'ען. וואָס האַלט אונזער פאָלק צוזאַמען? צערעמאָניע! וואָס האַלט אויף און פאַראייניגט זיינע צושפּרייטע אַטאָמען איבער דער גאַנצער וועלט? צערעמאָניע! און וואָס איז צערעמאָניע? פּאָעזיע. דאָס איז די טראַדיציע וואָס ציהט זיך פונ'ם גרויען אַלטערטום, די פאַרב פון לעבען".

„דאָס איז אַ דערשלאָגענע שקלאַפעריי", האָט זיך אוריאל שוין שוואַכער אָנגערופען.

„דערשלאָגען! דאָס איז אַ גליקליכע עבֿדה! דו האָסט קיינמאָל נישט געטאַנצט שמחת תורה? ווער קען אַזוי פריילאַך זיין ווי אונזערע ברידער? וואו האָסטו נאָך אַ גלויבען אַזוי פיל מיט פרייד? די צרה מיט דיר איז, וואָס דו האָסט נישט פון דיין קינדהייט קיין פאַרבינדונגען מיט אונזער וואונדערליכען גלויבען, דו ביזט צו אים געקומען, ווען דו ביזט שוין געווען אַ מאַן, מיט גאָרנישט חוץ מיט דעם קאַלטען אויג פון שכל".

„אָבער דו נעמסט דאָך נישט אָן יעדע זאַך וואָס די רבנים טראַכטען אויס. וויינינגסטענס אין פּאַרטאַ האָסטו נישט אָפּגעהיט יעדע זאַך".

„איך האָב אָפּגעהיט וואָס איך האָב געקענט. איך גלויב וואָס איך קען. אויב איך האָב מיינע פּריוואַטע צווייפלען, פאַרוואָס זאָל איך זיי אַרויסשטעלען כדי צו צומישען די קהילה? איך האָב אַ פריינד טאָקע דאָ אין דער שטאָט — איך וויל זיין נאָמען נישט

דערמאָנען — נאָר מיר דאַכט זיך, אז ער איז א גרעסערער אפיקורס פון דיר. אָבער וועט ער צורודערען די געדאַנקעןביים פּראָסטען עולם? ניין, נישט ער. ער פאַרנעמט אַן אָנגעזעהן אָרט אין שול, ער איז אַ ברכה פאַר אַלע אידען, און ער פאַרטרויט זיינע צווייפלען מיר אין בריף, געשריבען אין פיינעם לאַטיין. ניין, ניין, סעניאָר דאַ קאָסטאַ, די וועלט האָט נישט ליב קיין מויערען־איינברעכער".

און ווי דער אַלטער דאָקטאָר האָט גערעדט, האָט אוריאל'ען פּאַמעלאַך אָנגעהויבען קלאָר ווערען, אז ער האָט שלעכט באַגריפען דאָס מענשליכע לעבען, אז ער האָט עס גענומען צו ערנסט, און אין זיין הארץ האָט ער געפילט א הוילען ווייטאָג פון אומזיסטען קרבן. און מיט דעם איז אים געקומען א פאַרדאַכט, אז אויך אין אידענטום האָט ער א טעות געהאַט, אז ער האָט נישט געזעהן די פּאָעזיע און די מענשליכקייט הינטער די פאָרמען, און ווי ער האָט אומער־טיגלאַך געקוקט אויף יאַנטע'ס צאַרט פאַרוואָלקענט פּנים, האָט ער געפילט ווי דער אַלטער ראָמאַנטישער זין פון ברודערשאַפט האָט זיך אויפּסנייַ באַוועגט אין אים. ווי וואונדערליך עס איז צוריק איינ־געזאַפּט צו ווערען אין זיין פאָלק, פאַראייניגט מיט יאַנטע'ן!

אָבער דער שכל הישר איז אומברחמנות'דיג ווידער אויפגע־שטיגען, און ער האָט געוואוסט, אז זיין געדאַנק וועט זיך קיינמאָל מער אליין נישט פאַרלייקענען, אז ער קען שוין קיינמאָל אין קיין שום אנטפּלעקונג מער נישט גלויבען.

„איך וועל זיין אַן אַף צווישען אפען", האָט ער ביטער געטראַכט.

XI.

און וואָס מער ער האָט איבערגעטראַכט אָט דעם באַשלוס, נאָכדעם ווי דאָס דיענאָ האָט מיט כעס אָפּגעטרייסעלט דעם שטויב פון זיין שוועל, אַלץ מער איז ער געוועזן איבערצייגט אין דעם. זיך ביטרע אויסלאַכען פון די אידען וואָלט געוועזן די ביטערסטע נקמה, צו פּרעפּלען צו די אידישע אידעאַלען און זיך אויסלאַכען פון זיי אין ארבעל. און אויף אזא אופן אויסמיידען זייער דראָהענדיגע אָבזיכט צו פאַרכאַפּען זיין פאַרמעגען. דאָס איז אָפּנאַרעריי? יאָ, אָבער שולדיג זיינען זיי וואָס האָבען אים געטריבען דערצו, וואָס האָבען אים איבערגעלאָזט בלויז א לעבען פון א מצורע. אויפ'ן

האַלבאַינזעל האָבען זיי זיך פאַרשטעלט צווישען קריסטען, ווערט ער זיך דאָ פאַרשטעלען צווישען אידען, ווערט נאָכאַפען די אַלטע אַפען. ער האָט נישט פאַרגעזען קיין שום שווערינקייט אין זיין תשובה. און — וואָס פאַר אַ וואונדערליכע אידעע! — זיין ברודער יוסף, דער גוטהאַרציגער שוטה נעבאַך, ווערט דאָס דורכפירען אונטער דעם אויסרייד, אַז ער איז געוועזען דער שליח פון הימעל, ווייל אויב ער זאָל באַנוצען דאָס דיעגאָ'ן אַלס פאַרמיטלער, וואָלט עס געוועזען אַ ריזיקע, אַז דער דאָקטאָר זאָל נישט דערשמעקען זיין אמת'ען מאָטיוו. דערנאָך, ווען די שול ווערט אים האָבען אויפגענומען אין אירע פאַלש־הייליגע אָרעמס, ווערט יאַנטע — דער קאָפּ מישט זיך אים פאַר פרייד! — ווערען זיין ווייב. ער האָט ווייניג געצווייפעלט אין דעם. איר בליק ביים געזעגענען זיך, ווען דער פאָטער איז געוועזען אומגעקערט מיט'ן רוקען, איז געוועזען פול מיט געבעט און מיט צוזאָג, און אַ קורץ בריוועלע פון איר צומאָרגענס, באַלד אין דערפרי, האָט צוטריבען זיין לעצטען צווייפעל.

„מיין אָרימער סעניאָר דאָ קאָסטאָ“, האָט זי געשריבען, „איך בין געלעגען וואָך אַ גאַנצע נאַכט און האָב געטראַכט פון דיר. פאַרוואָס זאָלסטו רואינירען דיין לעבען בלויז צוליב אַן אומפאַר־שטענדליכער זאַך? קענסטו נישט שלום מאַכען! — דיין פריינד, יאַנטע“.

ער האָט געקושט דאָס בריוועלע. דערנאָך, מיט אַן אָבנאָרמאַל פאַרשאַרפטער קלוגשאַפט, האָט ער זיך גענומען צו דער אַרבייט אויסצוגעפינען אַ וועג ווי אַזוי צו באַגעגענען זיין ברודער, און אַפילו אין דער צייט וואָס ער האָט געטראַכט ווי אַזוי אים אָפּצור־נאַרען, איז זיין האַרץ פול געוועזען מיט ליבע צו זיין קליינעם ווידאַל. אָרעמער ווידאַל! ווי ער האָט נעבאַך געמוזט ליידען ווען ער האָט פאַרלאָרען זיין שיין ווייב!

עס פלעגען זיין טעג, ווען יוסף'ס געשעפטען אָדער זיין פאַר־גניגען האָבען אים פאַרביינגעפירט זיין ברודער'ס הויז, כאָטש ער פלעגט אַלעמאָל גיין אויף דער אַנדערער זייט, און אוריאַל האָט איצט באַשלאָסען אים אָפּצוהיטען ביים פענסטער פון זיין שטודיר־צימער פון דער פריה ביז ביינאַכט, די צוויי האָלענדישע שפּיגלען איינגעאָרדענט אין דער קרום פאַר זיין פענסטער, אַזוי אַז ער זאָל

קענען זעהן אלץ וואס אין גאס קומט פאר און אליין נישט געזעהן ווערען. נאך דריי טעג איז זיין געדולד באלוינט געווארען מיט דער אפגעשפיגעלטער געשטאלט פון דעם אנזעהעוודיגען ראש פון שול, און מיט אים זיין זעקס־יעריג איינגעלע. ער איז אראפגעלאפען און גלייך ארויס אין גאס אריין און אויפגעכאפט דאס איינגעלע אין זיינע ארעמס.

„אה, ווידאל!" האט ער געזאגט, און אמת'דיגע ליבע האט געציטערט אין זיין קול.

„דו!" האט יוסף אויסגערופען, זיך צוריקציהענדיג פון איבעראשונג, און ציטערענדיג ביים קלאנג פון זיין שוין פארגעסענעם נאמען. דערנאך, קומענדיג צו זיך, האט ער בייז געזאגט, „פאראומרייניג נישט מיין דניאל'ען מיט דיינע הענט".

„ער איז מיין ברודער'ס זון. איך האב אים אויך ליב! ווי שיין ער איז!" און ער האט געקושט דאס פארוואונדערטע איינגעלע. ער האט אים נישט געוואלט צוריק אראפלאזען. ער איז געלאפען צו דער טיר פון זיין הויז. ער האט געבעטען ווידאל'ען ער זאל מיט איםריידען אווארט אויס רחמנות צו זיין איינזאמקייט.

יוסף האט זיך מיט שרעק אומגעקוקט איןביידע זייטען גאס. קיין איד איז נישט געווען צו זעהן. ער איז גיך אריין דורך דער טיר. פון דער רגע אן האט אוריאל געשפילט מיט זיין באלעבאטישען ברודער ווי מיט א שאך־פיגור, וואס דארף מאכען קאמפליצירטע גענג און מיינען אז זי מאכט זיי מיט'ן אייגענעם פרייען ווילען. שטופענווייז, דורך געהיימע שמועסען, באנייט יעדען טאג, האט יוסף, א באגייסטערטער מיט די אויסזיכטען פון כבוד וואס וועט קומען אויף אים פון דער גאנצער קהילה — ווייל ער האט שוין אפילו איצט געהאלטען ביי קריגען דעם כבוד צו ווערען דער מסביר אין שול — צוריקגעווינען אוריאל'ען צום אידענטום. און ווען דער גלויבען פון דעם צוריקגעקומענעם איז שוין געווען באשטימט, האט דאס יוסף ברייט פארשפרייט און זיך צוזאמענגערעדט מיט די רבנים.

אוריאל אקאסטא'ן האט מען געגעבען א דאקומענט אונטערצושרייבען, וואו ער האט זיך מודה געווען אויף זיינע טעות'ען. ער האט צוגעזאגט צו לעבען פון דאמאלס אן אלס אן ערליכער איד,

און מען האָט דעם חרם פון אים אַראָפּגענומען. שבת איז ער געגאַנגען אין שול אַריין און מען האָט אים אויפגערופען צו דער תורה. די גבאים האָבען אים אָפּגעגעבען שלום. די גאַנצע קהילה האָט זיך געפילט גערירט. אוריאל, וועלכער איז געווען גייסטיג געבלענדט פון דעם נייעם זונשיין, האָט געהאַט מאָמענטען ווען ער האָט פאַרגעסען זיין חוזק'דיגע היפּאָקריטסטווע, ער האָט גע־ציטערט מיט פרייד צו זיין ווידער אין באַרירונג מיט דער מענשהייט און איז געווען גערירט פון דער גוטוויליגער מחילה. דאָס האַלבע ראָד פון מאַנדעל און ציטרין־בוימער פון פּאָרטוגאַל, וואָס איז געווען פאַרפּלאַנצט אין לעבעדיג־באַמאַלטע בלומענטעפּ פאַר'ן ארון קודש, האָט אָנגעפילט זיין ברוסט מיט צאַרטע טרערענפולע זכרונות פון יוגענט און די זוניגע לענדער. און ווען יאַנטעס גליקליכע אויגען האָבען אַראָפּגעשמייכעלט אויף אים פון דער ווייבערשול, האָבען אים אין די אויערען געקלונגען יואל הנביא'ס ווערטער: „און איך וועל אייך אומקערען די יאָרען וואָס דער היישעריק האָט אויפ־געגעסען".

ס'איז געווען אַ גליקליכע נאַכט, ווען דאָס דיענאָ און יאַנטע זיינען ווידער געזעסען ביי זיין טיש, דאָס מאָל כשר צוגעגרייט, און מיט זיי זיין געליבטער ברודער יוסף, וואָס איז געווען נישט ווייניגער גליקליך פון די געסט, מיט אוריאל'ס צוריקקומען און מיט דער נאָהענטער אויסזיכט צו ווערען מסביר. וואָס פאַר אַ שיינער מענש ער איז! האָט אוריאל מיט ליבשאַפט געטראַכט. וואָסערע בכבוד'יגע מאַנירען, און דאָך אַזוי פריילאַך אין שמועס! נישטאָ קיין קניימשען פון צרות אויף זיין שטערען, קיין גרויקייט אין זיינע האָר. דער אַלטער וויין האָט זיך געגאָסען, די אַלטע זכרונות האָבען געגליהט. יוספ'ן האָט מען פאַרטרויט דעם סוד פונ'ם שידוך — וואָס דאָס האָט נאָך באַדאַרפט בלייבען בסוד עטליכע חדשים — אָבער ער איז געווען צו זיכער מיט דער ראָלע וואָס ער האָט געשפּילט צו פאַרדעכטיגען, אַז מען האָט דאָ געשפּילט מיט אים. ער האָט יום טוב'דיג אָפּגעבענשט נאָכ'ן עסען, און יאַנטע'ס זיס קול האָט גליקליך מיטגעבענשט. איידער די ברידער האָבען זיך צושיידט, האָט אוריאל אַרויסגעקראָגען אַ צוזאָג, אַז ער וועט אים באָרגען דעם קליינעם דניאל'ען אויף עטליכע טעג צו באַסרויגען

זיין גליק און אויפצולייכטען דאָס גרויסע איינזאַמע הויז איידער יאַנטע וועט עס קומען באַוואוינען.

XII.

אוריאל אַקאָסטאַ איז געזעסען ביים מיטאָג מיט דעם קליינעם דניאל, און האָט זיך זאַט געקוקט אויף דער פרישער שיינקייט פונ'ם אינגעל, וואָס זיין פלאַפּלעריי האָט נחת'דיג געמאַכט די לעצטע צוויי טעג. דניאל האָט זיך גאָר שטאַרק געוואונדערט ווען ער האָט אויסגעפונען, אז זיין הויכער גרויסער פעטער קען נישט ריידען קיין האָלענדיש, און אז ער מוז ריידען פּאָרטוגעזיש — וואָס פלעגט נאָך געהערט ווערען צווישען טייל משפּחות — כדי פאַר־שטאַנען צו ווערען. ביז איצט האָט ער זיך פאַרגעשטעלט, אז דערוואַקסענע מענשען קענען אַלץ. פּעדראָ, זיין שוואַרץ פּנים ברייט צושמייכעלט פון פרייד, האָט דעם קליינעם בחור מיט חשק באַדינט.

ער האָט איצט געביטען זיין פליישיגען טעלער, און אים בריטלאַך דערלאַנגט טאָרט. „שמאַנט?" האָט אוריאל געפרעגט און דערלאַנגט דאָס קריגעלע.

„ניין, ניין!" האָט דניאל א געשריי געטאָן און מיט א בליק פון שרעק און א העפטיגער באַוועגונג פון אָפּשטויס.

אוריאל האָט אונטערגעלאַכט. „וואָס! אינגעלאַך נישט ליב קיין סמעטענע! קעץ וועלען שוין באַלד פיינט האָבען מילך." און באַגיסענדיג בריטלאַך מיט סמעטענע זיין אייגענעם דרייעק פון טאָרט, האָט ער זיך ווייטער געלאָזט וואוילגיין.

אָבער דניאל האָט געגלאָצט אויף אים מיט מורא און האָט פאַרגעסען צו עסען.

„פעטער", האָט ער ענדליך אויסגעשריען, „דו ביזט נישט קיין איד".

אוריאל האָט אומרוהיג געלאַכט. „אינגעלאַך דאַרפען עסען, נישט ריידען".

„אָבער פעטער! מען טאָר נישט טרינקען קיין מילך נאָך פליישׂ".

„נו, נו, רבי'לע!" און אוריאל האָט אוועקגערוקט זיין טעלער און ליבשאַפטליך א ציה געטאָן דאָס קינד ביים אויער.

אָבער ווען דאָס קינד איז אהיימגעקומען, האָט ער געפּלאַפּלעט וועגן דעם פעטער'ס עבירות, און יוסף איז גיך אוועקגעלאָפען צו אים, געמאַכט געוואַלטען וואָס ער פּאַרפירט אים זיין אינגעל און ברעכט זיין צוזאָג צו דער קהילה. אוריאל האָט געענטפערט ברוגז'דיג מיט זיין איינגעבוירענער אויפריכטיגקייט, וואָס האָט אים אוממעגליך געמאַכט זיך לאַנג צו פאַרשטעלען.

„איך בין בלויז אַן אַף צווישען אַפען", האָט ער געזאָגט, באַנוצענדיג זיך מיט זיין אייגען באַליבט ווערטעל.

„זאָג בעסער אַן אַף צווישען ווילדקעץ, וואָס ווילען דיך אויסשפּיאָנירען", האָט יוסף נאָך אויפגערעגטער געזאָגט. „מען וועט אויסגעפינען דיין צוויי־פּנים'דיגקייט און די גאַנצע קהילה וועט פון מיר חוזק מאַכען".

דאָס איז געווען דער אָנהויב פון אַ צווייטער קריגעריי — ווילדער, פאַרביטערטער פון דער ערשטער. יוסף האָט בסוד פאַר־מסר'ט אוריאל'ען פאַר דאָס דיענאָ'ן, וועלכער האָט ווידער פון זיין זייט געמאַכט גוואַלטען אויף דעם אפּיקורוס.

„צו קיין אַף וועל איך מיין טאָכטער נישט געבען", האָט ער געענטפערט, ווען אוריאל האָט ווי געוויינליך געגעבען זיין אויסטייטשונג.

„יאַנטע האָט ליב דעם אַף. דאָס איז איר זאַך", האָט אוריאל אַ געקרענקטער געענטפערט.

„ניין, דאָס איז מיין זאַך. ווי גאָט איז מיר ליב, איך וועל נישט באַזיידען קיין גאָרילעס!"

„מיר דאַכט זיך, אַז אין פּאָרטאָ ביזטו אַליין געווען אַן אַף", האָט אוריאל צאָרנדיג אויסגעשריען.

„הונט!" האָט דער אַלטער דאָקטאָר געקוויטשעט, זיין בכבוד'יג פּנים צוקרימט. „ביי דיר איז אַלצאיינס אָפּצונאַרען די גוים און דיינע אייגענע ברידער?" און ער איז אַרויסגעפלויגען פונ'ם הויז.

אוריאל האָט געשריבען צו יאַנטע'ן. זי האָט געענטפערט —

„איך האָב דיך געבעטען דו זאָלסט האַלטען שלום. דו האָסט געמאַכט נאָך אַ ביטערערע מלחמה. איך קען נישט קעמפען געגען מיין פאָטער און געגען אַלע אידען. בלייב געזונט!"

אוריאל'ס פּנים איז פאַרפינסטערט געוואָרען. די קנייטשען

אויף זיין שטערען, וואָס אירע פינגער האָבען באַרירט, האָבען ווידער אויסגעזעהן ווי שרעקליכע קנייטשען פון צרות. זיינע ציין זיינען געווען פּאַרהאַקט. דאָס אַלטע אויסזעהן פון דעם געיאַגטען מאַן איז צוריקגעקומען. ער האָט אַרויסגענומען איר ערשטען בריף, וועלכען ער האָט געהאַלטען ביים סאַמע האַרץ, און האָט אים פּאַמעלאַך נאָך אַמאָל איבערגעלייענט —

„פאַרוואָס זאָלסטו רואינירען דיין לעבען בלויז צוליב אַן אומפאַרשטענדליכער זאַך? קענסטו נישט שלום מאַכען?"

בלויז אַן אומפאַרשטענדליכע זאַך! אָ! פאַרוואָס האָט אים דאָס נישט געוואָרענט צו וויסען וואָס פאַר אַ פרוי זי איז. ניין, פאַרוואָס האָט ער גאָר פאַרגעסען — און דאָ האָט ער זיך קלאָר דערמאָנט, ווי זי האָט אַלס מיידעלע אַריינגעבראַכט די מצות — אַז זי איז דערצויגען געוואָרען אין אַ טאָפּעלט לעבען? אַז פאַר אַ פרוי איז דאָס סיי ווי נישט נויטיג — דאָס דיענאָ איז גערעכט געווען. אַ פאַלש, שוואַך באַשעפעניש! האָט נישט קיין סימפּאַטיע מיט פרינציפּען, קיין אַנערקענונג נישט פאַר דעם גרויסען קאַמף, וואָס ער האָט געפירט. טרערען פון זעלבסט־רחמנות האָבען זיך אים געשטעלט אין די אויגען. וויינענדיג האָט זי אים גע־ראַטעוועט פון אונטערגעבען זיך ווי אַ טרופּ. דאָס אַלטע פייער האָט געפלאַמט אין זיינע אָדערען. ער וועט קעמפען ביז אין טויט אַריין.

און ווען ער האָט צוריסען אירע בריף, האָט זיך אַ מאָדנער געפיל פון פאַרלייכטערונג געמישט מיט דער ביטערקייט פון ווילד־קייט פון זיין שטימונג, אַ דערלייכטערונג איז געווען צו טראַכטען, אַז ער וועט קיינמאָל מער נישט זיין געצוואונגען צו פּלאַפּלען מיט די מאַלפּעס, צו דריקען זייערע פאַרהאַסטע לאַפּעס, אָנצונעמען זייערע פייערליך דומע פּאָזען, ער וועט קיינמאָל נישט אַרויסגע־לאָקט ווערען פון זיין פרידען און פאַראיינזאַמטקייט פון זיינע ביכער־ווענט. די געוואוינהייטען פון פופצען יאָר האָבען אים צוריקגעצויגען אַזוי ווי שטריק, פון וועלכע ער האָט אָפּגענוצט די שפּאַנשטריק.

ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי זיין שרייבטיש און ווידער גענומען די פעדער אין האַנט אַריין צו אַרבייטען אויפסניי איבער

זיין מאנוסקריפט. „אלע צרות קומען פון נישט פאלגען דעם שכל הישר און דאס געזעץ פון דער נאטור“. ער האט געשריבען שעה'ען דורכאנאנד, זיך אפשטעלענדיג פון צייט צו צייט אויסצוקלייבען זיינע לאטיינישע פראזען. פלוצלונג איז אים באפאלען א פוסט געפיל פון נוצלאזיגקייט פון זיינע ווערטער, פון שכל, פון נאטור, פון יעדער זאך. וואס איז געווען אט די שווערליכע פוסטקייט אין זיין ברוסט? ער האט אנגעלענט זיין מידען צעוויטאגטען קאפ אויף זיין שרייבטיש און האט געקלאגט, אזוי ווי דער קליינער דניאל האט נאך קיינמאל נישט געקלאגט.

XIII.

דער קהילה אין אלגעמיין, וועלכע האט גארנישט געוואוסט פון די אינערליכע קריגערייען, איז אוריאל'ס אפטריניגקייט קלאר געווארען דורך דעם וואס דער גוי'אישער פליישהאקער האט איצט אפען צוגעשטעלט חזיר אין זיין הויז אריין. איבערראשטע פאנאטיקער האבען אים געזידעלט אין די גאסען און איינמאל צי צווייםאל איז עס אפילו געקומען צו אן עפענטליך געשלעג. די גבאים, וואס האבען זיך געפילט באשווינדעלט, זיינען באשטאנען נאר אויף צו באנייען דעם חרם. נאר די רבנים האבען זיך אפגעהאלטען און האבען געטראכט, אז עס איז מסתמא בעסער פון איצט אן צו איגנארירען דעם דארן אין זייער זייט.

עס האט זיך געמאכט, אז א שפאניער און אן איטאליענער זיינען געקומען פון לאנדאן און האבען זיך געוואלט מגיר זיין, ווייל קריסטליכע סקעפטיקער האבען נישט אומאפט געפונען פרידען אינ'ם בוזים פונ'ם עלטערען גלויבען. אט די צוויי, וואס האבען געוואלט ווערען גרים, הערענדיג די קלאנגען וועגען אוריאל אקאסטא, האבען זיך באטראכט, אז זיי וועלען אים פרעגען אן עצה. ווען דאס בית דין האט געהערט, אז ער האט זיי געהייסען זיין געווארענט פאר דעם אומדערטרעגליכען יאך פון די רבנים, האבען די דיינים געפילט, אז דאס איז שוין צופיל. אוריאל אקאסטא'ן האט מען ווידער געלייגט אין חרם אריין.

און איצט האבען זיך אנגעהויבען נייע יארען פון פארפאלגונגען, נאך טרויעריגער און פארביסענער ווי פריער. זיין הויז האט מען

ווידער פארשטיינט, זיין נאמען א שאנד־ווארט, זיינע שפּאַצירגאַנגען אין דרויסען א שפּיל פאר דעם קליינוואַרג פון נייעם דור. און אצינד איז אפילו געקומען דאס ערגסטע פאַרוואס ער האט זיך געשראָקען. זיין ברודער, וועלכער האט אונטער פארשידענע אויס־ריידען זיך אפּגעזאגט אים אומצוקערען זיין קאפּיטאל, האט איצט ביסלאַכווייז אנגעהויבען צו פארכאפּען זיין פארמעגען. אוריאל האט נישט דערוועגט צו באַקלאגען זיך פאר די ציוויל־ריכטער, וועלכע האבען אים שוין געהאט פארדעכטיגט, אז ער איז אן אטעאיסט. אחוץ דעם האט ער נאך אלץ קיין האלענדיש נישט געקענט און אין וועלט־זאכען איז ער געווען ווי א קינד. נאר זיין ליבשאפט צו זיין ברודער איז פארוואנדעלט געווארען אין א האס אויף טויט, וואס האט שוין קוים געקענט שטארקער ווערען אפילו ווען יוסף האט געפירט יאנטע'ן אונטער דער חופה.

אזוי זיינען זיבען שרעקליכע יאר פארביי, און אוריאל, דער איינזאמער, דער פריי־פארעלטערטער, האט זיך געפונען פארזינקענדיג אין א מעלאנכאליע. ער איז אויסגעגאנגען נאך מענשליכער נאענטשאפט, און דער געדאנק אז ער וואלט דאס געקענט געפינען נישט צווישען אידען איז אים גאר קיינמאל נישט איינגעפאלען. און צום סוף האט ער זיך דערנידעריגט און ווידער געזוכט מחילה פון די רבנים.

אבער דאס מאל האט מען אים שוין נישט געוואלט אזוי לייכט צוריק אויפנעמען. נאכמאכענדיג די פינסטערע פארמען פון דער אינקוויזיציע, פון וועלכער זיי האבען אזוי פיל געליטען, האבען די גבאים, צוזאמען מיט די רבנים, דערטראכט זיך צו א שטראף, וואס וועט מאכען, אז דער זכר פון דעם אפיקורס' תשובה זאל זיך איינקריצען אין די מוחות פון זיין דור.

אוריאל האט צוגעשטימט צו דער שטראף, קוים וויסענדיג וואס זיי האבען פארלאנגט פון אים. וואס עס זאל נישט זיין, וועט זיין ליבער איידער נאך א טאג פון איינזאמקייט. אזוי האט מען אריינגעפירט דעם בעל תשובה אנגעטאן אין שווארצען און מיט א שווארץ ליכט אין דער גרויסער שול אריין, וואס איז געדיכט פול געווען מיט מענער און ווייבער. ער, וואס זיין פריסטע שרעק איז געווען פארשעמט צו ווערען פאר מענשען, איז איצט געצוואונגען

געוואָרען ארויפצוגייען אויף אַ בימה, פון וואנען ער האָט געמוזט אַראָפּלייענען אַ לאַנגע תשובה, זיך מתודה זייענדיג אויף אַלע זיינע זינד און אַלע זיינע טעות׳ען פון געדאנק, און האָט צוגעזאָגט צו לעבען ביז אין טויט אריין אַלס אַן ערליכער איד. דער רב, וואָס איז געשטאַנען נעבען שמש, האָט פייערליך געלייענט דאָס קאַפּיטעל ע״ח פון תהילים: „נאָר ער, וואָס איז פול מיט רחמנות, האָט מוחל געווען זייערע זינד און האָט זיי נישט חרוב געמאַכט. באמת, אַ סך מאָל האָט ער אָפּגעווענדט זיין צאָרן און נישט ארויפגעבראַכט זיין גאַנצען כעס. ווייל ער האָט געדענקט, אַז זיי זיינען בלויז גוף: אַ ווינט וואָס פאַרגייט און קומט נישט צוריק".

ער האָט עפּעס איינגערוימט אוריאַל׳ן, וועלכער איז געגאַנגען אין אַ ווינקעל אריין פון שול, נאַקעט ביז׳ן גאַרטעל, און באַקומען מיט פאַרביסענע ליפּען ניינאונדרייסיג שמיץ מיט אַ קאַנטשיק. דערנאָך איז ער, בלוטענדיג, געזעסען אויף דער ערד און האָט געהערט ווי מען האָט פון אים פייערליך דעם חרם אַראָפּגענומען. צום סוף האָט ער אָנגעטאָן די קליידער, זיך אויסגעצויגען איבער דער שוועל און די קהילה איז ארויסגעגאַנגען איבער זיין קערפּער, טייל האָבען איהם פרום אַ שטויס געטאָן, אַנדערע האָבען אים בייזוויליג געטראָטען. דער בעל תשובה איז געבליבען שטייף, זיין פּנים געדריקט צו דער ערד. נאָר ווען זיין ברודער יוסף האָט אויף אים געטראָטען, האָט ער געוואוסט דורך דעם פּיינעם זכרון פון זיין טראָט און אָטעם ווער דער פייגלינג איז געווען.

ווען דער לעצטער איד איז אריבער איבער זיין קערפּער, איז אוריאַל אויפגעשטאַנען און דורכגעגאַנגען דאָס טויער מיט די זיילען, נישט אויסרעדענדיג קיין וואָרט. דער עולם, וואָס איז געשטאַנען בינטעלווייז ארום דער קאַנאַל-בריק, נאָך אַלץ שמועסענדיג איבער דעם שוידערליכען בילד, האָט זיך אָפּגערוקט אָן אַ זייט, אויפגעשווידערט, אַנטשוויגען, ווען די אויסטערלישע געשטאַלט ווי פון אַ נאַכטוואַנדלער איז פאַרבייגעגאַנגען די אַקסלען אויף צוריק, דעם קאָפּ הויך, אין הערליכען שטאָלץ, די נאָז-פליגלען ציטערענדיג, נאָר דאָס פּנים אַזוי ווי פון אַ מת. קיין מענש האָט אים מער קיינמאָל נישט געזען. פאַרמאַכט אין זיין שטודיר-צימער, האָט ער פיבערדיג געאַרבעט טאָג און נאַכט, שרייבענדיג זיין אייגענע לעבענס-

באַשרייבונג. „אַ מוסטער פון מענשליכען לעבען" האָט ער עס גערופען, פול מיט טראַגישער באַטייטונג. קוים אַ וואָרט וועגען דעם וואָס די וועלט רופט אַ מענשען'ס לעבען — בלויז דער טרוקענער באַריכט פון זיין אַבסטראַקטען געדאַנק, פון זיין פּראָגרעס צו ברייטערע שטאַנדפּונקטען, צו יענער גרויסער אַנטדעקונג — „אַלע צרות קומען פון נישט פאָלגען דעם שכל הישר און דאָס געזעץ פון דער נאַטור". און מיט דעם אַ קרעפטיגע פאַרדאַמונג פון דעם יודאַאיזם און זיינע רבנים: „זיי וואָלטען געקרייציגט יעזוס'ען אפילו איצט, ווען ער זאָל זיך ווידער באַווייזען". און צוזאַמענ־קלייבענדיג די חכמה פון זיין לעבענס־ערפאַרונג, האָט ער געבאָטען יעדען מענשען ליב צו האָבען זיין שכן, נישט ווייל גאָט באַפעלט אים, נאָר שוין דערפאַר וואָס ער איז אַ מאַן. וואָס יודאַאיזם און וואָס קריסטענטום אַנטהאַלט פון אמת, געהערט נישט צו אַנטפּלעקטער, נאָר צו נאַטירליכער רעליגיע. ליבע איז עלטער פון משה'ן. זי בינדט מענשען צוזאַמען. משה'ס תורה צושיידט זיי: איינע ברענגט איינינקייט, די אַנדערע אומאיינינקייט אין דער מענשליכער געזעלשאַפט.

זיין ארבייט האָט זיך דערנענטערט צום סוף. זיין לאַנגער קאַמף מיט די רבנים האָט זיך אויך געהאַלטען ביי ענדיגען. „מיין אידעאַל איז אַזוי ווייט העכער פון זייערען, אַזוי ווי דער אמת איז הערליכער פון פאַלשקייט: ווייל זיי זיינען בלויז פאַרטיידיגער פון אַ שווינדעל כדי זיי זאָלען קענען רויבען מענשען און מאַכען זיי פאַר שקלאַפען, און איך קעמף שטאָלץ פאַר דעם אידעאַל פון אמת, און איך שטעל אַרויס די נאַטירליכע רעכט פון דער מענשהייט, וועלכע דאַרף לעבען ווי עס פּאַסט פאַר דער בכבודיגקייט פון איהר נאַטור, פריי פון דער לאַסט פון פאָראורטיילען און פוסטע צער־רעמאָניעס".

עס איז פאַרטיג געוואָרען. ער האָט אַנידערגעלייגט די פעדער און האָט אָנגעלאָדען זיינע צוויי זילבער־געפּאַסטע פּיסטוילען. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט ביים פענסטער אַזוי ווי אַמאָל, צו היטען אין די צוויי שפּיגלען ווען זיין ברודער יוסף וועט דורכגיין. ער האָט געוואוסט, אַז זיין האַנט וועט אים נישט פאַרלאָזען. די

טעג זיינען פאַרביי, אָבער יעדער זונאויפגאַנג האָט אים געפונען אויף זיין פּאָסטען, ווי ער האָט זיך בלוטיג אָפּגעשפּיגעלט אין יענע שיקזאַל־שפּיגלען.

איינמאָל א נאָכמיטאָג איז יוסף פאַרבייגעגאַנגען, אָבער דניאל איז געווען מיט אים. און אוריאל האָט אוועקגעלייגט זיין פּיסטויל און האָט געוואַרט, ווייל ער האָט נאָך ליב געהאַט דאָס אינגעל. און אַן אַנדערשמאָל איז יוסף פאַרבייגעגאַנגען מיט יאַנטע'ן. און אוריאל האָט געוואַרט.

אָבער דאָס דריטע מאָל איז יוסף געגאַנגען אליין. גבריאל'ס האַרץ האָט א שפּרונג געטאָן פון ענדליכער פרייד. ער האָט זיך אויסגעדרייט, האָט גוט געצילט און אויסגעשאָסען. דער שאָס האָט אָפּגעקלונגען דורך דער איבערראשטער געגענט, נאָר יוסף איז אַנטלאָפען אין טויט־שרעק, אומבאַרירט, שרייענדיג.

אוריאל האָט געלאָזט פאַלען זיין פּיסטויל, האַלב אין איבער־ראשונג וואָס ער האָט נישט געטראָפען, האַלב אין פאַרצווייפעלטער אַנטשלאָסענקייט.

„עס איז נישטאָ קיין גערעכטיגקייט“, האָט ער געמורמעלט. ווי גרוי דער הימעל איז! וואָס פאַר א קאַלטע גרויע וועלט!

ער איז געגאַנגען צו דער טיר און האָט זי פאַרריגעלט. דערנאָך האָט ער גענומען דעם צווייטען פּיסטויל. ער האָט נישט ווילענדיג באַמערקט די „G“ וואָס איז געווען אויף אים אויסגעקריצט. גבריאל! גבריאל! וואָסערע זכרונות זיין אַלטער נאָמען האָט אים צוריק־געבראַכט! טרערען זיינען אים געשטאַנען אין די אויגען. פאַרוואָס האָט ער אים געביטען אויף אוריאל? גבריאל! גבריאל! האָט דאָס אים זיין מאַמע'ס קול גערופען, ווי זי פלעגט אים רופען אין דעם זוניגען פּאָרטוגאַל, צווישען די וויינטרויבען און די איילבירט־בוימער?

אַן אויסגעמאַטערטער, א וועלט־מידער, געעלטערט ווייט איבער זיינע יאָרען, א געשלאָגענער אין דעם לאַנגען קאַמף, א פאַר'יאוש־טער איבער גערעכטיגקייט אויף דער ערד און האָפנונגסלאָז איבער יענער וועלט, האָט זיך אוריאל אַקאָסטאַ אָנגעלענט מיט דעם קאָפּ אַראָפּגעהאַנגען אויף זיין באַליבטען שרייב־טיש, האָט צוגעלייגט דאָס קאַלטע רערעל פונ'ם פּיסטויל צו זיין שטערען, האָט א דריק

געטאן דאס ציגעל און איז געפאלען טויט איבער די אפענע בלעטער פון זיין „מוסטער פון מענשליכען לעבען“, דער דינער, קרייזעלדיגער רויך האט זיך א ווייל פארהאלטען איידער ער איז צושוואומען, אזוי ווי דער נוצלאזער גייסט פון א צופעליג באשעפעניש — „א ווינט וואס גייט פארביי און קומט נישט מער צוריק“.

דער טערקישער משיח

די ערשטע מגילה

I.

אינ׳ם יאָר פינף טויזענט פיר הונדערט און אכט פונ׳ם וועלט־באשאף, זעכצען הונדערט און אכט און פערציג יאָר צייט קריסטוס׳ קומען, און אין דעם דריי און צוואנציגסטען יאָר פון זיין אייגען לעבען אויף דער ערד, האָט שבתאי צבי, אזוי האָבען לייט געזאָגט, זיך אליין דערקלערט אין סמירנע צו זיינע תלמידים — אלס דער לאַנג־דערוואַרטעטער משיח פון די אידען. זיי זיינען געווען פאַר־זאַמעלט אין אַ שפּעטער ווינטערנאַכט, אַ קליינע גרופּע געשטאַלטען אין טורבאַנעס און לאַנגע קליידער, די לויטערע שטערען אומצעליג איבער׳ן קאָפּ, דער ים זיך סומנע שטרעקענדיג ביי זייערע פיס, און די האַוועגדיגע אָריענטאַלישע שטאָט, אַ שוואַרץ געהיימנים פון דעכער, מינאַרעטען און ציפּרען, און איבער אַלעם די אַקראָפּאָליע, שלאָפענדיג אויף די משופּעם פון איר שניי־באַקליידטען באַרג.

זיי האָבען ענגסטליך געוואַרט אַז זייער נביא זאָל אַרויסקומען פון דעם אייזיגען האַפען, וואו ער איז אריין זיך טובל זיין, און ווי ער איז איצט געשטאַנען פאַר זיי אין זיין נאַקעטער מלכות־דיגקייט, דאָס וואַסער טריפענדיג פון זיין שוואַרצער באָרד און זיינע האָר, אַ פּולקאַמע מענליכע געשטאַלט, באַפלעקט בלויז פון די מלקות, וואָס ער האָט זיך אַליין געשאָגען, זיינען זיי אין מורא און דרך ארץ געשטאַנען אָן אָטעם פון דערוואַרטונג. איינאָטעמענדי דעם מאָדנעם ריח פון געטיכקייט, וואָס זיין קערפּער האָט אויס־געאָטעמט, און דורכגעדרונגען מיט דער קעניגליכקייט פון זיין האַלטונג, די ליידענשאַפטליכע, דאָך גייסטיגע, שיינקייט פון זיין

טונקעל, חלום׳דיג פּנים, האָבען זיי דערוואַרט די גרויסע אַנט־פּלעקונג. עפּעס אַן אַלגעמיינער אינסטינקט האָט זיי געזאָגט, אַז ער וועט היינט ביינאַכט ריידען, ער, דער האַר פון סודות׳דיגער שווייגעניש.

דער זוהר — דער באַגייסטערטער ספר פון חכמת הנסתר — האָט שוין לאַנג צוריק פאָראויסגעזאָגט, אַז דאָס יאָר וועט זיין דאָס ערשטע פון דער תחיה, און צייט דער שופר האָט אָנגעזאָגט דעם טאָג זיינען די נשמות פון שבתאי צבי׳ס תלמידים געווען געשפּאַנט פאַר דער גרויסער רגע. זיכער האָט ער זיי צונויפגערופען כדי זיך ענדליך מתגלה צו זיין פאַר זיי, גליקליכע אַנטיילנעמערם אין דעם גרעסטען מאָמענט פון מענשליכער און געטליכער געשיכטע.

וואָס וועט ער זאָגען?

שטרענג, שווייגענדיג, אַרומגעצוימט מט אַן אומפאַרלעצליכער הייליגקייט, איז ער לאַנג געשטאַנען אומבאַוועגליך, באַגרייפענדיג, האָבען זיינע נאָכפאָלגער געפילט, די קבלה׳ישע תורה וועגען משיח׳ן, פאַרקערפּערענדיג אין זיך די גאָטהייט דורך דעם אדם הקדמון, ריין, אָן שום זינד, איינס מיט זיך און מיט דער עלעמענטאַרער נאַטור. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען זיינע לייכטענדיגע אויגען צום הימעל און האָט אַרויסגעזאָגט מיט אַ קלאָר, רוהיג קול איין איינציג וואָרט —

יהוה!

ער האָט פורש בשמו געווען. אַ רגע זיינען די געשטאַלטען אין די טורבאַנעס געשטאַנען פאַרשטיינערט פון פּחד, דאָס בלוט פאַרקילט פון אַ שרעק נישט צום אַרויסריידען, דערנאָך ווען זיי זיינען ווידער געקומען צום באַוואוסטזיין, אַז די שטערען פינקלען ווייטער, דער ים פּלעסקעט רוהיג, די ערד איז נאָך פעסט אונטער זייערע פיס, איז אַ גרויסער הייזעריגער שריי פון הייליגער שמחה אַרויסגעפלויגען צו די לייכטענדע שטערען.

„משיח! משיח! דער אויסלייזער!“

דאָס מלכות איז געקומען.

משיח׳ס צייטען האָבען זיך שוין אָנגעהויבען.

II.

עד מתי, גאָט, עד מתי?

דאָס וויסטע געשריי פון די יאָרהונדערטען וועט זיך שוין מער נישט הערען.

ווי לאַנג ישראל איז געווען צושפּרייט און די וועלט איז געווען פול מיט זינד, זיינען דער עולם העליון און דער עולם התחתון געווען צושיידט און די פיר אותיות פון גאָט'ס שם זיינען געווען צוטיילט, מען האָט זיי נישט געטאָרט מפורש זיין אינאיינעם. ווייל דער רבונו של עולם אליין איז פאַראומפאָלקאָמט געוואָרען ווען זיין מאָראַלישער צוועק איז געשטערט געוואָרען.

אָבער דער אויסלייזער האָט אַרויסגערעדט די פיר אותיות און גאָט און דער באַשאַף זיינען ווידער געוואָרען איינס. אַ סודות'דיגע פאַרוואַנדלונג, התאחדות הבורא! די שמחה'דיגע געשרייען זיינען אָפּגעשטאָרבען אין אַ נאָך מער געבענשטער שטילקייט.

פון אַ נאָהענטער מאָשע האָט זיך אַריינגעבראָכען אין דער מיטנאַכט לופט דאָס פייערליכע קול פונ'ם מועדין, אויסזינגענדיג דעם אדאַן —

„גאָט איז גרעסער פון אַלעם. איך זאָג עדות, אַז עס איז נישטאָ קיין גאָט חוץ גאָט. איך זאָג עדות, אַז מאַכמעד איז גאָט'ס נביא".

שבתאי האָט אויפגעציטערט. איז עס געווען די קאַלטע לופט אָדער עפּעס אַן אומדערקלערליך פאַרגעפיל?

III.

עס איז געווען די צייט פון משיח־חלומות. אין דעם יאָר־הונדערט וואָס איז פאַרגאַנגען האָבען זיך מאָדנע געשטאַלטען באַוויזען, פון נביאים און מאַרטירער און אידישע זעערס. פון דער טונקעלקייט און דעם וויטען מזרח איז געקומען דוד ראובני, וואָס איז געפאָרען קיין איטאַליע דורך נבוא, כדי צו באַקומען געווער אָפּצוריינינגען ארץ ישראל פון דעם מוסולמאַנער — אַ קאַרליק מיט אַ טונקעל פּנים, וואָס איז געוואָרען אַ סקעלעט דורך זיין פאַסטען, רייטענדיג אויף זיין ווייס פערד צום וואַטיקאַן צו פאָדערען אַן אינטערוויו, און גוטיג אויפגענומען פון פּויפּסט קלעמענט. אין

פּאָרטוגאַל — וואו דוד ראובני, פאַראַנגגעזאָגט דורך אַ זיידענער פאָן אויסגעשטיקט מיט די עשרת הדברות, איז אויפגענומען געוואָרען פונ׳ם קעניג מיט אַן ענטפער־אויפשריפט פון פאָנען און פראָצעסיעס — האָט אַ מאַראַניש מיידעל געהאַט זעאונגען פון משה׳ן און די מלאכים, האָט אונטערגענומען צו פירען אירע ליידענדיגע ברידער קיין ארץ־ישראל און איז פארברענט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע. דיאָגאָ פּירעס — שעהן און קלוג און יונג, און געבוירען אַ קריסט — האָט זיך אומגעקערט צום גלויבען פון זיינע אבות, און אונטער דעם נאָמען שלמה מולכו איז ער דורכגעגאַנגען זיין קורץ לעבען זוכענדיג נביאישע דערהויבונגען און די פיינען פון מאַרטירעריי. ער האָט געזוכט צו באַקערען דעם פּויפּסט צו אידישקייט, און האָט פאָראויסגעזאָגט אַ גרויסען מבול אין רוים, וואָס איז טאַקע געקומען, מיט חרוב׳דיגע ערדציטערנישען אין ליזבאָן; איז געערט געוואָרען פונ׳ם וואַטיקאַן, בלויז צו באַגעגענען אַ שמחה־דיגען טויט אין מאַנטוא, וואו מען האָט אים, אויפ׳ן קעניג׳ס באַפעל, ארויפגע־וואָרפען אויף דעם פלאַמענדיגען שייטערהויפען. און אין די אומ־רואיגע און שרעקליכע צייטען פאַר אידען האָבען זיך אינערליכע חלומות געמישט מיט אַט די אויסערליכע פינסטערע אָנזאָגענישען. דער זוהר — דאָס ספר פון באַלייכטונג, פונ׳ם דרייצענטען יאָר־הונדערט — איצט געדרוקט צום ערשטען מאָל, האָט פאַרשפּרייט זיינע בלענדענדיגע שטראַלען אַלץ ווייטער און ווייטער איבער יעדען געטאָ.

די סודות, וואָס זיינען אָפּגעהיט געוואָרען פאַר משיח׳ס צייטען, זיינען אין דעם ספר אַנטפּלעקט געוואָרען: אליהו, די פמליא של מעלה, מלאכים, רוחות, העכערע נשמות, און די צען כחות הנפש האָבען זיך פאַראייניגט צו באַגייסטערען זיינע פאַרפאַסערס, לערנען זיי די צוויי־געשלעכטליכע נאַטור פונ׳ם יסוד עולם, און פאַר זיי אויפדעקען די אמת׳ע באַדייטונג פון דער תורה, וואָס איז ביז איצט געווען באַהאַלטען אין די נקודות פונ׳ם חומש, אין דעם טראָפּ, און אפילו אין די מעגליכע פאַרוואַנדלונגען פון די אותיות פון זיינע ווערטער. לוריא, דער גרויסער דייטש־עניפּטישער מקובל, מיט וויטאַל׳ען, דעם איטאַליענישען אַלכעמיקער, זיינען צוזאַמען געפאָרען צום קבר פון שמעון בר יוחאי, וועמען מען האָט געהאַלטען פאַר

דעם מחבר. לוריא אַליין, וועלכער האָט פאָרגעצויגען די שטילקייט און איינזאַמקייט פונ'ם ניל־לאַנד צום טומעל פון בית המדרש, וועלכער האָט זיך אַנגעטאָן אין ווייסען אום שבת, און האָט גע־טראָגען אַ פירפּאַכיג בגד צו באַצייכענען די פיר אותיות פונ'ם שם, און וועלכער האָט געקענט דורך איבערשטעלען זיי אַראָפּרופען רוחות פונ'ם הימעל, איז אָנגענומען געוואָרען אַלס דער משיח בן יוסף, דער אָנזאָגער פונ'ם אמת'דיגען משיח בן דוד. די צייטען זיינען געווען רייף. „דאָס מלכות פונ'ם הימעל איז דאָ", האָבען די מקובלים געשריען אין איין קול. די אידען האָבען אַזוי פיל און אַזוי לאַנג געליטען. געצענטעלט, ווייל זיי זיינען נישט געשטאָרבען פון דער שווארצער מגפה; געטריבען און גע'הרג'עט פון די קרייצ־ציערס, אומרחמנות'דיג געיאָגט פון שפּאַניע און פּאָרטוגאַל, געבראָ־טען טויזענטערווייז אויפ'ן אוטאָדאַפע פון דער אינקוויזיציע, אומעטום באַשאַנדפלעקט און דערנידעריגט, וואָס איז וואונדער אַז זיי האָבען געפילט, אַז זייער בעכער איז פול, אַז די דערלייזונג איז נאָענט, אַז גאָט וועט אויסלייזען די אידען און וועט דערהויבען זיין פאָלק אין נצחון איבער דעם געצענדינער! „אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבא".

דאָס איז געווען זייער טעגליכער גלויבען.

אין דער צייט ווען די אידען אין טערקיי האָבען זיך געהאַלטען שטאָלץ, קאָנקורירענדיג מיט די ווענעציאַנער אין האַנדעל אויפ'ן וואַסער, און מיט די גראַנוויזירען אין דער שיינקייט פון זייערע הייזער, גערטנער און קיאָסקען; ווען יוסף איז געווען דוכס פון נאַקסאָס, און שלמה אשכנזי העכסטער געזאַנטער קיין ווענעדיג; ווען טבריא איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין נייע ירושלים און פאַרפלאַנצט געוואָרען מיט אוילבירטען־בוימער; ווען פאַרמעגליכע דאָקטוירים האָבען געשריבען פיינע לאַטיינישע לידער; אין יענער צייט איז די האָפנונג אויף משיח'ן געווען שוואַך און טונקעל. אָבער זי האָט גענוג ווילד אויפגעפלאַקערט ווען זייער כח און פרעסטיזש איז אָפּגעשטאָרבען צוזאַמען מיט דער אימפּעריע, און דער האַרעם און די יאַניטשאַרען האָבען געטיילט די מאַכט מיט די פרעטאָריער פון די ספאַהיס, און די אידען זיינען געווען די ערשטע אונטער־

דריקט צו ווערען, גרייט אונטער די הענט פון די פרייגעלאַזטע פּאַשאַס, און דער שווארצער טורבאַן האָט זיי אָפּגעצייכענט פון די מוסולמאַנער. א רבי פון דער אָטאָמאַנישער אימפּעריע איז עס געווען וואָס האָט מחבר געווען דעם „שלחן ערוך" צו פאַראייניגען ישראל'ן און צוצואיילען דאָס קומען פון משיח, און זיינע דינים זיינען אָנגענומען געוואָרען וועיט און ברייט.

און נישט נאָר ישראל האָט גע'חלום'ט וועגען דעם נאָענטען משיח, דער קלאַנג וועגען אים איז אַרומגעגאַנגען צווישען די פעלקער. מענשען האָבען ווידער געקוקט צום סודות'דיגען מזרח, דאָס וויגעל פונ'ם געטליכען. אין דעם וועיטען אינזעל פון ענגלאנד האָבען ביכטערע פוריטאַנער געוואַרט אויף דעם מילעניום און דער פינפטער מלוכה פונ'ם אַפּאָקאַליפּס — וועיל די פיר „חיות" פון דער בבל'ער, פערסישער, גריכישער און רוימישער מלוכות זיינען שוין פאַרשוואונדען — און ווען מנשה בן ישראל פון אַמסטערדאַם האָט געשיקט א בקשה צו קראָמוועל'ען צוריק אַריינצולאָזען די אידען, איז זיין טענה געווען, אַז זיי וועלען דורכדעם צושפּרייט ווערען צווישען אַלע פעלקער און אויף אַזא אופן וועלען מקוים ווערען די נבואות פון תנ"ך וועגען ערב גאולה. באמת, די צייט איז רייף געווען אַז א משיח זאָל קומען.

IV.

ער איז געווען אויסטערליש און אַליינליך פון קינדוויז אָן, דער בן קדוש פונ'ם סמירנער קאָמי־אַגענט. ער האָט נישט געהאַט קיין שפּיל־חברים, קיין שום קינדישע געוואוינהייטען. ער פלעגט אַרומוואַנדערען אין שטאָט איבער די משופּע'דיגע פאַרהאַוועטע געסלאַך, וואָס האָבען אויסגעזען ווי אויסגעהאַקט פון א גרויסען פעלז, אָדער דורך די לאַנגע באַזאַרען מיט די הילצערנע דעכער, און דער פאַנטאַסטיש־קאָלירטער ספּעקטאַקל איז אים, ווייזט אויס, אַזוי ווייניג אָנגעגאַנגען ווי דאָס מיסט אונטער די פיס, אָדער די שרענגעם ריזיגע קעמלען, וואָס ווען ער האָט דערהערט דעם קלאַנג פון זייערע גלאָקען דערנענטערען זיך, האָט ער זיך מעכאַניש אויסגעפּלאַכט ביי דער וואַנט. און דאָך האָט ער געמוזט זעהן, וועיל אויב ער האָט אָנגעטראָפען עפּעס וואָס האָט געליטען — א קינד,

אַ מאַגערען הונט, אַ קאַליקע, אַ קרעציגען — האָבען זיך זיינע אויגען אָנגעפילט מיט טרערען. צייטענווייז פלעגט ער שטיין ביים ראַנד פון גרינעם פאַרגוס און לאַנג און בענקשאַפטליך שטאַר אַרויסקוקען צום ים, און טיילמאָל פלעגט ער ליגען שעה'ענווייז אויף דעם משופע'דיגען פלאַכלאַנד, וואָס האָט זיך איינזאַם געשפּרייט הינטער דעם געדיכטען פאַרט.

אין דער קליינער ענגער חדר־שטוב, וואו הונדערטער קינדער האָבען צוזאַמען געטומעלט לשון קודש, איז ער אויך געווען אַליין. און ווען, שוין אַ שאַרפער בחור, ער איז געזעסען אויבען אָן אין בית המדרש ביים גאון יוסף איסקאַפאַר, האָט ער זיך אַלץ נאָך גייסטיג הויך געהאַלטען. פלינקער פון זיינע חברים האָט ער אויפגעכאַפּט די פּלפּול'דיגע האָר־שפּאַלטערייען, אין וועלכע די רבנים פלעגען זיך צו אָפט אַריינלאָזען, נאָר זיין פאַראַכטונג איז געווען אַזוי פלינק ווי זיין באַגרייפען. שוין פרי האָט אַ טאָן פון מרידה דורכגעשטאָכען זיינע ענטפערס אין דער ישיבה, און גאָר איינגיכען האָט ער אַוועקגעוואָרפען די טרוקענע פּלפּולים און האָט זיך אינגאַנצען אַריינגעלאָזט — אין אינגערע יאָרען ווי מען האָט ביז דאַמאָלס געהערט — אין די גייסטיגע מיסטיציזמען, די פאָעטישע מיטגעריסענקייטען און זעלבסט־מאַרטירערייען פון די קבלה־ספרים. די וואַנדלונגען פון דער נשמה, מיסטישע באַהעפטונגען, דאָס אַרויסרופען רוחות, דאָס באַשאַפען פון דער וועלט, אָדער ווי די שכינה האָט זיך קאָנצענטרירט אין זיך אַליין, כדי צו אַנטפּלעקען דעם סופי'גען אַ סך פון דעם אין סופי'גען איינעם. דאָס זיינען געווען די באַליבטע למודים פון דעם פאַרטראַכטען פופצען־יאָריגען בחור.

„לערנען וועט זיין מיין לעבען", האָט ער געזאָגט צום פאָטער.

„דיין לעבען! אָבער פון וואָס וועסטו לעבען?" האָט מרדכי צבי געענטפערט. „דיינע עלטערע ברידער אַרבייטען ביידע".

„איז טאַקע נאָך מער נויטיג, אַז איינער פון דיין משפּחה זאָל זיך ווידמען צו גאָט און אַראָפּברענגען אַ ברכה אויף דער אַרבייט פון די אַנדערע".

מרדכי צבי האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. אין זיינע אַמאָליגע צייטען, אין מאָרעאַ, האָט ער געקענט די ביטערניש פון אָרימקייט. איצט האָט אים אָנגעהויבען צו גיין גוט, אַזוי ווי אַ סך אידען, אַ

דאנק דעם וואָס דער סולטאַן איבראַהים האָט געפירט מלחמה געגען די ווענעציאַנער, און, שטעלענדיג אין געפאַר דעם האַנדעל אויפ'ן מזרח, האָט ער געטריבען די האָלענדישע און ענגלישע סוחרים אריבערצופירען זייערע געשעפטען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל קיין סמירנע. די ענגלישע פירמע, פאַר וועלכער מרדכי איז געווען דער אגענט, איז רייך געוואָרען, און ער נאָך איר, האָט ער זיך דערפאַר געקענט דערלויבען צו האָבען אַ זון אַ למדן. ער האָט זיך מער נישט אנטקעגענגעשטעלט און האָט אפילו דערלויבט אַז אין זיין הויז זאָל ווערען דאָס בית המדרש, וואו שבתי צבי מיט זיין געקליבענע חברים האָבען געלערענט דעם זוהר און קבלה פון פאַרטאָג ביז נאַכט. אָפטמאָל פלעגען זיי פאַרלאָזען דעם דיוואַן פאַר דעם הילצערנעם גאָרטען-באַלקאָן, וואָס האָט אראָפּגעקוקט אויף די אָראַנזשען און פלוימען-בוימער. און וואָס רייכער מרדכי איז געוואָרען, אַלץ גרעסער איז געוואָרען זיין דרך ארץ פאַר זיין זון, צו וועמענס פאַרדינסטען, און נישט צו זיין אייגענעם פליים און ערליכקייט, ער האָט צוגע־שריבען זיין הצלחה.

„אויב קינדער ירש'ענען די זינד פון די פאָטערס", פלעגט ער זאָגען, „דאַן מוזען אודאי די גוטע מעשים פון די קינדער אָפּגעצאָלט ווערען צו די פאָטערס".

זיין גרויס דרך ארץ פאַר זיין וואונדערליכען זון האָט זיך פאַרשפּרייט אין דרויסען, און מען האָט אָנגעהויבען שבתאי'ן ערנסט פאַרגעטערען און ווילד אָנצוהערען.

עפּעס פון אָט דער ווילדער אָנצוהערעניש האָט זיך דעם פאָטער אויסגעוויזען, האָט איינמאָל אַ פּלאַם געטאָן אין זיין זון'ס אייגענע אויגען, ווען, צוריקקומענדיג פון אַ גרויסער רייזע צו זיינע ענגלישע בעלי בתים, האָט מרדכי צבי געהערט וועגען די פינפטע מלוכה מענשען, וואָס האָבען פאָראויסגעזאָגט אַז משיח און די גאולה פון די אידען דאַרפען קומען אינ'ם יאָר 1666.

„טאַטע!" האָט זיך דער בחור אָנגערופען, „דאַרף נישט משיח געבוירען ווערען תשעה באב?"

„אודאי", האָט מרדכי געענטפערט מיט אַ קלאַפּעדיג האַרץ.

„ער וועט געבוירען ווערען אין דעם אייגענעם אומגליקליכען טאָג, ווען אונזערע ביידע בית המקדש'ען זיינען חרוב געוואָרען, פאַר אַ

סימן פון טרייסט, ווי עס שטייט געשריבען: „און איך וועל מאַכען אומצוקערען די געפאַנגענע פון יהודה און די געפאַנגענע פון ישראל, און וועל זיי אויפריכטען אַזוי ווי אַמאָל“.

דער בחור האָט, ווי זיין געוואוינהייט איז געווען, ווידער געשוויגען. נאָר איין געדאַנק האָט באַהערשט דעם טאַטען מיט דעם זון. שבתאי איז געבוירען געוואָרען תשעה באב — דעם גרויסען שוואַרצען תענית.

דאָס וואונדער איז געוואַקסען ווען דאָס אינגעל איז אָפּגע׳גט געוואָרען פון זיין ווייב, די שיינע חנה. נאָכדעם ווי ער האָט געפאָלגט און חתונה געהאַט — לויט דעם מנהג פון יענער צייט — מיט דעם מיידעל וואָס דער פאָטער האָט אים אויסגעקליבען, האָט דער יונגער אַסקעט זיך לײדענשאַפטליך אָפּגעזאָגט פון דער לײדענשאַפט, וואָס די מזרח־זון האָט פריצייטיג רייף געמאַכט, און דער דערשטוינטער בית דין האָט באַפרייט די בתולה פון איר מבלומרשט׳ען מאַן. תפילות און ענוים זיינען געווען די תענוגים פון זיין יוגענט. די צוויבערליכע אידישע טאָכטער פון סמירנע, בילדליך אין די ברייטע הויזען און וועסטען אָפען ביים האַלז, האָט נישט געהאַט קיין רייץ פאַר אים, כאָטש קיין מושלינענער שלייער האָט נישט באַהאַלטען זייערע רייצענדיגע פנים׳ער, אַזוי ווי די טערקישע פרויען, כאָטש קיין גזירה האָט נישט איינגעשטילט זייערע זיסע קולות צו זמירות ביים טיש, ווי צווישען די פרומע קהילות פונ׳ם מערב. אומזיסט האָבען זיך די מיידלאַך אריינגעשטעקט רויזען הינטער די אויערען אָדער געטראָגען האַניגזוויגעלאַך אין די האָר צו געבען אָנצוהערען, אַז זיי זיינען גרייט צו גיין אונטער דער חופה. אָבער מרדכי, זייענדיג להוט אַז ער זאָל אָפּהיטען דאָס געבאָט, לויט וועלכען צו בלייבען אַ בחור הייסט לעבען אין זינד, האָט אים געפונען אַ צווייטע ווייב, נאָך אַ שענערע. אָבער דער בחור איז געבליבען שווייגענדיג פאַר׳עקשנט, און איז אינגיכען ווידער באַפרייט געוואָרען צו לעבען אין זיין איינזאַמקייט.

„איצט וועט די תורה זיין מיין איינציגע כלה“, האָט ער געזאָגט.

בלינד צו דער שיינקייט פון פרויענשאַפט, איז דער יונגער, שיינער און איצט רייכער שבתאי, געגאַנגען זיין איינזאַמען, שפּאַר־זאַמען וועג, און אַ פאַרחידושטע חברה איז אים נאָכגעגאַנגען, קוים

שטערענדיג זיין איינזאמקייט מיט זייער דרך ארץ'דיגער חבר'שאפט. ווען ער איז אריין אין ים, אין דער פרי און ביינאכט, זומער און ווינטער, זיינען אלע געשטאנען פונדערווייטען. בייטאג פלעגט ער תפילה טאן ביים קוואל וואס די קריסטען האבען גערופען „סאנקטא ווענעראנדא“, נעבען דעם אידישען בית עולם, און ער פלעגט זיך אויסשטרעקען ביינאכט איבער די קברים פון די צדיקים אין א שטילער גסיסה פון בקשה, ווען די שאקאלען האבען געבילט אין דער איינזאמער פינסטערניש, און דער ווינט האט געוואיעט אין די קעלען פון די בערג.

נאר טיילמאל פלעגט ער ריידען צו זיינע נאכפאלגערס וועגען די געטליכע סודות און וועגען די ענוים קשים וואס נאר דורך זיי קען מען זיי דערגרייכען און ברענגען מענשען צו דער תחיה און דאס מלכות געווינען. און טיילמאל פלעגט ער זיי זינגען שפאנישע לידער מיט זיין זיס, רירענדיג קול — מאדנע שירים פון קבלה, וואס ער אליין אדער לוריע האט פארפאסט, און צוגעפאסט צו טרויעריגע, נאכגייענדיגע נגונים, וואס האבען געבענקט מיט מיסטישער לייד־ענשאפט. און אין די לידער איז די פרויענשאפט, וואס ער האט אפגעשטויסען, צוריקגעקומען אין ליבשאפטליכע טענער, וואס האבען דערמאנט שיר השירים אשר לשלמה, און זיינע תלמידים האבען געזען אין זיי פארשלייערט פונקט אזא טיפען משל:

„די טאכטער פונ'ם מלך
לייבט אין וואסער פריילאך,
מעליסעלדא.

טייב'ם ברוסט וואס דריקט איר ברוסט צו,
ליגט אין פלאטערדיגער רו,
מעליסעלדא.

פון איר באד גייט זי ארויס,
ריין און שנייוויים זעט זי אויס,
מעליסעלדא.

בלויז די ליפּען אירע קרעל,
און די פינגער־שפּיצען העל,
מעליסעלדאַ.

אינ'ם שטאָלץ פון איר ערד
שיינט איר פּנים ווי אַ שווערד,
מעליסעלדאַ.

אירע ליפּען — בויגענס שטאָל,
דאָך איר מויל אַ רויז פון טאָל,
מעליסעלדאַ."

און אין די אויגען פון די פּאַר'כשופ'טע צוהערערס זיינען געשטאַנען טרערען פון פאַרגעטערונג פאַר מעליסעלדאַ'ן, אלס דעם משיח'ס מיסטישע כלה.

V.

און אין דער צייט וואָס דער שווייגענדיגער שבתאי צבי האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט וועגען משיח אָדער זיין שליחות, קיין וואָרט חוץ דעם איינציגען וואָרט ביים ברעג ים, האָבען זיינע תלמידים, צוערשט בסוד, דערנאָך דרייסט, פאַרשפּרייט איבער גאַנץ סמירנע די בשורה וועגען משיח'ס אָנקום.

נישט אַלע זיינען זיי געווען יונג, די ערשטע תלמידים פון שבתאי'ן. קיינער האָט נישט אייפריגער פאַרשפּרייט זיין רום, ווי דער ערנסטער, עלטליכער געלערנטער משה פינעראַ. אָבער די צווייפלערס זיינען געווען ווייט מער פון די גלויביגע. מען האָט שבתאי'ן פאַרשפּאָט אַלס משוגענעם. די אידען זיינען געווען צורי־סען צווישען זיך דורך אומאייניגקייטען און קריגערייען. אָבער שבתאי האָט אין זיי קיין אַנטייל נישט גענומען. ער האָט מיט די מערסטע פון זיינע ברידער קיין מגע ומשא נישט געהאַט, חוץ אין רעליגיעזע צערעמאָניעס, און צוליב דעם פלעגט ער גיין צו די אָרימסטע הייזער, אין די ווידריגסטע הויפען. און אין אַ הויז פון איין שטוב, וואו אַן אויפגעהויבענער טייל, באַדעקט מיט אַ

שטיקעל טעפּיך, איז געוועז די שלאָף און וואוין־שטוב, און דער נישט־אויפגעהויבענער טייל די קיך, האָט ער נאָכאמאָל ארויסגעוויזען זיין פארבאָרגענעם כח. עס איז געוועז א ברית מילה פון א בכור, נאָר ווען דער מוהל איז געגאַנגען מל זיין, האָט ער אים געבעטען איינצוהאַלטען זיין האנט א ווייל. א האַלבע שעה איז פארביי.

„אויף וואָס וואַרטען מיר?" האָבען די געסט ענדליך דערוועגט זיך אים צו פרעגען.

„אליהו הנביא האָט זיך נאָך נישט אוועקגעזעצט", האָט ער געזאָגט.

דערנאָך האָט ער געגעבען א צייכען אז מען קען ווייטער אָנגיין. זיי האָבען מיט אימה און פּחד געקוקט אויף דער ליידיגער שטול, וואו בלויז שבתאי'ס באַגייסטערטער בליק האָט געקענט זען די הימעלדיגע געשטאַלט פון דעם אוראַלטען נביא.

אָבער די אַלטע תלמידי חכמים זיינען געוועז פול צאָרן אויף דעם נייעם נביא, באַזונדערס ווען זיינע תלמידים האָבען אומעטום פארשפּרייט זיין אנטפּלעקען זיך ביים ברעג ים. מען האָט אים גערופען צו שטעלען זיך פאַר די רבנים.

„דו האָסט געהאַט די העזה שם המפורש צו זיין!" האָט גע־שריען יוסף איסקאפּא, זיין אַלטער רבי. „וואָס! דיינע טריפה'נע ליפּען וועלען פאַראומרייניגען די הייליגע אותיות וואָס אפילו אין די צייטען פון ישראל'ס גדולה האָט זיי בלויז דער כהן גדול געמעגט ארויסאָטעמען אינ'ם קדשי קדשים אין יום כפור!"

„דאָס איז א געטליכער סוד וואָס בלויז איך אליין ווייס", האָט שבתאי געענטפערט.

אָבער די רבנים האָבען געשאָקעלט די קעפּ און געלייגט אים מיט זיינע תלמידים אין חרם אריין. א מאָדנע אויסשטראַלונג איז געקומען איבער שבתאי'ס פּנים. ער איז אוועק צום קוואַל און האָט תפילה געטאָן.

„איך דאַנק דיר, פאָטער", האָט ער געזאָגט, וואָס דו האָסט מיך אנטפּלעקט צו זיך אליין. איצט ווייס איך אז מיינע אייגענע שטראָפען זיינען נישט געוועז אומזיסט.

אָבער דער חרם פון די שבתאי צבי'ניקעס האָט נישט איינגע־

שטילט דעם טומעל אין דעם אידישען געגענט אין סמירנע, וואָס איז געשפּייזט געוועזן מיט מילעניום־חלומות פונ'ם מערב. אין ענגלאנד איז טאַקע אויפגעשטאַנען אַ סעקטע תנ"ך־קריסטען, וואָס האָבען געארבייט אַז משה'ס תורה זאָל אָנגענומען ווערען אַלס דאָס געזעץ פונ'ם שטאַט.

פון איין קריסטליך לאַנד צום אַנדערען, אויף די פיבערדיגע ליפּען פון הייסע גלויבערס, איז איבערגעגאַנגען דער קלאַנג וועגען דעם באַלדיגען קומען פונ'ם משיח פון די אידען. טייל האָבען געזאָגט, אַז ער וועט זיך שטעלען פאַר דעם גראַנד סעניאָר אין יוני, 1666, און וועט פון אים צונעמען זיין קרוין מיט'ן כח פון מוזיק אַליין, און וועט אים פירען אין קייטען ווי אַ געפאַנגענעם. דערנאָך וועט ער פאַרשווינדען אויף ניין חדשים, די אידען וועלען דערווייל ליידען מאַרטירעריי, אָבער ער וועט צוריקקומען, רייטענדיג אויף אַ הימלישען לייב, מיט זיין צוים געמאַכט פון זיבען־קעפּיגע שלאַנגען, און ער וועט צוריקפירען די צען פאַרלאָרענע שבטים פון יענער זייט סמבטיון, און וועט אָנערקענט ווערען אַלס משיח, דער מלך פון דער וועלט, און דאָס בית המקדש וועט אראָפּנידערען פון הימעל שוין אויפגעבויט, אַז די אידען זאָלען דאָרט אייביג קענען מקריב זיין קרבנות. אָבער די דאָזיגע האָפנונגען האָבען קיין אָרט נישט געפונען אין די הערצער פון די אידישע פירער אין סמירנע, וואו דורכגעטריבענע ספרדים זיינען געווען פאַרנומען מיט מי און האַנדעל, ארבייטענדיג מיט די הענט, אָדער איבערשיקענדיג פּראַכט פון פייגען. די שנאָררערס ווידער, די בעטלער, וואָס האָבען געלעבט אויפ'ן חשבון פון אַנדערע, זיינען געווען נאָך דורכגעטריי־בענער פון די ארבייטער. דערפון האָבען זיך גענומען שטענדיגע רייסערייען און קריגערייען, ביז די רעגירונג האָט ענדליך פאַר־טריבען פון סמירנע שבתאי'ן, וועלכער איז אַזוי אויך שוין געווען אויסער'ן געזעץ. ווען ער האָט געהערט דעם באַפעל, האָט ער געזאָגט, „איז נישט ישראל אין גלות?" ער האָט זיך געזעגענט מיט זיינע ברידער און מיט זיין פאָטער, וועלכער איז איצט שוין געוואָרען איינגעשרומפּען און איז געווען פול מיט דער גיכט און מיט אַנדערע קראַנקהייטען.

„דו האָסט מיר געבראַכט פאַרמעגען", האָט דער אַלטער

מרדכי געזאָגט קלאָגענדיג, „אָבער איצט וואָלט איך בעסער געוואָלט פאַרלירען מיין פאַרמעגען איידער דיך. זע, איך שטיי שוין ביים ראַנד פון קבר, און מיין הייליגער זון וועט מיר נישט צומאַכען מיינע אויגען און וועט נישט וויסען ווען קדיש צו זאָגען ווען מיין נשמה וועט ווערען אָפּגעשיידט".

„ווייַן נישט, טאַטע", האָט שבתאי געזאָגט. „די נשמות ווערען אָפּגעשיידט — אָבער זיי ווע‌לען צוריקקומען".

VI.

ער האָט געוואַנדערט איבער די מזרח לענדער, אומעטום געוואונען נאָכפאָלגער, אומעטום באַזידעלט געוואָרען. קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אים געזען, און אַטען, טעסאַלאָניקאַ און קאַירא.

בלויז פאַר דעם אידען איז דאָס ארומפאָרען לייכט געווען אין יענע צייטען. אומעטום האָבען זיך געפונען שריים פון זיין פאָלק. די בלוט-פאַרוואַנדשאַפט האָט אים פאַרזיכערט אַ ברוך הבא. אויף לשון קודש האָבען זיך אַלע געקענט צונויפריידען. איבערהויפּט אַ גאַסט אַ למדן האָט מען אויפגענומען אין אַ בלומיגען לשון קודש אַלס אַ קרוין וואָס איז צוגעשיקט געוואָרען צו באַצירען דעם קאָפּ פון'ם בעל הבית. צוערשט רייך אונטערהאַלטען, האָט מען אים דערנאָך באַלאָדען מיט מתנות ביים אַוועקפאָרען, מען האָט פאַר אים אויסגעפונען דעם קאַראַוואַן מיט וועלכען ער האָט באַדאַרפט פאָרען, אים פרייגעהאַלטען מיט הוצאות, און אפילו מיט אויסלייזגעלט, אויב ער איז חלילה אַריינגעפאַלען אין געפאַנגענשאַפט צו גזלנים.

אין דער טערקישער הויפּטשטאָט האָט דער אַרויסגעטריבענער געהאַט אַ געמישטען קבלת פּנים. אין דעם גרויסען אידישען קוואַרטאַל האַסקעי, מיט זיין פאַרהאַוועטער באַפעלקערונג פון קליינהענדלער, האָט ער געפונען אַ סך אָנהענגערס און אַ סך געגנער. קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געווען אַ נעסט פון פריילאַנצער און אַוואַנטורִיסטען. אברהם יכיני, דער באַרימטער בעל דרשן, פון די ערשטע גלויבער, האָט געזען ברוח הקודש, אַז מען דאַרף עפענען אַ קבר אויפ'ן אַלטען בית חיים. ער האָט געפאָדערט פון די סקעפּטישע רבנים, אַז זיי זאָלען אויפגראָבען די ערד. זיי האָבען אויסגעפונען,

אַז די לאַפּעטע איז געגאַנגען שרעקליך שווער, נאָר, מיט אויסדויער, האָבען זיי זיך באַלד אָנגעשלאָגען אָן אַן ערדענעם טאָפּ און אין אים אַ פּאַרמעט, וואָס האָט זיך אַזוי געלייענט: „איך, אברהם, בין געוועזען איינגעשלאָסען פערציג יאָר אין אַ הייל. מיך האָט גע־חידושט צי די צייט פון נסים איז נאָך נישט אָנגעקומען. האָט מיר דעמאָלט אַ קול געענטפערט: „אַ בן אדם וועט געבוירען ווערען אינ'ם יאָר 5386 פונ'ם וועלט באַשאַף און ער וועט הייסען שבתאי. ער וועט דערשטיקען דעם גרויסען עקדיש. ער איז דער אמת'ער משיח, און ער וועט מלחמה האַלטען אָן כלי זין".

אין דער אמת'ען האָט שבתאי אָן כלי זין מלחמה געהאַלטען, כמעט אָן ווערטער. אפילו דער אַלטער פּאַרמעט האָט נישט אי־בערצייגט די שפּעטערס, אָבער שבתאי האָט זיך אַזוי וויניג אומ־געקוקט אויף דעם ווי זיי. ער האָט זיך קיינעם נישט דערקלערט. זיין הויכע, מלכות'דיגע געשטאַלט, מיט דערברייטער שוואַרצער באָרד, האָט מען געקענט זען אין דער טונקעלהייט, אין ליידענ־שאַפטליכער תפילה אויף די קברים פון די צדיקים. מען האָט אים געזען פאַרטאָג שטיין אומבאַוועגליך אויף זיין בייכיגען היל־צערנעם באַלקאָן, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צום גאָלדענעם האָרן. ווען ער האָט נישט געפּאַסט, איז קיין שום שפּייז אַחוץ די איינ־פאַכסטע נישט אַריבער זיינע ליפּען. ער האָט זיך יעדען טאָג געשלאָגען מלקות. קליינע קינדער האָבען זיך צוגעבונדען צו אים און ער האָט זיי באַשאָנקען מיט נאַשערייען און געוואונען שמייכלען פון ליבשאַפט. ווען ער איז געגאַנגען איבער די פאַרמיסטיגטע, טיף צורעדערטע גאַסען, פאַמעלאַך און פאַרטראַכט, געשטויסען פון טרעגערס, אייזלען, דערווישען, שעיקען, שרייבערס, אויבסט־הענד־לערס, פאַרשלייערטע פרויען און בעטלערס, האָט אים עפּעס מער ווי בלויז די פינסטערקייט פון זיינע קליידער אויסגעטיילט פון דער מישעניגע פון רעגענבויגען־פאַרביגע דורכגייער. טערקישע שיינקייטען האָבען געכאַפּט אַ בליק דורך זייערע יאַשמאַקען, פוס־פאַרלייגטע בעל מלאכות ,רויכענדיג זייערע נאַרגילעס, האָבען אויפ־געהויבען די קעפּ ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען דורך די געוועלבטע דורכגענג פונ'ם גרויסען באַזאַר. איינמאָל האָט ער אַריינגעוואַנ־דערט אינ'ם שקלאַפען־מאַרק, וואו שיינע טשערקאַסינס און גרוזי־

נערינס זיינען אויסגעטאָן געוואָרען צו באַצירען די קיאָסקען פונ'ם באָספאָר, און די אויגען זיינען אים פארלאָפען איבער דעם פאַר־דאָרבענעם כאַאָס פון לעבען אין דער הויפטשטאָט, מיט אירע פּרעכטיגע פּאַשאַס און עקעלדיגע קאַליקעס, אירע אומצעליגע מאָשעען און בראָדעלען, אירע גרויזאַמע ריכטער און נאַרישע טאַנ־צענדיגע דערווישען. און ווען אַ בייזער מאַכמעדאַנער האָט אָנגע־שלאָגען זיין אייזעל און האָט עס גערופען „איד!“, האָט זיין האַרץ געברענט פון רעכטפאַרטיגען צאָרן. באמת, בלויז ישראל האָט אויסגעקליבען רעכטפאַרטיגקייט — אַ קליין פאָלק, דאָס איבער־בלייבאַכץ וואָס וויל אויסלייזען די וועלט, און ברענגען דאָס מלכות פון גאָט. אָבער וויי! ישראל אַליין איז נאָך פול מיט זינד, האַרטנעקיג און נישט־גלויביג.

„וויי! וויי!“ האָט ער הויך געשריען צו זיינע ברידער, ווען ער איז אַריינגעקומען אין אידישען קוואַרטאַל. „אייערע זינד וועלען זיך אומקערען צו אייך. ווייל וויסען זאָלט איר, אַז ווען גאָט האָט באַשאַפען די וועלט, איז עס נישט געווען אויס נויטיגקייט, נאָר אויס ריינער ליבשאַפט, און אַז די מענשען זאָלען אים קענען פאַר זייער באַשאַפער און האַר. אָבער איר קערט אים נישט אום ליב־שאַפט פאַר ליבשאַפט. וויי! וויי! אַ פייער וועט קומען אויף קאָנסטאַנטינאָפּאָל און אַ גרויסע שריפה וועט פארצוקען אייערע דירות און אייער האָב און גוטס“.

דעמאָלט איז זיין ברוסט פול געוואָרען מיט זיפצען, אין אַ מאָדנעם עקסטאַז איז זיין גייסט אַזוי ווי אַרויסגעפלויגען פון זיין גוף, און ליבשאַפטליך אַרומגעשוועבט איבער דעם גאַנצען פאַרביגען ערב רב. יענע גאַנצע נאַכט האָבען אים זיינע נאָכפאָלגערס געהערט תפילה טאָן הויך מיט ליידענשאַפטליכען געוויין, זינגענדיג תהילים מיט זיין זים עצבות'דיג קול בשעת ער האָט אומגלייך געשפּאַנט אויף און אָפּ איבער דער שטוב.

VII.

אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אים אַ שליח געבראַכט אַ גע־טריישאַפטס־בריף פון דמשק פון זיין וויכטיגסטען תלמיד, נתן העזתי. נתן איז געווען אַ יונגער ענטוזיאַסט, דער זון פון אַ ירושלים'ער

משולח, און האָט נישט לאַנג צוריק חתונה געהאַט מיט דער שיינער, נאַר איין־אויגיגער טאָכטער פון אַ רייכען פּאָרטוגעזער, וואָס האָט איבערגעוואָנדערט פון דמשק קיין עזה. פאַרמעגליך און אייפעריג האָט ער זיך פון איצט אָן אָפּגעגעבען צו פּרעדיגען משיח'ן, צו לעבען און שטאַרבען אַלס זיין שליח און נביא — נישט קיין אַנדערער בסך הכל ווי דער אליהו וואָס דאַרף זיין דער אַנזאָגער פונ'ם משיח. און ער האָט זיך אויך נישט אָפּגעהאַלטען פון צו שאַפען מופתים צו באַווייזען זיין שליחות. ווען ער האָט בלויז איבערגעלייענט אַ מענשענ'ס נאָמען, האָט ער איבערדערציילט זיין לעבען, זיינע עבירות און זינד, און אויף אים אַרויפגעלייגט די אמת'ע תשובה און שטראָף. רשעים האָבען זיך געהיט פאַר זיין בליק. נאָך גיכער ווי אין שבתאי'ן האָבען מענשען געגלויבט אין אים, ווייל ער האָט זיך בלויז געשטעלט אויפ'ן צווייטען פּלאַץ, און אַ שקרן, האָבען זיי געזאָגט, וואָלט זיך געשטעלט אויפ'ן ערשטען. אויסגעדריקט אין די בלומען און דריידלעך פון תלמודישען לשון קודש, האָט זיך נתן'ס בריף געלייענט אַזוי:

כ"ב חשון משנת זה.

„צום מלך, אונזער מלך, שר פון אונזערע שרים, וואָס זאַמעלט צונויף די צושפּרייטע פון ישראל, וואָס באַפרייט אונזער געפאַנגענשאַפט, דער מענש, וואָס איז דערהויבען צו דער הויכקייט פון אַלע עליונים, דער משיח פונ'ם אל יעקב, דער אמת'ער משיח, דער לייב פונ'ם הימעל, שבתאי צבי, וואָס זיין כבוד זאָל דערהויכט ווערען און זיין קיניגרייך אויפגעשטעלט אינגיכען און אויף אייביג, אמן. נאָכדעם ווי איך האָב געקושט דיינע הענט און אָפּגעווישט דעם שטויב פון דיינע פיס, ווי עס איז מיין חוב צום מלך המלכים, וואָס זיין מלכות זאָל דערהויכט ווערען און זיין קיניגרייך געגרויסט. קום איך דאָ צו וויסען צו טאָן צו דיין העכסטער גרויסקייט פון יענעם אָרט, וואָס איז באַצירט מיט דער שיינקייט פון דיין קדושה, אַז דאָס וואָרט פונ'ם מלך און פון זיין תורה האָט אויפגעלויכטען אונזערע פּנים'ער. דער טאָג איז געוועזן אַ יום טוב טאָג אין ישראל און אַ טאָג פון ליכטיגקייט צו אונזערע פירער, ווייל מיר האָבען זיך גלייך גענומען אויסצופירען דיינע געבאָטען, ווי עס איז אונזער

חוב. און כאָטש מיר האָבען געהערט פון אַ סך אויסטערלישע זאַכען, זיינען מיר דאָך מוטיג, און אונזער הארץ איז ווי דאָס הארץ פון אַ לייב. און מיר דאַרפען נישט נאָכפרעגען אָדער נאָכטראַכטען וועגען דיינע מעשים, ווייל דיינע מעשים זיינען וואונדערליך און נישט צו דערגרונטען. און מיר זיינען פעסט אין אונזער געטריי־שאַפט אָן שום אויסנאַם, און אַפילו אונזערע נשמות גיבען מיר אָפּ פאַר דיין הייליגען נאָמען. איצט האָבען מיר דערגרייכט דמשק, און מיר האָבען בדעה אינגיכען ווייטער צו וואַנדערען ביז סקאַנדעראָנע, לויט דו האָסט אונז באַפוילען: אַז מיר זאָלען אויף דעם אופן זוכה זיין צו זען דאָס פּנים פון דער ליכטיגער שכינה, אַזוי ווי דאָס ליכטיגע פּנים פון׳ם מלך פון לעבען. און מיר, קנעכט פון דיינע קנעכט, וועלען אָפּוואַשען דעם שטויב פון דיינע פיס, און בעטען, אַז דאָס מלכות פון דיין דערהויבענקייט און ליכטיגקייט זאָל באַ־וויליגען אַראָפּצוקוקען אויף אונז פון דיין וואוינונג, און העלפען אונז מיט דעם כח פון דיין רעכטער האַנט, און אונז פאַרקירצען דעם זועג וואָס ליגט פאַר אונז. און מיר האַלטען אונזערע אויגען גע־ווענדט צו יה יה, וואָס ער וועט צואיילען אונזער ישועה און אונזער גאולה, אַז די רשעים זאָלען אונז קיין שלעכטס נישט טאָן. און וואָס אונזערע הערצער גייען אוי סאַון ווערען פאַרצערט נאָך אים: וואָס ער וועט אונז געבען אייזערנע קלויען, אַז מיר זאָלען די זכיה האָבען צו שטיין אונטער׳ן שאָטען פון דיין אייזעל. דאָס זיינען די רייד פון דיין קנעכט פון קנעכט, וואָס שטרעקט זיך אויס געטראָטען צו ווערען פון די זוילען פון דיינע פיס.—נ ת ן ב נ י מ י ן ״.

VIII.

אָבער אין טעסאַלאָניקאַ איז עס געווען — וואָס איז איצט באַקאַנט אַלס סאַלאָניקאַ — וואו שבתאי האָט געוואונען די גרעס־טע צאָל נאָכפאָלגער. ווייל טעסאַלאָניקאַ איז געווען די הויפּט־פעסטונג פון דער קבלה, און כאָטש די דרייעקעדיגע באַפעסטיגטע שטאָט, וועלכע איז געשטאַנען משופּע אויפ׳ן בארג, אַראָפּ צום פּאַרגוס, איז געווען אין די הענט פון די טערקען, וועלכע האָבען אויפגעבויט פיר פעסטונגען און אויפגעשטעלט צוועלף קליינע קאַנאָנען געגען די ים־רויבער, האָבען אָבער די אידען דאָרט אויפ־

געשטיגען, און זייערע דרייסיג שולען האבען אריבערגעשטיגען די מאשעען פון זייערע באהערשער און די קירכען פון די גריכען, פונקט ווי די קרוינען, וואס זיי האבען באקומען פאר צושטעלען די קליידער פאר די יאניסארען, האבען ווייט איבערגעשטיגען זייערע יערליכע צינזען. קאסטיליאנער, פארטוגעזער, איטאליענער זיינען זיי נאך דא פארמערט געווארען דורך א צופלוס פון תלמידים פון אלע טיילען פונ'ם לאנד, ווייל דא זיינען געווען צוויי גרויסע ישיבות, וואו עס האבען געלערענט איבער צען טויזענט תלמידים. אט אין דער אטמאספערע פון פרומער ווארימקייט האט שבתאי געפונען טרייסט פאר דער גלייכגילטיגקייט פון קאנסטאנטינאפאל. נישט בלויז מענער זיינען איצט געווען זיינע חסידים, נאר ווייבער און מיידלאך, מיט זייער גאנצער אריענטאלישער היציגקייט, אויסטאענדיג זייערע שלייערען פונ'ם פנים און אראפנעמענדיג פון זיך די איזארס וואס האבען זיי איינגעהילט, ווען זיי זיינען געזעסען ביי זיינע פיס. בתולות, וואס האבען נאך נישט אויסגעלערענט זיך צו ליבען אדער זיך פארשטעלען, האבען אויפגעהויבען פארגעטערענדיגע אויגען. אבער שבתאי'ס בליקען זיינען נאך געווען געווענדט אריין און ארויף צום הימעל. און איינמאל האט ער געמאכט א גרויסע סעודה, און האט פארבעטען אלע זיינע פריינד צו זיין חתונה אין דער גרויסער שול. זיי זיינען געקומען מיט טאנץ און מוזיק און מיט אנגעצונדענע ליכט, נאר מיט קאפברעכעניש פון נייגעריגקייט, און פול מיט טרעפעניש ווער די כלה איז. דורך די געדיכטע האלץ־שניצערייען פון דער ווייבערשול האבען טויזענט נייגעריגע אויגען אראפגעשטארט. ווען די רגע איז געקומען, האט זיך שבתאי, אין יום־טוב'דיגע מלבושים געשטעלט אונטער דער חופה. אבער קיין כלה איז נעבען אים נישט געווען צו זעהן. משה פינערא האט פייערליך ארויסגענומען א ספר תורה פונ'ם ארון־קודש, אין א מענטעלע פון פורפור און גאלד, און באהאנגען מיט גאלדענע קייטען און א הארצעל און גלעקלאך, וואס האבען זיס געקלונגען, און ער האט זי צוגעטראגען אונטער דער חופה, און שבתאי, אנטוענדיג א גאלדען רינגעל אויף א זילבערנעם יד פון דער ספר תורה, האט פייערליך געזאגט:

„הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל“.

אַ געמורמעל פון דערשטוינונג איז דורכגעלאָפען די שול, גע־מישט מיט אַ העכערער גערעדעריי פון פּראָטעסט פון אויפגערעגטע פרומע אידען. אָבער די מער פּאָעטישע מקובלים האָבען פאַר־שטאַנען. זיי האָבען דערקלערט, אַז דאָס איז געווען די באַהעפטונג פון דער תורה, דער בת השמים, מיט משיח'ן, דעם בן שמים, וועלכער האָט זיך קיינמאָל נישט געטאָרט באַהעפטען מיט קיין שטאַרבליכען מענשען.

נאָר איינער פון די נישט־איינגעשטילטע רבנים האָט אויפ־געהויבען אַ טומעל, אַז דאָס איז אַ חלול השם.

„ניין, דו באַגייסט אַ חלול השם", האָט דער חתן התורה רוהיג געענטפערט. „זאָגען נישט די נביאים, אַז די וואָס האָבען ליב דעם אמת דאַרפען זיך פּאָרען מיט דעם אמת?"

אָבער די אָרטאָדאָקסישע אידען האָבען מנצח געווען און מען האָט אים אַרויסגעיאָגט פון שטאָט.

ער איז אַוועק קיין מאָראָקאָ צו זיין פאָטער'ס קרובים. ער האָט אַרומגעוואַנדערט אַהין און אַהער, און די יאָרען זיינען פאַרביי. אויסגעפּיינינגט פון תעניתים און פון תשובות, לעבענדיג מיט זיינע אינערליכע חלומות פון רעכטפאַרטיגקייט און אויפלעבונג, איז ער אַריינגעקומען אין די מיטעל־יאָרען, און אויף זיין ליב, תלמיד־חכם'דיג פּנים האָט אין די אַלע פּאַמעלאַכדיגע יאָרען געשוועבט אַן אויסדרוק פון געדולדיגער דערוואַרטונג. און די צאָל פון זיינע תלמידים איז געוואַקסען און האָט זיך געביטען. טייל זיינען געשטאָרבען, אַנדערע זיינען מיד געוואָרען פון לאַנגען וואַרטען. נאָר שמואל פּרימאָ, פון ירושלים, איז געוואָרען זיין איבערגעגעבענער סעקרעטער, און אברהם רוביא איז אויך אַלעמאָל געווען ביי זיין זייט, אַ פרייליכער אומפאַרשעמטער בעטלער, וואָס האָט כסדר גע'טענה'ט וועגען זיין געוואַלדיגען גלויבען אין משיח'ן, און האָט מיט אַ געוואַלדיגען אַפּעטיט נהנה געווען פון די גוטע זאַכען וואָס די פאַרערער האָבען געשיקט און וואָס דער פאַר'עקשנ'טער מקובל האָט נישט געוואָלט אָנרירען.

„ס'איז אַ מזל וואָס איך וועל זיין מיט דיר ווען דו וועסט טיילען דעם לויתן", האָט ער זיך איינמאָל אָנגערופען. „אַז נישט

וואַלטען די גוי'אישע פרינצעסינס וואָס ווע‏לען אונז באַדינען, אויפגעגעסען דיינע חלקים".

„אין יענע צייטען פונ'ם מלכות וועט שוין נישט נויטיג זיין זיך צו פאַרזאָרגען פון תענוג", האָט שבתאי געזאָגט. „ווי עס שטייט געשריבען „און דיינע תעניתים וועלען ווערען יום טובים".

„אויב אַזוי, וועלען דיינע יום טובים ווערען מיינע תעניתים", האָט רוביאָ געענטפערט.

שבתאי האָט געשמייכעלט. דער בעטלער איז געווען דער איינציגער מענש, וואָס האָט אים געקענט מאַכען שמייכלען. אָבער ער האָט געשמייכעלט אַ פינסטערען, ביטערען שמייכעל — ווען ער האָט געהערט, אַז די גרויסע שריפה, אויף וועלכער ער האָט נביאות געזאָגט, האָט חרוב געמאַכט קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און אָנגעמאַכט אַ שוידערליכען חורבן אין דער אידישער געגענט.

„דאָס פייער וועט לייטערען זייערע הערצער", האָט ער געזאָגט.

IX.

נתן הנביא האָט ברייט אַרומגערעדט אָט די נסים'דיגע נביאות פון זיין האַר, און אַ ציטער איז דורכגעגאַנגען איבער אַלע לענדער פון'ם גלות.

און דאָס האָט דערגרייכט דעם גאַסטפריינדליכען טיש אין קאַירע, וואו יעדען מיטאָג־צייט האָבען צוזאַמען געגעסען אַ האַלבער טוץ מקובלים אינ'ם פּאַלאַץ פונ'ם סאַראַף באַשי, דעם אידישען שאַץ־מייסטער, וואָס האָט זיך אַליין אָפּגעגעבען מיט תשובות און מיט זעהונגען, און האָט געטראָגען אויף זיך אַ זאַק אונטער די פורפּערנע קליידער, וואָס ער האָט געטראָגען ווען ער איז אַרומגעפאָרען אין זיין שטאַטס־קאַרעטע.

„דער וועמען מיר שיקען דיר דאָ", האָט נתן געשריבען צו רפאל יוסף חלבי, דעם פרומען און פריינטגיבען שר בישראל", איז דער ערשטער מענש אין דער וועלט — מער דאַרף איך נישט זאָגען. גיב זשע אים אָפּ כבוד און דו וועסט נאָך האָבען דיין שכר ביי זיין לעבען, און דו וועסט זיין אַן עדות פון אומגלויבליכע נסים. וואָס דו זאָלסט נישט זען, זיי נישט דערשטוינט. דאָס איז אַ געטליכער סוד. ווען די צייט וועט קומען, וועל איך אַלץ אויפגעבען

אים צו דינען. הלואי וואָלט מיר געגעבען געוואָרען איצט אים נאָכצוגיין!“

חלבי איז געווען גרייט שוין גלייך נאָכצופאָלגען שבתאי'ן. ער איז געגאַנגען באַגעגענען שבתאי'ס שיף, און האָט אים באַגלייט אין זיין פּאַלאַץ אריין מיט גרוים כבוד. נאָר שבתאי האָט דאָרט נישט געוואָלט וואוינען.

„די צייט איז נאָך נישט ראוי“, האָט ער געזאָגט, און ער האָט זיך אָפּגעזוכט אַ דאַך איבער'ן קאָפּ ביי אַן אָרימען מוכר ספרים, וואָס זיין שטענדער מיט ספרים איז געשטאַנען צווישען די ביידלעך פון די פּראָצענטניקעס אויפ'ן וועג צו דער גרויסער שול, און זיינע נאָכפאָלגערס האָבען זיך פאַרשפּרייט צווישען די מאָדנע הויכע הייזער פון אידישען קוואַרטאַל, און זיינען ווי נביאים אַרום־געגאַנגען אין די קרומע געסלאַך, צווישען דעם פאַנטאַסטישען כאָאָס פון סוחרים און קונים און אייזלען, אונטער דעם שיינענדיגען בלויען פּאַס פון עגיפּטישען הימעל. בלויז אין האַלבען טאָג גייען זיי צום טיש פונ'ם סאַראַף באַשי.

„ביזט עפּעס דורכגעגאַנגען סכנות אויפ'ן ים?“ האָט דער בעל הבית געפרעגט דעם ערשטען טאָג. לייטען זאָגען אַז די ים־רויבער פון דער באַרבאַריי זיינען ווידער טעטיג“.

שבתאי האָט ווייטער געשוויגען, נאָר שמואל פּרימאָ, זיין סעקרעטער, האָט זיך גענומען ענטפערען.

„סכנות!“ האָט ער אויסגערופען. „מיין האַר וועט נישט ריידען וועגען זיי, נאָר דער קאַפּיטאַן וועט דיר דערציילען אַ מעשה. מיר האָבען גאָרנישט געדענקט, אַז מיר וועלען קענען דורכפאָרען ראָדאָס!“

„יאָ!“, האָט זיך אברהם רוביא מיטאַנגערופען, „צוויי רויב־שיפען האָבען אונז אַ גאַנצע נאַכט נאָכגעיאָגט, איינע פון יעדער זייט, אזוי ווי בעטלערס“.

„און דער קאַפּיטאַן“, האָט זיך יצחק סילווערא אָנגערופען, „האָט זיך שוין מיאש געווען פון אַנטלויפען, האָט געפּלאַנעוועט צו אַנט־לויפען מיט דער מאַנשאַפט אין די שיפלאַך און לאָזען די פּאַסאַ־זשירען אויף זייער אייגענעם גורל“.

„אָבער ער האָט עס נישט געטאָן?" האָט זיך אַ מקובל אָן אַטעם אָנגערופען.

„ליידער, ניין", האָט זיך אברהם רוביאָ מיט אַ לצ'איש פנים אָנגערופען. הלואי וואָלט ער עס געטאָן! וואָלטען מיר איצטער פאַרמאָגט אַ גוטע שיף, און דער האַר וואָלט אונז אַלעמען סיי ווי מציל געווען".

„אָבער רעכטפאַרטיגקייט מוז אומבאַדינגט באַלוינט ווערען", האָט שמואל פרימאָ פּראָטעסטירט. „און אַזוי ווי דער קאַפּיטאַן האָט געוואָלט ראַטעווען דעם האַר אין די שיפלאַך" —

„דער האַר האָט בשעת מעשה געלערנט", האָט שלמה לאַניאַדאָ אַריינגעוואָרפען. דער קאַפּיטאַן האָט אויסגעשריען ,די ים־רויבערייען אויף אונז!' „וואו?" האָט דער האַר געזאָגט. ,דאָרט!' זאָגט דער קאַפּיטאַן. דער האַר האָט אויסגעשטרעקט זיינע הענט, איינע צו יעדער שיף, און הויבט אויף זיינע אויגען צום הימעל, און אין אַ רגע האָבען זיך ביידע אויסגעבויגען און אַוועקגעזעגעלט ווייט איבער'ן ים".

שבתאי איז געזעסען און האָט שווייגענדיג גענעסען זיין אָרים־מאָלצייט.

נאָר ווען דער קלאַנג ווענען זיין מופת האָט זיך פאַרשפּרייט, זיינען די קראַנקע און די קאַליקעס געקומען צולויפען צו אים, און, טענה'נדיג אַז ער איז גאָרנישט בכח צו טאָן, האָט ער אַרויפגעלייגט זיינע הענט אויף זיי, און אַ סך האָבען געזאָגט, אַז זיי זיינען געהיילט געוואָרען. ער האָט אויך באַרירט די ברעמען פון די מיט קראַנקע אויגען און זיי האָבען געזאָגט, אַז זיינע פינגער זיינען אַזוי ווי זאַלב. אָבער שבתאי האָט גאָרנישט געזאָגט, זיך מיט גאָרנישט גרויסגעהאַלטען, איז כסדר געגאַנגען אין דרך הישר מיט שטילע אונטערטעניגע טריט. דאָך אָבער האָט ער לאַנג נישט געקענט בלייבען אין עגיפּטען. דאָס מילעניום יאָר האָט זיך דערנענטערט — דאָס מיסטישע 1666.

שבתאי צבי האָט אָנגעגורט זיינע לענדען, און נישט קוקענדיג

אויף די קלאנגען וועגען אראבישע רויבער, נאך מער, אפילו טראַ־גענדיג זיינע תפילין אויפ'ן שטערען ווי ארויסצואווייזען אז ער איז א איד, און דערפאר רייך, האט ער זיך אנגעשלאסען אן א קאראוואן קיין ירושלים, דורך דמשק.

X.

א, מיט וואס פאר אן עקסטאז ער האט זיך אויסגעשטרעקט צו קושען צום ערשטען מאל די ערד פון דער היילינער שטאט! טרערען זיינען אים גערונען פון די אויגען, האלב פון באגייסטערונג, האלב פון ליידענשאפטליכען טרויער איבער די פארלוירענע גרויס־קייטען פון ציון, וואס איז געווען אין די הענט פון מאכמעדאנער, אירע טויערען באוואכט פון טערקישע היטערס, און אפילו די שיינקייט פון איר ערשטען אנבליק — די קופאלען, טורעמס, בולווערק, געבאדען אין פרימארגענדיגען זונליכט — האט פאר־בלייכט אין דעם שמוץ פון אירע משופע'דיגע געסלאך.

נתן הנביא האט צו וויסען געטאן די אידען וועגען דעם אנקומען פון זייער מלך, און די גלויביגע האבען אים אויפגענומען בכבוד גדול, און האבען אפילו אריינגעשטעלט שבתאי צבי, אנשטאט סולטאן מעכמעט, אין זייער שבת'דיגער תפילה פאר'ן מלך, און ביי דער כותל מערבי זיינען די פארצווייפעלטע געוויינען פון די בני תורה געמילדערט געווארען פון א גרויסער האפנונג.

ארים, געדריקט ביז הונגער דורך די טערקישע באאמטע, באַ־רויבט פון די געוויינליכע אונטערשטיצונגען פון די פרומע פוילישע אידען, וואס זיינען אויסגעקוילעט געווארען אין די קאזאקישע פאגראמען, איז זייער לאנג ווארטען אויף משיח'ן נאך הייסער געווארען פון דער בשורה וואס ברוך גד האט זיי געבראכט פון פערסיע — ווי די בני משה, וואס לעבען אויף יענער זייט סמבטיון (וואס האט אויפגעהערט לויפען אים שבת), האבען בלויז געווארט, מיט טעגליכע נסים, אויפ'ן ווארט פון משיח'ן, זיך אומצוקערען צוריק קיין ירושלים. די פארלוירענע צען שבטים וועלען זיך צוריק צונויפזאמלען: ווען דער שופר וועט בלאזען, וועלען זיך די צו־שפרייטע פון ישראל צונויפזאמלען פון אלע פיר עקען וועלט. אבער

שבתאי האָט אַראָפּגעקוקט אויף דעם גרויסען כבוד, וועגען דער גאולה האָט ער קיין וואָרט נישט געזאָגט.

און באמת האָט עס אויסגעוויזען, אַז זיין אָנקומען האָט גיכער אָנגעזאָגט חורבן איידער גאולה. ווייל אַ זשעדנער פּאשא האָט, אויסגעפינענדיג וועגען דער אומטריישאַפט פון דער שול צום סולטאַן, דאָס געמאַכט פאַר אַן אויסרייד אויף אוממעגליכע געלט־שטראָפען.

די דערשלאָגענע קהילה איז ווידער אַריינגעפאַלען אין אַ פאַר־צווייפלונג. זיי האָבען שוין אַזוי אויך געהאַלטען ביי הונגערען, פון וואַנען זאָלען זיי איצט נעמען די גרויסע סומע? נאָר, קומענדיג צו זיך, האָבען זיך אַלע הערצער מיט אַמאָל געווענדט צו דער מאָדנער טרויעריגער געשטאַלט וואָס איז עניות'דיג אַרומגעגאַנגען צווישען זיי.

„געלט?" האָט ער געזאָגט. „פון וואַנען זאָל איך נעמען אַזויפיל געלט?"

„אָבער דו ביזט דאָך משיח?"

„איך משיח?" ער האָט עצבות'דיג געקוקט אויף זיי.

„זיי אונז מוחל — מיר ווייסען, אַז די שעה פון דיין אַנטפּלעקונג האָט נאָך נישט געשלאָגען. אָבער וועסטו אונז נישט ראַטעווען דורך דיין מענשליכער מאַכט?"

„ווי אַזוי?"

„מיר בעטען דיך זאָלסט גיין פאַר אונז אויף אַ שליחות צום פריינדליכען סאראַף באַשי, פון קאירא. בלויז זיין פאַרמעגען קען אונז אויסלייזען.

„אַלץ וואָס אַ מענש קען טאָן וועל איך טאָן", האָט שבתאי געזאָגט.

„זאָל דיין כח געשטאַרקט ווערען!" האָבען זיי דאַנקבאַר אויסגערופען, און לומדים מיט ווייסע בערד האָבען זיך געבוקט צו קושען דעם זוים פון זיין קלייד.

און שבתאי איז צוריקגעפאָרען קיין קאירא מיט אַ קאַראַוואַן דורך דער מדבר. אַ פייערדיגער וואָלקען, האָט מען געזאָגט, איז אים געלאָפען פאָראויס, און ווען ער איז געפאָרען ביינאַכט, האָבען אים באַגלייט מיליאָנען געפאַנצערטע רייטער, וואָס זיינען פאַר־

שוואונדרען אין דער פרי, און וואו ער איז פאַרבייגעפאָרען זיינען אַלע אידישע איינוואוינער אַרויסגעלאָפען קוקען אויף אים. אין חברון האָבען זיי אַ גאַנצע נאַכט געוואַרט אַרום זיין הויז.

פון זיין פענסטער האָט שבתאי אַרויפגעקוקט אויף די שוויי־גענדיגע שטערען און אַראָפּ צום באַוועגליכען ים פון פנים'ער.

„וואָס אויב דער נס זאָל נישט געשען!" האָט ער געמורמעלט. „אויב חלבי וועט זיך אָפּזאָגען מקריב צו זיין אַזויפיל פון זיין פאַרמעגן! אָבער זיי גלויבען אין מיר. ירושלים וועט אָפּנים זיכער אויסגעלייזט ווערען און איך מוז אין דער אמת'ען זיין משיח".

אין קאַירא האָט זיך דער שאַצמייסטער געפילט געהויבען אים מקבל פנים צו זיין, און האָט אים נאָכגעגעבען זיין פאַרלאַנג, נאָך איידער ער האָט געענדיגט ריידען.

יענע נאַכט האָט שבתאי אַוועקגעוואַנדערט פון אַלע זיינע נאָכפאָלגערס, אַריבער דעם לבנה־באַלויכטענעם ניל, צו דער גרויסער פּיראַמידע, ווייטער, ווייטער, ביז דער ווייסער מדבר, און זיינע אויגען האָבען געזעהן בלויז אינערליכע זעהונגען.

„יאָ, איך בין משיח", האָט ער ענדליך אויסגעשריען אין דער אומענדליכער נאַכט אַריין, „איך בין ג—!"

ער איז פּלוצים געקומען צו אַ קליינער פאַרטיפונג אינ'ם זאַמד און איז שיער געפאַלען, און אין דער רגע האָט ער דערזעהן דעם ספינקס, וואָס האָט געטורעמט איבער אים, דאָס גרויסע גראַניטענע פּנים פייערליך אינ'ם לבנה־ליכט. זיין קול איז אָפּגעשטאָרבען אין אַן אימה'דיגען מורמעל. לאַנג, לאַנג האָט ער אַריינגעשטאַרט אין די גרויסע שטיינערנע אויגען.

„רעד!" האָט ער געמורמעלט. „דו, אבו־על־האָל, פאָטער פון שרעק, דו וואָס דו האָסט שטום געטראַכט איבער די שטילקייטען איידער משה בן עמרם האָט אַרויפגעפירט מיין פאָלק פון דעם לאַנד דאָ פון קנעכטשאַפט, וועל איך זיי נישט פירען פון זייער צושפּרייטקייט צו זייער אוראַלטער אייניגקייט אין דעם טאָג ווען גאָט וועט זיין איינער און זיין נאָמען איינער?"

דער ספינקס האָט געשוויגען. דער ווייסער ים פון זאַמד האָט זיך אומענדליך אויסגעשטרעקט אין גערוישלאָזע כוואַליעס.

די פּיראַמידען האָבען געוואָרפען טויטען־שאָטענס איבער דער טרוי־קענער וויסטעניש.

„יאָ“, האָט ער געשריען ליידענשאַפטליך. „מיין פאָטער האָט מיך נישט אָפּגענאַרט. דורך מיר, דורך מיר פליסען די געבענשטע שטראָמען אויפסניי צו באשאַפען און אויפסניי אָנצוצינדען. האָט עס דער אויבערשטער מיר נישט אַנטפּלעקט, נאָך פאַר דעם איצטיגען טאָג פון ירושלים'ס אויסלייזונג, דורך דעם טאָג אין וועלכען איך בין געבוירען, דורך דעם אוראַלטען פּאַרמעט, דורך נתן'ס קנעכט־שאַפט צו מיר, דורך דעם גלויבען פון מיינע ברידער און דעם קלאַנג צווישען די פעלקער, דורך מיינע צרות, דורך מיינע אַליין־אויף־זיך־גענומענע ענוים, דורך מיינע לאַנגע, מידע יאָרן פון געצוואונגענע וואַנדערנישען אהין און אהער איבער דער ערד, דורך מיין איינזאַמקייט — אוי, גאָט — מיין איינזאַמקייט!“

דער ספינקס האָט שטום און פייערליך געטראַכט אונטער די שטום־פאַרטראַכטע שטערען. שבתאי'ס קול איז געווען דאָס קלאַנגען פון אַ ווינט.

„יאָ, איך וועל אויסלייזען ישראל'ן, איך וועל אויסלייזען די וועלט. דורך מיין הייליגקייט וועט די וועלט ווערען אַ בית המקדש. זינד און שלעכטס און פּיין וועלען פאַרביי. שלום וועט זיצען אונ־טער'ן פייגענבוים, און שווערדען וועלען פאַרוואַנדעלט ווערען אין שניטמעסערס, און פרייד און ברידערליכקייט וועלען פאַרנעמען די גאַנצע ערד אַזוי ווי מיין פאָטער אין הימעל האָט געלאָזט וויסען ישראל'ן דורכ'ן מויל פון זיין נביא הושע. יאָ, איך, איך אַליין, וועל זי פאַרנאַרען און ברענגען אין דער מדבר אריין און רעדען צו איר מיט גוטע רייד. און איך וועל איר פון דאָרטען וויינ־גערטנער געבען, און דעם עמק עכור פאַר אַ טיר פון האָפנונג. און זינגען וועט זי דאָרט ווי אין די טעג פון איר יוגענט און ווי אין די טעג ווען זי האָט ארויסגעצויגען פונ'ם לאַנד מצרים. און איך וועל זאָגען צו זיי וואָס זיינען נישט געווען מיין פאָלק, „דו ביזט מיין פאָלק“. און זיי וועלען זאָגען, ,דו ביזט מיין גאָט'.“

דער ספינקס האָט געשוויגען. און אין דער שווייגעניש איז געווען דאָס קול פון טויטע דורות, וואָס האָבען געהאַוועט און

גע׳חלומ׳ט און פארגאנגען, אָן אַ צאָל ווי די זעמדעלאך אין דער מדבר.

שבתאי האָט געשוויגען און באטראכט דאָס פּנים אין אַ שטילשווייגען פון ענטפער, און זיין אייגען פּנים איז אויך געוואָרען אזוי אומדורכדרינגליך.

„מיר זיינען שטארק און איינזאַם — דו און איך", האָט ער ענדליך ארויסגעמורמעלט. אָבער דער ספינקס האָט געשוויגען.

(דאָס איז דער סוף פון דער ערשטער מגילה.)

די צווייטע מגילה.

XI.

אין אַ קליין פּויליש שטעטעל, פרי אין אַ זומערדיגען פרימאָרגען, האָבען צוויי אידישע ווייבער, פאַרבייגייענדיג דעם בית עולם, געזען ארומשוועבען אַ ווייסען גייסט צווישען די מצבות.

זיי האָבען אַ קווימש געטאָן, און די געשטאַלט האָט זיך אומגעקערט מיט׳ן פּנים און האָט זיך ארויסגעוויזען צו זיין אַ שיין מיידעל אין איר נאכט־קלייד, איר פּנים, כאָטש ווילד־בלייך, האָט אָבער געהאט אין זיך קאָלירען פון לעבען.

„אָ, איר זענט אידישע טעכטער!" האָט די אויסטערלישע דערשיינונג אויסגעשריען. „העלפט מיר! העלפט מיר! איך בין אנטלאָפען פון׳ם קלויסטער".

„ווער ביזטו?" האָבען זיי געפרעגט, צוגייענדיג נענטער צו איר.

„משיח׳ס כלה!" און איר פּנים האָט געלויכטען. זיי זיינען געבליבען שטיין צוגעוואקסען צו דער ערד. אַ פרישער ציטער פון דעם איבערנאטירליכען איז דורך זיי דורכגעלאָפען.

„זעט, קומט אהער", האָט זי געשריען. „זעט". און זי האָט זיי געוויזען צייכענס פון נעגעל אויף איר נאקעט לייב. „נעכטען ביינאכט האָבען מיך מיין טאטענ׳ס טויטע הענט ארויסגעשלעפּט פונ׳ם קלויסטער".

ביי דעם וואָלטען די ווייבער אנטלאָפען, אָבער איינע האָט געשטאַרקט די אנדערע.

„אָרעם באַשעפעניש! זי איז משוגע", האָבען זיי זיך איינע צו דער אַנדערער איבערגעשושקעט מיט צייכענס. דערנאָך האָבען זיי אויף איר פאַרוואָרפען אַ מאַנטעל.

„איר וועט מיך באַהאַלטען, אַ יאָ?" האָט זי געזאָגט מיט געבעט, און איר ווילדע צערטליכקייט האָט צושמאָלצען זייערע הערצער.

זיי האָבען זי באַרוהיגט און האָבען זי אַהיימגעפירט דורך שטילע געסלעך.

„וואו זיינען דיינע קרובים, דיינע עלטערען?"

„טויט, צושפּרייט — וואָס ווייס איך? אָ, יענע בלוטיגע טעג!" זי האָט ווילד אויפגעשווידערט. „שמד אָדער טויט! אָבער זיי זיינען געווען שטאַרק. איך זע ווי אַ קאָזאַק שלעפּט מיין מאַמען מיט אַ שטריק אַרום איר האַלז. ,אָט האָסטו אַ רויט באַנד, מיין טייערע', האָט ער געשריען מיט געלעכטער. זיי האָבען אונז פאַרראַטען צו די קאָזאַקען, די פּראַוואָסלאַווגע, וואָס האָבען געלעבט מיט אונז — די זאַפּאַראָזשצעס האָבען זיך אָנגעטאָן ווי פּאַלאַקען — מיר עפענען די טויערען — בלוט רינט אין די רינשטאָקען — אָ, די גסיסות פון די קרבנות! אָ! טאַטע!"

זיי האָבען איינגעשטילט אירע קולות. צו קלאָר זיינען זיי געלעגען אין זכרון די שוידערליכע טעג פון כמעלניצקי'ס שחיטות, ווען אַלע וועגען פון אייראָפּאַ זיינען געווען געפּאַקט מיט אויס־געצערטע פּוילישע אידען, וואָס זיינען אַנטלאָפען פון דער נקמה פון דעם קאָזאַקישען אַטאַמאַן מיט זיינע באַנדעס היידאַמאַקען, און אַ פערטעל מיליאָן אידישע מתים אויף די שלאַכטפעלדער פון פּוילען זיינען געווען דעם כאַם קאָזאַק'ס ענטפער צו דער פּלפּול'דיגער קלוגשאַפט פון די גמרא־קעפּ.

„זיי האָבען געהאַסט מיין טאַטען", האָט דאָס אויסטערלישע שיינע באַשעפעניש זיי געזאָגט, ווען זי האָט זיך באַרוהיגט. ער איז געווען דער אַרענדאַר פון די פּוילישע שטייערען. און כדי צו קענען איינקאַסירען די געלט־שטראָפען ביי קאָזאַקישע געבורטען און חתונות, האָט ער געהאַלטען די שליסלען פון דער צערקווע, און דער פּאָפּ האָט זיך געמוזט ווענדען צו אים, איידער ער האָט געקענט פּראַווען חתונות אָדער טויפונגען — זיי האָבען אים געוואָלט שמד'ען

אומזיסט, אָן אַפּצאָל, אָבער ער איז געבליבען אייזענפעסט ביי זיין אמונה. זיי האָבען אים צוגעבונדען צו אַ שאַנדקלאָץ און אים געשמיסען — אוי, גאָט! און די נאָנעס האָבען מיך געפונען וויינענדיג, אַ קליין מיידעלע, האָבען זיי מיך גענומען אין קלויסטער אריין און זיינען געווען גוט צו מיר, און גערעדט צו מיר וועגען יעזוס'ען. אָבער איך האָב נישט געוואָלט גלויבען, ניין, איך האָב נישט געקענט גלויבען. דער תהילים און די למודים פון שול האָבען זיך אַלץ אומגעקערט צו מיינע ליפּען ביינאַכט, און וויסטע חלומות, האָב איך געזען מיין טאַטען, איינגעריכט אין בלוט, נאָר מיט אַ ליכטיגקייט אַרום אים.

„,בלייב געטריי', פלעגט ער זאָגען, ,בלייב אַ געטרייע אידישע טאָכטער. אַ גרויסער גורל וואַרט אויף דיר. ווייל זעהן זאָלסטו! אונזער לאַנג גלות דערנענטערט זיך צום סוף, משיח'ס צייטען קומען אָן, און דו וועסט זיין משיח'ס כלה'. און די ליכטיגקייט פון אַ גרויסער האָפנונג איז אריינגעקומען אין מיין לעבען, און איך האָב געבענקט צו אַנטלויפען פון מיין תפיסה אין דער ליכטיגער וועלט אריין. איך, די כלה פונ'ם קלויסטער!" האָט זי געשריען, און אַן אויפשטורמונג האָט געבראַכט רויזען אין איר בלייך פנים אריין. „ניין, משיח'ס כלה בין איך, וואָס וועט צוריקברענגען פרייד אויף דער ערד וואָס וועט אָפּווישען די טרערען פון אַלע פנימ'ער. נעכטען ביינאַכט איז מיין טאַטע ווידער געקומען צו מיר און האָט געזאָגט, ,בלייב אַ געטרייע אידישע טאָכטער'. האָב איך געענטפערט, ,ווען דו וואָלסט אין אמת'ן געווען מיין טאַטע, וואָלסטו אויפגעהערט דיינע אַנזאָגענישען, דו וואָלסט געוואוסט, אַז איך וועל גיכער שטאַרבען, איידער זיך אָפּזאָגען פון מיין אמונה, דו וואָלסט מיך ארויסגעראַטעוועט פון אָט די פאַרשאָלטענע ווענט און וואָלסט מיך אוועקגעגעבען צו מיין חתן'. אויף דעם האָט ער געזאָגט: ,שטרעק אויס דיין האַנט', און איך האָב אויסגעשטרעקט מיין האַנט, און איך האָב געפילט ווי אַן אומגעזעענע האַנט נעמט אָן מיינע, און ווען איך האָב אויפגעוואַכט, האָב איך מיך געפונען נעבען זיין קבר, וואו איר האָט מיך געטראָפען. אוי, פירט מיך גלייך אין מקוה אריין, איך בעט אייך, אַז איך זאָל קענען אראָפּוואַשען פון זיך די יאָרען פון טומאה".

זיי האָבען זי גענומען אין מקוה אריין און האָבען זיך גע'חידושט איבער איר וואונדערליכער שיינקייט.

„וואו איז משיח?“ האָט זי געפרעגט.

„ער איז נאָך נישט געקומען“, האָבען זיי געענטפערט, ווייל שבתאי'ס אויפקום איז דערווייל נאָך געווען באַקאַנט צו בלויז עטליכע תלמידים.

„וועל איך אים גיין געפינען“, האָט זי געענטפערט.

זי האָט אַוועקגעוואַנדערט קיין אַמסטערדאַם — די הויפּט־שטאָט פון די אידען — און פון דאָרט קיין פראַנקפורט אַם מאַין, און פון דאָרט דרום־צו, און האָט אומזיסט געזוכט ביז ליוואָרנע.

און דאָרט, אין דער הערליכקייט פון דער איטאַליענישער זון, האָט איר אייפריגע, אומרוהיגע נאַטור, וואָס איז געווען פאַרהונגערט פון דעם קאַלטען קלויסטער, זיך אָפּגעגעבען צו דער ליידענשאַפט, ווייל עס זיינען געווען אַ סך וואָס האָבען זי ליב געהאַט. אָבער מיט קיינעם האָט זי נישט געוואָלט חתונה האָבען. „איך בין משיח'ס באַשערטע כלה“, האָט זי געזאָגט, און אירע ווילדע אויגען האָבען אַלעמאָל אויסגעזען, ווי זיי וואָלטען געוואַרט.

XII.

און אין פאַרלויף פון יאָרען איז די בשורה וועגען איר און וועגען איר נבואה אָנגעקומען צו שבתאי'ן, און האָט אים געטראָפען אין קאַירא אין דעם פּרימאָרגען נאָכדעם ווי ער האָט גערעדט צום ספינקס אין די גרויסע שטילקייטען. און אונטער'ן בלויען עגיפּטישען הימעל איז צו אים געקומען אַן ענטפער פון אַ ראָמאַנטישען ציטער. די פרויענשאַפט וואָס האָט אים אין גוף נישט גערירט, האָט אים מיסטיש, גייסטיג אויפגעציטערט, ווען ער האָט זי זיך אומקלאָר פאַרגעשטעלט פון ווייטען.

„זאָל מען שיקען נאָך איר“, האָט ער געזאָגט, און זיינע תלמידים האָבען באַמערקט אַ נישט געוואוינטע אומרוהיגקייט אין די לאַנגע וואָכען וואָס זיינע שליחים זיינען געווען אַוועק.

„מיינסט זי וועט קומען?“ האָט ער איינמאָל געזאָגט צו אברהם רוביאָ.

„וואָס פאַר אַ פרוי וואָלט נישט געקומען צו דיר?“ האָט דער

בעטלער געענטפערט. „וואס פאר א פיינער ביסען ווערט דיר נישט דערלאנגט? און דאך גלויב איך, אז דו וועסט דיך אפזאגען, און דיין חלק וועט מיר אנקומען“.

שבתאי האט לייכט געשמייכעלט.

„וואס האב איך צו טאן מיט פרויען?“ האט ער געמורמעלט. „אבער איך וואלט געוואלט וויסען וואס פאר א נבואה עס איז איר אנטפלעקט געווארען!“

איינמאל נאכמיטאג האבען זיינע שליחים צוריקגעקערט, און האבען געלאזט וויסען, אז זיי האבען זי געבראכט. זי רוט זיך אפ נאך דער רייזע און וועט צו אים קומען אין דערפרי. ער האט באשטעלט זייער באגעגעניש אינ'ם סארף באשי'ס פאלאץ. דערנאך, נישט קענענדיג רוהען, איז ער ארויף אויפ'ן בארג פון דער פעסטונג און האט געזען א פיינעם גאלדענעם גלי איבער די מאשעען און די הייזער פון קאירא, וועלכער האט אפילו באלויכטען די מדבר און די פיראמידען. ער איז געשטאנען און צוגעקוקט ווי די זון האט אראפגענידערט אלץ נידעריגער און נידעריגער, ביז זי איז פלוצלונג אויסגעגאנגען ווי אן אפגעשנויצט ליכט.

XIII.

צומארגענס האט ער פארלאזט זיין ארים ציגעלדיג הויז אינ'ם אידישען קווארטאל, און האט זי אויפגענומען אליין אינ'ם פאלאץ, אין א שטוב מיט א דיל פון מירמלשטיין, די ווענט באצירט מיט שניצערייען פון בלומען און פייגעל, קליינטשיג אויסגעארבייט, דער סופיט מיט אראבעסקען, געמאכט פון דינע שטרייפלאך, געמאלען האליג, די לופט געקילט דורך א פאנטאסטישען פאנטאן, וואס האט זיך אריינגעשפילט אין א באסעין געפלאסטערט מיט שווארץ און ווייסען מירמעלשטיין און רויטע קאכלען. געשניצטע פענסטער זיינען ארויסגעגאנגען צום מיטעלסטען הויף, און צו די זייגען נאך געווען גערדיכטע פענסטער פון באמאלטע שויבען, אויסגעארבייט אין שפילעווודיגע מוסטערען.

„שלום, א משיח!“ איר שמייכעל האט פארבלענדט, און עס איז געווען מער פרייליכקייט ווי דרך ארץ אין איר קול. אירע ווייסע ציין האבען געבליצט צווישען די לאכעדיגע ליפען. שבתאי'ס

האַרץ האָט ווילד געקלאַפּט, ווען ער האָט דערזען זיין גע׳חלום׳טע פּרויענגעשטאַלט. זי איז געווען אָנגעטאָן אין פינקלענדיגע ווייסע איטאַליענישע זיידענצייג, וואָס איז געווען ענג איינגעצויגען אַרום איר בוזעם און זי געמאַכט אויסזען ווי עפּעס אַ גלאַנצענדיגע סטאַטוע. בראַסלעטען האָבען געפינקעלט אויף די ווייסע געלענקען פון אירע הענט, טייערע שטיינער פון פייער האָבען געבליאַסקעט צווישען אירע לאַנגע ווייסע פינגער, אַ נעץ פון פּערל איז געווען איר איינציגער קאָפּ־באַדעק. אירע אויגען האָבען געהאַט מאָדנע טיפענישען פון ליידענשאַפט, זיסע ריחות האָבען געאָטעמט פון איר הויט, מאַט ווי טויטער עלפאַנטביין. נישט אַזוי זיינען געקומען די טעכטער פון ישראל חתונה האָבען, אומשולדיג, ריין, אָן גייסט, מיט אָפּגעשוירענע האָר, פריסטערינס פונ׳ם ריטואַל פון דער — היים.

„שלום, אַ מעליסעלדאַ“, האָט ער נישט ווילענדיג געענטפערט.

„ניין, פאַרוואָס מעליסעלדאַ“? האָט זי אויסגעשריען, אַרויפ־שטייגענדיג צום פּאָדיום, אויף וועלכען ער איז געשטאַנען.

„און פאַרוואָס משיח?“ האָט ער געענטפערט.

„איך האָב דיך געזען אין זעהונגען — דאָס איז דאָס פּנים, די געשטאַלט, די נבואה׳ישע שיינקייט — אָבער פאַרוואָס מעלי־סעלדאַ?“

ער האָט אַריינגעלאָכט אין אירע אויגען און שטיל אונטער־געזונגען:

פון איר באָד גייט זי אַרויס,
ריין און שנייווייס זעט זי אויס,
מעליסעלדאַ.

„יאָ, דאָס האָב איך געטאָן, ווען איך האָב אָפּגעוואַשען פון זיך דעם קלויסטער. אָבער מיין נאָמען איז שרה“.

„ניין, נישט שרה, נאָר שרי — מיין פּרינצעסין!“ זיין קול איז געווען הייזעריג און ריסלדיג. דאָס מאָדנע נייע געפיל פון ראָמאַנטישקייט, וואָס האָט ווי אַן אומרייף פייגעלע זיך גערירט אין זיין ברוסט צייט ער האָט געהערט וועגען דעם ווי זי זוכט אים, האָט איצט אויסגעשפּרייט די פליגעל און אַ פלי געטאָן צום הימעל. זי איז געווען אומריין — אָבער איר אומריינקייט האָט זי איינגע־

וויקעלט אין מיסטישער פארפירערישקייט. דאס געזעץ פון דער וועלט האט זי נישט געבונדען מער פון אים — זי איז געווען פריי און עלעמענטאר, א גייסט וואס האט זיך געקענט פארגלייכען צו זיינעם. אייביג געריינינגט דורך זיין אייגענעם ווייסען פייער. זי איז צוגעקומען נעבטער, און אירע אויגען האבען אים איינגעהילט אין פלאמען.

„מיין פרינץ!" האט זי אויסגערופען.

ער האט זי א ציה געטאן הינטערווייליגע צום דיוואן. „ניין, אבער איך טאר נישט קענען קיין פרוי".

„קיינע נישט חוץ דיין אמת'ע באשערטע", האט זי געענטפערט. דו האסט דיך ריין געהאלטען פאר מיר, פונקט ווי איך האב מיך געהאלטען ליידענשאפטליך פאר דיר. קום, דו וועסט מיך ריין מאכען, און איך וועל דיך ליידענשאפטליך מאכען".

ער האט טרויעריג געקוקט אויף איר. דאס קילע פלעטשלען פון'ם פאנטאן איז געווען אנגענעם אין דער שטילקייט.

„איך דיך ריין מאכען!" האט ער געאטעמט.

„יא", און זי האט שטיל איבערגעזונגען:

‚ריין און שנייווייס זעט זי אויס,
מעליסעלדא'.

„מעליסעלדא!" האט ער געמורמעלט.

„משיח!" האט זי אויסגערופען. און איר בוזעם האט זיך געהויבען. „קום, איך וועל דיך לערנען די פרייד פון לעבען. צוזאמען וועלען מיר פירען די וועלט. וואס! זאל זיך נישט די וועלט פרייען ווען דו האסט זי באפרייט, זאלען נישט די מארגענשטערענס זינגען צוזאמען? מיין מלך, מיין שבתאי".

זי האט געהאט די געשטאלט פון א מלכה, אירע אויגען זיינען געווען שטערען, אירע ליפען — די ליפען פון א פרוי.

„קוש מיך!" האט זי געבעטען. דיינע לאנגע יסורים זיינען פארביי. איצט הויבט זיך אן מ י י ן שליחות — דיר צו ברענגען פרייד. דאס איז מיר אנטפלעקט געווארען".

„איז עס דיר באמת אנטפלעקט געווארען?" האט ער הייזעריג געפרעגט.

„יאָ, אָבער און ווידער, אין מיינע חלומות אין דער נאַכט. משיח'ס כלה — דאָס איז מיין גורל. נעם ארום דיין כלה".

זיינע אויגען האָבען אנטקעגענגעלויכטען אירע. ער האָט אויסגעזען ווי אין אַ רינג פון בלענדענדיגען ווייסען פלאַם, וואָס האָט דערהויבען און נישט פאַרניכטעט.

„אויב אַזוי, בין איך באמת משיח", האָט ער געטראַכט, גלי־ענדיג, און ווען ער האָט זיך איינגעבויגען, האָט ער צום ערשטען מאָל געקענט דעם באַריר פון אַ פרוי'ס ליפּען.

XIV.

דער שאַצמייסטער איז געווען איבערגליקליך צו פייערען משיח'ס חתונה אונטער זיין אייגענעם געגילטען דאַך. צו די עטליכע, וואָס האָבען געשאָקעלט מיט די קעפּ איבער דער כלה'ס פאַרגאַנגענהייט, האָט שבתאי געענטפערט, אַז די נביאות מוזען מקוים ווערען, און אַז ער האָט אויך געהאַט זעהונגען, אין וועלכע עס איז אים באַפוילען געוואָרען, ווי דעם נביא הושע, חתונה צו האָבען מיט אַן אומריין ווייב. און זיינע תלמידים האָבען געזען, אַז דאָס איז געווען אַ גרויסער סוד, וואָס איז געווען אַ רמז אויף דעם וואָס גאָט האָט גערעדט דורך ירמיהו'ס ליפּען: „און איך וועל דיך ווידער אויפבויען און דו וועסט זיין אויפגעבויט, בתולת ישראל: דו וועסט ווידער זיין באַצירט מיט דיינע פּייקלעך, און וועסט ארויסגיין טאַנצען מיט די וואָס זיינען פריילאַך". אַזוי זיינען אָנגעקומען די שמחה'דיגע טעג פון שבתאי'ס חתונה, און דער פּאַלאַץ איז פול געווען מיט געלעכטער און טאַנץ און פריילינקייט".

און מעליסעלדאַ האָט איינגעפירט די הערשאַפט פון פרייד. איר אָנקומען האָט געבראַכט שבתאי'ן אַ סך נאָכפאָלגערס. טויזענטער זיינען געפאַלען אונטער'ן כשוף פון איר שיינקייט, איר קעניגליכער האַלטונג, חנ'עוודיג און דאָך פריילאַך. אַ נייער גייסט פון ראָ־מאַנטישקייט איז געבוירען געוואָרען צווישען די ריטואַל־צושטערטע אידען. מענער האָבען געקוקט אויף זייערע ווייבער מיט אומגע־שמאַק, און ווייבער האָבען אויפגעכאַפּט עפּעס פון איר פייער און באַנעמונג און האָבען אויסגעלערנט זיך פרייע באַוועגונגען און ליידענשאַפטליכע בליקען. און אַזוי, מיט אַ גרויסער נאָכפאָלגער־

שאפט, באַרייבערט דורך מילעסעלדאַ'ס שיינקייט און דעם שאַצ־מייסטער'ס גאָלד, האָט זיך שבתאי אומגעקערט צו באַפרייען ירושלים. ירושלים איז געווען פאַר'שכור'ט פון פרייד. די נביאות פון אליהו התשבי, וועלכען מען האָט געקענט אויף דער ערד אַלס נתן העזתי, זיינען געטראָגען געוואָרען אויף די פליגלען פון לופט צו אַלע פיר עקען וועלט.

„לשארית ישראל", האָט ער געשריבען, „שלום אין קץ. זעהט, איך גיי זען דאָס אַנגעזיכט פון אונזער האר, וואָס זיין מלכות זאָל דערהויבט זיין, ווייל ער איז דער מלך מלכי המלכים, וואָס זיין מלוכה זאָל געגרויסט זיין. און איצט קום איך אייך צו לאָזען וויסען, אַז כאָטש איר האָט געהערט אויסטערלישע זאַכען וועגען אונזער האר, זאָלט איר אָבער נישט פאַרלירען די הערצער און נישט שרעקען זיך, נאָר גיכער שטאַרקט אייך אין אייער גלויבען, ווייל אַלץ וואָס ער טוט איז מיט נסים און סודות'דיג, וואָס דער מענש־ליכער שכל קען נישט באַנעמען, און ווער קען אריינדרינגען אין זייער טיפעניש? אין אַ קורצער צייט וועלען אייך אַלע זאַכען קלאָר באַוויזען ווערען אין זייער ריינקייט, און איר וועט וויסען און באַטראַכטען און אויפגעקלערט ווערען דורך דעם דערפינדער אליין. געבענשט איז דער וואָס קען דערוואַרטען און אָנקומען צו דער דערלייזונג פונ'ם אמת'ען משיח, וואָס ער וועט אינגיכען אַרויס־ווייזען זיין האַרנשאַפט און קעניגרייך איבער אונז איצט און אויף אייביג. „נתן".

אין דער הייליגער שטאָט האָבען בלויז אַלטע רבנים פון די ישיבות אַרויסגעוויזען פאַרדאַכט, מורא האָבענדיג, אַז די שטראָף וועט יעדעס יאָר באַנייט ווערען און אַפילו חלבי'ם פאַרמעגען וועט זיך אויסשעפען. אין אַנדערע טיילען זיינען די אידען געווען צוטיילט אין כתות, וואָס האָבען צווישען זיך מלחמה געהאַלטען מיט פסוקים און אַרויסגעשטעלט אַ וואָרט נעגען אַ וואָרט. דער פסוק האָט קלאָר באַוויזען, אַז משיח איז שוין געקומען, און יענער פסוק, אַז די סמנים זיינען נאָך נישט דערפילט געוואָרען. און האָט דען נישט שלמה המלך דער חכם געזאָגט, אַז דער שוטה גלויבט גלייכ־גילטיג אַלץ מיט אַמאָל, און דער חכם וועט פריהער באַטראַכטען

איידער ער גלויבט? די מלחמה מיט פסוקים איז אָנגעגאַנגען ווילד, און אַ קאָמעט האָט זיך באַוויזען אויפ׳ן צד פון די גלויביגע. פאַנאַטיקער האָבען געזען שבתאי צבי אין הימעל מיט דריי קרוינען, איינע פאַר משיח׳ן, איינע פאַר׳ן מלך, און איינע פאַר דעם באַזיגער פון די פעלקער. נאָר אַזוי ווי די רבנים פון ירושלים זיינען אַלץ געבליבען סקעפּטיש, האָט נתן אין עקסטאַז דערקלערט, אַז זי איז נישט מער די הייליגע שטאָט, אַז די קדושה איז אריבערגעגאַנגען אויף עזה. אָבער שבתאי האָט חשק געהאַט צו באַווייזען זיך אין סמירנע, זיין געבורט־שטאָט, האָט ער אַהין מאַרשירט, פאָראויס די שליחים, וועלכע האָבען אָנגעצונדען מיט גלויבען די קהילות, דורך וועלכע ער האָט באַדאַרפט דורכגיין. רפאל, אַן אַנדער גריכישער בעטלער, האָט אים אָן אויפהער באַזונגען, און בלאַך, אַ מקובל פון דייטשלאַנד, אַן עניות׳דיגע, שטילע נשמה, פלעגט האָבען משוגענע אָנפאַלען פון פייערדיגער באַגייסטערונג. שמואל פרימאָ, דער אומ־דערמידליכער סעקרעטער, האָט פאַרשפּרייט אומצעליגע בריף און געהיימע קול קורא׳עס. אָבער פאַר קיינעם האָט זיך שבתאי אַליין נישט אַרויסגעגעבען אַלס משיח — ער האָט באַפוילען נישט צוריידען וועגען דעם ביז די שעה וועט קומען. און דאָך איז זיין פאַרטשריט געווען איין לאַנגער זיגרייכער גאַנג. אין אַלעפּאָ האָבען זיך די אידען געאיילט אים צו באַגעגענען מיט געזאַנג און טאַנץ, „די טויערען פון פרייד זיינען געעפענט", האָבען זיי געשריבען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אין סמירנע אַליין האָט מען דעם אַרויסגע־טריבענעם מקבל פנים געווען מיט משוגענער באַגייסטערונג, מיט געשרייען: משיח! משיח! אויף וועלכע ער האָט נישט געוואָלט ענטפערען, נאָר אויף וועלכע מעליסעלדאַ האָט געענטפערט מיט פאַרפירערישע שמייכלען. זייז אַלטער פאָטער איז אים געפאַלען אויפ׳ן האַלז.

„די נשמות ווערען אָפּגעשיידט", האָט שבתאי געזאָגט, „אָבער זיי קערען זיך אום".

מען האָט אים געבראַכט פאַר דעם ריכטער, וועלכער האָט פאַרלאַנגט אַ מופת.

„דו פאַרלאַנגסט אַ מופת?" האָט שבתאי געזאָגט מיט פאַר־אַכטונג. „ווילסט זעהן אַ זייל פון פייער?"

די שבתאי צבי׳ניקעס, וואָס זיינען פול געווען אין דעם גרויסען זאַל, האָבען אַרויסגעלאָזען אַ געשריי און זיך פאַרשטעלט די פנים׳ער מיט די הענט.

„יאָ, מיר זעהען, מיר זעהען", האָבען זיי געשריען. דאָס וואָרט איז איבערגעגעבען געוואָרען צום גערדיכטען עולם אין דרויסען און אַ ווילדע באַוועגונג איז דורכגעגאַנגען. מענער זיינען אַהיימגעלאָפען דערציילען זייערע ווייבער און קינדער, און ווען שבתאי האָט פאַרלאָזען דעם אויפנאַם־זאַל, איז ער אויפגענומען געוואָרען מיט באַגומענע לויב־געשרייען.

און אין דער צייט, וואָס סמירנע האָט אַזוי געקאָכט, און סמירנער אידען האָבען זיך צוגעגרייט דורך תשובה און תפילה פאַר דעם גרויסען טאָג, איז אַ משולח, שוואַרץ ווי אַ מאָר מיט זונפאַרברענען פון כסדר׳דיגען פאָרען, אָנגעקומען אין שטאָט מיט אַ בריף פון דער היילינגער שטאָט. עס האָט אים גענומען לאַנג ביז מען האָט אים צוגעלאָזט צו שבתאי׳ן, וועלכער האָט מיט די נאָהענטסטע תלמידים געפּראַוועט דעם לעצטען דעם תענית, און דערווייל האָט די נייגעריגקייט געקאָכט צווישען עולם, ווען דער משולח האָט דערציילט ווי אַזוי ער האָט זיך וואָכען און וואָכען געשלעפּט דורך דער שרעקליכער היץ צו זען דאָס פנים פונ׳ם משיח און קושען זיינע פיס און איבערגעבען דעם בריף פון די היילינע לייט פון ירושלים, וועלכע זיינען געווען צו אָרים צו קענען אים באַצאָלען פאַר אַ גיכערער נסיעה. נאָר ווען שבתאי האָט צום סוף איבערגעלייענט דעם בריף, האָט זיין פנים אויפגעלויכטען, כאָטש ער האָט קיין סימן נישט אַרויסגעגעבען וואָס אין דעם בריף איז געשטאַנען. זיינע תלמידים האָבען פאַרלאַנגט, ער זאָל דעם בריף אַרויסגעבען, און, נאָך אַ סך אויפרעגונג, האָט שבתאי איינגעוויליגט, אַז מען זאָל דעם בריף לייענען אין שול פון דער בימה. ווען זיי האָבען אויסגעפונען, אַז דער בריף איז פון די ירושלים׳ער, וואָס האָבען חרטה און בוקען זיך צו אים, האָבען זיי אַזש געוויינט פאַר שמחה. שבתאי האָט צוגעוואָרפען צוואַנציג זילבער־קרוינען אויף אַ טאָג פאַר דעם משולח, און האָט פאַרבעטען אַנדערע דאָס אייגענע צו טאָן, אַזוי אַז דער גליקליכער שליח האָט זיך קוים געקענט אַוועקשלעפּען מיט זיינע מתנות.

און דאָך האָט שבתאי כסדר אָפּגעלייגט צו אַנטפּלעקען זיך.

נאָר ענדליך איז די לאַנגע שווייגעניש געקומען צו אַ סוף. דאָס גרויסע יאָר 1666 האָט זיך דערנענטערט. אין עטליכע חדשים אַרום וועט אויפגיין דאָס קריסטליכע נייע יאָר. אונטער מעלי־סעלדאַ'ס אויפוויז האָבען מענער געמאַכט געאַרבעלטע מאַנטלען פון ווייסער זייד פאַר'ן משיח. און איין טאָג, אַנגעטאָן אין גלאַנצענ־דיגער ווייסקייט, פּאַראַויכ פון אַ גרויסער פּראָצעסיע וואָס זיינען געגאַנגען אין צווייען, האָט שבתאי צבי מאַרשירט צו גאָט'ס הויז.

XV.

אין דער טונקעלקייט פון דער גרויסער שול, ווען די דאַוונערס האָבען זיך אַזוי ווי גייסטער געשאָקעלט, און דער שופר האָט שאַרף און פייערליך געבלאָזען, האָט שבתאי, שטייענדיג פאַר'ן ארון הקודש, יואו די ספרי תורה זיינען געשטאַנען, זיך אַנטפּלעקט און דערקלערט, אינמיטען פון אַ מורא, גלייך די הימלען וואָלטען זיך ברייט געשפּאָלטען, אַלס דער גואל צדיק, דער משיח פון ישראל.

אַ ווילדער געשריי פון שמחה, איבערגעריסען פון זיפצען, האָט אים אָפּגעענטפערט פון דעם ריזיגען עולם.

„לעבען זאָל אונזער מלך! אונזער משיח!" אַ סך זיינען געפאַלען אויסגעשטרעקטע, מיט די פּנים'ער צו דער ערד און זי געקושט, געוויינט, געוואַלדעוועט, געשריען אין באַגייסטערטען לויב; אַנדערע האָבען זיך געשאָקעלט אַהין און אַהער, פאַרבלענדט פון זייערע טרערען, הייזעריג פון התלהבות.

„משיח! משיח!"

„דיין מלכות איז געקומען!"

„געבענשט זאָל זיין משיח!"

אין דער ווייבער שול האָט מען געהערט געוואַלדען און קרעכצען. טייל האָבען גע'חלשט, אַנדערע זיינען אריינגעפאַלען אין נביאות, האָבען זיך אויסגעקרומט אין ספּאַזמען, געמאַכט ווילדע אויסגע־שרייען. דער גייסט האָט אויפגעכאַפּט קליינע קינדער, און זיי האָבען געפּאַכעט מיט זייערע הענט און ווילד געשריען.

„משיח! משיח!"

דער לאנגער גלות פון ישראל איז פארביי — די ביטערע יארהונדערטען פון דעם שאנדפלעק און דעם שאנדוואָרט, פון רויב און שחיטה. שוין אויס, גאָט! צו קריכען אין פאלשער אונטער־טעניגקייט, דאָס אָפּשפּעטעניש פונ׳ם גאסען־אינגעל, דער חוזק פון דער מענשהייט, איינגעצוימט אין געטאָס, באשאנדפלעקט מיט דעם ראָד אָדער מיט דעם היטעל — נאָר צוריק צו גאָט׳ס גענאָד אזוי ווי יעדער נביא האָט נביאות געזאָגט, און ערהויבען צו דער הערשאפט איבער די פעלקער.

„משיח! משיח!“

זיי האָבען זיך צוגאָסען איבער די שמאָלע געסלאך, לאכענדיג, פלאפלענדיג, שפּרינגענדיג, טאנצענדיג, וויינענדיג היסטעריש, בעט־טענדיג מחילה פאר זייערע זינד. זיי זיינען געפאלען שבתאי׳ן צו די פיס, ווייבער האָבען פאר אים אויסגעשפּרייט ווייכע טעפּיכער צו טרעטען (כאָטש ער האָט זיי עקשנות׳דיג אויסגעמידען), און האָבען באהאנגען זייערע פענסטער און באלקאָנען מיט טייערע געהענגען און קישענס. טייל וואָס האָבען זיך געהאלטען פאר זינדיג און מורא געהאָט, אז זיי וועלען דערפאר נישט קענען אריינקומען אינ׳ם מלכות, זיינען אוועק צום ברעג ים און אריין אין אייזיגען וואסער זיך טובל זיין. טייל האָבען זיך אויסגעגראָבען קברים אין דער פייכטער ערד און האָבען זיך מקבר געוועזן ביז׳ן האלז ביז די אברים זיינען זיי פאר׳חלשט געוואָרען. אנדערע האָבען זיך געלאָזט טריפען צושמאָלצענעם וואקס אויף זייערע נאקעטע לייבער. נאָר דער געוויינליכסטער וועג זיך צו פייניגען איז געוועזן זיך צו שטעכען אין רוקען און די זייטען מיט דערנער און דערנאָך זיך שלאָגען נײַינאונדרייסיג מלקות. א סך האָבען געפאסט לאנגע טעג דורכ־אנאנד און געהאלטען קבלה־וואך ביינאכט און געזאָגט תיקון.

און געמישט מיט אָט די תשובות, זיינען געווען סעודות נאָך סעודות, ווילד, משוגע, יעדעס מאָל ווען שבתאי צבי, פאכענדיג א פעכער, האָט זיך מיט זיין גרויסער מחנה באוויזען אין גאס אויפ׳ן וועג צו א צערעמאָניע אָדער אין שול אריין געבען זיינע קבלה פרושים אויפ׳ן תנ״ך. די הענדלערס אויפ׳ן אידישען מארק האָבען פארמאכט זייערע טירען און זיינען נאָכגעגאנגען דעם ווילדען עולם, זינגענדיג „ימין ה׳ רוממה, ימין ה׳ עושה חיל“, האָבען זיך

נעשטויסען, געריסען, גע'חלשט באַרירט צו ווערען פון זיין פעבער און אָנקומען צום מלכות השמים. און איבער די גרויסע זינלאָזע מאַסען, שכור פון גלויבען, איז מעליסעלדאָ געווען די מלכה מיט איר נחת'דיגען שמייכעל אין דער פרייליכער פרייקייט פון איר טאַנץ, און מענער און ווייבער, אינגלאַך און מיידלאַך האָבען זיך אַרומגענומען און געקושט זיך אין היסטערישער באַנומעניש. דער יאָך פון דער תורה איז פאַרביי, די אַמאָליגע צניעות פאַרגעסען. אין די קבלה'ישע קהילות פון טעסאַלאָניקאַ, וואו די פרומע האָבען גלייך אָנגעהויבען תשובה טאָן, וואו טייל זיינען געשטאָרבען פון אַ זיבען־טאָגיגען תענית און אַנדערע פון וואַלגערען זיך נאַקעט אין שניי, האָבען עלטערען געאיילט זיך חתונה צו מאַכען זייערע יונגע קינדער, כדי אַלע נישט־געבוירענע נשמות, וואָס האָבען נאָך נישט געקענט געפינען קיין גופים, ווייל די אַלטע זינדיגע נשמות דאַרפען כסדר אויפסניי אַריין אין גופים זיך צו קענען ריינוואַשען, זאָלען קענען אַריינקומען אין דער וועלט און אויף אַזאַ אופן דערגאַנצען דעם תכלית היצירה. זיבען הונדערט קינדער האָט מען אויף אַזאַ אופן חתונה געמאַכט. מסחר, אַרבייט איז אויפגעגעבען געוואָרען. דאָס ראַד פון די געוואַנט־אַרבייטער האָט זיך אָפּגעשטעלט, די קעמלען האָבען מער נישט געקניט אינ'ם אידישען טייל פון סמירנע, די בריק פון קאַראַוואַנען האָט אויפגעהערט ציטערען פון זייער אַריבערגיין, די קראָמען זיינען געבליבען אָפען בלויז אַזוי לאַנג ווי עס איז נויטיג געווען אויסצופאַרקויפען די סחורה פאַר יעדען פּרייז. ווער פון פּריוואַט מענשען עס האָט געהאַט עפּעס איבעריגס, האָט עס אויך אַזוי אויספאַרקויפט, אָבער נישט די אידען, ווייל זיי האָבען נישט געטאָרט האַנדלען, געשעפט איז געווען אַ סימן פון אפיקורסות, און איז באַשטראָפט געוואָרען דורך חרם, דורך געלט־שטראָף אָדער מלקות. יעדער איינער האָט זיך צוגעגרייט זיך באַלד אומצוקערען קיין ארץ ישראל, ווען די היידען וועלען באַדינען די צדיקים ביים טיש און דער גרויסער לויתן וועט געטיילט ווערען אויף משיח'ס סעודה. און דערווייל זיינען די אָרימע דערהאַלטען געוואָרען פון די רייכע. אין טעסאַלאָניקאַ אַליין האָבען פיר הונדערט נפשות געלעבט פון נדבות. אמת'ע משיח'ס צייטען פאַר די אברהם רוביאָס. אין סמירנע האָט מען זיך אויף דעם ריכטער'ס אויטאָרי־

טעט נישט אומגעקוקט אָדער מען האָט אים איינגעשטילט מיט'ן בייטעל. ווען די טערקען האָבען זיך באַקלאָגט, איז פוןביידע צדדים אַריינגעקומען געלט אין ריכטער'ס הויז. דער כאכאם אהרן דע לאַ פּאַפּאַ, זייענדיג אַן אַפּיקורות און איינער פון די וואָס האָט אַמאָל אַרויסגעטריבען שבתאי'ן פון זיין געבורט־שטאָט, איז איצט באַזייטיגט געוואָרען פון שבתאי'ן און אַנשטאָט אים איז חיים בענוועניסטי באַשטימט געוואָרען פאַר כאכאם. דער נאָבעלער חיים פּעניא, דער איינציגער וויכטיגער אפּיקורות אין שבתאי'ן, וואָס איז נאָך פאַרבליבען אין סמירנע, איז שיער צוריסען געוואָרען אין שטיקער פון אַ בייזען עולם אין שול, נאָר ווען זיינע אייגענע טעכטער זיינען אַריינגעפאַלען אין נביאות און האָבען געזען די גרויסקייט פונ'ם מלכות, איז ער אַריבער אויף שבתאי'ס צד, און אומעטום האָבען זיך געטראָגען קלאַנגען, אַז משיח'ס שונאים זיינען געשלאָגען געוואָרען מיט משוגעת, ביז וואַנען ער האָט זיי צוריק־געבראַכט צום שכל, און זיי זיינען געוואָרען זיינע פריינד, פאַרגע־טערער און תלמידים. פיער הונדערט אַנדערע מענער און פרויען זיינען אַריינגעפאַלען אין אויסטערלישע התלהבות'ען, האָבען גע־שוימט פון מויל, און האָבען איבערדערציילט זייערע זעהונגען פון דעם לייב פון יהודה, און קינדערלאַך, וואָס האָבען געקענט קלאָר אַרויסשטאַמלען אַן אות, האָבען איבערגע'חזרט דעם נאָמען שבתאי, משיח. טייל זיינען געווען משוגעים און קולות זיינען געקומען פון זייערע בייכער און אינגעווייִדען. אַזעלכע בשורות, וואָס זיינען פאַרשפּרייט געוואָרען איבער דער וועלט דורך די אויסלענדישע אמבאַסאַדאָרען אין סמירנע, דורך די באַאמטע פון ענגלישע און האָלענדישע פירמעס, דורך די אויסלענדישע איינוואוינער און קריסט־ליכע גלחים, האָבען אַרויסגערופען אַ געוואַלטיגע סענסאַציע און האָבען אויפגעטרייסעלט די גאַנצע ציוויליזירטע מענשהייט. אויף די בערזעס פון אייראָפּאַ האָט מען זיך געוועט פאַר און געגען אַ אידיש קעניגרייך.

אויף די אידען פון דער וועלט איז די בשורה, אַז משיח איז פון אַ ווייטער האָפנונג געוואָרען אַ ווירקליכקייט, אַראָפּגעפאַלען ווי אַ דונער. זיי זיינען פאַרבלענדט געוואָרען פון שמחה. דערנאָך האָבען זיי זיך אָנגעהויבען צוגרייטען צו דער גרויסער נסיעה, אור־

מעטום האָט מען זיך געשלאָגען מלקות, געגעבען נדבות, געזאָגט נביאות און גערעדט פון הינערפלעט. די לומדים און דער ערב רב צוזאַמען אין איין פריידיגען גלויבען. און אומעטום אין דער אייגענער צייט זינד, זנות, בלוטשאַנד, וואָס איז פארשפרייט געװאָרען דורך אַ מיסטישען גלויבען, אַז די זינדיגקייט פון דער וועלט קען בלויז בייגעקומען ווערען דורך אַן איבערפלוס פון זינד.

XVI.

אַמסטערדאַם און האַמבורג — די צוויי רייכסטע קהילות — וועלכע האָבען כסדר דערהאַלטען נביאות פון נתן עזתי, זיינען געוואָרען גיריגע אַנטיילנעמער אין דעם קומענדיגען מלכות. אין דער האָלענדישער הויפּטשטאָדט זיינען די שולען געוואָרען ווילד־טומעלדיג מיט מוזיק און טאַנץ, די וואוינהייזער פאַר'חושכ'ט מיט די שטרענגקייטען פון תשובה. די גאַסען זיינען פול געווען מיט מענער און ווייבער, וואָס האָבען אין ספּאַזמען נביאות געזאָגט, די דרוקמאַשינען האָבען שווער געאָטעמט, און אַרויסגעגעבען נייע סידורים מיט תשובות און דינים פאַר די מאַמינים. און אין די תקונים, וואָס זיינען געווען באַשטערענט מיט מיסטישע צייכענס פון משיח'ס הערשאַפט, איז שבתאי צבי'ס בילד געווען אָפּגעדרוקט זייט ביי זייט מיט דעם בילד פון דוד המלך. אין האַמבורג האָט אַ כוואַליע פון התלהבות פאַרטראָגען די אידען צום הימעל. זיי האָבען זיך אויסגעלאַכט פון די גויאישע פייניגער, האָבען זיך אָפּגעזאָגט ווייטער צו קומען צו די געצוואונגענע קריסטליכע גאָטעס־דינסטען. זייער דאַוונען איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין פרומע אָרגיעס. שעהנע שפּאַנישע אידען, ערנסטע בלויבלוטיגע פּאָרטוגע־זער, וואָס האָבען ביז איצט געשמעקט מיט קאַסטיליאַנישער העל־דישקייט, נאָבעלע סעניאָרען, ווי עמנואל טעכעירא, דער פריינד פון אַ שוועדישער קעניגין, געבילדעטע דאָקטוירים, ווי בענדיטאָ דע קאַסטראָ, דער פּרעזידענט פון דער קהילה, האָבען אַראָפּגעוואָרפען פון זיך זייער מערב־אייראָפּעאישע פּאָליטור און מען האָט זיי געקענט זען אין שול שפּרינגענדיג ווי הירשען אויף די בערג, טאַנצענדיג ווילדע טענץ מיט דער ספר תורה צוגעדריקט צום האַרצען.

„הי דידי הולדא הי טיטי!" האָבען זיי פריילאך געזונגען מיט ווערטער וואָס האָבען קיין שום באַטייט נישט געהאַט.

„אָבער ניין, דאָס איז דאָך קינדיש, אָן שום שכל", האָט זיך אָנגערופען דער חשוב'ער יעקב סאַספּאָרטאַס, דער רב הכולל פון די ענגלישע אידען, זיצענדיג אין'ם סאַמע אויבען אָן אַלס אַן אָנגע־לייגטער גאַסט פון האַמבורג. „דיין סטאַדע שאָף האָט אוודאי געמוזט פון זינען אַראָפּ".

דע קאַסטראָ'ס שטערען האָט זיך פאַרפינסטערט.

„זיי פאַרזיכטיג, וויל מיינע שאָף קענען זיך נאָך פאַרוואַנדלען אין הינט. זיי קענען דיך נאָך הערען, און פאַר דיר וואָלט געווען זיכערער זיך אומצוקערען אין דיין לאָנדאָן".

סאַספּאָרטאַס האָט געשאָקעלט דעם קאָפּ מיט אַ שפּאַסיגען וואונק.

„יאָ, אויב שבתאי וועט מיט מיר מיטפּאָרען. אַזוי ווי ער איז משיח, זאָל ער קוקען דער מגפה אין פּנים אַריין, זאָל ער קומען און נביאות זאָגען אין לאָנדאָן און אַריבערשטייגען שלמה אַדלער. זאָל ער היילען די קראַנקע און זען עס זאָלען זיין וויינינגער לויות".

„ער דאַרף בלויז אַרויפלייגען זיינע הענט אויף די קראַנקע וועלען זיי געהיילט ווערען!" האָט דע קאַסטראָ געענטפערט. אָבער זיין שליחות איז נישט צו די אינזלען פון מערב. ער וועט גרונד־פעסטיגען זיין מלכות אין ציון".

„וואויל איז צו דיר, וואָס דו ביזט נישט אין האַמבורג, אַנדערש וואָלטען דיינע פאַרדינסטען איינגעשרומפען, קלוגער דאָקטאָר. אָבער די מגפה איז שוין איצט כמעט פאַרביי. ווען ער זאָל איצט קומען, קען מען נאָך אויף אים זאָגען, אַז ער האָט די מגפה פאַרטריבען".

„ביזט טאַקע אַ רבי, אָבער ביזט אַן אפיקורות. ביזט מיט די רשעים".

„דאָס האָסטו מיך איינגעלאַדען דערצו", האָט סאַספּאָרטאַס גע־מורמעלט שמייכלענדיג.

„די מגפה איז בלויז אַ סימן פון משיח'ס צייטען, און דאָס פייער וואָס האָט פאַרברענט דיין וואוינהויז איז בלויז דאָס אָפּקו־מעניש פאַר דיין אפיקורסות".

„יאָ, עס זיינען פאַראַן אַזעלכע וואָס גלויבען, אַז אונזער מלך

טשאַרלז איז דער משיח, און זיי בעטען אים ער זאָל זיך אַנטפּלעקען פאַר זיי", האָט סאַספּאַרטאַס געזאָגט מיט זיין פריינדליכען שמייכעל אין די אויגען. האָט ער נישט אויך זיינע מעליסעלדאַס?"

„שטיל, דו לעסטערער!" האָט דע קאַסטראָ אויסגעשריען, און ענגסטליך אַ קוק געטאָן אויף דער וואַיענדיגער מאַסע. „אָבער דו וועסט דערלעבען אַראָפּצושלינגען דיינע אייגענע ווערטער".

„זאָל זיין אַזוי", האָט סאַספּאַרטאַס געזאָגט און אַ ציה געטאָן מיט די אַקסלען. „אָבער איך עס נישט קיין שום אומריינע זאַך".

אָבער דער רב פונ׳ם קליינעם אינזעל אין מערב האָט אומזיסט געפּרואווט זיך שטעלען מיט ווערטלאַך אָדער מיט שכל אַנטקעגען דער אַלגעמיינער משוגעת. ענגלאַנד איז אין דער אמת׳ען געווען דאָס היצבעט פון קריסטליכע ענטוזיאַסטען, וואָס האָבען געוואַרט אויף דעם אידישען מילעניום, אויף דער מפּלה פונ׳ם פּויפּסט און אַנטיקריסט, און אידען און קריסטען האָבען זיך אָנגעצונדען מיט בעגענזייטיגען פייער.

פונ׳ם וויטען צפון פון שאָטלאַנד איז געקומען אַ וואונדערליכע בשורה וועגען אַ שיף מיט זיידענע זעגלען און שטריק, געטריבען פון מאַטראָזען, וואָס האָבען צווישען זיך גערעדט מיט די יום־טוב׳דיגע קלאַנגען פון לשון הקודש, און אויף זייער פאָן איז געווען אויפגעשריבען „די צוועלף שבטים פון ישראל!" און אַ מאָדנער קלאַנג האָט דערציילט וועגען דעם ווי מאַסען האָבען מאַרשירט פון אומבאַקאַנטע טיילען פון דער וועלט צו די פאַרוואָרפענע מדבריות פון אַראַביע. ווען אפּיקורסים האָבען פאַרלייקענט, האָבען זיך גלויביגע געוועט צען צו איינס אַז אין פאַרלויף פון צוויי יאָר וועט שבתאי געזאַלבט ווערען מלך פון ירושלים. אין טרעדנידל סטריט זיינען אויף דעם וועקסלען אויסגעשטעלט געוואָרען.

און אין דער אמת׳ן איז שבתאי שוין געווען דער מלך ישראל. פון אַלע לענדער פונ׳ם גלות זיינען פרומע מאַסען געקומען זיך בוקען צו אים און אים אַרויסווייזען געטריישאַפט — טערקישע אידען אין רויטע פעזן, אָדער אין זאַפּראַן־געלע טורבאַנען. ירושלים׳ער אידען אין געשטרייפטע באַנוועלנע קליידער און שוואַרצע פילצענע היטלען. פּוילישע אידען מיט פוקסענע היטלען און לאַנגע זשופּעצעס. בלייכע דייטשע אידען, ריזיגע רוסישע אידען, הויכדערצויגענע

שפּאַנישע אידען, און מיט זיי אָפּט זייערע ווייבער און טעכטער; ירושלים׳ער אידישע טעכטער אין בלויע העמדער און מיט קאָפּ־באַדעקענס, עגיפּטישע אידישע טעכטער אין לאַנגע קליידער מיט שוואַרצע שאַלען אויף די קעפּ, אידישע טעכטער פון אשדוד און עזה מיט ווייסע דאַשיקעס, באַזוימט מיט גאָלדענע מטבעות, פּוילישע אידישע ווייבער אין גלאַנצענדיגע שייטלען, סירישע אידישע טעכ־טער מיט ברעמען שוואַרץ, גלייך זיי וואָלטען אונטערגעפירט גע־וואָרען מיט קויל; פעטע אידישע טעכטער פון טוניס, אין ענגע הויזען, דורכגעוועבט מיט גאָלד און זילבער.

יעדען טאָג האָט ער געהאַלטען שטאַט, אויפגענומען דעפּו־טאַציעס, עצות, שליחים. יונגע לייט און מיידלאך האָבען אים פאָרגעשלאָגען זייערע לעבענס צו טאָן מיט זיי וואָס ער וויל. די רייכע האָבען געלייגט זייערע פאַרמעגענס צו זיינע פיס, און האָבען געקעמפט פאַר דעם כבוד צו געהערען צו זיין לייבוואַך. די אבסטראַקטע גאָטהייט פון׳ם תנ״ך — מורא׳דיג אין זיין ליבשאַפט און אין זיין האַס, אָן געשטאַלט, אָן מענשליכקייט — האָט איצט אָפּגעגעבען דאָס אָרט צו אַ מאַן, וואָס מ׳האָט אים געקענט זען, אָנטאַפּען, ליב האָבען. און די גאַנצע בענקשאַפט פון זייערע נשמות, די גאַנצע אונטערדריקטע בענקשאַפט צו אַ זעהעוודיגער זאַך פון פאַרגעטערונג, וואָס האָט געפונען אויסדרוק און באַפרידיגונג אין דער פאַרהייליגונג פון׳ם תנ״ך אָדער דעם תלמוד אין יעדען אות און קלאַנג, איז איצט איבערגעגאַנגען צו זייער קערפּערליכען אויס־לייזער. פון די אוראַלטע צייטען איז אַרויסגעקומען אַ נייַ געטליך וועזען — דער הייליגער מלך, דער משיח, דער אדם הקדמון, אַנדראָגינוס, דער פאָלקאָם, וואָס וועט ברענגען אין אחדות די גריל־צענדיגע קולות, צוריקברענגען די גייסטיגע אייניגקייט פון דער וועלט. פאַר דער ליבשאַפט אין זיינע אויגען וועלען זינד און טרויער ווי שלעכטע פאַרעס פאַרשווינדען. די פאַרפרוירענע שטראָמען פון ברכה וועלען ווידער פליסען.

„איך, דער האַר אייער גאָט, שבתאי צבי!“

אַזוי האָט זיין סעקרעטער שמואל פרימאָ אונטערגע׳חתמ׳עט די משיח׳ישע אויפרופען און באַפעלען.

XVII.

דער חודש אָב האָט זיך דערנענטערט — משיח'ס געבוירנטאָג, דער טאָג פונ'ם שווארצען תענית, צום זכר פון חורבן בית המקדש. אָבער מעליסעלדאָ האָט נישט דערלאָזט, אז מען זאָל תשעה באָב פאסטען און תשובה טאָן, און דאָס וואָרט איז פארשפרייט געוואָרען צו די אידען אין גלות —

„דער איינציגער אמת'ער זון פון גאָט, שבתאי צבי, משיח און דער גואל פונ'ם פאָלק ישראל. שלום צו אלע קינדער פון ישראל! אזוי ווי איר זענט ווירדיג געווען צו זעהן דעם גרויסען טאָג, און דעם קיום פון גאָט'ס וואָרט צו די נביאים, זאָל אייער טרויער און קלאָג פארביטען ווערען אויף פרייד, און אייערע תעניתים אויף שמחות. ווייל איר זאָלט מער נישט וויינען. פרייט אייך מיט פויקען, צימבלען און מוזיק, מאכט פון יעדען טאָג א ראש חודש, און פארבייט דעם טאָג, וואָס איז פריהער געווען געווידמעט צו עצבות און טרויער, אויף א טאָג פון גרויסער שמחה, ווייל איך בין אָנגעקומען. און האָט פאר גאָרנישט קיין מורא, ווייל נישט נאָר וועט איר האָבען די הארשאפט איבער די פעלקער, נאָר אויך איבער די באשעפענישען אין די טיפענישען פונ'ם ים".

מיט דעם איז אויפגעשטאנען נאָך א גרעסערע באוועגונג אין אלע געטאָס, אידישע קווארטאלען, און מעלאָס. דער גרעסטער טייל האָט אויפגענומען די געטליכע שליחות מיט א רוישיגען טומעל פון שמחה. משיח איז באמת שוין אָנגעקומען! יענע שרעקליכע פיראונצוואנציג שעה פון פולשטענדיגען תענית און ליידענשאפטליכע תפילות — וועלען פון איצט אָן זיין שעה'ען פון סעודה און שמחה! א געדרעכטער און פריידיגער באפעל. די אידישע מלוכה איז ערב איר ווידעראויפבויאונג — ווי זשע קען מען נאָך לענגער באקלאָגען איר חורבן!

אָבער די אויסגעהאלטענסטע פרומאקעס זיינען דערשטוינט געוואָרען, און צווישען זיי שבתאי'ס אייפריגסטע נאָכפאָלגער. וואָס! די תשובות און תפילות פון זעכצעהן יאָרהונדערטען זאָלען איצט אוועקגעמאכט ווערען! אויפגעבען דעם יאָך פון דער תורה! אמת'ער גלויבען וואָלט נאָר באדארפט פאָדערען נייעם יאָך. וואָס האָט

געקענט פאסיגער באצייכענען די גאולה פון דער וועלט, איידער שטרענגערע דינים, אויב עס איז אפילו נויטיג אזעלכע ערשט צו דערפינדען? אמת, גאט אליין איז איצט געווען פארקערפערט אויף דער ערד — אין דעם האבען זיי קיין שום ספק נישט געהאט. אבער ווי אזוי האט זיין ווילען געקענט זיין, אז מען זאל אוועקמאכען אלע דינים וואס האבען געשטאמט פון דער תורה און וואס זיינען אנגעזאמעלט געווארען דורך דער פרומער מי פון אזוי פיל דורות פון טרייע רבנים. ווי אזוי האט ער געקענט באזייטיגען די פאר־הערליכטע דינים פונ'ם שלחן ערוך פונ'ם צדיק בנימין קארא (זכרונו לברכה), און די גאנצע נעץ פון צערעמאניעס און מנהגים, וואס כדי זיי פרום אפצוהיטען האבען זייערע אבות אזוי אפט אוועקגעלייגט זייערע לעבענס? ווי האט ער געקענט אזוי לעסטערן?

און אזוי — אין בלינדער ליידענשאפט, נישט טראכטענדיג, פאר'עקשנט — האבען זיי זיך געהאלטען אן אלעם, וואס האט געדראט צו פארשווינדען פון זיי. אין יעדען אידישען קיבוץ האבען זיי צוזאמענגעשטעלט קליינע גרופען צו באשיצען אידישקייט.

דאס, אויף וואס זיי האבען אזוי ליידענשאפטליך געבעטען יארהונדערטען, איז איצט געשען. די האפנונגען, וואס זיי האבען ארויסגעכאפט פונ'ם זוהר, וואס זיי האבען גענערט און איבערגע־חזר'ט יום ולילה, דער צוזאג, אז טרויער וועט פארביטען ווערען אויף פרייד און די תורה וועט פארלירען איר האפט — אט איז עס מקוים געווארען. משיח איז באמת דא אין גוף; דאס מלכית פון די אידען איז נאענט. נאר אין הארצען האבען זיי געהאט אן אומקלארע מורא פאר דער בלענדענדיגער געגענווארט, און א בלינד אנהאלטען זיך אן דער אומגליקליכער פארגאנגענהייט.

אין דעם אידישען קווארטאל אין סמירנע איז משיח געגאנגען אין דעם נאכמיטאג פונ'ם אויפגעגעבענעם תענית, און א ריזיגער עולם האט געהאוועט ארום אים, טאנצענדיג און זינגענדיג, מיט פלייטען און צימבלען, הארפען און פויקען. מעליסעלדא'ס קול האט געפירט דאס לויבגעזאנג. פלוצלונג איז א געמורמעל דורכ־געלאפען דעם עולם, אז אומגלויביגע האבען זיך געפונען אין שטאט, אז טייל האבען אין דער אמת'ען געפאסט און געזאגט קינות אין שול. און מאמענטאל איז געווארען א ווילד געלויף. זיי האבען

געפונען די טירען פאַרמאַכט, נאָר דאָס קול פון קינות האָט מען געהערט פון אינווייניג.

„ברעכט איין די טירען!“ האָט יצחק סילווערא געשריען. „וואָס טוען זיי דאָרט אינווייניג און זיינען מחלל דעם טאָג פון שמחה?“

דער עולם האָט איינגעשלאָגען די טירען, זיי האָבען אויפגע־ריסען די שטיינער פון גאַס און זיך אריינגעריסען אינווייניג.

דער דיל איז געווען באַדעקט מיט דאַוונערס, וואָס האָבען זיך געשאָקעלט אהין און אהער.

דער בכבוד'יגער אהרן דע לאַ פּאַפּאַ, אַן זיין אמאָליגער רבנ'ישער גרויסקייט, אָבער נאָך אַלץ אַ באַפעלענדיגע געשטאַלט, איז אויפגעשטאַנען פון דער ערד, תכריכים'דיג איינגעהילט אין זיין ווייסען קיטל, דאָס פּנים טויט־בלייך פונ'ם לאַנגען פאַסטען.

„וואָרט!“ האָט ער אויסגעשריען. „ווי דערוועגט איר זיך צו פאַראומרייניגען גאָט'ס הויז?“

„לעסטערערס!“ האָט סילווערא געענטפערט. „איר וואָס איר בעט נאָך דעם וואָס גאָט האָט אין זיין אומענדליכער גנאָד שוין געגעבען, איר מאַכט חוזק און לאַכט פון אים?“

נאָר שלמה אלגאַזי, אַ פאַנאַטיקער מיט אַ גרויען קאָפּ, האָט אויסגעשריען: „מיינע אבות האָבען געפאַסט פאַר מיר, זאָל איך נישט פאַסטען?“

פאַר אַן ענטפער איז אַ גרויסער שטיין געפלויגען דורך דער לופט און קוים אָנגערירט זיין קאָפּ.

„גיב זיך אונטער!“ האָט געשריען אליהו צבי, איינער פון שבתאי'ס ברידער. „געגוג דיר מיט טרויער, אָדער מען וועט דיך פאַרשטיינען צום טויט. האָט נישט גאָט אַ סוף געמאַכט צו אונזער לאַנגען גלות, צו אונזער מידער פּייניגונג? הער אויף דיין זאָגען קינות, אָדער דיין בלוט וועט פאַלען אויף דיין אייגענעם קאָפּ“.

אלגאַזי און דע לאַ פּאַפּאַ זיינען פאַרטריבען געוואָרען פון שטאָט. די כופרים, ווי מען האָט די אפּיקורסים גערופען, זיינען געווען צו געמיין, אז מען זאָל זיי לייגען אין חרם אריין. דער דונער־געשריי פון די גלויביגע האָט איינגעשטילט דאָס שטילע קליינע קול פון צווייפעל.

און פון אַלע אידישע טיילען פון דער וועלט, פון מאַראָקאָ ביז

סאַרדיניע, פון לאָנדאָן ביז ליטע, פון בראַזיליע ביז אינדיע האָט מען איין גרויס געשריי אין איין לשון געהערט: „לשנה הבאה בירושלים — לשנה הבאה בני חורין. איבעראיאָר אין ירושלים — איבעראיאָר, זין פון פרייהייט!"

XVIII.

עס איז געווען ערב 1666. אין עטליכע טעג אַרום וועט די ערשטע זון פון׳ם גרויסען יאָר אויפגיין איבער דער וועלט. די אידען האָבען פאַרענדיגט זייערע געשעפטען, ישראל איז געווען אָנגעצויגען ביז דער מדרגה פון פיבער. דער קורס אויף די בערזעס, באַריכטען, מאַרקען, מען האָט זיך אויף קיין זאַך נישט אומגעקוקט, און בריף, וואָס האָבען איבערדערציילט מופתים, האָבען פאַרנומען דאָס אָרט פון געשעפטליכער קאָרעספּאָנדענץ.

אליהו הנביא׳ן, אין זיין פאַרצייטיגען מאַנטעל, האָט מען אומעטום געזען אין דער אייגענער צייט, וואו ער האָט געטרונקען דעם וויין וואָס מען האָט פאַר אים איבערגעלאָזט, און האָט טייל־מאָל אָנגעפילט די כוסות מיט בוימעל. ער איז געזעהן געוואָרען אין סמירנע אויף דער וואַנט פון אַ שטוב, וואו אַ סעודה איז פאָרגע־קומען, און מען האָט אים אויפגענומען מיט ליבע רייד, דרשות און יישר כחות. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אים אַ איד באַגעגענט אין גאַס און איז אויסגערעדט געוואָרען פאַר נישט טראָגען קיין טלית און פאַר גאָלען זיך. און באַלד האָט מען אין גאַנצען לאַנד ווידער אָנגעהויבען טראָגען טלית קטנ׳ס, און קעפּ, וואָס פלעגען איצט זיין אָפּגעגאָלט, לויט דעם מנהג פון די טערקען און דעם מזרח, זיינען איצט אומבאַקוועם פאַרוואַקסען געוואָרען מיט האָר — אַפילו פיאות האָבען ווידער אָנגעהויבען אַראָפּהענגען ביי די זייטען פונ׳ם פנים, און די וואָס האָבען זיי נישט געהאַט, האָט מען דערקענט פאַר כופרים.

שבתאי צבי, גליקליך אין זיין ליבשאַפט צו מעליסעלדאַ׳ן, אַריינגעטאָן אין אַ הימלישער פרייד, און באמת דערוואַרטענדיג אצינד דעם נס וואָס וואָלט געקרוינט דעם נס פון זיין אויפשטייג, האָט זיך צוגעגרייט צו פאָרען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַראָפּצונעמען די קרוין פונ׳ם סולטאַנ׳ס קאָפּ אונטער דעם קלאַנג פון מוזיק. ער

האָט אָפּגעהאַלטען אַ לעצטע פּייערליכע טבילה אין סמירנע, און דאָרט, אַרומגערינגעלט מיט זיינע געטרייע נאָכפאָלגער, און מעלי־סעלדאַ אַ לייכטענדיגע ביי זיין זייט, האָט ער זיך גענומען אויס־טיילען די וועלט אויף חלקים צווישען זיינע זעקסאונצוואַנציג אַדיר־טאַנטען.

פון די אַלע האָט ער געמאַכט קעניגען און פּרינצען. זיינע ברידער זיינען געקומען די ערשטע. אליהו צבי האָט ער אַ נאָמען געגעבען מלך פון מלכים, און יוסף צבי מלך פון מלכים איבער יהודה.

„אין דיר, אַ יצחק סילווערא", האָט ער געזאָגט, „האָט אַריינ־געוואַנדערט די נשמה פון דוד, מלך ישראל. דערפאַר זאָלסטו גערופען ווערען דוד המלך און זאָלסט האָבען דיין מלוכה איבער פּערסיע. דו, חיים אינעניא, ביזט ירבעם, און וועסט הערשען איבער אַראַביע. דו, הניאל פּינטאָ, ביז חלקיהו, און דיין קעניגרייך וועט זיין איטאַליע. צו דיר, אַ מתתיהו אשכנזי, וואָס דו ביזט אַ גלגול פון מלך אסא, זאָל געגעבען ווערען די באַרבאַריי, און דו, מכיהו גאַספאַר, וואָס אין דיר לעבט די נשמה פון צדקיהו, וועסט הערשען איבער ענגלאַנד". און אַזוי איז די צוטיילונג ווייטער געגאַנגען. אליהו אַזאַר איז באַשטימט געוואָרען שני למלך, אָדער וויזיר פון אליהו צבי, און יוסף אינערנוך, וויזיר צו יוסף צבי'ן.

„און פאַר מיר?" האָט אברהם רוביא דער בעטלער ביז מאָרעאַ, נייגעריג איבערגעשלאָגען.

„איך האָב דיך נישט פאַרגעטען", האָט שבתאי געענטפערט. „ביזטו נישט יאשיהו?"

„אמת — איך האָב עס גאָר פאַרגעסען", האָט דער בעטלער געמורמעלט.

„דיר גיב איך טערקיי און אין סמירנע זאָל זיין דיין כסא המלוכה".

„זאָל דיין מלכות דערהויבט ווערען אויף אייביג אמן", האָט מלך יאשיהו אים הייס געענטפערט. „איך וועל באמת זיצען אונטער מיין אייגענעם פייגענבוים".

פּאָרטוגאַל איז אַריינגעפאַלען צו אַ דאָקטאָר פון די אנוסים, וועלכער איז געוועזען אַנטלאָפען פון דער אינקוויזיציע. אפילו

שבתאי'ס אלטער שונא, חיים פעניא, איז ברייטהארציג באשאנקען געווארען מיט א קעניגרייך.

„צו דיר, מיין באליבטער רפאל יוסף חלבי, פון קאירא“, האט שבתאי פארענדיגט, „וואס אין דיין פאלאץ איז מעליסעלדא געווארען מיין מלכה, צו דיר, וואס דו וועסט זיין מלך יואש, גיב איך דאס קעניגרייך פון מצרים“.

דער מלך פון דער וועלט איז אויפגעשטאנען, און זיינע מלכים האבען זיך אויסגעשטרעקט פאר אים אויף דער ערד.

„גרייט אייך צו“, האט ער געזאגט. „אין פרימארגען פון נייעם יאר וועלען מיר ארויסציען פון דאנען“.

ווען ער איז ארויס פון צימער, האט אויסגעבראכען א גרויס געדערדעריי. רייכע אידען, וואס זיינען אנטוישט געווען, וויל זיי האבען קיין מלוכות נישט באקומען, האבען געפרואווט זיי אפצו־קויפען פון זייערע נייע מלכים. דער אנבאט פאר דער טערקישער מלוכה איז געווען באזונדערס הויך.

„אוועק! שטופט זיך נישט מיט אייערע געלטזעק!“ האט געשריען אברהם רוביא, אנגעבלאזען מיט ניי־געבוירענער מאיעסטעט. „ווייסט איר נישט, אז דאס סמירנע איז אונזער הויפטשטאט, און מיר קענען פארנעמען אייער געלד אין אונזער קעניגליכער שאצ־קאמער אריין? יאשיהו איז דא מלך“. און ער האט זיך אוועק־געזעצט אויפ'ן טראן, פון וועלכען שבתאי איז אראפגעגאנגען. „ווארפט זיך ארוים, אז נישט זיינען אייך באשערט שמיץ אויף די זוילען און בויגען־סטרונעס צום דערווארגען“.

XIX.

פינקטליך מיט דעם פארטאג פונ'ם באשערטען יאר האט דער טערקישער משיח מיט זיין מלכה און זיין סוויטע מלכים, גענומען די שיף קיין קאנסטאנטינאפאל אראפצוזעצען פונ'ם טראן דעם גרויסען טערק, דעם האר פון ארץ ישראל. ער איז געפארען אין א צוויי־מאסטיגער אריענטאלישער זעגלשיף, און די מערסטע פון זיינע נאכפאלגער זיינען געפארען איבער'ן לאנד. כאטש זיין צוועק איז דיפלאמאטיש נישט פארעפענטליכט געווארען, האבען אבער שמואל פרימא'ס אנגעבלאזענע שליחות'ן אנגעזאגט זיין אנקומען.

דער טאָג פון זיין אָנקום איז באַשטימט געוואָרען. קאָנסטאַנטינאָ־פּאָל האָט געקאָכט. דער גראַנוויזיר האָט געגעבען געהיימע באַפעלען, אַז מען זאָל אים ארעסטירען אַלס רעוואָלוציאָנער. אַ באַנדע פּאָליציי איז געשיקט געוואָרען צו באַגעגנען די שיף אין האַפען. נאָר דער טאָג איז געקומען און איז אַוועק און נישטאָ קיין משיח. אַנשטאָט דעם, דונערען און בליצען און רעגען און ווינטען און בשורות וועגען אונטערגעגאַנגענע שיפען. דער ווינט איז געקומען פון צפון, ווי געוויינליך אין יענער געגענט, און עס האָט אויסגעזען, אַז די צוויי־מאַסטיגע שיף איז אָראָפּגעיאָגט געוואָרען פון איר וועג.

די אידען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבען ביי יעדער שיף גע־פרעגט נייעס. דער קאַפּיטאַן פון אַ קעטש פון די מאַרמאָרע־אינזלען, האָט זיי דערציילט, אַז אַ צוויי־מאַסטיגע־שיף האָט געאַנקערט ביי די אינזלען, און אַ הויכער מאַן, אָנגעטאָן אין ווייסען, וואָס איז אומ־געגאַנגען אויפ'ן דעק, געוואָר ווערענדיג, אַז די אינזעל־באַוואוינער זיינען קריסטען, האָט ער אויפגעהויבען אַ פינגער און די קירך איז פאַרברענט געוואָרען. ווען די אידען האָבען זיך ענדליך דער־וואוסט, אַז שבתאי'ס דורכגעוועטערטע שיף איז גאַנץ, און זי איז אַוועק צו אַ ברעג ביי די דאַרדאַנעלען, האָבען זיי דערציילט ווי זייער האר האָט באַהערשט די כוואַליעס און די ווינטען בלויז דורך זאָגען דאָס קאַפּיטעל קטז פון תהילים. אָבער גלייך נאָך די נייעס וועגען זיין זיכערקייט איז אָנגעקומען די נייעס וועגען זיין געפאַנגענשאַפט. דעם וויזיר'ס באַאַמטע האָבען אים געפירט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

עס איז אמת געווען. דאָך האָבען זיינע מאַכמעדאַנישע פאַנגער געהאַט אַ געוויסען זין פאַר דער מאַיעסטעט פון זייער געפאַנגענעם, ווייל זיי האָבען אָפּגעשטעלט זייער רייזע אין טשעקנעזע קומשוק, נעבען דער הויפּט־שטאָט, כדי ער זאָל קענען רוהען אום שבת, און ווען די שבתאי צביניקעס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבען זיך דאָס דערוואוסט פון שליחים, האָבען זיי זיך געאיילט אהין מיט עסענוואַרג און געלט. זיי האָבען נאָך אַליץ געוואַרט צו זעהן זייער מלך אָנקומען מיט פּראַכט און שטאַט, אָבער ער איז אָנגעקומען דערשלאָגען אויף אַ וויסטער קליאַטשע, און קייטען האָבען טרויעריג געקלונגען אויף

זיינע פיס. אָבער ער איז בשום אופן נישט געווען געפאַלען ביי זיך. „איך בין ווי אַ פרוי וואָס גייט צו קינד“, האָט ער געזאָגט צו זיין לייבוואַך פון מלכים, „וואָס ווען די וועהען ווערען טאָפּעלט שטאַרק, איז אַ סימן אַז באַלד קומט די באַפרייאונג. איר דאַרפט פריידיג לאַכען, אַזוי ווי דער רבי אין תלמוד ווען ער האָט געזעהן דעם שאַקאַל אַרומלויפען צווישען די חרוב׳ע ווענט פון׳ם בית המקדש. ווייל ווי לאַנג די נביאות זיינען נישט אינגאַנצען מקוים געוואָרען, קען זיך די גדולה נישט אומקערען“. און זיין פנים האָט געלויכטען מיט באַוואוסטזיניגער געטליכקייט.

מען האָט אים אריינגעזעצט אין אַ כאַן מיט אַ שטאַרקער וואַך. אָבער זיינע נאָכפאָלגער האָבען אים אויסגעלייזט פון די קייטען, און האָבען אפילו אויפגעשטעלט פאַר אים אַ מין טראָן. זונטאג האָבען זיינע פאַנגערס אים געבראַכט, בלויז אים אליין, קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אַ גרויסער צונויפלויף פון אידען און טערקען — אַ פאַרשידען־פאַרביגע מישענינע — האָט אים אָפּגעוואַרט ביים ברעג. פּאָליציי אויף פערד איז אַרומגעריטען צו האַלטען אַ וועג פאַר די באַאַמטע, וואָס האָבען באַדאַרפט אַראָפּ פון שיף, און צו פאַרהיטען אַן אויסברוך. ענדליך, אין אַ געשריי און אַ טומעל, האָט שבתאי געשטעלט זיינע קייטען־געשמידטע פיס אויפ׳ן לאַנד.

זיין טרויעריגע, איידעלע האַלטונג, די שיינקייט פון זיין פנים, זיין אומבאַזיגבאַר שווייגען, האָט אים אַרומגערינגעלט מיט אַ קרייז פון סודות׳דיגקייט. אַפילו די טערקען זיינען אויף אַ ווייל געווען אין אַ פּחד. אַ מענש־גאָט, אודאי!

דער פּאַשאַ האָט געשיקט זיין אַדיוטאַנט מיט אַ וואַך אים איבערצופירען אין תפיסה. זיי האָבען אים צוערשט גיך איבער־געפירט אין צאַלהויז, ווען די וואַך איז געריטען צווישען עולם און אים צוטריבען.

שבתאי איז געזעסען אויף אַ קופערט אַזוי מאַיעסטעטיש, גלייך עס וואָלט געווען שלמה המלך׳ס טראָן.

אָבער דער אונטער־פּאַשאַ האָט זיך אָפּגעטרייסעלט פון די נעדריקסטע געפילען, מיט וועלכע שבתאי׳ס אָנבליק האָט אים פאַר־כישופט.

„שטיי אויף, פאַררעטער“, האָט ער געזאָגט, „עס איז צייט

דו זאָלסט באַקומען דיין לוין פאַר דיינע פאַרראַטען און זאָלסט זאַמלען די פּרוכט פאַר דיינע משוגעת'ן". און מיט דעם האָט ער שבתאי'ן דערלאַנגט אַ קלינגענדיגען פּאַטש.

זיינע מיטזעלנער, באַפרייט פון דער אַנגעצויגענקייט, האָבען אַרויסגעפּלאַצט אין אַ בייזוויליגען געלעכטער.

שבתאי האָט אָנגעקוקט דעם ברוטאַלען ערנמאַן מיט אַ טרויעריגען פעסטען בליק, דערנאָך האָט ער שווייגענדיג אויסגעשטעלט די צווייטע באַק.

דער אונטער־פּאַשאַ האָט זיך צוריקגעצויגען מיט אַ דערשראָקען געפיל פאַר דעם איבערנאַטירליכען. דער חוזק פון די אַרומיגע איז פאַרשטילט געוואָרען.

מען האָט שבתאי'ן איבערגעפירט, דורך זייטיגע וועגען, אויסצומיידען דעם עולם, צום פּאַלאַץ פונ'ם קאַימאַקאַן, דעם וויצע־וויזיר.

„ביזטו דער מאַן", האָט דער קאַימאַקאַן אויסגערופען, „וואָס האָט, ווי די אידען זאָגען, באַוויזען נסים אין סמירנע? איצט איז דיין צייט צו באַווייזען אַ נס, ווייל זע! דיין פאַרראַט וועט דיך טייער קאָסטען".

„נסים!" האָט שבתאי אונטערטעניג געענטפערט. „איך — וואָס בין איך אַ חוץ אַן אָרעמער איד, וואָס איז געקומען זאַמלען נדבות פאַר מיינע אָרימע ברידער אין ירושלים? די אידען פון דער שטאָט ריידען זיך איין, אַז מיין ברכה וועט זיי ברענגען גאָט'ס גנאָד. זיי קומען צולויפען מיך צו באַגריסען. קען איך זיי אָפּהאַלטען?"

„דו ביזט אַ פאַררעטערישער אויסוואורף!"

„אַ דורכגעטריבענער שווינדלער", האָט דער אונטערפּאַשאַ אַריינגעוואָרפען, „וואָס האַלט זיך ווי אַ גאָט. איך האָב געמיינט, אַז איך ריזיקיר צו פאַרלירען מיין האַנט, ווען איך האָב אים אַ פּאַטש געטאָן, אָבער זע! זי איז שטאַרקער ווי אַלעמאָל". און ער האָט זיך אַ צופרידענער אַ טאַפּ געטאָן דעם מוסקעל.

„אין תפיסה אַריין דעם אויסוואורף!" האָט דער קאַימאַקאַן אַ געשריי געטאָן.

שבתאי, זיין פּנים און האַלטונג פול מיט הימלישער איבערצייגונג, איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין דער עקעלהאַפטער תפיסה, וואָס האָט געדינט פאַר דער געפאַנגענשאַפט פון אידישע בעלי חובות.

XX.

א טאג צוויי האבען די מאכמעדאנער זיך לוסטיג געמאכט איבער די פארצווייפעלטע אידען און זייער משיח. די גאסען־אינגלאך זיינען נאכגעלאפען די שבתאי־צבי׳ניקעס און געשריען: „געלדי מי? געלדי מי?“ (ער קומט? ער קומט?). אפילו דאס בילען פון די הינט אין גאס האט געקלונגען מיט חוזק. אבער די כוואליע האט זיך גיך אומגעקערט. שבתאי׳ס סוויטע נביאים האבען זיך פעסט געהאלטען אן זייער האר — ער איז משיח, ווייל ער ליידט. ווייבער און קינדער האבען געזעהן מיסטישע זעהונגען, און נסים זיינען פארגעקומען אויף די וועגען. משה סוריעל, וועלכער פלעגט אויף ליצנות ארויסרופען גייסטער, דערהערענדיג פלוצלונג מאדנע געזאנג און שפיל, איז אריינגעפאלען אין א שוימענדיגער משוגעת, און פוסטע נביאות האבען פון אים ארויסגעשריען, וואונדערליך רעדעוודיג און אפגעריסען גיך, אזוי אז ווען ער איז געקומען צו זיך, איז ער ארומגעגאנגען און געשריען: „טוט תשובה! טוט תשובה!“ די מוזולמאנער אליין האבען אנגעהויבען צו וואקלען זיך. א טערקישער דערוויש, אנגעטאן אין א ווייסען ברייטען מאנטעל, מיט א שטעקען אין האנט, האט געפרעדיגט אויף די ראגען פאר זיינע לאנדסלייט, נביאות זאגענדיג פאר דעם אידישען משיח. „מיינט איר“, האט ער געשריען, „אז אפצואוואשען אייערע הענט, וואס זיינען באפלעקט מיט דעם בלוט פון די ארימע און פול מיט רויב, אדער צו באדען אייערע פיס, וואס זיינען געגאנגען אינ׳ם וועג פון אומרעכטפארטיגקייט, איז גענוג אייך ריינצואוואשען? פוסטע איינרעדעניש! גאט האט געהערט די תפילות פון די ארימע, וועלכע איר פאראכט! ער וועט דערהויבען די דערנידעריגטע און וועט פארשעמען די שטאלצע“. נאכדעם ווי מען האט אים עטליכע מאל אומזיסט געשמיסען אויף די זוילען, האט מען אים געבראכט פאר׳ן ריכטער, וועלכער האט אים פארשיקט אין משוגעים־הויז. אבער די דאקטוירים האבען עדות געזאגט, אז ער איז ביים קלארען שכל, און מ׳האט אים ווידער געבראכט פאר׳ן ריכטער, וועלכער האט אים געדראט מיט׳ן טויט, אויב ער וועט נישט אויפהערען. „הרג׳עט מיך“, האט דער דערוויש זיך געבעטען, „און איר וועט מיך בא־

פרייען פון די גייסטער, וואָס באַהערשען מיך און טרייבען מיך נביאות צו זאָגען". דאָס האָט געווירקט, און דער ריכטער האָט אים באַפרייט און וואָלט אים נאָך אָנגעלאָדען מיט זילבער, נאָר דער דערוויש האָט זיך אָפּגעזאָגט און איז זיך ווייטער געגאַנגען זיין וועג נביאות זאָגען. און אויפ'ן הימעל האָט געפלאַמט אַ קאָמעט.

אין גיכען האָט שבתאי געהאַט אַ גרויסע טערקישע נאָכפּאָל־גערשאַפט. די אידען, וואָס האָבען זיך שוין געפונען אין דער תפיסה פאַר בעלי חובות, האָבען אים אָפּגעגעבען דאָס בעסטע אָרט, און האָבען אים אויפגעשטעלט אַ מין טראָן. ער איז געוואָרען מלך פון תפיסה. טויזענטער זיינען יעדען טאָג געקומען צו די טויערען צו כאַפּען אַ בליק אויף אים. און דער וועכטער פון דער טורמע האָט זיך געמאַכט זיינע פאַרדינסטען פון זייער פאַרערונג, און אַנשטאָט פינף אספּרעס, וואָס פריינד פון געפאַנגענע האָבען באַדאַרפט צאָלען פאַר דער פריווילעגיע צו מאַכען אַ באַזוך, האָט ער גערעכענט אַ קרוין, און איז גיך רייך געוואָרען. טייל פון די בכבוד'יגסטע אידען האָבען פאַרבראַכט אַ גאַנצען טאָג פאַר שבתאי'ן אין אַ פּאָזע פון אָריענטאַלישען דרך ארץ און געבעט — די אויגען אַראָפּגע־לאָזט, דער קערפּער אויסגעבויגען פאָראויס, און די הענט פאַרלייגט אויף דער ברוסט. אויך פאַר די באַזוכער, וועלכע פלעגען קומען אָנגעלאָדען מיט מתנות, האָט זיך שבתאי פאַרהאַלטען מיט אַן ענליך געטליך שווייגען. טיילמאָל פלעגט ער אָנווייזען מיט אַ פינגער אויף דעם קאַפּיטעל אין בראשית, וואו עס דערציילט זיך ווי אַזוי יוסף איז אַרויס פון תפיסה און געוואָרען דער הערשער איבער מצרים.

„וואָס מאַכט דיין אומגליקליכער געפאַנגענער?" האָט דער קאימאַקאַן איינמאָל צופעליג געפרעגט זיין אונטער־פּאַשאַ.

„אומגליקליכער געפאַנגענער, האר!", האָט דער אונטער־פּאַשאַ אויסגערופען. „וויים איך וואָס! אַ גליקליכער און געהויבענער קעניג! דאָס געפענגעניש איז געוואָרען אַ פּאַלאַץ. וואו עס האָט פריער געהערשט אייביגע פינסטערניש, ברענען איצט כסדר וואַק־סענע ליכט. און וואָס עס איז פריהער געווען אַ רינשטאָק פון שמוץ און מיסט, אָטעמט מען איצט בלויז בורשטין, ביזאַם, אַלאָהאָלץ,

רויזענזאפט און בלערליי פערפומען. דארט וואו מענשען פלעגען אויסגיין פון הונגער, קען מען איצט זעהן יעדען לוקסוס. דאס איבערבלייבעכץ פון שבתאי'ס טיש איז גענוג פאר אלע אנדערע געפאנגענע".

דער וויצע-וויזיר האט זיך געזארגט און גענומען טראכטען וואס צו טאן.

דערוויל איז שבתאי צבי'ס נאמען געוואקסען. מען האט דערציילט, אז יעדע נאכט פלעגט זיך באווייזען א ליכט ארום זיין קאפ, טיילמאל אין דער פארם פון שטערען, טיילמאל אלס א צוויי-געל פון איילבירטען. געוויסע ענגלישע קויפלייט האבען אים באַזוכט צו באקלאגען זיך אויף זייערע אידישע חובות אין קאנסטאנ-טינאפאל, וועלכע האבען אויפגעהערט צו האנדלען און נישט באַצאלט זייערע חובות. שבתאי האט גענומען זיין פעדער אין האנט אריין און האט געשריבען:

„צו'ן אייך, פאלק פון ישראל, וואס דערווארטען, אז משיח זאל זיך באווייזען און די גאולה פון ישראל, פריד אן און ענד. אזוי ווי מען לאזט אונז וויסען, אז איר זענט שולדיג חובות צו א טייל פונ'ם ענגלישען פאלק, זעט עס אונז אוים רעכט צו באפעלען אייך אט די אייערע גערעכטע חובות צו באצאלען, וואס אויב איר וועט זיך אפזאגען צו טאן, און דאס נישט אויספאלגען, זאלט איר וויסען זיין, אז איר וועט נישט אריינגיין צוזאמען מיט אונז אין עולם הבא".

די חובות זיינען גלייך באצאלט געווארען, און דער רום פון דעם געפאנגענעם אין דער בעל חובות-תפיסה איז נאך מער גע-וואקסען. די מעשה וועגען דעם איינזעצען אים אין תפיסה און וועגען דעם גרויסען כבוד, וואס מען האט אים אפגעגעבען, אפילו די מוסולמאנער, האט זיך פארשפרייט איבער דער וועלט. וואס הייסט! די טערקישע רעגירונג, וועלכע איז געווען אזוי פינקטליך צו שעכטען, וואס איר הויפט-פאליטיק איז געווען, אז דעם הערשער זאלען באדינען מענשען, וועלכע ער זאל קענען דערהויבען אן נקמה און אומברענגען אן געפאר — דער טערק, וואס איז אלעמאל

גרייט מיט'ן שטריק און מיט'ן זאַק, מיט דער שווערט און דער באַסטינאַדאָ, האָט זיך נישט דערוועגט צו דער'הרג'ענען אַ רעוואָלוציאָנער, וואָס בארימט זיך אַראָפּצוזעצען דעם סולטאַן פון טראָן. אודאי אַ נס און אַ משיח!

XXI.

אָבער דער קאַימאַקאַן האָט גענומען די שיף אין דער מלחמה אריין מיט קרעטאַ. אין זיין אָפּוועזענהייט האָט ער מורא געהאַט צו לאָזען שבתאי'ן אין דער הויפּט־שטאָט. מען האָט דעם געפאַנגענעם דערפאַר איבערגעפירט אין שלאָס פון די דאַרדאַנעלען אין אַבידאָס, דאָס הויז פון די שטאַטס־געפאַנגענע, מיט אַ באַפעל ער זאָל זיין שטרענג איינגעשלאָסען און טאָר קיינמאָל נישט ארויסגיין אויסער די טויערען. נאָר אונטער'ן כשוף פון עפּעס אַ מאָדנעם דרך ארץ, אָדער דורך אַ פאַרלאַנג אויך זיי צו האָבען אין זיין האַנט, האָט דער קאַימאַקאָן דערלויבט זיין סוויטע מלכים מיט אים מיטצוגיין, און אויך זיין אָפּשרייבער, שמואל פרימאָ, און זיין ווייב מעליסעלדאַ.

די נייעס, אַז מען האָט אים איבערגעפירט אין אַ בעסער אָרט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט דעם גלויבען פון די שבתאי צבי'ניקעס. מען האָט נאָך דערצו דערציילט, אַז די יאַניסאַרען, וואָס זיינען געשיקט געוואָרען אים צו נעמען, זיינען געפאַלען טויט אויף אַ וואָרט פון זיין מויל, און ווען מען האָט אים אויפגעפאָדערט זיי צוריק אויפצולעבען, האָט ער איינגעשטימט, מיט דער אויסנאַם פון עטליכע, וואָס ער האָט געזאָגט, אַז זיי זיינען נישט קיין אמת'ע טערקען. דערנאָך איז ער מיט זיין אייגענעם ווילען געגאַנגען אין שלאָס אריין, אָבער די קייטען וואָס מען האָט אים אָנגעטאָן אויף די פיס זיינען אַראָפּגעפאַלען פון אים, האָבען זיך פאַרוואַנדעלט אין גאָלד, מיט וועלכען ער האָט באַדאַנקט זיינע אמת'ע און געטרייע גלויביגע, און, נישט קוקענדיג אויף שטאַלענע גראַטען און אייזערנע שלעסער, האָט מען אים דאָך געזעהן גיין איבער די גאַסען מיט אַ סך נאָכפאָלגער. די שבתאי צבי'ניקעס האָבען אפילו געזעהן רמזים אין דעם וואָס זייער משיח איז אַנגע־

קומען אין דער נייער תפיסה פּונקט ערב פּסח — דעם יום טוב פון פרייהייט.

שבתאי האָט זיך גלייך גענומען ברענגען זיין קרבן פּסח פאר זיך און זיינע נאָכפאָלגער, און עסענדיג דערפון מיט דעם חלב, וואָס עס איז געגען אַ דין אין דער גמרא, האָט ער אויסגערופען: „געלויבט איז גאָט, וואָס האָט אונז צוריקגעגעבען דאָס וואָס איז פארבאָטען".

צום מגדל עוז, ווי די שבתאי צבי'ניקעס האָבען גערופען דאָס שלאָס אין אבידאָס, וואו משיח האָט געפירט זיין הויף, האָבען געשטראָמט מיט אוצרות־באַלאָדענע וואנדערער פון פוילען,דייטשלאנד, איטאַליע, ווין, אַמסטערדאַם, קאירא, מאַראָקאָ, מיינענדיג אַז דורך דער פרומער וואנדערונג וועלען זיי זוכה זיין צו זעהן זיין פּנים. און שבתאי האָט זיי געגעבען זיין ברכה און האָט זיי צוגעזאָגט, אַז זיי וועלען בארייכערט ווערען און זייער באַזיץ וועט פארגרעסערט ווערען אין דעם הייליגען לאַנד. די שיפען זיינען געווען איבערגעלאָדען מיט פּאַסאַזשירען, פראַכט האָט געשטיגען. די איינגעבאָרענע זיינען רייך געוואָרען פון באַדינען די וואנדערער, דער אויפזעהער פונ'ם שלאָס (אויסטייטשענדיג גאַנץ פריי דעם קאימאקאַנ'ס אינסטרוקציעס, אַז זיי זאָלען מיינען, אַז כאָטש דער געפאַנגענער טאָר נישט ארויסגיין, מעגען אָבער באַזוכערס אריינקומען) פון רעכענען זיי פּופצעהן ביז דרייסיג מארק פאר אריינקומען אין קעניגליכען אָרט. אַ רעגען פון גאָלד האָט אריינגעשטראָמט אין אבידאָס. איד, מאַכמעדאַנער, קריסט — די גאַנצע וועלט האָט זיך געוואונדערט, און אַ האַלבע האָט געגלויבט. די שיינקייט און פייערליכקייט פון מעליסעלדאַ'ן האָט באַצויבערט די איינגעשפּארטסטע סקעפּטיקער. מענשענ'ס גערדאנקען האָבען זיך געווענדעט צום „מגדל עוז", פון די ווייטסטע עקען פון דער וועלט. קיינמאָל פריהער אין דער מענשליכער געשיכטע האָט די בשורה וועגען אַ משיח נישט געוואונדערט אַזוי ווייט ביי זיין אייגען לעבען. כדי צו טרייסטען די וואָס האָבען נישט געקענט מאַכען די רייזע צו אים אָדער קיין ירושלים, האָט שבתאי צוגעזאָגט דעם אייגענעם שכר צו אַלע וואָס וועלען בעטען אויף זייערע מאַמעס' קברים.

די ראשי תובות ש. צ. זיינען אויפגעשריבען געוואָרען אויסגע־צאַצקעט אין גאָלדענע אותיות איבער כמעט יעדער שול, מיט אַ קרוין אויף דער וואַנט, וואָס אין איר קרייז איז געווען דאָס קאַפּיטעל תהילים צ"א, און אין דאַווענען האָט מען אַריינגעשטעלט פאַר אים אַ תפילה: „ברוך אדונינו ומלכינו, הקדוש והצדיק שבתאי צבי, משיח אלהי יעקב".

די געטאָס האָבען אָנגעהויבען פאַנאַנדערצופאַלען. אפילו ביי די גרעסטע צווייפלער זיינען ארבייט און געשעפט איינגעשרומפּען. אין אונגאַרן האָבען די אידען אָנגעהויבען איינצוברעכען זייערע הייזער. די גרויסע געשעפטליכע צענטרען, וואָס זיינען געווען לע־בעדיג אַ דאַנק די אידען, זיינען פּאַראַליזירט געוואָרען. אפילו די פּראָטעסטאַנטען האָבען זיך געוואַקעלט אין זייער קריסטליכקייט. אַמסטערדאַם, אונטער דער אָנשטעקעניש פון אידישע ענטוזיאַסטען, האָט געשוימט פון פרייד. אין האַמבורג, נישט קוקענדיג אויף די בריפליכע שטעכווערטער פון יעקב סאַספּאָרטאַס, זיינען די זעלטענע כופרים אָדער שבתאי צבי'ס געגנער, געצוואונגען געוואָרען, דורך אַ פאַראָרדנונג פון בענדיטאָ דע קאַסטראָ, צו זאָגען אמן נאָך דער תפילה פאַר משיח'ן. אין ליוואָרנע איז מסחר אויסגעטריקענט געוואָרען. אין ווענעדיג זיינען געווען אויסברוכען און די כופרים האָט מען געדראָט מיט'ן טויט. אין מערן האָט זיך דער גובערנאַטאָר געמוזט אַריינמישען איינצושטילען דעם אויפרודער. אין סאַלי אין אַלזשיר, האָבען די אידען אַזוי אָפען אַרויסגעוויזען זייער איבערצייגונג, אַז זייער הערשאַפט דערנענטערט זיך, אַז דער עמיר האָט באַפוילען זיי צו פאַרפאָלגען. אין סמירנע ווידער האָט מען אַ כאַכאַם, וואָס האָט פּראָטעסטירט פאַר דעם ריכטער געגען די משוגעת'ען פון זיינע ברידער, דורך דער מאַכט פון זייער לענגערען בייטעל, אָפּגעגאָלט זיין באָרד און אים פאַרדאַמט צו שיף־שקלאַפעריי.

דריי חדשים פון קעניגליכער רייכקייט און אונטערטעניגקייט פאַר שבתאי'ן זיינען פאַרביי. אַלס ענטפער צו דער פריידיגער באַגייסטערונג פון מעליסעלדא'ן, האָט ער אויפגעגעבען אַלע זיינע נזיר'ישע געוואוינהייטען, און האָט געלעבט ווי עס לעבט אַ מלך, הערשענדיג איבער אַ וועלט וואָס דאַרף קיינמאָל נישט ווידער

פארפינסטערט ווערען מיט זינד און אומגליק. דער וויין האט געפינקעלט און געפלאַסען, דאָס בעסטע עסענוואַרג האָט באַצירט דעם סעודה־טיש, בלומען און איידעלע ריחות האָבען זיך געמאַכט די לופט, און די שיינע טעכטער פון ישראל האָבען נחת׳דיג גע־טאַנצט פאר אים, ארויסשיסענדיג ליידענשאַפטליכע בליקען פון אונטער זייערע לאַנגע ברעמען. דער תענית פון שבעה עשר בתמוז איז אָנגעקומען. שבתאי האָט אים אויפגעגעבען, דערקלערענדיג, אז אין דעם טאָג איז אים אַנטפּלעקט געוואָרען די איבערצייגונג אז ער איז משיח. תשעה באָב — דער טאָג פון זיין געבוירען — איז ווידער פארוואַנדעלט געוואָרען פון אַ תענית אין אַ שמחה, דער קעניגליכער באַפעל, וואָס איז באַקאַנט געמאַכט געוואָרען איבער דער וועלט, האָט דערמאָנט צפניה׳ס רייד: „זינג און פריי זיך, טאָכטער פון ציון. ווייל זע, איך קום, און איך וועל רוהען צווישען דיר, זאָגט דער האר“. פרטים וועגען דעם ווי די תפילות זאָלען צוגיין זיינען מיטגעגאַנגען מיט דעם באַפעל.

און אין דעם גרויסען טאָג פון ששון ושמחה, פון מלכות און פראַכט, געקרוינט מיט דער אונטערטעניגקייט און ברכה פון זיין פאָלק, פון וועלכען עס זיינען געקומען שליחים פון אַלע קלימאַטען און לענדער אָפּצוגעבען כבוד צום טאָג פון זיין געבוירען, האָט שבתאי׳ס הערליכקייט דערגרייכט די לעצטע מדרגה.

(דאָס איז די״ר סוף פון דער צווייטער מגילה).

די דריטע מגילה.

XXII.

אין דער שעה פון זיין זיג האָבען צוויי פּוילישע אידען, וואָס האבען געמאַכט די הייליגע רייזע צו אים, דערציילט אים וועגען אַ נייעם נביא, וואָס האָט זיך באַוויזען אין ווייטען לעמבערג, איינער נחמיה כהן, וועלכער האָט נביאות געזאָגט, אז די גאולה קומט, נאָר נישט דורך שבתאי צבי.

יענע נאַכט, ווען זיין מלכה און זיינע הויפלייט זיינען גע־שלאָפען, האָט שבתאי ביטער געקעמפט מיט זיך אַליין אין זיין איינזאַמען אויפנאַם־צימער. דער שרעק־גייסט פון זעלבסט־צווייפעל,

וואס איז לאנג געלעגען רוהיג דורך מוזיק און פאמפ, האט זיך איצט ווידער אויפגעהויבען דורך את דער נייער און אומדערוואַרטער אנטוויקלונג. דאס האט אים אויף א רויהען אופן דערמאַנט, אז די עקזיסטענץ מיט אזא פראכט און גלאַנץ איז נאך אלעמען צו פריה, אז דאס מלכות האט מען נאך ערשט באדארפט געווינען.

„א, מיין פאטער אין הימעל!" האט ער געבעטען, פאלענדיג אויפ׳ן פנים. „דו האסט מיך נישט אפגענארט. זאג מיר, אז את דער נביא איז פאלש, איך בעט דיך גאָט, אז נאר דורך מיר דארף קומען דיין קעניגרייך אויף דער ערד. איך וואַרט אויף דעם נס. די טעג פון דעם גרויסען יאר זיינען שוין כמעט פארביי און זע! איך ליג דאָ אין א חוזק מלכות. א מופת! א מופת!"

„שבתאי!" א כשופ׳דיג קול האט גערופען זיין נאמען. ער האט אויפגעהויבען די אויגען. מעליסעלדא איז געשטאנען אין דער טיר, געקומען פון איר שטוב אנגעטאן אזוי לייכט ווי אין יענעם ווייטען פריזמארגען אויפ׳ן בית עולם.

א מאדנער כשוף־אויסדרוק איז געלעגען אויף איר פנים, און, צוקוקעניג זיך נענטער, האט ער געזעהן, אז אירע לאבענדיגע אויגען זיינען געווען פארהילט אין שלאף.

„דאס איז דער מופת!" האט ער מיט פחד געמורמעלט.

ער איז אויפגעשפרונגען און גענומען איר ווייסע האנט, וואס האט געברענט זיינע, און זי האט אים געפירט אין איר שטוב אריין מיט זיכערע טריט.

„דאס איז דער מופת!" האט ער געמורמעלט, „דער מופת, אז מעליסעלדא האט מיך באמת אריינגעפירט אין קעניגרייך פון פרייד".

נאר אינדערפרי איז ער אויפגעשטאנען נאך אלץ פארזארגט. דער באטייט פונ׳ם מופת איז אים ווייניגער קלאר געווען ווי אין דער שטילקייט פון דער נאכט. די געשטאלט פון דעם נייעם נביא האט אים דראהענדיג אויפגעלויכטען.

ווען די פוילישע אידען זיינען צוריקגעפארען, האבען זיי געהאט מיט זיך א בריף פונ׳ם מלכות, וואס האט צוגעזאגט די פוילישע אידען נקמה צו נעמען אן די קאזאקען און האט באפוילען נחמיה׳ן גלייך צו קומען צום משיח.

דער וועג איז געווען לאנג, נאר ארום אנהויב סעפטעמבער

איז נחמיה אָנגעקומען קיין אַבידאָס. ער איז גלייך אויפגענומען געוואָרען אין אַ פּריוואַטער אויריענץ. ער האָט זיך געהאַלטען אומאָפּהענגיג.

„שלום צו דיר, שבתאי!“

„שלום צו דיר, נחמיה. איך האָב געוואָלט ריידען מיט דיר. מענשען זאָגען, אַז דו פאַרלייקענסט מיך.

„דאָס איז אמת. ווי קען משיח — משיח פון בית דוד קומען, איידער עס איז געקומען זיין אָנזאָגער, משיח פון בית אפרים, ווי אונזערע הייליגע ספרים זאָגען?“ שבתאי האָט געענטפערט, אַז דער בן אפרים איז שוין געווען, אָבער ער האָט נישט געקענט איבערצייגען נחמיה'ן, וועלכער האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ גרויסער למדן אין לשון הקודש, סיריש און כאַלדעאיש, און האָט זיך מתוכח געווען פּונקט ביי פּונקט און פּסוק ביי פּסוק. דער ערשטער משיח האָט געזאָלט זיין אַ מגיד התורה, אָרים, פאַראַכט, אַ משרתביים צווייטען. וואו האָט מען אים געקענט געפינען?

דריי טעג האָבען זיי זיך מתוכח געווען, נאָר נחמיה איז נאָך אַלץ אַרומגעגאַנגען און איבערגע'חזרט זיינע אייגענע נביאות. די מער פאַרברענטע שבתאי צבי'ניקעס, זייענדיג אין כעס אויף דעם פאַר'עקשנ'טען און קריגערישען פּלפּול'ניק, וואָלטען אים אודאי עפּעס אָפּגעטאָן, אָבער דער נביא פון לעמבערג האָט שכל געהאַט זיך אָפּצוטראָגען קיין אַדריאַנאָפּאָל. דאָ האָט ער, אויס נקמה, געזוכט אויפגענומען צו ווערען ביים קאַימאַקאָן.

„פאַרראַט, אַ מוסטאַפאַ, פאַרראַט!“ האָט ער דערקלערט. ער האָט פאַרראַטען די פאַנטאַסטישע פּלענער אַראָפּצונעמען דעם סול־טאַן'ס קרוין, מיט וועלכער שבתאי האָט זיך נאָך אַלץ אַרומגע־טראָגען און וועלכע אַלע האָבען געוואוסט אַחוץ די רעגירונג. דער אויפזעהער פון אַבידאָס האָט, זיין קעשענע צוליב, ניט אָפּגעגעבען קיין רעפּאָרט וועגען די אויסערגעוויינליכע זאַכען וואָס האָבען זיך אָפּגעטאָן אין שלאָס.

נחמיה האָט פאַרדאַמט שבתאי'ן אַלס אַ געמיינעם מענשען, וואָס האָט געשטרעבט צו פאַרדאַרבען די מוחות פון די אידען און אָפּציהען זיי פון זייער ערליכען וועג פון פּרנסה און געהאָרכזאַמ־קייט צום סולטאַן. און נאָכדעם ווי ער האָט זיך אויף אַזאַ אופן

נוקם געוועז, איז דער נביא פון לעמבערג געוואָרען א מאַכמעדאַנער.

א שטאַפעט איז גלייך געשיקט געוואָרען צום סולטאַן און א באַראַטונג איז אָפּגעהאַלטען געוואָרען. די פראַגע איז געוועזן זייער ערנסט. היגריכטען שבתאי'ן, ווייל ער איז געוועזן אַלצאיינס באַליבט ביי אידען און ביי טערקען — וואָלט עס בלויז געמיינט פאַראייביגען די נייע סעקטע. דער מופטי וואַני — א גייסטליכער ענטוזיאַסט — האָט פאָרגעשלאָגען, אז מען זאָל אים באַאיינפלוסען נאָכצוגיין אין נחמיה'ס טריט און איבערגיין צום איסלאַם. אָט די באַמערקונג האָט אויסגעזען נישט נאָר כיטרע קלוג, נאָר וואָלט, ווייזט אויס, פאַרגרעסערט די הערליכקייט פון מאַכמעד'ען, דעם איינציגען אמת'ען נביא. יאַניסאַרען זיינען גלייך געשיקט געוואָרען קיין אבידאָס. און איין פיינעם טאָג, ווען דאָס שלאָס פון די דאַרדאַנעלען איז געוועזן באַלאַגערט מיט בעטערס, ווען דער מגדל עוז איז געוועזן לוסטיג מיט די ליכטיג-געקליידעטע מלכים, און אָנגעפילט מיט אַנגענעמע פלאַנצען און ריחות און די געמישטע נגונים פון כלי זמר און שטימען, האָט זיך א מחנה יאַניסאַרען מיט וואָנסען באַוויזען ווי א בליץ, האָבען צעיאָגט דעם עולם מיט זייערע לאַנגע פיקעס. זיי האָבען געכאַפּט משיח'ען מיט זיין מלכה און האָבען זיי געבראַכט קיין אדריאַנאָפּאָל.

XXIII.

דער האַקים באַשי, דעם סולטאַנ'ס דאָקטאָר, וועלכער איז אַליין געוועזן א אידישער טערק און איז באַטראַכט געוואָרען פאַר דעם פאַסיגסטען צו קומען אין באַרירונג מיט שבתאי'ן, האָט פאַר אים פאַרגעלייגט דעם סולטאַן'ס באַשלוס דעם אָוענט פון זיין אָנקומען קיין אדריאַנאָפּאָל. דעם באַפרייטען געפאַנגענעם האָט מען באַזעצט מיט חוזק'דיגער פראַכט אין א גערוימער וואוינונג אינ'ם פּאַלאַץ, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צום טייך, און ער איז געלעגען אויף א פרעכטיגען דיוואַן און האָט גערויכערט א ציבוק מיט א געמאַכטער רוהיגקייט.

„וואָסערע פאַרגניגונגען דאַרף מען געוויינליך מאַכען פאַר'ן סולטאַן?" האָט ער געפרעגט מיט געמאַכטער לייכטקייט, נאָך דעם ערשטען אויסטויש פון באַגריסונגען מיט דעם דאָקטאָר. „איך וויל

נישט זיין הינטערשטעליג אין די פּאַרמאַליטעטען, ווען איך שטעל מיך פאַר זיין געהויבענער מאַיעסטעט".

„אַ סוף צו דעם פּאַרס, שבתאי צבי!" האָט האַקים באַשי שטרענג געזאָגט. „דער סולטאַן פאָדערט נישט פון דיר קיין פּאָזען, נאָר אַ מופת".

„האָט מען נאָך ווייניג מופתים געזעהן?" האָט שבתאי שטיל געפרעגט.

„צופיל", האָט דער משומד טרוקען געענטפערט. „נאָר אויב דו ווילסט ראַטעווען דיין לעבען, איז נויטיג נאָך איינער".

„וואָס פאַר אַ מופת?"

„אַז דו זאָלסט ווערען אַ טערק!" און קוים אַ שמייכעל האָט געשפּילט אַרום דעם דאָקטאָר'ס ליפּען.

עס איז געווען אַ לאַנגע שטילקייט. שבתאי'ס אייגענע ליפּען האָבען געציטערט, נאָר נישט מיט קיין שמייכעל. דער קעניגליכער שיין פון אַבידאָס איז אָפּגעשטאָרבען פון זיין פּנים, נאָר זיין טרויעריגקייט איז געווען גיכער פון דערשלאָגענקייט איידער די פיינע מעלאַנכאָליע פון אַמאָל.

„און אויב איך זאָג זיך אָפּ פון דעם מופת?"

„מוזטו אונז געבען אַן אַנדערען. דער מופטי וואַנני האָט פאָרגעשלאָגען, אַז מען זאָל דיך אויסטאָן נאַקעט און דיך אוועקשטעלען אַלס אַ צילבערעט פאַר די בויגענשיסערס. אויב דיין פלייש און הויט זיינען אומדורכדרינגליך ווי אַ פּאַנצער, וועלען מיר דיך אודאי אַנערקענען פאַר דעם משיח, און פאַר דעם וועמען אַללאַ האָט באַשטימט צו דער הערשאַפט און דער גרויסקייט, צו וועלכער דו פּרעטענדירסט".

„און אויב איך וועל מיך פון דעם מופת אויך אָפּזאָגען?"

„דאַן וואַרט אויף דיר דער בראַנדשטאָק ביים טויער פון פּאַלאַץ דיך צו צווינגען", האָט דער האַקים באַשאַ געשריען. „דו וועסט שטאַרבען אין יסורים. אפילו דאָס רחמנות, אַז מען זאָל דיר דעם קאָפּ אָפּהאַקען, וועסטו נישט באַקומען, ווייל דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז מאַכמעדאַנער וועלען נישט פאַראומרייניגען זייערע שווערדען מיט דעם בלוט פון אַ איד. פאָלג מיין עצה, שבתאי", האָט ער ווייטער גערעדט אין אַ שטילערען טאָן, „ווער איינער פון אונז.

נאָך אַלעמען, שטאַמען דאָך די מוסולמאַנער בלויז פון הגר׳ען. מאַכמעד איז בלויז משה׳ס נאָכפאָלגער. מיר אנערקענען דעם איינציגען גאָט וואָס הערשט איבער׳ן הימעל און איבער דער ערד, מיר עסען נישט קיין חזיר. קענסט דיר פונקט אזוי זיין א משיח אין א ווייסען טורבאַן ווי אין א שווארצען", האָט ער שפּאַסיג געענדיגט.

שבתאי האָט געמאַכט א שמערצליך פּנים. „משומד!" האָט ער ארויסגעמורמעלט.

„יאָ, און אַן אויסגעצייכענטער אויסבייט", האָט דער דאָקטאָר אויסגערופען. דער סולטאַן איז א ברייטהארציגער באַצאָלער, זיין שאָטען זאָל קיינמאָל נישט געמינערט ווערען. ער גיט דיר צייט ביז אין דער פרי צו באַשליסען — טערק צי מאַרטירער? מיט ברענענדיגע פאַקלען צוגעבונדען צו דיינע גלידער וועט מען דיך שמייסען דורך די גאַסען מיט פייערדיגע ריטער פאַר אַלעמען אין די אויגען — דאָס איז דעם סולטאַן׳ס באַפעל. ער איז א ברייט־הארציגער באַצאָלער. נאָך אַלעמען, וואָר דאַרפען מיר זיך פאַר־שטעלען — מיר ביידע צווישען זיך, צוויי אידען, הע?" און ער האָט פריילאַך אונטערגעוואונקען. „די זון באַגריסט מאַכמעד׳ען יעדען אינדערפרי, זאָגען די טערקען. זאָל די מאָרגענדיגע זון באַגריסען נאָך א מאַכמעדאַנער".

שבתאי איז אויפגעשפּרונגען שוין מיט צופיל מאַיעסטעט.

„הינטישער משומד! וואַרף דיך ארויס!"

„ביז מאָרגען! מאָרגען וועט דיך דער סולטאַן אויפנעמען", האָט דער האקים באַשי אומגעשטערט געזאָגט, און מיט א חוזק׳דיגער פארנויגונג איז ער ארויס.

מעליסעלדא האָט געדרימעלט אין א וויטען צימער נאָך דער מידקייט פון דער רייזע, נאָר די לעצטע געוואַלטען פון דעם שמועס צווישען די צוויי האָבען זי אויפגעוועקט, און זי האָט געהערט דעם דאָקטאָר׳ס לעצטע ווערטער. זי האָט איצט אויפגעצויגען די פאָר־טירען און אריינגעקוקט צו שבתאי׳ן. איר חן איז געווען האַלב־איינגעראַמט, האַלב פאַרשמעלט פון דעם פאַרהאַנג. איר פּנים איז געווען באַקראַנצט מיט א הימלישען שמייכעל.

„שבתאי!" האָט זי ארויסגעשעפּטשעט.

ער האָט זיך אומגעקערט מיט אַ בייזען שמייכעל צו איר. „דו ביזט פרייליך!“ האָט ער ביטער געזאָגט.

„איז נישט די שעה געקומען?“ האָט זי מיט פרייד אויס־געשריען.

„יאָ, די שעה איז געקומען“, האָט ער געמורמעלט.

„די שעה פון דיין לעצטען פּרוּף און זיג! די געבענקטע שעה קרוין פון זיין קאָפּ און זי אָנטאָן אויף —“

אַנשטאָט צו ענדיגען דעם זאץ, איז זי צוגעלאָפען נעמען זיין קאָפּ צו איר בוזים. אָבער ער האָט אָפּגעשטויסען אירע צערטעלדיגע אָרעמס. זי האָט זיך צוריקגעצויגען אין כעס. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס זי האָט אים געזעהן גראָב, נישט נאָר מיט איר, נאָר מיט וועמען ס׳איז.

„לאָז מיך! לאָז מיך!“ האָט ער הייזעריג געשריען.

„ניין, דו דאַרפסט מיך“, און אירע פאַרגיביגע אָרעמס האָבען זיך געצויגען צו אים מיט פרישער צערטליכקייט.

ער האָט זי אָנגעקוקט און נישט באַוועגט זיך צו באַגעגענען די אָרעמס.

„יאָ, איך דאַרף דיך“, האָט ער פּאַטעטיש געזאָגט. „דערפאַר — און זיין שטים איז ווידער געוואָרען פעסט — לאָז מיך אליין“.

„דו ביזט געוואָרען אַ פרעמדער“, האָט זי ציטערדיג געזאָגט, „איך פאַרשטיי דיך נישט“.

„הלואי וואָלסטו אייביג געווען אַ פרעמדע, הלואי וואָלט איך דיך קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען“.

„שבתאי, דו ביזט פון זינען אַראָפּ“.

„איך בין געקומען צו מיין זין. אַ מיין גאָט! מיין גאָט!“ און ער איז אַנידערגעפאַלען וויינענדיג אויפ׳ן דיוואַן.

מעליסעלדא איז נאָך מער דערשראָקען געוואָרען.

„שטיי אויף, מען וועט דיך הערען וויינען“.

„זאָלען זיי הערען. גאָט הערט מיך נישט“.

„ער הערט דיך נישט? דו ביזט ער!“

„איך גאָט!“ ער האָט ביטער געלאַכט. „דו גלויבסט דאָס! דו וואָס דו קענסט מיך אַלס מאַן!“

„איך ווייס בלויז, אַז דו ביזט געטליך. איך האָב דיך מיט פרייד פאַרגעטערט. ביזטו נישט משיח?"

„משיח! וואָס קען זיך אַליין נישט אויסלייזען!"

„ווער קען דיר שלעכטס טאָן? ווער האָט דיר ווען עס איז שלעכטס געטאָן פון דיין יוגענט אָן? די מלאכים וואַכען איבער דיינע טריט. איז דיין גאַנץ לעבען נישט איין גרויסער נס?"

ער האָט האָפנונגסלאָז געשאָקעלט דעם קאָפּ. „דאָס גאַנצע יאָר האָב איך געוואַרט אויף דעם נס — די אַלע לאַנגע חדשים אין דער תפיסה אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אין דעם שלאָס פון אבידאָס — אָבער וואָס פאַר אַ זיכער קול האָט גערעדט צו מיר? מאָרגען וועט מען מיר מיינע גנדערים אַרויסנעמען, שמייסען מיט פייערדיגע ריטער — ווער ווייסט וואָס די הינט קענען טאָן?"

„שטיל! שטיל!"

„אַ, דו שרעקסט דיך פאַר מיר!" האָט ער אויסגעשריען מיט אַ להכעיס'דיגען נצחון. „דו ווייסט, אַז איך בין בלויז אַ שטערב־ליכער מענש!"

די רויזען אין אירע שיינע באַקען האָבען פאַרבלייכט, אָבער זי האָט אומדערשראָקען ווייטער גערעדט.

„ניין, איך גלויב נאָך אַלץ אין דיר. איך בין דיר נאָכגעגאַנגען אין דיין תפיסה אַריין, נישט ווייסענדיג, אַז זי וועט פאַרוואַנדעלט ווערען אין אַ פּאַלאַץ. איך וועל דיר נאָכגיין צו דיין מאַרטירערריי מאָרגען, האָפענדיג אַז דאָס וועט זיין דיין קרוינענדיגער נס און די פייערדיגע ריטער וועלען פאַרוואַנדעלט ווערען אין פערדערען פון מלאכים. דאָס ווערט זכריה'ס וואָרט מקוים. „אין יענעם טאָג וועל איך מאַכען די הערשער פון יהודה ווי אַ ברענענדיגען אויווען אין וואַלד און ווי אַ פאַקעל פון פייער אין אַ בונט תבואה".

זיינע אויגען זיינען פייכט געוואָרען, ווען ער האָט אַרויפ־געקוקט צו איר. „יאָ, מעליסעלדאַ, דו ביזט מיר טריי געווען און האָסט אמת'ען מוט. און אַצינד, ווען איך בין אַליין, ווען די געשרייען פון מיינע געטרייע זיינען אָפּגעשטאָרבען, ווען דער מלך פון דער וועלט ליגט דאָ אַליין אין פינסטערניש און אין אַש, האָסטו נאָך אַלץ גלויבען אין מיר?"

„יאָ, איך גלויב — דאָס איז בלויז אַ פּרוף, דער לעצטער פּרוף פון מיין גלויבען".

זי האָט פאַרטרויליך געשמייכעלט צו אים. האָפנונג האָט אין אים אויפגעוואַכט. „ווען דאָס זאָל זיין בלויז אַ פּרוף, דער לעצטער פּרוף פון מ י י ן גלויבען!" האָט ער געמורמעלט. אָבער ניין — איידער דער ווייסער שטרייף פון דער לבנה וועט ווידער אויפגיין אין הימעל, וועל איך זיין אַ צודריקטער מח, פּרעספּלייש פאַר וועלף, סיידען — איך האָב תפילה געטאָן נאָך אַ מופת — אָ, ווי איך האָב תפילה געטאָן, און אַצינד — זע! אַ שטערען פאַלט. אָ, מיין גאָט, אָט דאָס דאַרף זיין דער סוף פון מיין לאַנגער מאַר־טירעריי! אָבער די שטראָף פאַר מיין העזה איז גרעסער ווי איך קען פאַרטראָגען. גאָט, גאָט, פאַרוואָס האָסטו מיר געשיקט די שטילע בשורות וואָס האָבען מיר אויסגעוויזען געטליך, יענע לאַנגע, לאַנגע געדאַנקען, וואָס האָבען אויפגעציטערט מיין נשמה? פאַרוואָס האָסטו מיר געוויזען די זינד פון ישראל און זיינע צרות, די פּיין און דאָס בייז פון דער וועלט, און מיך באַגייסטערט אויסצולייזען און ווידער אויפצולעבען?" זיין ברוסט האָט זיך געהויבען און געזונקען פון היסטערישע זיפצען.

„מיין שבתאי!" מעליסעלדאַ'ס וואַרימע אָרעמס האָבען אים אַרומגענומען. ער האָט זי מיט רויער קראַפט אָפּגעשטויסען. „אַוועק, אַוועק!", האָט ער געשריען. „איך פאַרשטיי דעם מופת. ענדליך פאַרשטיי איך. דורך דיר האָב איך עס אָנגעוואָרען גאָט'ס ברכה".

„דורך מיר?" האָט זי געשטאַמעלט.

„יאָ, דיינע ליפּען האָבען אַוועקגענאַרט מיינע פון תפילה, דיינע אָרעמס האָבען מיך אַראָפּגעצויגען פון די הויכקייטען פון רעכט־פאַרטיגקייט. דו האָסט מיך געמאַכט אומטריי צו מיין כלה, די תורה. כמעט פערציג יאָר האָב איך געפירט אַ שטרענג און איינזאַם לעבען, טובל געווען מיין גוף אין אייז און שניי, זיך געשלאָגען מלקות — יאָ, זיך אַליין געשלאָגען מלקות, איך, וואָס איך האָב איצט מורא פאַר שמיץ, — ביז דאָס בלוט איז מיר גערונען פון וואונדען אָן אַ צאָל, און אַצינד, אָ גאָט! אָ גאָט! אשה, דו האָסט מיך מטמא געווען! איך האָב אָנגעוואָרען דעם רוח הקודש. ער האָט זיך אָפּגעטאָן פון מיר. ער וועט איצט אַריין אין אימיצען

אַנדערש, אין איינעם וואָס איז ווירדיגער פון מיר. אמאָל בין איך געווען משיח, איצט בין איך מענש".

„איך? — איך האָב פון דיר צוגענומען דעם רוח הקודש!"

זי האָט אים אָנגעקוקט מיט דעם גאַנצען פלאַם פון איר שיינקייט, מיט אַ נייער דרייסטקייט.

ער איז אויפגעשפרונגען, איר געפאַלען צו דער ברוסט און האָט ווילד געקושט אירע ליפּען.

„ניין, ניין, דו האָסט עס מיר געוויזען! ליבע! ליבע! ליבע איז דאָס וואָס אָטעמט אין יעדער זאַך, וואָס הויבט אויף די לאַסט פון לעבען. ווען נישט דו וואָלט איך אויסגעגאַנגען און וואָלט נישט געקענט די הערליכקייט פון מאַנשאַפט. איך בין אַ מאַן — אַ מאַן וואָס פרייט זיך מיט זיין כח! אָ, מיין פאַרהונגערטע יוגענט! פאַרוואָס האָב איך דיך פריהער נישט געזעהן?" טרערען פון זעלבסט־רחמנות זיינען גערונען איבער זיינע אַש־גרויע באַקען. „אָ, מיין ליבע! מיין ליבע! מיין פאַרלוירענע יוגענט! גיב מיר צוריק מיין יוגענט, אַ גאָט! ווער בין איך אויסצולייזען? אַ מאַן, יאָ, אַ מאַן, וואָס פרייט זיך מיט זיין מאַנשאַפט. אוי, גליקליך זיינען די, וואָס פירען דעם געוויינליכען גורל פון מענשען, גליקליך אין ליבע, אין היים, אין קינדער. ווי צו די וואָס ווילען קלעטערען, וואָס ווילען זיך פייניגען און זיך פאַרזאָגען, וואָס ווילען אויסלייזען די מענשהייט. פון וואָס? אויב זיי האָבען ליבע, האָבען זיי נישט אַלץ? זי איז גאָט, זי איז דאָס מלכות, דאָס מלכות. קום, לאָמיר לעבען — איך אַ מאַן, דו אַ פרוי!"

„אָבער אַ מוסולמאַנער!"

„וואָס איז וויכטיג? גאָט איז אומעטום. איז נישט אונזער רמב"ם — וואָס מיר זיינען מתפלל אויף זיין קבר אין טבריא — אַליין אמאָל געווען אַ מוסולמאַנער? האָט ער נישט געזאָגט, אַז כדי צו ראַטעווען אונזערע לעבענס איז קיין זאַך נישט פאַרבאָטען?"

ער האָט געמאַכט אַ באַוועגונג זי צו נעמען אין זיינע אָרעמס, אָבער דאָס מאָל האָט זי זיך צוריקגעצויגען. אירע אויגען האָבען אַ בליץ געטאָן.

„ניין, אַלס אַ מאַן ליב איך דיך נישט. דו ביזט געטליך אָדער גאָרנישט. גאָט אָדער אַ פאַרשטעלטער שווינדלער!"

„מעליסעלדאַ!“ זי האָט איגנאָרירט זיין פּיינליך געשריי.

„ניין, אָט דער שווערער נסיון האָט שוין גענוג לאַנג געדויערט“, האָט זי שטרענג געענטפערט. זיי דיך מודה, איך האָב דעם נסיון אויסגעהאַלטען“.

„איך בין נישט קיין גאָט און נישט קיין שווינדלער“, האָט ער אַ געבראָכענער געזאָגט. „אָ, זאָג נישט, אַז דו קענסט מיך אַלס מאַן נישט ליבען. ווען דו ביזט צוערשט געקומען בענשען מיין לעבען, האָב איך מיך נאָך נישט געהאַט דערקלערט פאַר משיח׳ן“.

„ווער ווייסט, וואָס איך האָב דאַמאָלס געטראַכט? אַ ווילד מיידעל, משוגע דורך דעם קלויסטער, דורך דעם בלוט וואָס איז פּאַר מיינע קינדישע אויגען פאַרגאָסען געוואָרען, בין איך געקומען צו דיר פול מיט אומגעצוימטע ליידענשאַפטען און פאַנטאַסטישע חלומות. אָבער ווי איך האָב געלעבט מיט דיר, ווי איך האָב געזעהן די שיינקייט פון דיין געדאַנק, דיין גרויס רחמנות, די רייכקייט פון דיין לעבען צווישען נסיונות, וואָס האָט מיך אייפערזיכטיג געמאַכט ווי אַ פרוי פון דמשק, דאַמאָלס האָב איך באמת געוואוסט, אַז דו ביזט אַ גאָט“.

„ניין, ווען איך האָב דיך דערקענט, האָב איך זיך דערקענט אַלס מאַן. נאָר ווי אונזערע נאָכפאָלגער זיינען געוואַקסען, ווי גלויבען און פאַרמעגען זיינען מיר נאָכגעגאַנגען אין מיינע טריט, האָט מיין גאָטלעסטערדיגער חלום אויפגעלעבט. איך האָב געגלויבט אין דיין זעהונג וועגען דעם מלכות. ווען איך האָב צוטיילט די וועלט, האָב איך באמת געגלויבט אַז איך בין משיח. נאָר ווי איך בין געזעסען אויף מיין טראָן אין אבידאָס, און פאַרגעטערער פון אַלע עקען וועלט האָבען געקושט מיינע פיס, איז מיך אַ וויסטער צווייפעל באַפאַלען, אַ מין פאַר׳חלומ׳טקייט, און דומפּע קולות האָבען מיר פרעגענדיג געקלונגען אין די אויערען, „ביזטו משיח? ביזטו משיח?“ איך האָב זיי געוואָלט דערטרינקען אין פרייליכע לידער. נאָר אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, ווען דו ביזט געשלאָפען ביי מיין זייט, זיינען די קולות צוריקגעקומען און האָבען מיט חוזק געשריען: „מאַן! מאַן! מאַן! און ווען נחמיה איז געקומען — “

„מאַן!“ האָט מעליסעלדאַ אומגעדולדיג איבערגעשלאָגען. הער אויף צו מאַכען אַ נאַר פון מיר. איך האָב נישט געקענט קיין

מענער, וואָס? כ'מיין, ווער האָט זיי געקענט מער פון מיר? זייערע שוואַכקייטען, זייערע פּוסטקייטען, זייערע אויסגעלאַסענקייטען — געננוג! מאָרגען זאָלסטו באַווייזען ביזט גאָט".

ער האָט זיך צוריקגעוואָרפען אויפ'ן דיוואַן און מיד געזיפצט. „לאָז מיך, מעליסעלדאַ. גיי דיר אין דיין רו. היינטיגע נאַכט מוז איך האַלטען וואַך אליין. אפשר איז עס מיין לעצטע נאַכט אויף דער ערד".

איר פּנים האָט אויפגעלויכטען. „יאָ, מאָרגען קומט דאָס קיניגרייך פון הימעל". און שמייכלענדיג מיט אומענדליכען צוטרוי, האָט זי זיך איינגעבויגען, לייכט אַ קוש געטאָן זיינע האָר, און האָט ארויסגעשוועבט פונ'ם צימער.

און אין זיין שלאָפלאָזען מח און צוריסענער נשמה איז יענע גאַנצע אומענדליכע נאַכט אָנגעגאַנגען די שרעקליכע טראַגעדיע פון צווייפעל, געמילדערט דורך אויסברוכען פון ספּאַזמאַטישע תפילות. אַ גאָט צי אַ מענש? אַ משיח, וואָס דאַרף אויסהאַלטען זיין פאָטער'ס לעצטען נסיון, צי אַ מאַרטירער אַ נאַכט פאַר זיין שווי־דערליכען טויט? און אויב ווידער דער קרבן פון אַן אוממענשליכער זעלבסטפאַרפירונג, , וואָס זשע האָט עס אויסגעמאַכט צי איינער האָט אויסגעלעבט זיינע יאָרען פון חרפה אַלס איד אָדער מוסול־מאַנער? איז עס אפשר העכער צו שטאַרבען, און לעבען אַלס אַ העלדישער אָנדענק — מוז ער דאָך אָבער לאָזען מעליסעלדאַ'ן! איבערלאָזען איר ווארעמע ברוסט און דאָס זונליכט און די גרינע ערד, און די גאַנצע שיינקייט פון דער וועלט און פון מענשליכען לעבען, צו וועלכען זיינע אויגען האָבען זיך ערשט געעפענט נאָך אַ לעבלאַנג פון זעלבסט־פּיינליכער בלינדקייט?

„אַ גאָט! אַ גאָט!" האָט ער געשריען, „פאַרוואָס האָסטו מיך געמאַכט צו שפּאָט און מיך פאַרלאָזען?"

XXIV.

פרי, פאַר האַלבען טאָג, האָט אים דער לייכטער ריר פון אַ ליבשאַפטליכער האַנט אויף זיין אַקסעל אויפגעוועקט פון טיפענישען פון חלומות.

ער האָט אויפגעהויבען אַ ווייס, אַפּגעצערט פּנים. מעליסעלדאַ

איז געשטאַנען פאַר אים אין איר גאַנצער בלענדענדיגער פרישקייט, ווי אַ שטראַלענדיגער גייסט וואָס איז געקומען פאַריאָגען די שדים פון דער נאַכט. דאָס פאַרצייטיגע שפּאַנישע ליד איז אים געקומען אויפ'ן געדאַנק, און דער זיסער, טרויעריגער נגון האָט געציטערט אין זיין נשמה.

פון איר באָד גייט זי אַרויס,
ריין און שנייוויים זעט זי אויס,
מעליסעלדאַ.
בלויז די ליפּען אירע קרעל,
און די פינגער־שפּיצען העל,
מעליסעלדאַ.

זיינע אויגען זיינען פול געוואָרען מיט טרערען — די געטליכע חלומות פון דער יוגענט האָבען זיך לייכט אויפגערודערט אין אים.

„איז פריד צו דיר?“ האָט זי געפרעגט.

זיין קאָפּ איז ווידער אַראָפּגעזונקען אויף זיין ברוסט.

„פונ'ם פענסטער האָב איך געזעהן די זון אויפגיין איבער'ן מאַריצאַ־טייך“, האָט ער געזאָגט, „און זי האָט אָנגעצונדען די מוטנע וואַסערען. אָבער מיין גלויבען איז נאָך אַלץ גרוי און טויט. און גראָד איז מיר געקומען אויפ'ן געדאַנק דער געטליכער שיר פון משה אבן עזרא פון גראַנאַדע: „דיינע טעג זיינען פאַרפירערישע חלומות און דיין לעבען ווי יענער פרימאָרגען־וואָלקען: ווי לאַנג ער איז אין דיין געצעלט, מעגסטו בלייבען דערין, אָבער ווען ער שטייגט אויף, צוגייסטו און ווערסט איבערגעפירט אין אַ אָרט, וואָס איז דיר אומבאַקאַנט“. דאָס איז דער סוף, מעליסעלדאַ, דער סוף פון מיין גרויסער זעלבסט־פאַרפירונג. וואָס בין איך אחוץ אַ מאַן, מיט אַ מאַנ'ס ווייטאָגען און טעות'ען, און זעלבסט־נאַרערייען, אַ מאַן'ס לעבען וואָס בליט בלויז איינמאָל ווי אַ רויז און פאַרוועלקט, אין דער צייט וואָס דער דאָרען בלייבט אויף ווייטער?“ דער אומענדליכער טרויער פון זיינע רייד האָט זי געמאַכט שווייגען. אויף דער רגע האָט זי די מוזיק פון זיין קול, זיינע טרויעריגע, פאַר־חלום'טע אויגען, די אומענדליכע פאַרצווייפלונג פון זיין האַלטונג, אַריינגעבראַכט אין אַ שטימונג ענליך צו זיינער.

„באמת פאר מיר", האָט ער ווייטער גערעדט, „האָט עס דער ספרד'ישער דיכטער געזונגען —

„באטראכט די מיה וואָס דו ביזט דורכגעגאנגען אונטער דער זון, טאָג און נאכט, אָן אָפּהאלט. מיה, וואָס דו ווייסט, אַז דו האָסט פון איר גאָרנישט. ווייל באמת ביזטו אין די פיל יאָרען נאָכגעגאנגען פוסטקייט און ביזט געוואָרען פוסט. אַ היטער פון וויינגערטנער ביזטו געווען, נאָר דיין אייגענעם וויינגאָרטען האָסטו נישט אָפּגעהיט. אין דער צייט וואָס דעם אייביגענ'ס אויגען לויפען אהין און אהער צו זעהן צי דער וויינשטאָק האָט אויפגעבליט, צי די צאַרטע ווייַנטרויבען האָבען זיך באַוויזען, זע! איז אַלץ געוואָרען פארוואקסען מיט דערנער. שטאכלען האָבען דעם גאנצען אָנבליק צוגעדעקט. דו ביזט אַלט און גרוי געוואָרען. דו האָסט פאר־בלאָנדזשעט, אָבער זיך נישט אומגעקערט. יאָ, איך האָב פאר־בלאָנדזשעט, אָבער איז דאָס טויער פארשלאָסען זיך אומצוקערען? צו זיין אַ מענש — בלויז אַ מענש — ווי גרויס דאָס איז!" זיין שטים איז אָפּגעשטאָרבען, און מיט איר דער זיסער, טרייסטענדיגער כשוף. פייער האָט געגליט אין מעליסעלדאַ'ס ברוסט, זי האָט מיט געאָטעמט און אירע אויגען האָבען פייערדיג געפינקעלט.

„ניין, אויב דו ביזט בלויז אַ מאַן, ביזטו אפילו קיין מאַן נישט. מיין ליבע איז טויט".

ווי ער איז איינגעשרומפּען אונטער איר פאראכטונג, האָט נאָך אַ פערז פון זיין פאַרצייטיג ליד זיך געזונגען אין זיין מח. ער האָט זי קיינמאָל אַזוי ווי איצט נישט געזעהן.

אינ'ם שטאָלץ פון איר ערד
שיינט איר פּנים ווי אַ שווערד,
מעליסעלדאַ.
אירע ליפּען — בויגענס שטאָל,
דאָך איר מויל אַ רויז פון טאָל,
מעליסעלדאַ.

דאָך איר מויל אַ רויז פון טאָל. אַ גאָט, דאָס רחמנות צו לאָזען די רויז פאר דער קרוין פון דערנער!

„מעליסעלדא!“ האט ער אויסגעשריען מיט א זיפץ. „האב רחמנות אויף מיר“.

די טיר האט זיך געעפענט. צוויי פון דער קעניגליכער וואך זיינען אריינגעקומען.

„דו שעכטסט מיך“, האט ער געזאגט אין לשון קודש.

„איך פארגעטער דיך“, האט זי אים געענטפערט אויך אין לשון קודש. איר פנים האט, ווי אמאל, פארטרויליך געשמייכעלט.

„אבער איך בין א מענש!“

ווידער זיינען אירע ברעמען געווען שטאלענע בויגענס.

„דאן שטארב ווי א מענש! מיינסטו, איך וועל מיך דער־נידעריגען צוזאמען מיט דיר? אויב איך דארף זיין א מוסולמא־נער'ס כלה, לאמיך זיין דעם סולטאנ'ס. אויב איך דארף נישט זיצען מיט משיח'ען אויפ'ן טראן, לאמיך זיצען מיט א קעניג. דיין שפאניש ליד האט מיך געמאכט פאר א קעניג'ס טאכטער — יועל איך זיין א קעניג'ס ווייב“.

און זי האט זיך צולאכט אויסגעלאסען.

די וואך האט זיך פאמעלאך דערנענטערט מיט אפענער מורא. מעליסעלדא'ס פלינק לייכטענדיג פנים האט זיך פלוצלונג געענדערט. זי האט אים א צי געטאן צו איר ברוסט.

„מיין קעניג!“ האט זי געמורמעלט. „עס איז געווען גרויזאם פון דיר אזוי אויסצופרואווען מיין גלויבען אין דיר“. און אים פריילאזענדיג, האט זי אויסגעשריען: „גיי אין דיין קעניגרייך“.

ער האט זיך אויסגעגלייכט. דאס פייער אין אירע אויגען האט אריינגעלויכטען אין זיינע.

„דער סולטאן רופט דיך“, האט איינער פון די וועכטער מיט דרך ארץ געזאגט.

„איך בין גרייט“, האט ער געזאגט, און רוהיג אויסגעגלייכט די פאלדען פון זיין שווארצען מאנטעל.

מעליסעלדא איז געבליבען אליין. די פאמעלאכדיגע רגע'ס האבען זיך געצויגען, געשפאנט און מורא'דיג. ביסלאכווייז איז דער שטראלענדיגער גלויבען אראפגעשטארבען פון איר פנים. א האלבע שעה איז פארביי און קאלטע שלאנגען פון צווייפעל האבען זיך אנגעהויבען וויקלען ארום איר אייגען הארץ.

וואָס אויב שבתאי איז טאַקע נישט מער ווי בלויז אַ מענש? מיט וואַנזיניגער שנעלקייט האָט זי דורכגעקוקט די פאַרגאַנגענהייט. אָט האָט זי געגליט מיט גלאַנציגע פאַרזיכערונגען פון זיין געטלי־כקייט, די אונטערטעניגקייט פון זיין פאָלק, דרך ארץ פון טערק און קריסט, רבנים און חכמים ביי זיינע פיס, די רייכע און די גרויסע קעמפּען צו קושען זיין פּעכער, די אוצרות האָבען זיך אריינגעגאָסען אין זיינע אומוויליגע הענט. און אָט ציטערט זי מיט עקעלדיגע אָנדייטונגען און עראינערונגען פון שוואַכקייט און שטאַרבליכער נאַרישקייט. און ווי איר גלויבען האָט זיך געוואַקסעלט, ווי איר עקסטאַז, מיט וועלכען זי האָט אים באַגייסטערט, איז אָפּגעפאַלען, האָט די אַנגסט פאַר זיין וואוילזיין אָנגעהויבען אריינ־קריכען אין איר נשמה, ביז די אַנגסט איז ענדליך געוואָרען אַ פאַרפלייצונג וואָס האָט זי מיטגעריסען אין זיינע טריט. און וואָס מער איר שרעק איז געוואַקסען, אַלץ מער איז איר קלאָר געוואָרען ווי שטאַרק זי ליבט אים שוין, מיט זיין טרויעריגער, טונקעלער, גלאַט־הויטיגער שיינקייט, דער ווייכער, כמעט מאַגנעטישער באַריר פון זיין האַנט. משיח צי מענש, זי ליבט אים: ער איז גערעכט. וואָס אויב זי האָט אים געשיקט צו זיין טויט! אַ קאַלטער, קראַנ־קער שרעק איז איר דורכגעקראָכען איבער די אברים. אפשר האָט ער זיך דערוועגט צו שטעלען זיין געטליכקייט אויף פּרוּף, און דער ווילסטער טערק האָט אפילו אין דער מינוט הנאה געהאַט פון די געשרייען פון דעם אומגליקליכען, וואָס האָט זיך אליין אָפּגענאַרט. אַ, ווי דום זי איז געווען אים צו טרייבען צו דער תליה אָדער צו די פייערדיגע ריטער. אויב ער איז געטליך, וואָלט דאָס ווערען אַ טערק בלויז געווען אַ טייל פון דעם פּלאַן פון אויסלייזונג. אויב ער איז מענשליך, וואָלט ער וויינינגסטענס פאַרשפּאָרט אַ גסיסה'דיגען טויט. די בלוטיגע זעהונגען פון אירע קינדעריאָרען זיינען צו איר צוריקגעקומען, פייער איז גערונען אין אירע פיבערדיגע אָדערען. זי האָט געכאַפּט אַ לייכטען מאַנטעל, אים פאַרוואָרפען אויף אירע אַקסלען און איז אַרויסגעלאָפען פונ'ם צימער. איר צויבערליכע שיינקייט אין דעם פּלאַץ פון באַהאַלטענע לבנה־פּנים'ער, איר פאַרסאָפּעטע דערקלערונג, אַז דער סולטאַן האָט זי געלאָזט רופען צו זיין צוזאַמען מיט איר מאַן, האָט זי דורכגעפירט דורך דער־

שטוינטע וואכען, דורך טיר נאָך טיר, פארביי די שווארצע יעוונוכען פונ׳ם הארעם און די ווייסע יעוונוכען פון די קעניגליכע שטיבער, ביז וואנען זי האָט דורך די שפּאַלטען פון די פורפורנע פוירהאנגען געכאַפּט א וויטען בליק אויף דעם טיראָן און זיין גרויסען קעניגליכען טורבאַן, זיצענדיג אויף זיין הויכען שמאָלען טראָן, ארומגערינגעלט מיט זיינע אדיוטאַנטען. א פּאַזש האָט איר מיטאמאָל באַפוילען שטיין צו בלייבען. א חלשות איז זי באַפאַלען.

„מעכמעד עפענדי“, האָט דער פּאַזש אויסגערופען.

א פארשווינדעלטע, קענענדיג קוים באַוועגען די צונג, האָט זי געפּרואווט זאָגען דעם הויכען טיר־שטייער, וואָס האָט צוטיילט די פוירהאנגען, אז זי פארלאַנגט אריינצוגיין. אָבער ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע הענט צו כאַפּען איר פאר׳חלשט׳ע געשטאַלט, און דערנאָך, אזוי ווי אין עפּעס א שווידערליכען חלום, האָט עפּעס היימישעס ארויסגעשוועבט צו איר פון דער געשטאַלט, נישט קוקענדיג אויף דעם ווייסען טורבאַן און דעם גרינעם מאַנטעל, און א רגע שפּעטער, אזוי ווי מיט דער פּיין פון א מעסער־שטאָך, האָט זי דערקענט שבתאי׳ן.

„וואָס פאר א מאַסקאַראַד איז דאָס?“ האָבען אירע בלייכע ליפּען געשעפּטשעט אין בייזער אָפּשטויסונג, ווען זי האָט זיך באַמיהט צו באַפרייען זיך פון זיינע הענט.

„מיין האר, דער סולטאַן, האָט מיך געמאַכט פאר זיין טיר־שטייער — קאַפּידזשי באַשי אָטאַראַק“, האָט ער זיך אָפּבעטענדיג געענטפערט. ער איז פול מיט רחמנות און פארגיבונג. אללא זאָל דערהויבען זיין קעניגרייך. דאָס געהאַלט איז גרויס. ער איז א ברייטהארציגער באַצאָלער. איך זאָג עדות, אז עס איז נישטאָ קיין גאָט חוץ גאָט. איך זאָג עדות, אז מאַכמעד איז גאָט׳ס נביא“.

ער האָט אויפגעכאַפּט די פאר׳חלש׳טע מעליסעלדאַ אין זיינע אָרעמס און האָט באַדעקט איר פּנים מיט קושען.

XXV.

נייעס פלעגט פאָרען פּאַמעלאָך אין יענע צייטען. א וואָך שפּעטער, ווען אגי מאַכמעד עפענדי און זיין ווייב פאַטמאַ קאַדין (געבוירען שרה און פון איר פארגעטערדיגען מאַן, דעם סולטאַן׳ס

טיר־שטייער נאָך אַלץ גערופען מעליסעלדראַ) האָבען באַקומען אינ־סטרוקציעס אין דעם מוסולמאַנישען גלויבען פון דעם געהויכטען מופטי וואַני, האָבען אַ גרויסע מחנה אידען, וואָס האָבען אַריינ־געפלייצט קיין אַמסטערדאַם אויף דער מעכטיגער כוואַליע פון גלויבען און שמחה, רבנים און לומדים און ראשי ישיבה, געשריבען אַ בריף פון אונטערטעניגקייט צום משיח. און אין דער צייט וואָס דער סולטאַן האָט געטראַכט וועגען אויסשעכטען אַלע אידען פון דער אָטאָמאַנישער אימפעריע פאַר זייערע רעוואָלוציאָנערע פּראָ־יעקטען, און צווינגען אָפּצו'שמד'ען אַלע אידישע יתומים צום איסלאַם, האָבען די אידען פון דער וועלט אָפּגעהאַלטען — לויט זיי האָבען געגלויבט, צום לעצטען מאָל — יום כפור, און פינף מאָל אין פאַרלויף פון דעם לאַנגען תענית האָבען די וויינענדיגע מתפללים, זיך שאָקלענדיג אַהין און אַהער אין זייערע תכריכים, מיט ליידענ־שאַפטליכען פייער אַרויסגערעדט די ברכה פאַר שבתאי צבי, דעם משיח פון ישראל.

און זיין רום און זיין זכר איז אויף דורות נישט פאַר־שוואונדען. און די טרוימערס פונ'ם אידישען פאָלק האָבען נישט אויפגעהערט טייער צו האַלטען זייער גלויבען אין אים. אַ סך האָבען אים נאָכגעפאָלגט און אָנגענומען דעם איסלאַמישען ווייסען טורבאַן.

אָבער מיט וואָס פאַר אַ רייכזיניגע פּלפּולים פון קבלה, מיט וואָסערע בענקשאַפטליכע פאַנטאַזיעס — וואָס האָבען געקענט מאַכען מלאכים צו וויינען — זיינע אומגליקליכע נאָכפאָלגער, פאַר־עקשנ'טע נישט צו פאַרלירען די גרויסע ווייסע האָפנונג וואָס איז געקומען באַלייכטען די פינסטערניש ביי אידען, האָבען עס אויס־געטייטשט זיין אָפּטריניגקייט. וואָסערע סעקטעס און נעגען־סעקטעס עס זיינען דורך זיין שמד געבוירען געוואָרען, און וואָסערע נייע נביאים עס זיינען עס אויפגעשטאַנען — אַ פראַנט פון מאַדריד, וואָס האָט געשפּילט אויף דער גיטאַרע, אַ טאַבאַק־הענדלער פון פּיניעראָל, אַ בלוי־בלוטיגער קריסטליכער מיליאָנער פון קאָפּענ־האַגען — צו נערען די גרויסע טראַגישע האָפנונג (וועלכע לעבט נאָך) לאַנג נאָכדעם ווי שבתאי אַליין, נאָך ווער ווייסט וואָסערע נייע אויסברוכען פון זעלבסט־נאַרעריי און היפּאָקריטסטווע, וואָסערע

באנייטע שטרעבונגען נאָך זיין אַלטער גרויסקייט און זיין פריהער רעכטפארטיגקייט, וואָסערע פרישע יסורים פון גוף און נשמה, איז געשטאָרבען אים יום כפור, אן איינזאַמער וויים־האָריגער גלות־מענש אין אַ קליין אַלבאַניש שטעטעל, וואו עס האָט קיין איד נישט געוואוינט אים די אויגען־דעקלאַך צו פארמאַכען, אָדער איינצורוימען אומשטערבליכע געטריישאפט אין זיינע שטאַרבענדיגע אויערען — שטייט עס נישט געשריבען אין די באַשרייבונגען פון'ם גענטאָ?

(דאָס איז דער סוף פון דער דריטער און לעצטער מגילה).

ברוך שפינאָזאַ

ווען דער דאַרער, טונקעלער, אַביסעל איינגעבויגענער פאַסאַ־זשיר, וועלכען מען האָט געקענט באַמערקען צווישען די בלאָנדע האָלענדער דורך זיין איידעלען שפּאַנישען פּנים מיט די שוואַרצע ברעמען און לאַנגע געקרייזעלטע לאָקען, איז אַרויסגעשטיגען פון דער שיף צום קאַנאַל־ברעג אין ס'גראַווענהאַגע, האָט זיין אָפּוועזענדיגער בליק צוערשט נישט געזעהן די חשוב'דיגע פּנים'ער פון די פּוילענצער, וואָס האָבען זיך געוואַרעמט אין דער זון, ווען די שלעפּשיף איז אָנגעקומען. ער איז נישט געווען קיין געניטער באָאָבאַכטער פון אויסערליכקייטען, און כאָטש ער האָט גרויס הנאה געהאַט פון דער רייזע אַהיים איבער דעם אַנגענעמען וואַסער־וועג, צווישען גרינע וועגט פון בוימער און קוסטען, מיט דאָ און דאָרט אַ בליק אויף פלאַכע לאַנדשאַפטען און ווינטמילען, דורך שפּאַלטען, האָט זיין געפיל פון דער פרידליכקייט פון נאַטור אוועק־געשוועבט פון דער מאַסע, פון אַ דורכדרינגליכען הינטערגרונט פון גרינקייט און פליסענדיג וואַסער. אים זיינען נישט שאַרף קלאָר געווען ספּעציעלע בוימער, לינדען, צי אולמען, צי ווערבעס, און כאָך וויינינגער די וואַסער־פלאַנצען און בלומען, וואָס האָבען רייך אויס־געפלאַסטערט די אויבערפלאַך פון'ם קאַנאַל.

אפילו ווען ער איז פאַר'חלום'ט געגאַנגען איבער זיין וועג אַהיים, דורך די שיינע גאַסען פון האַג, און ער האָט ענדליך באַ־מערקט אַ געוויסען אומוויילען אין די פּנים'ער וואָס ער האָט אָנגע־טראָפען האָט ער עס אויך אָנהויב נישט פאַרבונדען מיט זיך, נאָר מיט דער אַלגעמיינער קריגערישער אויפרעגונג פון'ם פאָלק. כאָטש דער יונגער פרינץ אָראַנזש האָט זיי פאַרגיטיגט זייער אויפ־שטאַנד אים אויסצוווייגלען צו דער שטאָטהאַלטערשאַפט, דורך באַ־פרייען זיי פון דער פאַרצווייפלונג, צו וועלכער די פראַנצויזישע

פאַרכאַפּונג און די ענגלישע פּלאַטע האָבען זיי געבראַכט, כאָטש צייט זיין באַרימטען „איך וועל שטאַרבען אין דעם לעצטען גרוב״, האָט האָלאַנד זיך מער נישט באַמיט צו באַגיין זעלבסטמאָרד דורך עפענען אירע אייגענע שליוזען, זיינען אָבער די פריינעלאָזענע שטראָמען פון פאָלקס־ליידענשאַפט בלויז טיילווייז איינגעשטילט געוואָרען. אַ שטיין, וואָס איז פאַרבייגעפלויגען זיין באַק און איז אַראָפּגעפאַלען אויף זיין קליינער האַנט־טאַש, אין וועלכער ער האָט געהאַט זיין גאַנצען באַגאַזש, האָט אים מיט אַמאָל אויפגעוועקט און עפּעס איז אים אָנגעהויבען קלאָר ווערען.

„האָט מען עס טאַקע אים געמיינט מיט די ווילדע בליקען. געשרייען „פאַררעטער!״ גאַטלאָזער תליה־פויגעל!״ „נידער מיט דעם פאַרדאַמטען רענעגאַט!״ האָבען צוטריבען זיין לעצטען צווייפעל. אַ שאָטען פון מעלאַנכאָליע האָט פאַרטיפט דעם אויסדרוק פון׳ם חנ׳עוודיגען, געדאַנקליכען מויל. דערנאָך, אַזוי ווי פון זיין ווילען, איז זיין געוויינליך אויסזעהען פון פאַרטראַכטער פריילעכקייט צוריקגעקומען, און ער איז זיך ווייטער געגאַנגען, אומגעשטערט.

איז עס, הייסט עס, אין זיין אייגענער שטאָט — וואו אַ נביא אָן אַ נאָמען דאַרף בלייבען אָן אומכבוד — אויך אויסגעריננען, אַז ע ר איז עס דער פאַרפאַסער פון דעם שענדליכען ט ע אָ ל אָ ־ ג י ש ־ פּ אָ ל י ט י ש ע ן ט ר אַ ק ט אַ ט, דער „פאַררעטער פון קירך און שטאַט״ צווישען די פאַרלייקנערישע שמירערס, דער נישטגוטער פון אַלגעמיינער טעאָלאָגיע. אומזיסט איז, אַלזאָ, זיין טראַקטאַט אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט „האַמבורג״ אויפ׳ן שאַרבלאַט. אומזיסט האָט ער געפּרואווט צו פאַראייניגען פערזענליכען פרידען מיט אומפּערזענליכען געדאַנק, איינצושפּאַרען זיין גוף אין אַ בוידעם־שטוב און אויסשפּרייטען זיין נשמה איבער דער וועלט. דער שמיד פון אַזאַ דונער האָט נישט געקענט בלייבען באַהאַלטען פון די אויגען פון אייראָפּאַ. קען זיין אַז די באַרימטע אויסלענדער און די שיינע ליטעראַרישע פרויען, וואָס פּלעגען קלעטערען אויף זיינע שטיגען — אָפט שטערענדיג זיין טעגליכע אַרבייט פון שלייפען לינזנגלעזער — האָבען געמאַכט, אַז האַג זאָל דערשמעקען פּולווער. מער וואַרשיינליך איז אַז זיינע היצקעפּיגע

יונגע תלמידים, מיט וועלכע ער האָט געלערנט פערזענליך אָדער דורך בריף, האָבען אים ענטוזיאסטיש פאַררעטען און אים פאַר־שאַפט אַ בארימטען אָדער אַ טרויעריג־בארימטען נאָמען. עס איז אַלעמאַל אַזוי געווען, האָט ער געטראַכט, אפילו אין די גאָר אַמאָליגע האַלב־פאַרגעסענע טעג, ווען ער האָט זיך געהאַלטען אין באַפרייען פונ'ם געטאָ, און האַלב־באַליידיגטע פארערער נישט ווייניגער ווי אפיקורתים־יעגערס האָבען אָפּגעטראָגען צו די אויערען פונ'ם בית־דין זיין שווידערליכע פאַרלייקענונג פון נסים און צערעמאָניעס. אָרעמער שאול מאַרטעירא! ווי שטאַרק עס האָט געמוזט ווי טאָן זיין אַמאָליגען רבי'ן אַרויסצוגעבען דעם גרויסען חרם, כאָטש קיין זאַך האָט אים נישט באַדאַרפט איבערראַשען אין אַ תלמיד וואָס האָט זיך דערוועגט צו שטעלען אַזעלכע קשיות אפילו ווען ער איז אַלט געווען פופצען יאָר. און אצינד, ווען ער האָט אָפּגעטרייסעלט פון זיך דאָס געטאָ, אָדער בעסער געזאָגט, דאָס געטאָ האָט אים אָפּגעטרייסעלט פון זיך, האָט ער מיט נישט ווייניגער איבעררעשונג סקאַנדאַליזירט דאָס קריסטענטום, צו וועל־כען דאָס געטאָ האָט געמיינט ער גייט זיך אריבער'שמד'ען. ער האָט אָן מורא ווידערשפעניגט יעדע געדאַנקען־סיסטעם פונ'ם יאָר־הונדערט, די הערשענדיגע פילאָזאָפיע פון דעקאַרט'ן נישט ווייניגער ווי דעם גלויבען פון דער קירך, און זיין אָפּעלירונג פאַר פרייהייט פון געדאַנק האָט דאָס פאָלשטענדיג באַלויכטען. אמת, נידערלאַנד, ווען עס איז באַפרייט געוואָרען פון דעם שפּאַנישען חורבן, האָט זיך נאָבעל דערקלערט פאַר רעליגיעזער פרייהייט, אָבער אַ וויסענ־שאַפטליכע באַהאַנדלונג פון דער ביבעל אלס הייליגע ליטעראַטור טאָר אפילו האָלענדישע טאָלעראַנץ נישט דערלאָזען, און טאָר זיך נישט פאַרנאַרען דורך אָן אָפּעלירונג צום שטאַט זיך צו גרינדען אויף אמת'ער רעליגיע און איגנאָרירען די אויסטייטשערישע טעאָלאָגען.

„וואָס פאַר אַ גרעסער אומגליק קען מען זיך פאָרשטעלען פאַר אַ שטאַט, ווי אַז ערנהאַפטיגע מענשען, דערפאַר וואָס זיי האָבען אייגענע געדאַנקען און קענען נישט באַגיין קיין ליגען, זאָלען, אַזוי ווי פאַרברעכער, אַרויסגעשיקט ווערען פון לאַנד אָדער געפירט ווערען צו דער תליה?" דער פאַרלאַמענט האָט שוין אַרויפגעלייגט

די האנט אויף דעם ווערק וואָס האָט אַנטהאַלטען די פראַגע און פארבאָטען זיין צירקולירונג: איצט האָט עס שוין אַפּנים געהאַל־טען ביי פארפאָלגען אים פּערזענליך, און דאָס קריסטענטום וועט אים איצטער זיין אַ צוגאָב צו די אַלע צרות, וואָס ער איז פריהער אויסגעשטאַנען פונ׳ם אידענטום. ער האָט געטראַכט וועגען דעם פאַנאַטישען אידען, וואָס זיין פארזוך צו שטערען אים האָט אים געטריבען צו וואוינען הינטער אַמסטערדאַם נאָך איידער די אידען האָבען באאיינפלוסט די ציווילע ריכטער ארויסצוויאָגען אים פון זייער „נייע ירושלים" און אין אַ רגע פון ביטערניש האָט זיך אים אויסגעוויזען, אַז די בילדליכע פּאָרטוגעזישע קללות פונ׳ם בית דין האָבען געהאַט אַ ווירקונג. „לויט דער גמירה פון די מלאכים און דעם פּסק פון די צדיקים, מיט דעם הסכם פונ׳ם הייליגען גאָט און דער גאַנצער קהילה, זיינען מיר מחרים ומגורש, פארשעלטען און פארפלוכען ברוך דע עספינאָזא דאָ פאַר די הייליגע ספרים... פאַרשאָלטען זאָל ער זיין בייטאָג, און פארשאָלטען זאָל ער זיין ביינאַכט. פאַרשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער לייגט זיך, און פאַר־שאָלטען זאָל ער זיין ווען ער שטייט אויף. פארשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער גייט ארויס, און פאַרשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער קומט אריין. זאָל אים גאָט קיינמאָל נישט מוחל זיין דעם אויי־בערשטענ׳ס כעס און צאָרען זאָלען זיך צינדען געגען דעם מענש, אויף וועמען עס זאָלען רוהען אַלע קללות און חרמות, וואָס שטייען געשריבען אין דער הייליגער תורה..." — האָבען אָט די ווערטער זיך אים געפּלאָנטערט אין קאָפּ, ווען ער האָט געשריבען דעם טראַקטאַט? האָט ער זיך אַליין געפרעגט, אַ באַזאָרגטער וואָס זיי זיינען אים נאָך אַלץ געלעגען אין זכרון. זיינען די אידישע טיילען פונ׳ם בוך באַפאַרבט פון זיין צאָרן? האָט זיין היים שפּאַניש בלוט געהאַלטען אין זכרון דעם קינזשאַל, וואָס האָט עס געפּרואווט פאַרגיסען? האָבען ליידען אריינגעבראַכט אַ פאָראורטייל אין דער אומפּערזענליכקייט פון זיין אינטעלעקט? „דאָס צווינגט מיך נישט צו קיין זאַך, וועלכע איך וואָלט אַנדערש נישט געוועזן געטאָן", האָט ער געהאַט געזאָגט צו זיין פריינד, דעם מענאַגיט, ווען זיין משפּט האָט אים דערגרייכט אין דער אודעקירק גאַס. אָבער איז עס אַזוי געוועזן? ווען ער וואָלט נישט אַפּגעשניטען געוואָרען פון

זיין פאָטער און זיינע ברידער און שוועסטער, און די פריינד פון זיין קינדהייט, וואָלט ער דען באהאנדעלט די שיינקייטען פון דעם גלויבען פון זיינע אבות מיט אזא נקמה׳דיגער איינזעהעניש? דער צווייפעל האָט אים באאומרוהיגט, באוויזענדיג ווידער אמאָל ווי שווער עס איז זיך אליין צו באהערשען, זיך אבסאָלוט אונטערגעבען צום אבסאָלוטען אמת. ער האָט זיך קיינמאָל נישט געוואקעלט אונטער פארפאָלגונג, אזוי ווי אוריאל אקאָסטא — ביי וועמענס קבר אין אומהייליגער ערד ער איז געשטאנען, ווען ער איז געווען א איינגעל פון אכט יאָר — אָבער צי האָט עס הינטעראָרום נישט געווירקט אויף זיין גייסט?

„לידער!” האָט ער געטראַכט, „די שווערסטע לאַסט וואָס מענשען קענען אַרויפלייגען אויף אונז, איז נישט וואָס זיי פארפאָלגען אונז מיט זייער האַס און פאראַכטונג, נאָר וואָס זיי פארפלאַנצען אויף אַזאַ אופן האַס און פאראַכטונג אין אונזערע נשמות. דאָס איז עס וואָס לאָזט אונז נישט אָטעמען פריי אָדער זעהן קלאָר”.

א בליק צוריק האָט ווייבער געמאַכט די אָפּשטויסליבקייט פון זיינע אידישע פארפאָלגער. זיי זיינען בלויז געווען קינדער פון א צייט פון פארפאָלגונגען, און עס איז באמת שווער געווען פאר א קהילה אנטלאָפענע פון שפאניע און פּאָרטוגאַל, אַז מען זאָל צווייפלען אין דעם גלויבען פאר וועלכען זיי אָדער זייערע פאָטערס האָבען אויפגעגעבען לאַנד און פארמעגען. אפילו אין דער שעה פון זיין חרם האָבען די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע געפלאַמט מיט אידישע מאַרטירערס, און זיינע חברים געלערטע האָבען געשריבען לאַטיינישע לידער צו זייער הייליגען אנדענק. און זאָל דער גלויבען, וואָס האָט אַרויסגעפּרעסט און אָנגערייצט אַזעלכע קרבנות, באַזייטיגט ווערען דורך איינעם, וואָס האָט דאָס מזל צו זיין פריי און קען זיך אָפען האַלטען ביי דעם גלויבען? ווי קענען זיי פארשטיין, אַז דער טויט פון א מאַרטירער באַווייזט גלויבען, אָבער נישט אמת? מילא, אויב ער האָט נישט געגוג אָפּגעצאָלט זיינע ברידער׳ס האַס מיט ליבשאַפט, איז נישט געווען וואָס צו באַדויערען, ווייל באַדויער איז א שלעכטע זאַך, אַן איבערגאַנג צו מינדערער פולקאָמענהייט, פאַרוויינינטער עבענסקראַפט. זאָל

ער זיך בעסער פרייען וואָס דאָס אמת'ע ווערק פון זיין לעבען — זיין ע ט י ק, וועלכע ער האָט געהאַלטען אין אויסאַרבייטען אויף ריין־געאָמעטרישע פּרינציפּען — וועט נישט האָבען קיין באַפּאַרבונג פון פּערזענליכקייט, וועט זיין אָן זיין נאָמען, און וועט אפילו נישט באַרעפּענטליכט ווערען ביז דער טויט וועט האָבען באַזייטיגט די „לעצטע מעגליכקייט פון פּערזענליכען אינטערעס אין דעם גורל י'ם ווערק. „ווייל", ווי ער האָט אַליין אין זיין בוך געפּרעדיגט, „די וואָס ווילען העלפען אַנדערע מיט ראָט און טהאָט כדי אַלע זאָלען הנאה האָבען פון'ם בעסטען, דאַרפען אויף קיין פאַל אַליין נישט שטרעבען דערצו, אַז אַ לערע זאָל אָנגערופען ווערען אויף זייער נאָמען".

נאָך אַ שטיין און אַ חוזק־הוזשעריי פון אַ באַנדע גאַסען־יונגען האָבען אים דערמאָנט, אַז דער טויט קען אמאָל נישט וואַרטען ביז ער וועט ענדיגען זיין ווערק. „מאָדנע", האָט ער איבערגעטראַכט, „אַז די וואָס קענען אפילו נישט לעזען, זאָלען אַזוי לויפען צו פאַרדאַמען". און דערנאָך האָבען זיך זיינע געדאַנקען אומגעקערט צו דעם שוידערליכען טאָג, פון וועלכען עס איז נאָך קיין יאָר נישט, ווי אַ ברוטאַלע מאַסע האָט צוריסען אויף שטיק די אײדעלסטע מענער אין'ם קעניגרייך — זיינע פריינד, די ברידער דע וויט. ער האָט אַפילו איצט קוים געקענט איינ־האַלטען זיינע טרערען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט אָן די גע־פּייניגטע פּאַטריאָטען, וואָס ערשט אין דער געהיים פון פּאַרטאָג האָט זיך די פּאָליציי דערוועגט אַראָפּצונעמען זייערע שענדליך־אויפגעהאַנגענע קערפּערס. אפילו אַלס פילאָזאָף איז אים שווער געווען צו געדענקען, אַז די בעסטיעס האָבען בלויז אויסגעדריקט דעם עסענץ פון זייער וועזען, אַזוי ווי ער האָט אויסגעדריקט זיינעם. דאָך האָט דער שכל נישט געפּאָדערט, אַז זייער וועזען זאָל אומברענגען זיינס: גיכער פאַרקערט, ווען ער וואָלט געהאָט די מאַכט.

אַזוי טראַכטענדיג, האָט ער זיך פאַרווענדט ביים ראָג גאַס, איז אַריין אין זיין באַליבטער בוכהאַנדלונג אין דער ספּויסטראַט און האָט גלייך געזוכט זיכערקייט און דערלייכטערונג צווישען די אַלטע גרויסע בענדער און די נייע לאַטיינישע אויסגאַבען און די

שעהן־ארויסגעגעבענע ווערק פון די עלזעווירן פון אמסטערדאַם.

„האָסטו סטופ'ס „רעליגיאָן פון די האָלענדער״ ? האָט ער געפרעגט ווי עס איז אים פלוצלונג איינגעפאַלען.

„פרעג ערגעץ אַנדערש״ האָט אים דער בוכהענדלער געגעבען אַ בייזען ענטפער אָפּ.

„דו אויך ברוטוס !״ האָט שפינאָזאַ געזאָגט מיט אַ שמייכעל. דו ביזט אויך מיט די העצערס ? מיר דאַכט זיך, אַז אפּיקורסות דאַרף גראָד זיין גוט פאַר דיין געשעפט. אַ ווילדער וואַלד מיט געגען־אַטאַקעס, אָפּהאַנדלונגען, טראַקטאַטלעך, פּאַסקווילען — וואָס מער אַלץ פּרייליכער, ניין ?״

דער בוכהענדלער האָט געגלאָצט. „דו זאָלסט אריינקומען און פרעגען אויף סטופ'ס בוך ? ס'איז — ס'איז — אומפאַרשעמט !״

שפינאָזאַ איז דערשטוינט געוואָרען. „אומפאַרשעמט ? איז עס דערפאַר ווייל ער רעדט אין דעם בוך וועגען מיר ?״

„הער שפינאָזאַ״, האָט זיך דער בוכהענדלער פייערליך אָנגע־רופען, „דיין דעקארטישער קאָמענטאַר האָט מיר אריינגעבראַכט אַ שיינעם גראָשען, און אויב דו פלעגסט דאָ ביי מיר מער נאַשען פון די ביכער ווי קויפען, האָט עס מיך דאָך נישט געאַרט און האָסט דיר געמעגט געזונטערהייט אוועקטראָגען אין דעם לאַנגען קאָפּ דיינעם וואָס דיין האַרץ האָט געגלוסט. אָבער דיר איצטער צו דינען איז מער ווי איך קען זיך דערוועגען. ווען דאָס פאָלק איז אַזוי אויפגערעגט געגען דיר. וואָס מיינסטו ! וואָס דו האָסט אָפּגעטאָן אין אוטרעכט האָט נישט דערגרייכט אַהער ?

„וואָס איך האָב אָפּגעטאָן אין אוטרעכט !״

„יאָ, אינ'ם שונא'ס הויפּט־קוואַרטיר, וואו דו האָסט אונז פאַרראַטען צו די פראַנצויזען !״

שפּינאָזאַ האָט אויפגעשוידערט. דאָס איז נאָך געווען ערג־סטער ווי ער האָט געמיינט. פאַר אַ מכלומרשטדיגער נייגונג צו די פראַנצויזען האָט מען דאָך די דע וויטס געשאָכטען. פּאָליטי־שער האָס איז געווען נאָך פינסטערער פון טעאָלאָגישען. קען זיין עס איז געווען נישט קלוג פון זיין זייט אָנצונעמען אין קריגס־צייט פּרינץ פון קאָנדעי'ס שמייכעלהאַפטע איינלאַדונג צו רעדען איבער פילאָזאָפיע. צו קומען צום פראַנצויזישען לאַגער מיט דעם

מארשאל'ס לאנדקארט איז געווען גרינג גענוג. אבער צוריקצוקומען אין זיין אייגענער קווארטיר האט זיך שוין ארויסגעוויזען צו זיין גאר אן אנדער ענין. פארוואס האט אים אבער די האלענדישע מאכט דערלויבט צו גיין? אזא אויסערגעוויינליכער צוטרוי איז דאך שוין אודאי געווען גענוג באוויז פאר זיין פארטרויליכקייט.

„א, אבער דאס איז דאך אומזין!" האט ער געזאגט. „יעדער בירגער אין דער האג ווייסט, אז איך בין א גוטער רעפובליקאנער, און האב קיינמאל נישט געהאט קיין אנדער צוועק אויסער דעם כבוד און וואוילזיין פונ'ם שטאט. חוץ דעם האב איך דאך אפילו קאנדעין נישט געזעהן. מען האט אים געהאט אוועקגערופען, און איך האב נישט געוואלט ווארטען ביז ער וועט צוריקקומען".

„יא. אבער דו האסט געזעהן לוקסעמבורג'ען. קאלאנעל סטופ, פונ'ם שווייצארישען רעגימענט, האט דיך אונטערהאלטען".

„אמת, אבער ער איז א חוץ א זעלנער אויך א טעאלאג".

„האט ער דיך נישט געוואלט אונטערקויפען?"

„יא, ער האט יא געוואלט", האט שפינאזא געזאגט מיט א שמייכעל. „ער האט מיר אנגעבאטען א פענסיע —"

דער בוכהענדלער האט זיך פארשטאפט די אויערען. „ששש! איך וויל נישט וויסען. איך וויל נישט האבען קיין האנט אין דיין מארד".

„ניין, אבער אלס א בוכהענדלער וועט עס דיך אינטערעסירען. ער וואלט מיר די קעניגליכע פענסיע געגעבען, ווען איך זאל ווידמען א בוך צו זיין קעניגליכער מאיעסטעט".

„און דו האסט זיך דערפון אפגעזאגט?"

„נאטירליך. לויט דער פערצענטער האט גענוג אונטער־שמייכלערס".

דער בוכהענדלער האט אנגעכאפט זיינע הענט און זיי גע־דריקט מיט טרערען. „איך האב זיי געזאגט אזוי, איך האב זיי געזאגט אזוי. וואס זשע איז אז זיי האבען געזעהן די פראנצויזישע איידעללייט דיך באזוכען? נישט אנדערש ווי פאליטישע שליחים. ווי דען! איר מענט פונקט אזוי צווייפלען אין דער טוגענדהאפ־טיגקייט פון די פיינע דאמען, וואס קלעטערען אויף זיינע שטיגען, זאג איך. זיי זוכען בלויז זיך קלארער צו מאכען אין זייער

דעקארט. יאָ, פראַנקרייך מעג זיך האָבען ארויסגעגעבען א פילאָ־זאָף, אָבער מען דארף האָבען האָלאַנד אים צו באַשיצען, א האָלענ־דער איט צו פארשטיין. דער פארפיומירטער פראַנט א שפּיאָן! ווייס איך, דאָס איז דאָך געווען ד'ענאָל, דער פּאָעט. פון וואַנען איך ווייס איר פארשטייט, ווען א מענש פרעגט זיך נאָך אויף ד'ענאָל'ס לידער און איז באַלד צופרידען וואָס איך האָב דאָס בוך, און האַלב אַנטוישט דערפאַר וואָס ער מוז עס קויפען — ! אָן די ליפּען דערקענט מען אים, דעם אפּיקורס, אָן אמת'ער זון פון די מוזען. און וואָס זשע, זאָג איך, איז, אַז עס איז דאָ א בריף פון ענגלאַנד מיט דעם שטעמפּעל פון דער קעניגליכער גע־זעלשאַפט!"

„איז טאַקע דאָ א בריף פון ענגלאַנד?"

„ביזט נאָך נישט געווען אין דערהיים? די קעניגליכע גע־זעלשאַפט, זאָג איך, איז א געלערטע קערפּערשאַפט — טראָץ איר נאָמען — און האָט גאָרניט צו טאָן מיט קעניג טשאַרלז און מיט דער געזעלשאַפט וואָס ער האַלט ארום זיך. זיי העצען עס אים אונטער אונז צו באַקעמפען, די אויסוואורפען!"

שפּינאָזא האָט געשמייכעלט. „עס מוז זיין פון מיין גוטען פריינד אָלדענבורג, דעם סעקרעטער".

„אָט דאָס האָב איך זיי געזאָגט. ער איז געווען ביי מיר אין געשעפט, ווען ער איז דאָ געווען —"

„ער האָט געפרעגט אויף זיין בוך?"

„ניין, אויף דיינס". און דעם בוכהענדלער'ס שמייכעל האָט געענטפערט אויף שפּינאָזא'ס שמייכעל. „ער האָט ביי מיר באַ־שטעלט ארויסצושיקען קאָפּיעס פון די „דעקארטישע פילאָזאָפישע פּרינציפּען" צו פארשידענע וויכטיגע פערזענליכקייטען. איך בעט צו גאָט הלואי וואָלסטו געשריבען א ניי בוך!"

„גאָט, קען זיין, האָט נישט דיין שטאַנדפּונקט", האָט גע־מורמעלט שפּינאָזא, וועלכער האָט געהאַלטען אין איבערמישען די בלעטלאַך פון אַן אַטאַקע אויף זיין „ניי בוך", און לעזענדיג וועגען זיך אַלס „א מאַן מיט א חוצפה'דיג פנים, פאַנאַטיש, און דער־ווייטערט פון יעדער רעליגיע".

„דו האָסט דאָרט א גוט בוך", האָט דער בוכהענדלער געזאָגט.

„פון מוסעאוס, דעם פּראָפעסאָר פון יענאַ. דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט געוואויגען אין דער וואָגשאָל פון אמת". אַ נאָמען וואָס צימ. זיי זאָגען, אַז דאָס איז די בעסטע פון אַלע פאַרלייקענונגען פון דעם פאַרדאַרבליכען און גיפטיגען טראַקטאַט".

„פון וועלכען איר האָט דאָ, ווי איך זעה, פאַרשידענע קאַפּיטעלען פאַרשטעלט אונטער פאַלשע טיטלען".

„ששש! אויף פאַרבאָטענע פּרוכט פרעגט מען זיך אַלעמאָל נאָך. אָבער אַזוי לאַנג ווי איך שטעל צו דעם געגענגיפט אויך —"

„דאַרף פּרוכט אַ געגענגיפט?"

„פאַר'סם'טע עפּעל־פון'ם עץ הדעת, וואָס די שלאַנג האָט אַן".

„אַ שלאַנג געווים", האָט שפּינאָזאַ געזאָגט, לעזענדיג הויך דעם געגענגיפט. „ער האָט נישט דורכגעלאָזט קיין איינציגען גייסטיגען חוש, קיין ביטערקייט, קיין קונסט וואָס ער זאָל נישט האָבען אויספּרובירט כדי צו באַהאַלטען זיין פאַבריצירונג אונטער אַ פינקעלדיגען שלייער, אַזוי אַז מיר האָבען אַ גוטע אורזאַך צו צווייפלען צי צווישען דער גרויסער צאָל פון יענע וואָס דער טייוועל אַליין האָט געדונגען צו צושטערען אַלע מענשליכע און געטליכע רעכט, מען קען געפינען איינעם וואָס איז געווען אויפּריכטיגער אין דער ארבייט פון צושטערונג איידער דער פאַררעטער, וואָס איז געבוירען געוואָרען צום גרויסען שאָדען פון דער קירך און צום אומגליק פון'ם שטאַט. „ווי ער צושניידט דאָס דער שלאַנג'ס קאָפּ, דער טעאָלאָגישער פּראָפעסאָר!" האָט ער אויסגערופען. „ווי ער לייגט עס אים אָוועק טויט אויף זיין וואָגשאָל פון אמת!" פאַר זיך אַליין האָט ער געטראַכט: „ווי די אומוויסענדסטע זיינען עס געוויינליך די חוצפה'דיגסטע און די שנעלסטע צו לאָזען אָפּדרוקען זייער אומוויסענהייט!" ער האָט געהאַט אַ בלאַסע פאָראויסזעהונג ווי אַזוי זיין נאָמען — אויב ער זאָל ווירקליך ארויסקומען, טראָץ אַלע זיינע פאָרזיכטיגקייטען — וועט באַטייטען אַטעאיזם און אוממאָראַליטעט, אַ שרעקוואָרט אויף אַ יאָרהונדערט אָדער צוויי. אָבער ער האָט ווייטער געשמייכעלט, זיך פאַרלאָזענדיג אויף דער איינגעבוירענער שכל'דיגקייט און רעכטקייט פון דער וועלט.

„ווילסט נעמען דאָס בוך?" האָט דער בוכהענדלער געפרעגט.

„ניין, נישט מיט אזעלכע רעדערייען קומט דער אמת ווייטער. אבער האסטו די פארלייקענונג פון לאמבערט וועלטהואיזען?"

דער בוכהענדלער האט געשאקעלט מיט'ן קאפ ניין.

„יענער איז ווערט הונדערט אזעלכע ווי דאס. איך בעט דיך, קריג עס און רעקאמענדיר עס צו דיינע קונים, ווייל וועלט־הואיזען פארמאגט א מעכטיגע דיאלעקטיק, דורך וועלכער מענש־ליכע מוחות ווערען ווירקליך אויפגעפרישט".

אויף זיין וועג אהיים האבען אים נאך אלץ באגעגנט פינ־סטערע בליקען. אבער ער האט זיי אנטקעגנגעקוקט מיט א מוטיגען, אויפריכטיגען בליק. ביים סוף פון דער שמאלער ספּוי־סטראט איז דער עולם געווען פארנומען מיט די געשעפטען פונ'ם ברייטען מארקפּלאץ, און דער פילאזאף איז זיך געגאנגען זיין וועג אומבאמערקט צווישען די שטענדערס און די לייווענטענע ביידלאך אויף רעדער, און ערשט ווען ער האט דערגרייכט די פּאוויליאנס־גראכט — וואו עס שטייט פון אים איצט א מאנומענט אין שטיין, ווי ער פארשרייבט אן אייביגען געדאנק — האט ער באגעגנט נייע שוועריקייטען. דארט, ביי זיין אייגענער גאסטהיר, הינטער די בוימער ביים קאנאל־ברעג, האט זיין הויזווירט, וואן דער ספּיק, דער מאלער — געוויינליך א פלעגמאטישער מענש אין וואלקענס פון פּיפּקע־רויך — אים היציג גראטולירט מיט זיין זיכערער היימקער, אבער אין הויז האט ער אים נישט אריינגעלאזט. „דא קענסטו מער נישט וואוינען".

„דא וואוין איך היינט ביינאכט", האט שפּינאזא רוהיג גע־זאגט, „אויב עס איז נאך פאראן א געזעץ אין האלאנד".

„געזעץ! דאס פאלק וועט נעמען דאס געזעץ אין זיינע אייגענע הענט. מען וועט מיר אויסהאקען די פענסטער און איינברעכען די טירען, און דיך וועט מען דער'הרג'ענען און אריינ־ווארפען אין קאנאל".

שפינאזא האט געלאכט. „און פארוואס? אן ערליכען גלאז־שלייפער דער'הרג'ענען! גיי שוין, גיי, מיין פריינד!"

ווען דו וואלסט בלויז געזעסען אין דערהיים און זיך געשליפען דיינע שפּיר־גלעזער, אנשטאט צו פארען קיין אוטרעכט! גע־וויינליך ביזטו דאך אזוי איינגעשלאסען, אז די בעל הבית'טע זאגט,

אז דו פאַרגעסט צו עסען דריי טעג דורכאַנאַנד — און אודאי קענסטו זייער ווייניג עסען ווען דו גייסט נישט אַרוים דיר איינ־קויפען פראָוויאַנט! וואָס פאַר אַ טייוועל מוז דיך טרייבען אויף אַ לאַנגער רייזע אין דער איצטיגער צייט פון קאָכעניש און איבער־קערעניש? מיין נישט אַז איך גלויב אַ וואָרט, אַז דו ביזט געוואָ־רען אַ פאַררעטער — איך וואָלט גיכער געגלויבט, אַז מיין מאָל־שטעקעל קען פאַרוואַנדעלט ווערען אין אַ שלאַנג, אַזוי ווי אהרנ׳ס שטעקען — אָבער אין מיין הויז טאָרסטו נישט דער׳הרג׳עט ווערען".

באַרוהיג דיך. די גאַנצע שטאָט ווייסט מיינע געשעפטען מיט סטופ׳ן. ווייניגסטענס מיין בוכהענדלער האָב איך עס דערציילט און עס איז בלויז אַ פראַגע פון עטליכע שעה".

„אמת, ער איז אַ לעבעדיגער פלאַפלער".

„יאָ", האָט זיך שפינאָזא טרוקען אָפּגערופען. „ער האָט אפילו געוואוסט, אַז עס וואַרט אויף מיר אַ בריף פון דער קעניגליכער געזעלשאַפט פון ענגלאַנד".

וואַן דער ספּיק איז רויט געוואָרען. „איך האָב אים נישט געעפענט", האָט ער האַסטיג אויסגערופען.

„נאַטירליך. אָבער די טיר מעגסטו עפענען".

דער מאַלער האָט זיך געקווענקעלט. „זיי וועלען דיך אַרויס־שלעפען, אַזוי ווי זיי האָבען אַרויסגעשלעפט די דע וויטס פון תפיסה".

שפינאָזא האָט טרויעריג געשמייכעלט. „און אין דעם פאַל וועסטו דאָך מיך נישט אַרויסלאָזען. און איצט ווילסטו מיך נישט אַריינלאָזען".

ביידע פאַלען זיינען באַוויזען, אַז איך האָב מער איינזעהען פאַר דיר ווי דו האָסט פאַר זיי אַליין. ווען איך וואָלט דיך גע־לאָזט אַרויסלויפען און אויפקלעפען אויף דער עפענטליכער וואַנט די פאַרדאַמונג, וואָס דו האָסט אָנגעשריבען וועגען דער באַרבאַרי־שער מאַסע, וואָלסטו היינט נישט געהאַט קיין לעבען מער איינ־צושטעלען. אַנטלויף פון שטאָט, איך בעט דיך, אָדער געפין דיר דיקערע ווענט פון מיינע. דו ווייסט אַז איך וואָלט דיך באַשיצט ווען איך וואָלט געהאַט די מאַכט. וועגדען זיך נישט מיינע אַנדערע

איינוואוינער צו דיר אין צייט פון קראַנקהייט און טרויער, אַז דו זאָלסט זיי טרייסטען מיט דיינע רייד? מיינע אייגענע קינדערלאַך פאָלגען דאָך דיך און האָבען דיך ליב, מער ווי זייער מאַמען און מיך. אָבער ווען דו זאָלסט דער'הרג'עט ווערען ביי מיר אין הויז, וואָס פאַר אַ שוידערליכע עראינערונג דאָס וואָלט געווען פאַר אונז אַלע!"

„איך ווייס גאַנץ גוט דיין ליבשאַפט צו מיר", האָט שפינאָזאַ ווייכהאַרציג געזאָגט. „אָבער דו דאַרפסט דיך וועגען מיר גאָר־נישט שרעקען. איך קען מיך לייכט רעכטפאַרטיגען. עס זיינען פאַראַן נענגוג מענשען, און טאַקע פון הויפט־מענשען פונ'ם לאַנד, וואָס ווייסען זייער גוט די מאָטיוועו פון מיין רייזע. אָבער וואָס עס זאָל דערפון נישט אַרויסקומען, אַזוי גיך ווי די מאַסע וועט מאַכען דעם קלענסטען טומעל ביי דיין טיר, וועל איך אַרויסגיין און גיין גלייך צו זיי, אַפילו ווען זיי זאָלען מיך באַהאַנדלען אַזוי ווי זיי האָבען באַהאַנדעלט די אומגליקליכע דע וויטס".

וואָן דער ספּיק האָט ברייט אַן עפען געטאָן די טיר. „דיין וואָרט איז אַ שבועה!"....

אויף די טרעפּ האָט געשיינט די ריינע בעל הבית'טע, אַ פריילין באַשעפעניש אין אַ שוואַרץ הייבעל און אַ ווייס פאַרטוך, איר קאָרסעטעל איינגעשנורט מיט באַפּוצטע גרינע און רויטע סטענגעס. זי האָט אַ קוויטש געטאָן מיט שמחה, און איז אים אַנטקעגענגעפלויגען מיט'ן בעזים אין האַנט.

„ווילקאָמען אין דער היים, העער שפינאָזאַ! ווי די קינדער וועלען זיך פרייען ווען זיי קומען אַהיים פון שול! אַ באַנדע אויסוואורפען האָבען דיך באַרעדט אויף לינקס און אויף רעכטס. טייל פון זיי האָבען פּרובירט עפּעס אויסצאַפּען ביי הענרי, אָבער מיר האָבען זיי אָוועקגעשיקט מיט פליי אין די אויערען — וואָס, הענרי?"

הענרי האָט געשמייכעלט ווי אַ קעלבעל.

„צום חוצפה'דיגסטען איז געווען אַ חברה פון דריי — אַן אַלטער מאַן מיט זיין טאָכטער און אַ יונגערמאַן. זיי זיינען גע־קומען צוויי מאָל. זייער צורודערט וואָס זיי האָבען דיך נישט געפונען אין דערהיים, און האָבען דערציילט אַז זיי זיינען מכלומרשט

דיינע אלטע פריינד פון אמסטערדאם. נאר נישט דער יונגערמאן — זיין קלאג איז געווען וואס ער קען נישט זעהן דעם בארימטען געלערנטען, צו וועלכען מען האט אים אהערגעפירט צו זעהן. טויזענט פראגען האבען זיי געשטעלט, אבער זיי האבען פון מ י ר קיין סך נישט ארויסגעקראגען".

שפינאזא'ס בלייכע באקען האבען זיך פאררויטעלט.

„האבען זיי אנגעגעבען א נאמען?" האט ער געפרעגט מיט אויסערגעוויינליכער נייגעריגקייט.

„עס ענדיגט זיך אויף ענדע — דאס איז מיר געבליבען אין זכרון".

„וואן דען ענדע?"

— „אדער עפעס ענליכעס".

„די טאכטער איז געווען א שיינהייט?"

„א געטין!" האט זיך דער מאלער אנגערופען.

„המם!" האט די וורו זיך אנגערופען. „מ י ר גיב דעם יונגענמאן. א קאלט באשעפעניש פון מירמלשטיין איז נישט מיין באגריף פון א געטין".

„דאס איז א גריכישע געטין", האט שפינאזא געזאגט מיט געצוואונגענער ליכטקייט. „זיי זיינען ווירקליך מיינע אלטע פריינד — א חוץ דעם יונגענמאן, וועלכער איז אן צווייפעל דעם אלטען'ס א שילער. ער איז א זייער געלערטער פילאזאף, אט דער דאקטאר וואן דען ענדע. ער האט מיך געלערנט לאטיין".

„און גריכישע געטינס", האט זיך די וורו ליבשאפטליך אנגערופען.

שפינאזא האט געפרואווט עפעס זאגען, אבער ער האט זיך אנשטאט דעם פארהוסט, און האט גענומען ארויפגיין צו זיך אין צימער. ער איז געווען אויפגערעגט. און עס איז ביי איהם געווען א פרינציפ צו פארלאזען געזעלשאפט אזוי גיך ווי ער האט דערפילט אז זיינע געפילען הויבען אן אריבערצושטייגען פילאזאפישע מעסיגקייט.

„ווארט! איך האב דעם שליסעל", האט די בעל הבית'טע אויסגערופען, און איז אים נאכגעלאפען. „און אוי! וואס פאר

אַ שטויב עס איז ביי דיר אין שטוב! קיין וואונדער נישט וואָס דו ליידסט פון שווינדזוכט!"

„דו האָסט גאָרנישט געמאַכט אין אָרדנונג?" האָט ער אַן איבעררואשטער אויסגערופען.

„אַ צי מיט דער פעדערבאַרשט ווען איך האָב אריינגעבראַכט דיינע בריף — מער נישט. עס האָט מיך געקיצעלט אין דער האַנט זיך אַ נעם צו טאָן צו דיינע פאַפּירען, אָבער זע! קיין איינציג פאַפּיר איז נישט אין אָרדנונג!"

זי האָט אויפגעשלאָסען זיין טיר און עס האָט זיך דערזעהן אַ קליין צימערעל, אין וועלכען ביכער און פאַפּירען זיינען געוועזן מאָדנע אויסגעמישט מיט דעם שלאָפציממער מעבעל און מיט די אינסטרומענטען און ווערקשטאַט פון זיין פאַך. עס זיינען געוועזן צוויי פענסטער מיט צויטענדיגע רויטע פאָרהאַנגען. אויף טשוועקעס זיינען געהאַנגען עטליכע איינצעלנע מלבושים, איינס פון וועלכע דער אַלטער דובלעט, וואָס איז לאַנג צוריק דורכגעשטאָכען געוואָרען פונ׳ם פאַנאַטיקער׳ס מעסער, האָט בלויז געדינט אַלס אַ זכר, כאָטש עס האָט נישט אויסגעזען שטאַרק עלטער פון זיינע איבעריגע קליידער. „ווער לייגט עס אריין אַ מיטעלמעסיגע זאַך אין אַ קאָסטבאַרען קאָנווערט?" דאָס איז געוועזן דעם פילאָזאָף׳ס קליידער־שטאַנדפּונקט. איבער׳ן קאַמין־געזימס (אויף וועלכען עס זיינען געלעגען צווישען אַלטע ליולקעס צוויי זילבערנע שנאָלען, זיין איינציגע צירונג) איז געוועזן צוגעשפּילעט אַ סקיצע אין ווייכער קויל פון מאַסאַניעלאָ אין זיינע העמד־אַרבעל, מיט אַ נעץ איבער׳ן אַקסעל, וואָס שפּינאָזאַ אַליין האָט געצייכענט, און אַפּנים מיט זיינע אייגענע געזיכטסצוגען אַלס מאָדעל. וואַרשיינליך אין אַ מאָמענט פון קאַפּריז, ווען ער האָט זיך אַליין פאָרגעשטעלט אַלס אַן אינטעלעקטועלען רעוואָלוציאָנער. אַ פאָרטפאָליאָ וואָס איז געשטאַנען אָנגעלענט אָן אַ מיקראָסקאָפּ, האָט אַנטהאַלטען שוואַרץ און ווייסע שטודיען פון טייל פון זיינע באַרימטע באַזוכער, וועלכע האָבען פיין אויפגעכאַפּט זייערע אייגענטליכע שטריכען אָן דעטאַלען. די עטליכע אַנדערע וואַנט־בילדער זיינען געוועזן ראַדירונגען פון אַנדערע. שפּינאָזאַ האָט זיך אוועקגעזעצט אויף זיין רעדעל־בעט מיט אַ טיפען זיפץ פון צופרידענהייט".

“Desideratoque acquiescimus lecto” — האָט ער געמור־מעלט. דערנאָך האָט זיין בליק אַרומגעוואַנדערט: „מיין שפּינ־וועבס איז פאַרשוואונדען!” האָט ער אַרויסגעזיפצט.

„איך האָב דאָך דאָ קיין זאַך נישט געקענט מאַכען אין אומ־אָרדנונג, ווען איך האָב כאָטש די שפּינען אויסגעקערט!” האָט זיך די בעל־הבית'טע אָפּגעבעטען.

„מיך האָסטו געבראַכט אין אומאָרדנונג! איך האָב מיין גאַנצע חכמה געלערנט פון נאָכקוקען די שפּינען!” האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכעל.

„ניין, דו מאַכסט שפּאַס”.

„איך מאַך שוין גאָרנישט קיין שפּאַס. די שפּין און די פליג — דאָס גאַנצע לעבען געפינט זיך אין זיי. און טעאָלאָגיעס זיינען דערפאַר אַזוי פּוסט, ווייל מען לאָזט זיי אויס. אויסערדעם, ווער וועט איצט כאַפּען די פליגען פאַר מיין מיקראָסקאָפּ?”

„מיר ווילט זיך נישט גלויבען, אַז דו וואָלסט געוואָלט, אַז די גרויסע שפּינען זאָלען כאַפּען די אָרימע קליינע פליגעלאַך. איך האָב קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען וואָס פאַסטאָר קאָרדעס האָט געפּרעדיגט ווען אויסשטעלען די צווייטע באַק, ביז איך האָב דיך באַגעגענט”.

„ניין, דאָס איז נישט מיין געזעץ. מיין געזעץ איז צו פאַר־געטערען די פרייד. איך האַלט אַז די באַמיהונג אויפצוהאַלטען אונזער וועזען איז אַ טוגענט”.

„אָבער דו גייסט דאָך טיילמאָל אין קירך אריין, איאָ?”

„צו הערען אַ פּרעדיגער”.

„אַ מאָדנע אורזאַך”, האָט זי נאָכדענקענדיג צוגעגעבען. „איז דאָס קריסטענטום, הייסט עס, נישט אמת?”

„נישט אמת פאַר מיר”.

„איז אויב דו קענסט אין דעם נישט גלויבען, וועל איך אויך נישט”.

„שפּינאָזאַ האָט צערטליך געשמייכעלט. „לאָז דיך פירען פון דאָקטאָר קאָרדעס, נישט פון מיר”.

פאַר דער באַלעבאָסטע איז דאָס געווען אַ רעטעניש. „מיינסטו,

אז איך קען אויסגעלייזט ווערען אין דאָקטאָר קאָרדע'ס גלויבען? האָט זי געפרעגט אַ פאַרזאָרגטע.

„יאָ, דאָס איז זייער אַ גוטער גלויבען, דער לוטעראַנישער. דאַרפסט נישט צווייפלען, אַז דו וועסט אין אים אויסגעלייזט ווערען, בלויז מיט דעם באַדינג, אַז דו וועסט לעבען בשלום מיט דיינע שכנים".

איר פּנים האָט אויפגעלויכטען. „אויב אזוי, וועל איך מיך לאָזען פירען פון דיר".

שפּינאָזא האָט געשמייכעלט. טעאָלאָגיע פאָדערט פאָלשטענ־דיגע געהאָרכזאַמקייט, האָט ער געטראַכט, פּונקט ווי פילאָזאָפיע פאָדערט פאָלשטענדיגע וויסען, און ביידע קענען אַלצאַיינס אויס־לייזען. פאַר דער גלויבענדיגער מאַסע, פאַר וועלכער רעליגיע האָט געמיינט דער אומשטורץ פון שכל, האָבען שפּעקולאַטיווע מיינונגען געמוזט באַטראַכט ווערען אַלס גאָטספאַרכטיגע אָדער אומגאָטס־פאַרכטיגע, נישט ווי זיי זיינען געוועזען אמת אָדער פאַלש, נאָר ווי זיי האָבען באַשטעטיגט אָדער צוטרייסעלט דעם גלויבערס גע־האָרכזאַמקייט.

צוריקוויייזענדיג איר העפליכען פאָרשלאָג צו אַ וואַרימען מאָל־צייט און בעטענדיג זי בלויז צו קויפען אים אַ לעבעל ברויט, האָט ער אָנגעהויבען צו לעזען די אָנגעזאַמעלטע נישט געעפענטע בריף, אויפהויבענדיג איינעם נאָך דעם אַנדערען נישט מיט נייגעריגקייט נאָר מיט רוהיגען אינטערעס. זיין קאָרעספּאָנדענץ איז געוועזען פאַרשידענאַרטיג. אַ טייל האָט זיך פאַרנומען מיט קריטיק איבער זיינע געדאַנקען — פּראָדוקטען פון אַ צייט ווען מענשען האָבען געהאַט פרייע צייט, ווען די דענקער פון אייראָפּאַ זיינען אַ ברודערשאַפט, וואָס האָבען גערופען איינער צום אַנדערען איבער די טונקעלע באַפעלקערונגען. אַנדערע בריף האָבען מיט זיך פאַר־געשטעלט די מער אונטערגיביגע צווייפלען פון תלמידים אָדער די עלעגאַנטע מיספאַרשטענדניסען פון פילאָזאָפישע דילעטאַנטען, אַנ־דערע בריף האָבען מיט זיך פאַרגעשטעלט זיינע פריינדליכע באַ־ציהונגען מיט דערפאַרענע פיזיקער, ווי באָיל אָדער ווי הויגענס, וועמענס טעלעסקאָפּ עס האָט פאַרגרעסערט דעם פילאָזאָף'ס אוני־ווערס און דעם דענקער'ס גאָט. עס האָט זיך אויך געפונען אַ

באשטעטיגונג פון זיין לעצטען אויסטייטש־באנד פון דעם פאריין פון יונגע מענשען אין אמסטערדאם — צו וועלכע ער האט געשיקט זיין „עטיק" אין טיילען צום דיסקוטירען. די מעטראפאליע, וועלכע האט אים פארטריבען און דאך נישט געקענט פארטרייבען זיין געדאנק. עס האט זיך געפונען דער געוויינליכער פארלאנג אויסצור־טייטשען שווערינקייטען פון בלייענבערג'ן, דעם דארטער סוחר און איידעלמאן, דאס מאל מיט א דערשראקענער בייגקשאפט צוריק־צופליען פון שכל צו נסים. און דער בריף מיט דעם שטעמפעל פון דער קעניגליכער געזעלשאפט האט זיך אויך ארויסגעוויזען צו זיין שוואכהארציג, דאס האט אים אלדענבערג געווארענט נישט צו זאגען אין זיין נעקסטען בוך קיין זאך וואס זאל לויז מאכען די פארשפרייטע טוגענט. „טייערער היינריך! האט שפינאזא גע־טראכט. „ווי טשיקאווע מענשען זיינען! די אלע יארען צייט מיר האבען זיך צום ערשטען מאל באגעגענט אין ריענבורג האסטו גע'עצה'ט און אונטערגעיאגט אוועקצוגעבען מיינע טיפסטע געדאנקען צו דער וועלט. עס האט אלעמאל געהייסען, „ווארף אוועק יעדע מורא אויפצורודערען געגען זיך די קארליקעס פון דער צייט — דער אמת פאר אלעם — לאמיר אויסשפרייטען אונזערע זעגלען צום ווינט פון אמת'ן ווינט". און איצט איז דאס לידעל, „א, איך בעט דיך, זיי פארזיכטיג נישט צו געבען די זינדיגער א הענטעל זיך אנצוהאלטען!" אזוי, אזוי, דארף איך עם די מענשען נישט זאגען, אז דאס העכסטע געזעץ איז דאס וואס מען צווינגט אויף זיך אליין ארויף. אז עס איז נישט פאראן קיין טוגענט אפילו אין טוגענטען וואס דריקען נישט אוים די עסענץ פון א מענשען'ס וועזען. א, און איך דארף מיך באזונדערם אויסהיטען נישט צו זאגען זיי, אז זייערע ווילענם זיינען נישט פריי, און אז זיי מיינען בלויז אזוי דערפאר ווייל זיי זיינען באוואוסטזיניג איבער זייערע פארלאנגען, אבער נישט איבער די אורזאכען פון זיי. איך האב מורא אז אפילו אלדענבורג פארשטייט נישט אז טוגענט קומט אזוי נויטוועדינערווייז ארוים פון געהעריגען וויסען, ווי פון דעם אויסטייטש פון א דרייעק ווייזט זיך ארוים, אז זיי באטרעפען דאס איינענע וואס צוויי רעכטעקען. איך מיין, אז איך דארף אויך וויטער לאזען די מענשען דענקען, אז די פלאנעטען־סיסטעם דרייט

זיך אַרום זיי, און אַז דונערען און בליצען וואַכען איבער זייערע זינד. אָלדענבורג איז אָן צווייפעל איבערגעשראָקען געוואָרען פון די עקסטראַוואַגאַנצען פון דעם אויפגעריכטען הויף. אָבער נישט מיינע לערען וועלען קאַליע מאַכען די גאַלאַנטען פון אַ ווייטהאָל. די וואָס לעבען אַמבעסטען אין אַנטפּלעקונג דורך טראַדיציע דאַרפען זיך האַלטען אָן דעם, אָבער אַנטפּלעקונג דורך פאַרשטאַנד איז דער לעבעדיגער טעסטאַמענט פון גאָט'ס וואָרט, און איז נישט אַזוי אונטערוואָרפען ווי דער טויטער בוכשטאַב, קאָרופּטירט צו ווערען דורך מענשליכער פאַרדאָרבענקייט. מאָדנע וואָס עס ווערט נישט באַטראַכט פאַר קיין פאַרברעכען צו ריידען אומווירדיג וועגען דעם שכל, דעם אמת'ען געטליכען ליכט, עס איז נישט קיין לעסטערונג צו גלויבען, אַז גאָט וואָלט אָנגעטרויט דעם אוצר פון דער באַשריי־בונג פון זיך אַליין צו אַ וועלכער עס איז סובסטאַנץ וואָס זאָל זיין וויינינגער אויסדויערהאַפט ווי דאָס מענשליכע האַרץ".

אַ געשעפטס־בריף האָט געביטען זיינע געדאַנקען. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער איבערגעלאָזטער ירושה פון דעם פאַר־שטאָרבענעם מעדיצינישען סטודענט, סימאָן דע ווריעס אַ גע־טרייער תלמיד, וועלכער האָט וויסענדיג, אַז ער איז פאַר'משפט צו שטאַרבען יונג, געוואָלט מאַכען זיין לערער פאַר דעם יורש, נאָר שפּינאָזא האָט דורך זיין צושטימונג אָנצונעמען אַ קליינע יערליכע אונטערשטיצונג, אים באַאיינפלוסט איבערצולאָזען זיין פאַרמעגען צו זיין ברודער. דער דאַנקבאַרער יורש האָט איצטער פאַרגעשלאָ־גען צו פאַרגרעסערען שפּינאָזאַ'ס געהאַלט צו פינף הונדערט פלאָרינס.

„ווי נישט־שכל'דיג מענשען זיינען!" האָט דער פילאָזאָף ווידער געטראַכט. „איך האָב איינמאָל פאַר אַלעמאָל איינגעשטימט אָנצו־נעמען דריי הונדערט, און איך וועל מיך זיכער נישט לאָזען באַ־לאַסטען מיט קיין גראָשען מער".

זיין באַלעבאָסטע איז אַריינגעקומען מיט אַ לעבעל ברויט, און נאָכדעם ווי שפּינאָזא האָט איר באַצאָלט און פאַרשריבען דעם קאָסט אין זיין ביכעל פון הויז־חשבונות, האָט ער זיך אָפּגעשניטען אַ פּענעץ און האָט צוגעלייגט אַ פּאָר שטיקלאַך האָלענדישען קעז פון אַ פּעקעל אין זיין האַנטטאַש.

„דו האסט איבערגעלאזט אביסעל ווײן אין דער פלאש״, האט זי אים דערמאנט.

„זאל ער עלטער ווערען״, האט ער געענטפערט. „מײן ביכעל ווײזט מער ווי א קווארט לעצטען חודש, און מײן רײזע האט מיך געקאסט. כדי אויסצודרייען זיך מיט׳ן חשבון״, האט ער שפאסיג צוגעגעבען, „וועל איך מיך מוזען דרייען אזוי ווי די שלאנג, וואס פרואווט ארײנקריגען איר עק אין מויל אריין״. ער האט אויפגע־שניטען א פעקעל, און געפונען, אז א פריינד האט אים געשיקט קאנסערווירטע רויטע רויזען פון אמסטערדאם. „איצט בין איך באפאנצערט געגען פיבער״, האט ער זיך לוסטיג אנגערופען. דער־נאך האט ער זיך אזוי ווי דערמאנט, „איך בעט אייך, נעמט ארויף אביסעל צו אונזער ארעמען סעניארע. איך האב גאר פארגעסען צו פרעגען וואס ער מאכט!״

„א, דיר צו פארדאנקען, גייט ער שוין ווידער ארום און גיט לעקציעס. ער האט אויפגעשטעלט א ליכט נאך דיר אין זײן קירך״.

א צארטער שמייכעל האט א ציטער געטאן דעם פילאזאף׳ס ליפ, ווען די טיר האט זיך פארמאכט.

א בריף פון הער לייבניץ האט אים ארײנגעבראכט אין אן אומרוהיגער פארוואונדערונג, וואס אזוינס עס האט דעם יונגען דייטשען איידעלמאן ארויסגעצויגען פון פראנקפורט, און וואס ער האט עס איצט געמיינט אויפצוטאן אין פאריז. זיי האבען א סך מאל דיסקוטירט דא אין דער קליינער דירה, אבער ער איז נאך נישט געווען זיכער מיט דעם איינגענמאנ׳ס געדאנקען־זיכערקייט. דער אינהאלט פונ׳ם בריף איז אבער געווען אומדערוואַרט אנגענעם, ווײל עס האט זיך נישט געהאנדעלט וועגען דעם פילאזאף, נאר וועגען דעם ארבייטער. אפילו זיינע אינטימע פריינד האבען נישט גע־קענט איינגאנצען סימפאטיזירען מיט זײן פאר׳עקשנ׳טען באשטיין צו פארדינען זײן ברויט דורך האנט־ארבייט — א מלאכה אין וועל־כער דער אויסגעשטויסענער איד האט נאכגעפאלגט די גרויסע רבנים פונ׳ם תלמוד. זיי האבען נישט געקענט פארשטיין די צופרידענקייט פון דעם בעל מלאכה, און האבען נישט געקענט בא־גרייפען, אז ארויסצוגעבען זיינע קליינע געשליפענע גלעזער אזוי פאלקאם ווי מעגליך איז געווען פונקט אזא נויטווענדיגער טייל פון

זיין לעבען, ווי די פילאָזאָפישע טעטיגקייט, וואָס איז געווען די איינציגע וואָס האָט זיי אינטערעסירט. דאָס וואָס הער לייבניץ האָט אָנגעוויזען אויף זיין בראַווקייט אַלס אָפּטיקער, האָט אין אים אַרויסגערופען אַזאַ צופרידענקייט, וואָס זיין רוהם אַלס פילאָזאָף האָט קיינמאָל נישט געקענט אַרויסרופען. די איינציגע זאַך איז געווען וואָס ער האָט נישט געקענט פאַרשטיין וואָס לייבניץ האָט געוואָלט. „די שטראַלען פון פונקטען אויסער דער אָפּטישער אַקס קענען פאַראייניגט ווערען פונקט אויף דעם אייגענעם אופן ווי די אין דער אָפּטישער אַקס, אַזוי אַז די עפענונגען פון גלעזער קענען געמאַכט ווערען אין וועלכער מאָס מען וויל און די קלאָרקייט פון דעם געזעהענעם דאַרף דערביי נישט געמינערט ווערען!" ער האָט געקנייטשט דעם שטערען און גענומען מאַכען געאָמעטרישע דיאַג־ראַמען אויפ׳ן קאָנווערט, אָבער נישט זיין טעאָרעטישע מאַטעמאַטיק און נישט זיין פּראַקטישע מייסטערשאַפט האָבען זיך געקענט אַן עצה געבען מיט אַזאַ אומקלאָרען פאַרלאַנג, און אין דער צייט וואָס ער האָט געטראַכט, האָט ער פאַרגעסען צו עסען. ער האָט נאָכגע־קוקט זיין איינענע אָפּהאַנדלונג איבער דעם רעגענבויגען, אָבער, אָן שום נוץ. ענדליך אין יאוש האָט ער גענומען אין האַנט אריין דעם לעצטען בריף, און געפונען, אַז נאָך אַ גרעסערע איבעראַשונג האָט אויף אים געוואַרט. דער בריף איז געווען פון פּראָפעסאָר פאַבריציוס, דער עלעקטאָר פאַלאַטין האָט אים דאָרט פאָרגעשלאָגען אַ קאַטעדרע אין דער אוניווערזיטעט פון הײדעלבערג. מען האָט אים צוגעשטימט די פולשטענדיגע פרייהייט אין פילאָזאָפיע. דער איינציגער באַדינג איז, אַז ער דאַרף נישט אויפרודערען די אָנגע־נומענע רעליגיע.

זיין איבעראַשונג איז גיך איבערגעגאַנגען אין אומצוטרוי. איז דאָס געווען אַ פּרואוו וואָס דאָס קריסטענטום האָט געמאַכט אים אונטערצוקויפען? האָט די קירך איבערגע׳חזר׳ט די טאַקטיק פון דער שול? עס איז אינגאַנצען נישט קיין סך יאָרען צוריק ווי די שליחים פון דער קהלה האָבען אים פאָרגעשלאָגען אַ געהאַלט פון טויזענט פלאָרינס נישט אויפצורודערען איר „אָנגענומענע רע־ליגיע". פולשטענדיגע פרייהייט אין פילאָזאָפיע, אודאי! אָבער ווי קען דאָס גיין האַנט אין האַנט מיט דער פעלערלאָזער אונטער־

וואָרפענקייט צו דער הערשענדיגער רעליגיע? א הויפמענש, ווי דעקאַרט, קען אָנהויבען פונ'ם שטאַנדפּונקט פון אבסאָלוטען צווייפעל און ענדיגען מיט א פּילגער־רייזע צו דער הייליגער פרוי פון לאָרעטאָ. וואָס אמבאַלאַנגט אים אליין, וואָס ער האָט געהאַלטען נסים פאַר אוממעגליך, און אויב מעגליך דאַן נישט אָנווענדבאַר, האָט פאַר אים נישט געקענט זיין קיין ענליכער קאָמפּראָמיס מיט א גלויבען וואָס זיין באַזיס איז געווען נס. אמת, עס איז געווען א זין, אין וועלכען קריסטוס האָט געקענט באַטראַכט ווערען אלס גאָט'ס מויל, אָבער דאָס איז נישט געווען דער זין אין וועלכען די וועלט האָט עס פאַרשטאַנען, די וועלט, וועלכע האָט געמאַכט קאַריקאַטורען פון אלע גרויסע זאַכען, וועלכע האָט באַטראַכט פרומקייט און רעליגיע, און אבסאָלוט אלע זאַכען וואָס האָבען געהאַט צו טאָן מיט גרויסקייט פון נשמה, אלס לאַסט, וואָס דאַרף באַזייטיגט ווערען נאָכ'ן טויט, ווי א שווערע מיה, וואָס ווערט באַלוינט מיט א פאַרשלעפּערענדיגער געבענטשטקייט. וועלכע האָט געמאַכט געבענטשטקייט דעם פּרייז פון טוגענט אַנשטאָט דעם ביי־וואָרט פאַר טוגענט. ניין, ניין, אפילו די אומדערוואַרטע באַ־שיצונג פון דעם הויכווירדיגסטען קאַרל לודוויג האָט נישט געקענט פאַראייניגען זיינע געדאַנקען מיט פּאָפּולערער טעאָלאָגיע.

ווי מאָדנע עס זיינען געווען אָט די פאַר'עקשנ'טע פּרוואוּוען פון פריינד און פיינד צו פאַרזאָרגען אים מיט פּרנסה, און וואָס פאַר א טעות'דיגע פאַרערונג זיינע שטענדיגע צוריקווייזונגען האָבען אים געבראַכט! מענשען האָבען נישט געקענט גענוג הויך אויפהויבען די האַנט אין באַוואונדערונג דערפאַר וואָס ער האָט נאָכגעפאָלגט דאָס געזעץ פון זיין נאַטור, ווייל ער האָט פאַרגעצויגען אַן איינפאַך לעבען, איינפאַך פאַרדינט, אין דער צייט וואָס פאַר פאַרברעכער, וועלכע האָבען אויך בלויז נאָכגעפאָלגט די געזעצען פון זייער נאַטור, האָבען זיי געהאַט כעס אַנשטאָט רחמנות. מען קען פּונקט אזוי לויבען די בין דערפאַר, וואָס זי גיט האָניג, אָדער די רויז, ווייל זי מאַכט שמעקעדיגע לופט. אודאי האָט זיין כאַראַקטער מער האָניג ווי שטאָך, מער רויז ווי דאָרן. אונטערטעניגקייט איז געווען אַן אומנויטיגער צוגאָב צו די ליידען פון דער וועלט. נאָר אז אים האָט נישט געפעלט קיין שטאָך און קיין דאָרן, האָבען זיינע

איינגענע שוועסטערן אויסגעפונען, ווען זיי האָבען געפּרואווט אויס־צושליסען זייער אויסגעשטויסענעם ברודער פון זיין ירושה. ווי דערשטוינט מרים און רבקה זיינען געווען ווען ער האָט זיי גע־צוואונגען דורכ'ן געזעץ אים אָפּצוגעבען דאָס געלט און ווען ער האָט עס זיי דערנאָך אוועקגעשאָנקען. זיי האָבען נישט געקענט איינזען, אז עס איז געווען אַ פליכט צו באַווייזען, אַז דער אויסגע־שטויסענער איד האָט נאָך געהאַט זיינע געזעצליכע רעכט. אָבער דאָס געלט אַליין איז אים געווען אַ לאַסט. יאָ, דער פאָלק־עטיק האָט נעבאָך אַ סך געפעלט, און נישט ווילענדיג האָט זיך זיין האַנט אויסגעשטרעקט און מיט ליבשאַפט גענומען דעם אַלץ־וואַק־סענדיגען מאַנוסקריפּט פון זיין מאַגנום אָפּוס. זיין אויג האָט גע־צערטעלט די צוזאַמענגעדריקטע און געקייטעלטע פּאַראַגראַפען, וואָס האָבען צוגלידערט און באַוויזען דעם סוד פון דער וועלט. דעם אינדירעקטען רעזולטאַט פון זיין בענקשאַפטליך זוכען נאָך גליק, נאָך אַן אָביעקט פון ליבע, וואָס זאָל אויסהאַלטען אין מיטען פון דעם אייביגען פליסען, און אין דעם ליב האָבען זאָל ער געפינען אַ פאָלקאָמע און אייביגע פרייד. רייכקייט, כבוד, די זינליכע פאַר־געניגענס — דאָס האָט נישט געהאַט פאַר אים קיין אמת און דויערענדיג גליק. די ליידענשאַפט, מיט וועלכער וואַן דען ענדע'ס טאָכטער האָט אים גערייצט, האָט ער מיט קלוגשאַפט באַהערשט, נישט צוגעגעבען. נאָר אין דער אומענדליכער סובסטאַנץ האָט ער געפונען דעם אָביעקט וואָס ער האָט געזוכט: דאָס נויטיגע אייביגע וועזען, אין און דורך וועלכען אַלץ אַנדערע האָט עקזיסטירט, צווי־שען וועמענס אומענדליכע אייגענשאַפטען עס זיינען געווען געדאַנק און רוים, פון וועלכע עס באַשטייט דער איינציגער אָרימער אוני־ווערז, וואָס איז דעם מענשען באַקאַנט. וועלכען דער מענש קען ליבען און נישט באַגערען קיין גענגען־ליבע, זיכער אין דעם באַ־וואוסטזיין, אַז ער איז נישט געווען אויסער דער געטליכער אָרדנונג. זיין בוך, האָט ער געפילט, וועט ענדערען טעאָלאָגיע אויף טעאָ־נאָמיע, פּונקט ווי קאָפּערניק און קעפּלער און גאַלילעאָ האָבען געענדערט אַסטראָלאָגיע אויף אַסטראָנאָמיע. די קייט פון געדאַנקען האָט זיך געשמידט רינג ביי רינג, אַן אָפּרו, אָן איילעניש, ווען ער איז געזעסען שלייפענדיג זיינע גלעזער, טאָג נאָך טאָג, און יאָר נאָך

יאָר. אַט די פּאַראַגראַפן, מיהזאם געשליפן ווי זיינע טעלעסקאָ־פּישע און מיקראָסקאָפּישע גלעזער, זיינען נישט ווייניגער געווען באַשטימט אויסצעווייטערן און קלערער צו מאַכען דעם מענש־ליכען בליק.

און דאָך, נישט הויפּטזעכליך דעם בליק. דער ערשטער איד צו באַשאַפען אַן אָריגינעלע פילאָזאָפיע, איז ער דאָך געבליבען אַ איד מיט דעם וואָס ער האָט געצילט נישט צו אַבסטראַקטער ווי־סענשאַפט, נאָר צו קאָנקרעטער פירונג, און איז מער פון אַלעם געווען אַ איד אין זיין פּראָקלאַמירען די איינקייט. ער האָט גע־וואָלט לערנען אַ וועלט, וואָס איז צושפּאָלטען און צוטיילט דורך רעליגיעזען קאַמף, דעם העכערען וועג פון גייסטיגער געבענטשט־קייט. איר ברענגען די אידישע באַגריסונג — שלום. אָבער אַז ער איז געווען טיפּיש — אַפילו אין זיין אָפּגעזונדערטקייט — פון דער ראַסע וואָס האָט אים אויסגעשטויסען, האָט ער אַליין נישט געפילט, ווייל דורך זיין סטאַטישער פילאָזאָפיע האָט אים געפעלט דאָס געפיל פון היסטאָרישער צוגעבונדענקייט, און פאַרטגעזעצטער ראַסען־באַגייסטערונג.

ווען ער האָט אָבער היינט איבערגעקוקט די בלעטלאך פון׳ם דריטען טייל פון „דער אורשפּרונג און נאַטור פון די ליידענשאַפ־טען״, האָט ער זיך עפּעס געפילט נישט אין האַרמאָניע מיט אָט דער בלוטלאָזער צוגלידערונג פון די מענשליכע עמאָציעס, מיט אָט דער קייט פון אין אַ געוויסען זין מאַטעמאַטישע זאַצען, מיט זייער עוקלידישען שטאַט פון פאַקטען און באַמערקונגען, אויסשטעלענדיג ליידענשאַפטען אַנטקעגען דעם אַלטען טראָן פון אינטעלעקט. דאָס פאַרטריבענע בילד פון קלאַרטיע וואָן דען ענדע — וואָס איז צוריק אַרויפגעשוואומען דורך דער באַלעבאַסטע׳ס ווערטער — האָט געשוועבט איבער די געדאַנקען. דאָ און דאָרט האָט ער זי דער־בליקט. איר פּולקאָם גריכיש פּנים האָט אויפגעבליצט און פאַר־שוואונדען ווי זי וואָלט קאָקעטירט, איר שמייכעל האָט געפלע־מעלט. ווי געלערנט זי איז געווען, ווי קלוג, ווי שאַרפזיניג, ווי שיין! און דעם מאָמענט וואָס ער האָט זיך ערלויבט אַזוי צו פאַרטראַכטען זיך, האָט זי זיך באַוויזען אין איר גאַנצען צויבער,

גליטשענדיג זיך מאַיעסטעטיש איבער די געפרוירענע קאַנאַלען, אָדער אַראָפּשמייכלענדיג צו אים פון דעם אַלטען באַלקאָן פונ׳ם פענסטער. (דער יונגער זשעראַרד דו האָט זיכער געמוזט באַגייסטערט ווערען פון איר ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען) ביי וואָסערע אינטערעסאַנטע שמועסען ער האָט עס פאַרבראַכט ביי איר פאָטער אין הויז, ווען די קלאַסישע וועלט האָט זיך צום ערשטען מאָל געעפענט פאַר דעם בליק פון דעם איבערגעלאָדענעם גמראַ־לערנער, און דער חכמה׳דיגער ציניזם פון דעם אַלטען דאָקטאָר, צוזאַמען מיט דעם ברייטערען אויסבליק פון זיינע קריסטליכע מיטלערנער האָבען פאַרפולקאָמט זיין באַפרייאונג פון זיין איינגעבוירענער אומגעבונג נאָך די טויטע מחלוקות פון הלל און שמאי אינ׳ם אַלטען ירושלים, ווי דערפרישענדיג עס זיינען געוועזען אָט די לעבעדיגע דיסקוסיעס, צי האָלאַנד האָט באַדאַרפט באַשיצען טשאַרלז סטואַרט׳ען פון דעם קעניג־מערדער קראָמוועל, אָדער צי רעמבראַנדט וואַן רין׳ס בילדער זיינען געוועזען אַזוי גוט געמאָלען ווי וואַן ראַוואָסטאַ׳ס. אין דעם אידישען קוואַרטאַל, כאָטש רעמבראַנד האָט דאָרט געוואוינט, איז דער אינטערעס געוועזען באַגרינדעט אויף די גולדענס, וואָס שמוציגע אַלטע לייט האָבען פאַרדינט פאַר פאָזירען פאַר אים. וואָס פאַר אַ אינטערעס עס איז דאָרט געוועזען צו דער נייעסטער וויסענשאַפט, וואָס פאַר אַ פאַרגעטערונג פאַר דעקאַרט׳ען און אַראָפּרייסונג פון די פילאָזאָפען פאַר אים! און ערשט דאָס געוויר׳ץ פון ראָמאַנטיק — ווי פון זייערע אייגענע געווירצען — וואָס האָט געדופט פון די געשפרעכען וועגען די נייע קאָלאָניעס אין אינדיע! גוטער גאָט! איז עס געוועזען אַזוי קלוג צו דערשטיקען דאָס גליהען פון יוגענט, אַזוי שטיל אָנצוקומען צו פערציג יאָר? ער האָט איר דערלויבט איינגאַנצען צו פאַרשווינדען פון זיין לעבען — דאָס קינד וואָס איז אַזוי פרי אויסגעוואַקסען צו רייצענדיגער פרויענשאַפט — זי איז, ווייזט אויס, געוועזען טויט פאַר אים, נאָר דער פלעצליכער איינפאַל פון איר נאָהענטקייט האָט זי מיט אַזאַ קראַפט אויפסניי לעבעדיג געמאַכט, אַז דער פילאָזאָף האָט זיך געוואונדערט איבער דעם נס, אָדער איבער זיין אייגענער מאַכט זיך אַליין אָפּצונאַרען.

און ווער איז עס דער יונגערמאַן?

האָט ער ריכטיג אנאַליזירט די ליבע? ער האָט זיך געווענדט צו פּאַראַגראַף 33. „ווען מיר ליבען אַ ווען וואָס איז אַזוי ווי מיר אַליין, שטרעבען מיר ווי ווייט מעגליך, אַז עס זאָל אונז אויך ליבען". זיין בליק איז איבערגעלאָפען די קאָרעקטור מיט דעם איינדרוקספולען שלום. „אָדער אין אַנדערע ווערטער, מיר פּרואווען צו מאַכען עס זאָל אונז אויך ליב האָבען". אומבאַ־שטרייטבאַרע לאָגיק, אָבער איז עס אמת? האָט ער געפּרואווט צו מאַכען, אַז קלאַרטיע זאָל אים אויך ליבען, ווי ער זי? סיידען מען זאָל רעכענען די האַלב־באַוואוסטזיניגע אָנצוהערענישען פון שאַרפ־זיניגע שמועסען און אינטעלעקטועלע פאַרטרויליכקייטען אין דער צייט וואָס זי איז אונטערגעוואַקסען! אָבער האָט זיך עס אים איינגעגעבען? ניין, אוממעגליך, און דער מוט אין אים איז גע־פאַלען און ווידער געשטיגען צו באַווייזען ווי ריכטיג דאָס פּאַלען האָט איינגעשטימט — דורך פאַרקערטען דענקען — מיט זיין נעכסטען זאַץ. „וואָס גרעסער דער אַפעקט, מיט וועלכען מיר שטעלען זיך פאָר אַז אַ געליבט ווען איז אַפעקטירט צו אונז, אַלץ גרעסער וועט זיין אונזער זעלבסט־באַגייסטערונג". ניין, זי האָט אים קיינמאָל נישט געגעבען קיין אורזאַך פאַר זעלבסט־באַגייסטערונג, כאָטש צייטענווייז האָט עס אויסגעזען, אַז זי האָט פאַרגעצויגען צו ריידען מיט אים איידער אפילו מיט די הויך־געבוירענע, פראַנטישע יונגעלייט, וואָס זייערע פאָטערס האָבען זיי געשיקט צו זיצען ביי איר פאָטער'ס פיס.

יעדענפאַלס איז אפשר גוט געווען וואָס ער האָט איר מיידעל־שער באַשיידענהייט נישט געגעבען קיין געלעגענהייט זיך מתודה צו זיין פאַר אים. חתונה האָבען איז אים קיינמאָל נישט פאָרגע־קומען אַלס קיין גרויסע מעגליכקייט פאַר אים — דאָס לעבען פון אַ דענקער מוז זיך אומבאַדינגט צוריקציהען פון די פלאַנטערנישען און פאַראורטיילען וואָס דאָס הויזליכע גליק ברענגט מיט זיך. די אינטעלעקטועלע ליבע צו גאָט האָט מער ווי אויסגעפילט דעם פּלאַץ פון דער ערדישער ליבע.

נאָר אַ פּלעצליכע איבערצייגונג, אַז קיין זאַך קען איר אָרט נישט פאַרנעמען, אַז איר הויפּט־ווענען איז פערזענליכקייט, האָט אים איצט איינגעהילט אַזוי ווי אַ פלאַם. אַ צאַרטער ריח פון

געפילען, אזוי ווי א ווינטעל פון די אָראַנזשען־וועלדלעך פון בורגאָס, וואו זיינע אורעלטערען האָבען געוואַנדערט, האָט אויפגעציטערט דעם זון פון די נעפּלען און זומפּען. עס איז אפשר געווען בלויז די קאָנסערוועס פון רויטע רויזען. סיי ווי סיי, דאָס איז געווען נוצלאָז אין דעם פיבער.

ער האָט אנטשלאָסען זיך גענומען צו זיינע אינסטרומענטען, אָבער ער האָט נישט געקענט אַרבייטען. ער האָט זיך גענומען צו זיין רויען אנטוואורף פאר א קלאָרער אַלגעברע, אָבער זיינע קלאָרע פאָרמולעס זיינען געווען פאַרשוואומען. ער איז אראָפּגעגאַנגען אונטען און זיך געשפּילט מיט די גליקליכע קינדער און האָט זיך צוגעהערט צו דער באַלעבאָסטע'ס פּלאַפּלעריי, און האָט איר צו־געוואָרפען א קלוגע עצה און א וואָרט אָדער צוויי וועגען אַלטעג־ליכע זאַכען, וואָס זיינען אויפגעקומען. פּלוצלונג האָט ער זי געפרעגט צי די וואַן ענדעס האָבען איר עפּעס געזאָגט וועגען זייערע פּלענער.

„אָ, זיי גייען בלייבען אין שעווענינגען פאר די בעדער. שוין צוויי מאָל זיינען זיי דאָ געקומען".

דאָס האַרץ האָט אין אים א שפּרונג געטאָן. „שעווענינגען! זיינען זיי דאָך כמעט דאָ".

„אויב זיי זיינען נישט צוריקגעפאָרען קיין אמסטערדאַם".

„אמת", האָט ער געזאָגט אַן אָפּגעקילטער.

„אָבער פאַרוואָס זאָלסטו נישט גיין זעהן? העגרי פלעגט צוליב מיר געהן צען מייל צופוס יעדען זונטאג".

שפּינאָזא האָט זיך אָפּגעקערט. „ניין, זיי האָבען געמוזט צוריקפאָרען. אויסער דעם ווייס איך נישט זייער אדרעס".

אַדרעס? אין שעווענינגען! א דאָרף אין וועלכען מען קען אַלעמענס געשעפטען אריינכאַפּען אין איין נעץ".

שפּינאָזא איז אַרויף אויף די שטיגען. „ניין, עס איז צו שפּעט".

צו שפּעט איז דער טרויעריגער אמת! וואָס האָט א פערציג־יעריגער פילאָזאָף צו טאָן מיט ליבע?

צוריק אין זיין צימער האָט ער גענומען א פאַרגרעסער־גלאָז, אָבער ער האָט באַלד ווידער געלעזען זיין אפאָריזם וועגען התונה.

„עס איז קלאָר, אַז חתונה איז אין איינקלאַנג מיט'ן שכל, אויב דער באַגער קומט אַרויס נישט בלויז פון אַן אויסערליכער פאָרם, נאָר פון אַ ליבע צו האָבען קינדער, און זיי מיט שכל צו דערציהען. און אויב די אורזאַך פון דעם מאַן'ס און ווייב'ס ליבע איז דערצו נישט אַן אויסערליכע פאָרם בלויז, נאָר הויפּטזעכליך די פרייהייט פון געדאַנק". וואָס אַמבאַלאַנגט אים, האָט דער באַגער נאָך קינ־דער, וועלכע קענען שכל'דיגער און גליקליכער אויפגעצויגען ווערען איידער ער אַליין, זיכער געהאַט עפּעס אַ טייל אין זיינע טאָג־חלומות, און נישט בלויז די איידעלע געשטאַלט, נאָר אויך די איידעלע נשמה, וועלכע ער האָט געזעהן אין קלאַרטיע וואָן דען ענדע, האָט אים געצייצט און אים איצט גערופען צו אַ פרייד, וועלכע וועט אַזוי ווי אַלע פריידען זיין דער איבערגאַנג צו אַ גרעסערער פולקאָמענהייט, צו אַ פולערער ווירקליכקייט. און ווי הייליג איז אין דער אמת'ען געווען די ליבע צו אַ פרוי, וועלכע ער האָט זיך אויף אַ מאָמענט דערלויבט צו פילען, ווי לייכט זי איז איבערגעגאַנגען אין דער גרויסער פרייד — די העכערע פולקאָ־מענהייט — די ליבע צו גאָט!

פאַרוואָס זאָל ער נישט חתונה האָבען? די מיטלען האָט ער לייכט געהאַט! ער האָט בלויז באַדאַרפט אָננעמען פון זיינע רייכע שילער דאָס וואָס איז אייגענטליך געווען שכר לימוד, כאָטש ער האָט ביז איצטער, אַזוי ווי די אַלטע רבנים, געוואָלט יענעם בעסער לערנען בלויז למען האמת. נאָך אַלעם האָט אים קאַרל לודוויג געגעבען גענוג פרייהייט צו פילאָזאָפירען.

אָבער ער האָט פאַרטריבען די נסיון'דיגע געשטאַלטען און האָט געזוכט דערלייכטערונג אין דעם פּראָבלעם וואָס לייבניץ האָט אוועקגעשטעלט. אומזיסט: זיין מאַנוסקריפּט איז נאָך געלעגען אָפען, פּראָפּאָזיציע נומער 35 איז אים געלעגען פאַר די אויגען.

„אויב איך שטעל מיר פאָר, אַז אַ וועזען וואָס איך האָב ליב איז פאַראייניגט צו אַן אַנדער פּאַרשוין, דורך דעם אייגענעם אָדער דורך אַן ענגערען בונט פון פריינדשאַפט איידער דער דורך וועל־כען איך האָב אַליין געהאַלטען דאָס וועזען, וועט מיך אָננעמען אַ האַס צום באַליבטען וועזען אַליין און אַ קנאה צום אַנדערען פּאַרשוין".

ווער איז עס געוועזן דער יונגערמאַן?

ער האָט פאַרביסען די ציין. ער איז נאָך דאַמאָלס נישט געווען אַנטוויקעלט צו דעם פרייען מענשען, וועלכען דער שכל האָט באַפרייט פון דער געפאַנגענשאַפט פון די ליידענשאַפטען, וואָס ער האָט אַזוי אויסשעפליך אַנאַליזירט זייערע מעכאַנישע ווירקונגען. ער איז דאַמאָלס נאָך געווען אַזוי ווייט פון פרייהייט פון געדאַנק, אַזוי ווי דער פויער, וועלכער האָט קיינמאָל נישט צוגעמען אויף שטיק די ליידענשאַפטען, וואָס באַהערשען אים אוי־טאָמאַטיש. אויב דאָס פיבער האָט אים נישט פאַרלאָזט, מוז ער פּרוּוען זיך אַליין צו לאָזען אָן אָדער, אַזוי ווי אין אַ פיבער, וואָס כאַפּט אָן יעדען דריטען טאָג. ער האָט זיך אַנטשלאָסען צוריקגעקערט צו זיין אַרבייט. נאָר ווען ער האָט אָפּגעשליפען און אָפּגעפיילט אַ האַלבע שעה, און האָט זיך געפילט רוהיגער, האָט ער זיך אַליין געפרעגט: „פאַרוואָס זאָל איך סיי ווי סיי נישט פאָרען קיין שעווענינגען?" פאַרוואָס זאָל ער פאַרלירען די מינד־סטע געלעגענהייט צו זעהן זיינע אַלטע פריינד, וועלכע האָבען זיך גענומען די מיה אים שוין צוויי מאָל צו באַזוכען?

יאָ, ער וועט גיין אין שטעטעל און וועט באַטראַכטען דאָס אָפּטישע פּראָבלעם, און דעם אופן ווי אַזוי צוריקצואווייזען דעם עלעקטאָר פאַלאַטינ'ס אָנבאָט. ער איז גלייך אַרויס, פאַרגעסענדיג די געפאַרען פון דער גאַס און האָט מיט זיין פורכטלאָזער האַלטונג ווירקליך פאַרטריבען יעדען פאַרדאַכט. דער פאַרנאַכט איז צו־געפאַלען אַביסעל נעפּעלדיג, און אַ הוסט פון צייט צו צייט האָט אים דערמאָנט, אַז ער דאַרף מער ווי אַן אומגעלייגטען קאָלנער אַרום זיין האַלז און אַ דיקערען מאַנטעל ווי זיין סאַמעט. ער האָט געטראַכט צוריקצוגיין נאָך זיין מאַנטעל, אָבער ער איז שוין געווען אין דרויסען פון דעם צפון־מערב'דיגען טויער, איז ער זיך, אָנצינדענדיג זיין ליולקע, געגאַנגען איבער דעם אַנגענעמען ניי־ברוקירטען וועג, וואָס האָט זיך וויינינג אומגעקוקט אויף דעם שיי־נעם שפּיל פון פאַרבען־שאָטענס צווישען די פאַרנאַכטיגע גרינע אויסזיכטען אויף ביידע זייטען, האָט קוים באַמערקט די שיינע פויערטעס מיט זייערע מאַנטלען מיט רויטען אונטערשלאַג און פינקעלדיגע „קאָפּ־אייזענס", וועלכע זיינען פאַרבייגעפאָרען פאַרביג

צונויפגעפּאַקט אין זייערע וועגענער. האַלבוועגס אין שטעטעל אַריין האָט דער פאַרטראַכטער פּוסגייער זיך פאַרוואונדערט צו געפינען זיין האַנט אין דעם האַרציגען דרוק פון טאַקע דעם מאַן, וועלכען ער איז עס געגאַנגען זעהן.

„סאַלווע, אַ בענעדיקטע" (געגריסט זיי, אַ בענעדיקט), האָט מיט פרייד אויסגערופען דער אַלטער מאַן מיט די פייערדיגע אויגען. „איך האָב מיך שוין מיאש געווען ווען עס איז צו זעהן דיינע שווארצע לאָקען!" וואָן דען ענדע'ס אייגענע האָר האָבען געפלאַטערט אונטער זיין ברייט-ראַנדיגען שפּיציגען הוט אַזוי ווילד, ווי אַלעמאָל, כאָטש זיי זיינען איצט געווען אַזוי וויים ווי זיין ראָפּל, זיין בלוט האָט, ווייזט אויס, געשלאָגען אַזוי שטורעמדיג, און אַ שמועס פון עטליכע מינוט איז גענוג געווען צו באַווייזען שפּינאָזא'ן, אַז דעם אַלטען פערדאַנאָג'ס נשמה איז נאָך געווען ווייניגער פאַרענדערט ווי זיין גוף. דער זעלביגער לוסטיגער אַטעאיזם, דער אייגענער דאָגמאַטישער אומגלויבען, די אייגענע איבערצייגונג אין מענשליכער נאַרישקייט, קאָמבינירט פונקט אַזוי אומלאָגיש ווי אַמאָל, מיט פּלענער פאַר פּערפעקטע שטאַטען. די צייט האָט, ווייזט אויס, קיין מיינונג נישט מילדער געמאַכט, קיין רויקייט נישט איינגעצוימט. ער איז איצטער געגאַנגען, זאָגט ער, מאַכען אַ לעצטען האָפנונגסלאָזען וויזיט צו זיין באַרימטען תלמיד, די אַנדערע האָבען נעארבייט. די אַנדערע — האָט ער ערקלערט — זיינען געווען זיין קליינע קלאַרטיע און זיין נייעסטער שילער, קערקרינק, אַ רייכער און דומער יונגערמאַן, נאָר אַן ערליכער און גוטהאַרציגער. ער האָט אים פּאַקטיש איבערגעגעבען צו קלאַרטיע, וועלכע איז פונקט אַזאַ גוטע וועגווייזערין ווי ער אַליין — ספּעציעל פאַר נאַראָנים. זי איז געווען צו יונג אין דיין צייט, בענעדיקט", האָט דער אַלטער מאַן פאַרענדיגט מיט אַ שפּאַס.

בענעדיקט האָט געדענקט, אַז זי איז איצט געווען צו יונג, אַז מען זאָל זי איבערלאָזען צו לערנען גוטהאַרציגע יונגעלייט, נאָר ער האָט בלויז געזאָגט, „יאָ, איך מיין, אַז איך בין געווען אַ נאַר. אַ מענש דאַרף זיך שניידען די ציין אויף לאַטיינישער גראַמאַטיק, און איך האָב שוין ביי פערצען יאָר געהאַט אַ סמיכה אויף רבנות,

איידער איך האָב נאָך אפילו געוואוסט, אַז עס איז געווען אַזאַ מענש ווי ציצראַ אין דער געשיכטע.

„און אצינד שרייבסטו לאטיין אזוי ווי ציצראָ. שאָקעל נישט מיט'ן קאָפּ — ס'איז אַ קאָמפּלימענט פאר מיר אליין, נישט פאר דיר. וואָס מאַכט עס אויס וואָס דו ביזט טיילמאָל מער פינקטליך ווי עלעגאַנט — שטעל דיך נאָר פאָר וואָס פאר אַ פלאָנטער פון העברעאישען שפינוועבס איך האָב עס באַדאַרפט אויסקערען פון דיין קאָפּ איידער איך האָב דיך פּאַרוואַנדעלט פון ברוך אין בענעדיקט".

„ניין, טייל פון די וועבען זיינען געווען זיידענע. איך זעה אצינד וויפיל בענעדיקט איז שולדיג ברוך'ן. די רבנישע גימנאַס־טיק איז נישט קיין שלעכטע ערפאַרונג, כאָטש אוממעטאָדיש. מיימאָנידעס האָט אוועקגענומען די מענשליכע געשטאַלט פון גאָט, די קבלה קעמפט, אמת אין אומאָרדנונג, מיט אַ פילאָזאָפישען פּראָבלעם".

„דו האָסט נישט אַלעמאָל גערעדט אזוי נאָכגעביג וועגען דיין אַמאָליגען לערנען. מיר דאַכט זיך, אַז דו האָסט פאַרגעסען דיינע צרות אין דעם צעטעל קללות. איך פלעג דיך פאַרמאַכען אויף אַ וואָך מיט משה זכות, און פלעג אייך ביידען באַשטראָפען איינעם מיט דעם אַנדערענס געזעלשאַפט. דאָס שטיבעל פלעגט זיין ד' אמות, אַזוי אַז ער זאָל זיין געצוואונגען נישט צו פאָלגען דעם חרם און זיין אין דיינע ד' אמות".

„דו פאַרגעסט צו רעכענען זיך מיט מאַטעמאַטיק", האָט שפינאָזאַ געלאַכט. „מיר האָבען באַדאַרפט זיך לאָזען צו די גע־געגנגעזעצטע עקען פונ'ם דיאַגאָנאַל און זיין צוטיילט דורך פינף און צוויי דריטעל איילען".

„אַ, צודריי מיך נישט מיט דיינע קוואַדראַט וואָרצלען. איך בין קיינמאָל נישט געווען קיין בעל חשבון".

אָבער משה זכות איז נישט געווען אזוי אומדערטרעגליך. איך דערמאָן מיך, אַז ער האָט אויך געלערנט לאַטיין ביי דיר".

„יאָ, און איצט שפּייט ער אויס, ווען ער דערזעהט מיך. ער האָט געפּאַסט פערציג טעג פאר זיינע זינד, וואָס ער האָט געלערנט דעם טייוועל'ס שפּראַך".

„וואָס האָט אים באַקערט?"

„דער טערקישער שאַרלאַטאַן, שטעל איך מיר פאָר".

„שבתאי צבי?"

„יאָ. ער האַלט זיך נאָך אַלץ אָן אים, כאָטש דער משיח איז שוין געוואָרען אַ מאַכמעדאַנער". ער האָט אַרויסגעגעבען „פינף ראיות פון דער אמונה", אויספירענדיג, „אַז זיין דערלייזער'ס פּלאַן איז צו מאַכען די מאַכמעדאַנער פאַר אידען. האַ! האַ! דאָס הייסט אַ לעקציע אין דער אַנטשטייאונג פון רעליגיאָנען! די גבאים וואָס האָבען דיך אַריינגעלייגט אין חרם זיינען אַלע אַליין געכאַפּט געוואָרען אין דער מעשה — דאָס איז אַ זיסע נקמה פאַר דיר. האַ! האַ! וואָס פאַר נאַראָנים די מענשען זיינען, ווי דער ענגלישער דיכטער זאָגט. איך חלש צו טרייסטען אונזערע קריסטען און שרייען, לעקעשען, לצים, פּעדערנע קעפּ, קוקט אַריין די אידען אין די אויגען אַריין און זעהט אייערע אייגענע נאַרישע פּנים'ער".

דאָס איז נישט דער וועג צו העלפען אָדער אויפצוהויבען די מענשהייט", האָט שפּינאָזא מילד געזאָגט. מענשען דאַרפען באַ־איינפלוסט ווערען מיט אַ געפיל פון זייער שטאַרקייט, נישט פון זייער שוואַכקייט".

„מיט אַנדערע ווערטער", האָט דער דאָקטאָר געלאַכט, „דער וועג צו דערהויבען די מענשען איז צו אַפּעלירען צו די טוגענטען וועלכע זיי באַזיצען נישט".

„טאַקע אַזוי", האָט שפּינאָזא צוגעגעבען, אומבאַוועגט. „די טוגענטען, וועלכע זיי קענען אַמאָל באַזיצען. מען דאַרף די מענ־שען לערנען צו קוקען אויף נאָבעלע מוסטערען, נישט אויף געמיינע".

„און וואָס פאַר אַ גוטס וועט דאָס טאָן? משה זכות האָט געהאַט מיך און דיך אויף וועמען צו קוקען", האָט דער אַלטער מאַן אונטערגעלאַכט. „ניין, בענעדיקט, איך גלויב צוזאַמען מיט שלמה המלך, ,אַ נאַר דאַרף מען ענטפערען לויט זיין נאַרישקייט'. דו ביזט צו האַלב־האַרציג — דו פאַרלייקענסט גאָט אַזוי ווי אַ דינער וואָס זאָגט אַז זיין האַר איז נישט אין הויז — דו לאָזט איבער אַ האָפנונג, אַז ער קען דאָרט זיין די גאַנצע צייט. אַ מענש דאַרף שפּילען אין באַלען מיט די הייליגע אָפּגעטער".

שפּינאָזא האָט דערפילט, אַז עס איז געווען נוצלאָז צו מאַכען

דעם אַלטען מאַן פאַרשטיין ווי וויניג זייערע אידייען זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. „איך וואָלט בעסער געוואָלט דערהויבען איי־דער איבערקערען", האָט ער זיך מילד אָנגערופען.

דער אַלטער סקעפּטיקער האָט געלאַכט. „אַ וואונדער וואָס דו ווערסט נישט קיין אַבאָנענט צו דערהויבען דעם דריטען בית המקדש", האָט ער אויסגערופען. „אַזוי רופען זיי די נייע שול וואָס מען בויט איצט אין אַמסטערדאַם מיט אַזאַ טומעל".

טאַקע? איך האָב נישט געהערט וועגען דעם. ווען איך וואָלט געקענט האָפען אַז דאָס איז באמת דער דריטער בית המקדש", און אַ מיסטיש ליכט האָט אויפגעלויכטען אין זיינע אויגען, וואָלט איך אוועקגעגעבען אַלץ וואָס איך פאַרמאָג".

„דו ביזט דער איינציגער קריסט, וואָס איך האָב ווען עס איז געקענט!" האָט וואַן דען ענדע געזאָגט האַלב מיט חוזק, האַלב צערטליך. „און דו ביזט אַ איד".

„קריסטוס איז דאָס אויך געווען".

„אמת, מען פאַרגעסט דאָס. אָבער די ראָלען בייטען זיך זייער פיין. דו ביזט מוחל דיינע שונאים, און אין אַמסטערדאַם גייען די אידען צו די גוים באָרגען געלט פאַר דער שול זייערער!"

„וואָס מאַכט די יונגע פריילין?" האָט שפּינאָזאַ ענדליך געפרעגט.

„קלאַרטיע! זי בליט ווי יאַן דע העעם׳ס אַ בלום. די רויע לופט האָט געמאַכט אַ רויז פון מיין ליליע. אירע באַקען וואָלטען באַדאַרפט איבערצייגען די נאַראָנים וואָס האָבען אוועקגענומען זייער פּראַקטיק פון דעם אָרעמען אַלטען דאָקטאָר האַרווי. זי איז בלוט און מילך. יאָ, איך האָב מיך דערמאָנט, דיין אַלטער פריינד, דאָקטאָר לודוויג מייער, האָט מיך געהייסען דיך האַרציג גריסען".

„מיינסטו, אַז זי וועט מיך געדענקען?"

„דיך געדענקען, בענעדיקט? האָט זי מיך דען נישט היינט געשיקט צו דיר? דיין נאָמען איז אַלעמאָל אויף אירע ראָזע ליפּען — און זי שמייסט מיט איר טעמפּע שילער. ווי אַזוי דו האָסט עס אויסגעלערנט זיך זעקס איינראָפּעאישע שפּראַכען, איידער זיי קענען זיך אויסלערנען אַ וואָרט גריכיש". שפּינאָזאַ האָט זיך אויס צופרידענהייט דערלויבט אַ הוסט צו טאָן. ער האָט אָפּגע־

קערט דעם קאָפּ אַן אַ זייט און האָט געהאַלטען זיין האַנט פאַר׳ן מויל. „מיר קריגען זיך איבער דיין טראַקטאַט — זי און איך — ווייל זי האָט, פאַרשטייט זיך, דערקענט דיינע אַרגומענטען און איך האָב דערקענט מיינע דריידלאַך פון סטיל״.

„לעזט זי מיך, הייסט עס?״

„אַזוי ווי אַ לוטעראַנער ביבעל. די אורזאַך וואָס מיר האָבען זיך אַריבערגעצויגען קיין שעוועניגנען איז געווען טיילווייז איר האָפנונג אויסצודרעשען מיט דיר גענויסע שוועריגקייטען. איך זאָג נישט אַז דער וואַלד, וואָס דער אָרימער פּאָל פּאָטער האָט געמאָלען, איז נישט געווען אַ קאָנקורירענדיגע אַטראַקציע״.

אַ פרייד, וואָס איז געווען אויסער די גרעניצען פונ׳ם פאַר־שטאַנד האָט אַנגעפילט דעם פילאָזאָפ׳ס ברוסט. אומבאַוואוסט־זיניג האָט ער גענומען גיין שנעלער. ער האָט צוגעגעבען מוט זיין פריינד צו ריידען מער וועגען זיין טאָכטער, ווי אַזוי וואָן טער באָרך האָט פון איר געמאַכט איינס פון זיינע מייסטער־ווערק אין זוייסען אַטלעס, ווי אַזוי זי אַליין האָט זיך צו ביסלאַך אָפּגעגעבען מיט יעדער קונסט, נאָר דער אַלטער איז כסדר אַרויף אויף פּאָ־ליטיק, האָט געשאָטען פּעך און שוועבעל אויף די פּראָנצויזען, האָט גערעדט וועגען זיין באַלדיגען וויזיט קיין פּאַריז אין אַ דיפּ־לאָמאַטישער שליחות, און, ווערענדיג מער צוטרויליך, האָט ער געגעבען אָנצוהערעניש וועגען אַ גרויסען פּלאַן, אַן אויפשטאַנד אין נאָרמאַנדיע, אַדמיראַל טראָמפּ זאָל זיך אַראָפּלאָזען אויף קווילעבעף, אַ פּלאַטאָנישע רעפּובליק דאַרף אויפשטיין אויפ׳ן פּלאַץ פון דער פראַנצויזישער מאָנאַרכיע. ווען שפּינאָזאַ וואָלט געזעהן אַ שאָטען פון אַ שענדליכען טויט פּלאַטערען איבער דעם גייסטפּולען וועטע־ראַן, ווען ער וואָלט פריהער געוואוסט, אַז דער אָרימער אַלטער איידעלמאַן —— וועלכער איז געווען דער אינסטרומענט פון צוויי דעספּאַראַטע זשוליקעס און אַ גאַלאַנטער פרוי — וועט היינגעריכטעט ווערען אין פּאַריז פאַר אָט דער קאָנספּיראַציע, וואָלטען די ווער־טער, וואָס האָבען אַזוי לאַנגווייליג געקלונגען אין זיינע אויערען, אָנגענומען אַ טראַגישע באַדייטונג.

זיי האָבען זיך דערנענטערט צום שטעטעל, וואו די הייזלאַך האָבען פייערליך געלויכטען צווישען די בוימער און די זאַמדען

אין דעם ווייכען פארגאכט. די וואן דען ענדעס האבען געוואוינט מיט דעם קאפיטאן פון א פישער־שיף אין א לאנג, שמאל הילצערן הויז מיט משופע'דיגע מאכיגע שינדלען און פענסטער מיט קליינע שייבלאך. דער אלטער האט ברייט געעפענט די טיר פון דער קליינער, מיט זשאבע־שיסעלאך באצירטער, וואוינשטוב, און האט אריינגעקוקט. „קלארטיע!" האט זיין קול אויסגעקלונגען. א פאפוגאי פון בראזיליע האט א קוויטשע געטאן, נאר שפינאזא האט בלויז געהערט דעם שטילען „יא, פאטער", וואס איז זים געקומען פון ערגעץ אויבען.

„טרעף וועמען איך האב דיר געבראכט?"

„בענעדיקט!" זי איז אראפגעפלויגען, א בילד פון ליבליכקייט און שימערירענדיג זייד און ווייסע פערעל. שפינאזא'ס האנט האט געציטערט אין אירער, וואס האט געלויכטען אזוי ווי שניי פון איר ראפלדיגען ארבעל. די שטילע ווארעמקייט האט אוועקגעבלענט פילאזאפיע. זיי האבען זיך געביטען מיט די געוויינליכע באגריסונגען.

„אבער וואו איז קערקרינק?" האט דער דאקטאר געפרעגט.

„ער מאכט זיך זיין טואלעט". זי האט זיך געביטען מיט א האלבען שמייכעל מיט שפינאזא'ן, וועלכער האט שטארק הנאה געהאט.

„וועל איך גיין מאכען מיינעם", האט דער פאטער אויסגערופען. אין א האלבע שעה ארום וועלען מיר עסען, בענעדיקט. דו וועסט בלייבען, מיר פארען מארגען. דאס איז דער לעצטער אווענטברויט". און לאכענדיג, גלייך ער וואלט דערגרייכט עפעס א לעסטערונג, און אומבאוואוסטזיניג איבער זיין פינסטערען גורל, איז דער פרעהליכער אלטער פריידענקער פארשוואונדען.

ווען קלארטיע האט גערעדט וועגען זיין בוך מיט פינקעלדיגע אויגען, און האט דיסקוטירט פונקטען מיט א שטיל מוזיקאליש קול, האט עפעס רוי און עלעמענטאר אויפגעפלאמט אין דעם פילאזאף, עפעס האט אין אים גערופען זיך צוזאמענצושמעלצען מיט דעם אוניווערזאלען לעבען מער ממשות'דיג ווי דורך דעם אינטעלעקט. זיינע צווייפלען און וואקלענישען זיינען פארשוואונדען. ער מוז איצט ריידען, אדער די שעה און די שטימונג וועלען זיך מער

קיינמאל נישט אומקערען. ווען ער זאל נאר קענען אוועקשלעפען דעם שמועס פון דער פילאזאפיע דורך א זייטיגער טיר, איז די פילאזאפיע אליין פון זיך פארשוואונדען אין דעם פערזענליכען אריין. איר פאטער האט נישט געוואלט זי מיטנעמען קיין פאריז, ער האט גערעדט וועגען מעגליכע געפארען, און האט געגעבען אנצוהערעניש, אז עס וואלט שוין צייט געווען זי זאל זיין אראפ פון זיינע הענט. אזוי ווי א ודוי האט געציטערט אין איר לאבענדיג אויג. דאס האט אים געגעבען מוט אנצונעמען אירע פינגער און ארויסשטאמלען א געבעט, אז זי זאל מיטקומען מיט אים — קיין היידעלבערג! די ליכטיגקייט איז פלוצלונג אפגעשטארבען פון איר פנים. זי האט אויסגעזעהן פארזארגט און בלייך.

נאך א ציטערדיגען שווייגען האט זי געזאגט: „אבער דו ביזט דאך א איד!"

ער איז דערשטוינט געווארען, האט געלאזט אירע פינגער פאלען. פון זיין פארטריקענטען האלז זיינען ארויסגעקומען די ווערטער, „אבער דו ביזט דאך נישט קיין קריסטין".

„איך וויים, אבער דאך, א, איך האב קיינמאל נישט גע'חלום'ט וועגען דעם מיט דיר — עס איז אלץ געווען דער מארך, די נשמה".

„נשמה און גוף זיינען בלויז איין פאקט".

„פרויען זיינען נישט קיין פילאזאפען. איך —" זי האט אפגעהאקט. אירע פינגער האבען זיך נערוועז געשפילט מיט דער שנור פערל, וואס האט זיך געהויבען און איז געפאלען אויף איר בוזעם. ער האט א טראכט געטאן, אז ער באמערקט די איינצעלהייטען, און האט זיך געוואונדערט וואס ביי איר האט זיך אנטוויקעלט אזא אויסערגעוויינליכער געשמאק. דערנאך, באגרייפענדיג איר שווערע לאגע, האט ער רוהיג געזאגט, „איז, הייסט עס, פאר מיר קיין האפנונג נישטא?"

אויף איר פנים איז פארבליבען דער אויסדרוק פון פיין.

„קיינמאל נישט? דו וואלסט קיינמאל נישט געקענט?"

ער האט זיך פארהוסט.

„ווען עס וואלט קיין אנדערער נישט געווען", האט זי געמורמעלט, און אירע אויגען האבען זיך האלב־פארענטפעריש אראפגעלאזט צו דער שנור פערל.

די ביטערניש פון טויט איז געווען אין זיין נשמה. ער האָט פלוצלונג געהאַט אַ איראָניש געפיל פון אַן אָפענעם שפּאַלט אין זיין מאַטעמאַטישער פילאָזאָפיע. ער האָט דערגרונטעוועט דעם סוד פון זיין, ער האָט אַנאַליזירט און פאַראייניגט אַלע זאַכען פון אייביגקייט, די אייביגקייט, און דאָך איז דאָ געווען אַן אָפּגע־זונדערטע קראַפט — אַ פרוי׳ס ווילען — וואָס איז פאַר׳עקשנט געשטאַנען צווישען אים און גליק. ס׳האָט אים אויסגעוויזען, אַז ער זעט אָט די קראַפט, אונטער איר ערנסט פּנים, וואָס האָט ציניש חוזק געמאַכט.

די קליאַמקע פון דער טיר האָט זיך אַ דריי געטאָן און אַ יונגערמאַן איז אַריינגעקומען. ער איז געווען אָנגעטאָן לויט דער לעצטער מאָדע — אַ מאַנטעל פון ווענעציאַנישער זייד האָט באַ־קליידט אין גראַציעזע פאַלדען זיין שיינע פיגור, זיין האַלזבאַנד פון פלעמישער שטיקעריי, זיינע קניהוזען פון אַטלעס, זיינע שיך מיט גאָלדענע שנאַלען, זיין שווערט מיט טייערע שטיינער. ענערגיע האָט געפלאַמט פון זיינע אויגען, קראַפט האָט געשטראַלט פון זיין יעדער באַוועגונג.

„אָ, דידריך!״ האָט זי אויסגערופען, און איר פּנים האָט אויפגעלויכטען מיט מער ווי דערלייכטערונג. „אָט איז ענדליך הער שפינאָזאַ. דאָס איז הער קערקרינק!״

„שפינאָזאַ!״ אַ ציטער פון דרך ארץ איז געווען אין דעם יונגענמאַן׳ס שטים, די פאַרערונג פון די וואָס זיינען באַוואוסט־זיניג דום פאַר די גרויסע מוחות פון דער ערד. ער האָט נישט אָנגענומען שפינאָזאַ׳ס אויסגעשטרעקטע האַנט אין זיינער, נאָר ער האָט זי צוגענומען צו די ליפען.

דער איינזאַמער דענקער און דער גליקליכער ליבהאָבער זיינען אַזוי געשטאַנען אַ ווייל, מקנא זייענדיג און פאַרערענדיג איינער דעם אַנדערען. דערנאָך האָט שפינאָזאַ העפליך געזאָגט, „און איצט, ווען איך האָב געהאַט דאָס פאַרגעניגען זיך צו טרעפען מיט הער קערקרינק, מוז איך מיך איילען צוריק אין שטאָט אַריין, איידער עס ווערט צו פינסטער אויפ׳ן וועג“.

„אָבער דער פאָטער ערוואַרט דיך צום עסען מיט אונז״, האָט קלאָרטיע אַ מורמעל געטאָן.

„ס'איז א נאכט אן א לבנה, און די גאסען־יונגען קענען מיך נאך אננעמען פאר א איד". ער האט געשמייכעלט. „ענטשולדיג מיך פאר'ן דאקטאר".

עס איז ווירקליך געווען א נאכט אן א לבנה, אבער ער איז נישט אוועק אויפ'ן שאסע. אינסטינקטיוו האט ער געווענדט זיינע טריט צום ים.

א לייכטער נעפל איז געהאנגען איבער יעדער זאך, וואס האט נאך שווערער געמאכט די נאכט, און האט פארנעפעלט דאס שטע־טעל, אז בלויז עטליכע פייערלאך האבען געלויכטען פון וויטען. ביים ברייטען זאמדיגען ברעג האט ער בלויז געקענט זעהן די קאנטורען פון די שיפלאך און די פישער־נעצען. ער האט זיך אנגעשפארט אן דער זייט פון א שיפעל, איינאטעמענדיג די ריחות פון סמאלע און די געזאלצענע לופט, און האט געקוקט אויף א זעגעלשיף, וואס נישט קוקענדיג אויף דעם גרויסען רויטען אנקער ביי זיינע פיס, האט זיך אים ביי יעדער אנקומענדיגער כוואליע אויסגעוויזען, אז זי פארט ארויס אויפ'ן ים.

דער ים האט זיך אויסגעשפרייט אן א קלאנג, אן באוועגונג, און פינסטער, חוץ בלויז וואו ער האט זיך צעבראכען אין ווייסער שוים ביי זיינע פיס. נאהענט פונ'ם האריזאנט האט א פעך־שווארצע וואנט אזוי ווי אויפגעהויבען זיך גלייך פונ'ם וואסער און זיך פאראייניגט מיט דעם גרויען הימעל, וואס האט זיך גע־וועלבט איבער די גרויסע פלאכע ווייטקייטען. און ווייל עס זיינען קיין שטערען נישט געווען, האט די ערד אליין אויסגעזעהן ריזיגער און געהיימער, און איר אייגענע מורא'דיגקייט איז נישט געמינערט געווארען אין איר ארומלויף, אין פארגלייך מיט די אומענדליכע פערספעקטיוון פון גרעסערע פלאנעטען. און פון דער קלאנגלאזער נאכט און ים און הימעל, און פון דער שטרענגער פייערליכער ווייטקייט פון זאמד און וואלד, וואו פארמען און פארבען האבען זיך פארלוירען אין א טיפער איינקייט, איז צו שפינאזא'ן געקומען א פריש דערהויבענדיג געפיל פון דער אומענדליכער צייטלאזער סובסטאנץ צו ליבען און פארגעטערען, וואס דאס איז געווען באַ־גייסטערונג און עקסטאז. דער איינזאמער דענקער האט זיך באַ־העפט מיט דעם איינזאמען וועזען.

„אפילו ווען ער שעכט מיך", האט זיין הארץ געמורמעלט,
„האב איך דאך בטחון אין אים".

יא, כאטש די רעדער פונ'ם שיקזאל זיינען אריבער איבער זיין גוף, איז אים נאך אלץ געבליבען צו פרייען זיך מיט דער איבינער באוועגונג, וואס האט געבראכט גליק צו אנדערע.

אנדערע! ווי פול די וועלט איז געווען מיט לעבענס, יעדעס פולקאם אין זיין ארט, און די געזעצען פון גאט'ס נאטור האבען פריי ארויסגעגעבען יעדען באגריף פון זיין אומענדליכען אינטע־לעקט. אין מאן אליין וויפיל ארטען, סארטען, אינדיווידועןן — פון הייליגע ביז פארברעכער, פון אלטע פילאזאפען ביז גאלאנטע לעב־יונגען, אלעמען דארף מען פארשטיין, קיינעם נישט האסען. און דער מענש איז בלויז א טיילכעל פונ'ם לעבען פון איין קליינעם גלאב, וואס האט זיך נישט געדרייט אויף דעם מענשען'ס אקס, און האט זיך נישט באוועגט איינגאנצען צוליב דעם מענשען'ס צוועק. דער ים, וואס האט זיך געשטרעקט אן אטעם, איז נישט געווען הימליש טויט — אפילו לויט דעם פראקטען באגריף — נאר דורכ־געדרונגען מיט ציטערענדיגען געפיל, דאס פיינע פרישע געפיל פון פיש, וואס טוען זיך א ציה און שווימען, שפראצען מיט לעבען אין די פינען און אינ'ם עק, יאגענדיג און ווערענדיג געיאגט, עסענדיג מיט גרינגקייט אדער ווערענדיג אויפגעגעסען. אין דער לופט דער עקסטאז פון פליה, אויף דער ערד די גליקליכע באוועגונגען פון חיות, אפילו דער שטויב ציטערט אנגענעם מיט קריכענדיגע בא־שעפענישען. די ערד איז געווען דורכגעלעכערט מיט דער פאמע־לאכדיגער פרעכטיגקייט פון ווערים. יעדעס קלענסטע באשעפע־נישעל א פולקאמענער אויסדרוק פון דער אידעע פון זיין וועזען, פארפערזענליכט דורך זיין איינגעבוירענער נייגונג, זיין באמיהונג אריבערצולעבען אויף זיין אייגענעם אופן, כאטש בלויז אינ'ם מענשען איז פאראן די פאטענץ דורך זעלבסטלאזען שכל אריינצו־געהן אין דעם אינטעלעקטועלען עקסטאז פון יענער ליבע, מיט וועלכער גאט ליבט זיך אליין — זיך צו פרייען מיט דער קראפט פונ'ם לייב און מיט דעם חן פון דער גאזעל און דער שיינקייט פון דער פרוי, וואס געהערט צו אן אנדערען. געבענשט זאלען זיין די גליקליכע ליבהאבערס, געבענשט זאלען זיין אלע וואונדער־

ליכע באשעפענישען, לויב, לויב צום אייביגען וועזען וואס זיינע דרכים באשאפען די אייביגע פארביגע וועלט.

אין די צייטען אן אן אנהויב פאר זיין געבורט איז זי געווען — די גרויסע פארביגע וועלט, צו וועלכער וועזען האט באלאנגט — ענדלאזע צייטען נאך זיין פארגיין וועט זי נאך אלץ גליהען און ציטערען מיט לעבען, און וועט אלץ נאך האבען פאר דער אונטערגעביגער מענשליכער נשמה די העכסטע דערהויבונג. ער האט בלויז געהאט א רגע צו באטראכטען אט די וועלט, און דאך פארשטיין איר זין, צו קענען די גרויסע געזעצען ווי אזוי זי ארבייט, צו זעהן זי אונטער דער אייביגער השגחה, האט געמיינט אנטייל צו נעמען אין איר אייביגקייט. עס איז נישט נויטיג געווען צו וואנדערען דורך רוים אדער צייט צו אנטדעקען איר באוועגונג, אומעטום די אייגענע, אזוי פולקאם אין דער פארוואָרפענסטער פארגאנגענהייט ווי אין דער וויטסטער צוקונפט, און שטרעבט אויף קיין פאל נישט — ווי דאס פראסטע פאלק שטעלט זיך פאר — צו א שפעטערדיגער פארפולקאמונג. אומעטום ארויסגעצויגען פון די אייגענע דויערהאפטע נויטווענדיגקייטען פון דער געטליכער פרייהייט. פארטשריט! אזוי אפנארענדיג אזוי ווי די באוועגונג פון יענעם שיפעל וואס איז פעסט פאראנקערט און זעהט אוים ווי עס וואלט אלעמאל ארויסגעזעגעלט צום האריזאנט.

און אין אט דעם טראנס פון פארגעטערונג, אין דער הייליגער גלאריע, אין דער אנטציקטער באוואוסטזיניגקייט אז ער האט גע־קעמפט זיין לעצטען קאמף מיט די פארשקלאפענדיגע געפילען, האבען זיך פארמירט אין זיין נשמה — ווייסע היץ און וויים ליכט אין דערזעלבער צייט — די לעצטע זאצען פון זיין גרוים ווערק: —

„מיר זעהען דאן וואס עס איז די קראפט פונ׳ם קלוגען מענ־שען, און אויף וויפיל ער שטייגט אריבער דעם איגנאראנט, וועלכער ווערט געטריבען פאראוים בלויז דורך זיין גלוסטונג. ווייל דער איגנאראנט ווערט נישט נאר געריייצט דורך אייביגע אורזאכען אויף א סך אופנים, און האט קיינמאל נישט קיין אמת׳ע רוה אין דער נשמה, נאר ער לעבט אויך, אזוי צו זאגען, אין איגנאראנץ פון גאט און זאכען, און אזוי גיך ווי ער הערט אויף צו ליידען, הערט ער אויך אויף צו זיין. פון דער אנדער זייט, דער קלוגער מענש

ווערט זעלטען באַוועגט אין געדאַנק, נאָר זייענדיג באַוואוסטזיניג איבער אַ געוויסער אייבּיגער נויטווענדיגקייט אין זיך, אין גאָט און אין זאַכען, הערט ער קיינמאָל נישט אויף צו זיין, און האָט אַלעמאָל אמת'ע רוה אין דער נשמה. אויב דער וועג, וואָס פירט אַהין, ווייזט אויס צו זיין זייער שווער, קען מען אים אָבער דאָך געפינען. ער מוז באמת זיין שווער, ווייל ער ווערט אַזוי זעלטען אנטדעקט. ווייל אויב די דערלייזונג זאָל ליגען פאַרטיג ביי דער האַנט און וואָלט געקענט אנטדעקט ווערען אָן גרויסער מיה, ווי וואָלט עס געווען מעגליך, אַז כמעט יעדער זאָל זי פאַרנאַכלעסיגען? אָבער אַלע הויכע זאַכען זיינען פּונקט אַזוי שווער ווי זיי זיינען זעלטען".

אַזוי זיינען געלאָפען די ווערטער, וואָס האָבען באַדאַרפט בלייבען אומשטערבליך.

פּלוצלונג האָט אַ ליכט הינטער דעם שוואַרצען וואָלקען אַנגעזאָגט, אַז די לבנה קעמפט דורך. אַ האַלבע לבנה איז אַרוים, רויט אינ'ם נעפּעל, דערנאָך איז זי אינגאַנצען אַרוים, כמעט אַזוי גאָלדען ווי די זון.

שפּינאָזאַ האָט אויפגעוואַכט פון זיין חלום. זיין מאַנטעל איז געווען פייכט פון טוי, ער האָט געפילט דעם נעפּעל אין זיין האַלז. ער האָט אָפּגעהוסט. דערנאָך האָט ער געפילט גלייך דאָס זאַלץ פון דער לופט וואָלט אים אריין אין מויל, און ווען ער האָט אויסגעשפּיגען בלוט, האָט ער געוואוסט, אַז ער וועט נישט לאַנג בלייבען אָפּגעזונדערט פון דער אייבּיגער איינהייט.

אָבער עס איז נישטאָ קיין זאַך וועגען וועלכער אַ פרייער מענש זאָל טראַכטען ווייניגער ווי וועגען טויט. באַגערענדיג צו פאַרשרייבען וואָס ער האָט געהאַט אין די געדאַנקען, האָט זיך שפּינאָזאַ אָפּגעווענדט פונ'ם ים און איז זיך געגאַנגען זיין רוהיגען וועג אַהיים.

דער בעל שם

I.

אצינד, ווען איך בין געקומען צום סוף פון מיינע טעג אויף דער ערד, און ווען די העכסטע עולמות וועלען זיך איננגיכען עפענען פאר מיר, וואס איך האב וועגען זייערע סודות געלערנט פון מיין חשוב'ען האר — וואו עס איז נישטא קיין עסען און קיין טרינקען, נאר די צדיקים זיצען באקרוינט און האבען הנאה פון קוקען אויף דער שכינה — וואלט איך געוואלט איבערלאזען עפעס א שריפט, אין די היינטיגע צוטומעלטע און שלעכטע צייטען, וועגען אים וועמען איך האב ליב געהאט מער פון אלץ אויף דער ערד, ווייל ער איז געקומען לערנען דעם מענשען דאס אמת'ע לעבען און דעם אמת'ען וועג צו דינען גאט. אים, דעם אייביג הארליכען און ליכטיגען, דעם איינציג אמת'דיגען ישראל בעל שם, בין איך שולדיג מיין אויסלייזונג פון א לעבעדיגען טויט. ווייל ער האט מיך געפונען באגראבען לעבעדיגערהייט אונטער א בארג אש, און ער האט מיך ארויסגעצויגען און אויפגעבלאזען דאס אש צו פייער, אזוי אז איך האב מיך דערוואַרימט דערביי. און אזוי ווי דער פלאם קען אצינד אויסגיין, און דעם בעל שם'ס תורה קען פאר־שטיקט און באהאלטען ווערען אונטער דעם אייגענעם בארג אש, בעט איך דיך גאט, אז ער זאל ארייננגעבען גייסט אין מיין פאמע־לאכדיגער פען צו פארשרייבען אן אמת'דיג בילד פון דעם מאן און זיין תורה.

וועגען מיין אייגענער געשיכטע וויים איך נישט צי עס איז נויטיג צו דערציילען א סך. מיין זיידע איז געקומען קיין פוילען פון ווין, וואוהין ער איז פארטריבען געווארען צוזאמען מיט אלע אידען פונ'ם ערצהערצאגטום, צו באפרידיגען די מיט יעזואיטען־באלאגערטע קעניגין מארגארעטע, וועלכע האט אויף אזא אופן

אויסגעדריקט איר דאַנקבאַרקייט צום הימעל פאַר דעם וואָס זי איז געזונט געוואָרען פון אַן אומגליקס־פאַל, וואָס האָט מיט איר געטראָפען ביי אַ באַל אין הויף. איך האָב געהערט דעם אַלטען מאַן דערציילען ווי אַזוי טרומפּייטערס האָבען אויסגערופען אין די גאַסען דעם קעניג'ס באַפעל, און ווי אַזוי יעדע בקשה האָט זיך אַרויסגעוויזען נוצלאָז, אַזוי ווי די גרויסע גאָלדענע שאָל און די זילבערנע שיסעל מיט דער קרוג, וואָס די אידען האָבען געשאָנקען צו דער קעניגליכער פּאָר, ווען זי איז אַרויסגעקומען פון קירך, נאָך דער צערעמאָניע פון דעם דאַנק צו גאָט.

אַן אוממזל'דיגער שטערען האָט געפירט מיין זיידענ'ס פיס קיין פוילען. די אידען פון פוילען האָבען טאַקע אַמאָל געשפּילט די וויכטיגסטע ראָלע אין אייראָפּע, אָבער די קאָזאַקישע פּאָגראָמען און די צוריסענקייט אינ'ם קעניגרייך האָבען זיי דערנידעריגט, און זיי האָבען אַרויסגעגעבען בעטלערס, וואָס האָבען געוואַנדערט איבער אייראָפּע, וואָס האָבען געפּרעדיגט און גע'חנפ'עט מיט דער איי־גענער פאַרשפּיצטקייט. מיין פאָטער וויינגסטענס איז אַנטרונען פון בעטלעריי, ווייל עס איז אים געלונגען צו באַקומען אַ קליין שטיקעל ערד אין צפון־מזרח ליטע, כאָטש דער פּריץ פונ'ם לאַנד האָט אים אַזוי אויסגעזויגען, און די רוסישע רעגימענטען, וואָס זיינען איינגעשטאַנען אין שכנה'שאַפט, זיינען געווען אַזוי ברוטאַל, אַז זיין לעבען איז געווען אַזוי ביטער ווי די וואַסערען פון מרה. די שטוב, אין וועלכער איך בין געבוירען געוואָרען, איז געווען אונזער גאַנץ הויז, וואָס איז געווען שוואַרץ ווי אַן אָפּגעברענטער קלאָץ אינוויינינג און דרויסען, און האָט קיינמאָל נישט געזעהן דאָס ליכט פון דער זון חוץ דורך ריסען אינ'ם פּאַפּיר, וואָס האָט פאַר־דעקט די געקרייצטע שטרייפען סאַסנע וואָס זיינען געווען די פענסטער.

ווינטער, ווען דער אויווען האָט באַהייצט די שטוב צום דער־שטיקען, און דער ווינט און רעגען האָבען צוריק אַריינגעיאָגט דעם רויך דורך דעם לאָך אין דאַך, וואָס האָט געדינט אַלס אַ קוימען, איז די לופט געווען כמעט אַזוי גיפטיג פאַר אונז מענשליכע באַ־וואוינער, אַזוי ווי דער רויך פאַר די ווערים אין די האַלב־געוואַשענע קליידער, וואָס זיינען געהאַנגען אויף שטעקענס אין דער ברייט.

אין אזעלכע צייטען זיינען מיר געזעסען אויף דער ערד, נישט דער־וועגענדיג זיך צו זיצען העכער, אוים מורא דערשטיקט צו ווערען אין דער געדיכטערער אטמאָספערע, וואָס איז געהאָנגען איבער אונז. און איך קען נאָך איצטער פילען דעם טריף, טריף אויף מיין קאָפּ פון דעם פעט פון די וואורשטען, וואָס זיינען געהאָנגען איבער אונז זיך צו טריקענען. אין א ווינקעל פון אָט דער וואוין־און שלאָף־שטוב איז געשטאַנען אַן עמער ריין וואַסער, און דער־נעבען אַן עמער פאַר מיסט און אַן עמער אין וועלכען מיין פאָטער האָט געמאָלקען די קוה. אָרעמע אַלטע קוה! זי איז געווען כמעט אַזוי ווי אַ מיצער פון דער משפחה, און זי פלעגט אָפטמאָל פאַר־ברענגען אין שטוב נאָכדעם ווי מען האָט זי אויסגעמאָלקען.

מיין מאַמע האָט געקענט אויסגעצייכענט באַקען ברויט, און זי איז געווען אַזוי פרום ווי זי איז געווען אַ גוטע באַלעבאָסטע, און האָט קיינמאָל נישט פאַרפעלט צו נעמען חלה. קיין גרויסע געלעגענהייטען צו באַווייזען וואָס פאַר אַ קעכין זי איז, האָט זי נישט געהאַט, ווייל אונזער הויפּט־שפּייז איז געווען קאָרן־ברויט, געמישט מיט קלייען און זויער קרויט און רויטע בוריקעס, וואָס זיינען געלעגען אַוועקגעלייגט אויף דער ערד אין פעסלאַך. דאָ האָבען מיר אַלע געלעבט צוזאַמען — מיין זיידע, מיינע עלטערען, מיין ברודער און שוועסטער. נישט אַזוי אומגליקליך, ספּעציעל אין שבתים און יום טובים, ווען מיר האָבען געגעסען פיש געקאָכט אין פוטער פרייטאָג צו נאַכטס, און פלייש צו מיטאָג, אָראָפּגע־שווענקט מיט מעד אָדער בראָנפען. מיר קינדער — און אפילו אונזערע עלטערע — זיינען אָפט געשטויסען און געשמיסען גע־וואָרען פון די רוסישע סאָלדאַטען, ווען זיי זיינען געווען שכור, נאָר מיר האָבען געקענט זיין געוווינט פריילאַך, ווען מיר זיינען ארומגעלאָפען אָפּגעריסען און אָפּגעשליסען און אומגעוואַשען, און אונזער אמת׳דיג לעבען האָבען מיר געלעבט אין דעם הייליגען לאַנד מיט די אבות, מלכים און נביאים, און מיר האָבען געוואוסט, אַז מיר וועלען זיך אַהין אַמאָל אומקערען, און ירש׳נען דעם גן עדן.

איינמאָל געדענק איך, אַז די פּרינצעסין, דאָס הייסט די פּריצה׳טע, אונזער פּריץ׳ס טאָכטער, איז מיד ווערענדיג פון דער יאַגד, אריינגעקומען אָפּרוהען זיך אין אונזער אָרימער שטוב, מיט

אירע הויפּדאַמען און אירע לאַקייען, אַלע אַזוי שיין און פּרעכטיג, און פינקלענדיג מיט גאָלד און זילבער שטיקערייען. איך האָב זי אָנגעקוקט מיט איר ליבליך פּנים און רייך קלייד, אַזוי ווי מיינע אויגען וואָלטען אַרויסגעזעצט געוואָרען פון זייערע לעכער. „אוי, ווי שיין!" האָב איך ענדליך אויסגערופען מיט אַ זיפץ.

„נאַרעלע!" האָט מיין פאָטער, טרייסטענדיג, געמורמעלט. „אין עולם הבא וועט די פּריצה'טע פאַר אונז איינהייצען דעם אויוון".

איך בין פאַרשטומט געוואָרען פון אַ געמיש פון געפילען. וואָס! אַזאַ גליק שטייט אונז פאָר — אונז, וואָס זיינען איצט געשטויסען געוואָרען פון שיכור'ע קאָזאַקען! אָבער — די אָרימע פּריצה'טע! ווי זי וועט עס איינריכטען איר פּרעכטיג קלייד, ווען זי וועט אָנצינדען אונזער פייער! מיינע אויגען האָבען זיך אָנגעפילט מיט טרערען ווען איך האָב געקוקט אויף איר שיין פּנים, וואָס האָט אויסגעוויזען, אַז זי ווייסט גאָרנישט פון דער חרפּה וואָס דערוואַרט זי. איך האָב געפילט, אַז איך וועל אויפשטיין פרי, און וועל טאָן איר ארבייט פאַר איר בסוד. און אַזוי ווי איך האָב אויסגעלערענט פון מיין רבי'ן די סודות פון עולם הבא, דאַנק איך זיין נאָמען וואָס עס איז פאַראַנען אין הימעל אַן אָפּטייל פאַר פּרינצעסינס וואָס טוען נישט קיין שלעכטס.

מיין ברודער און איך זיינען נישט געקומען נענטער אין גן עדן אַריין דורך דעם וואָס מען האָט אונז געשיקט אין חדר אַריין, ווייל דאָס חדר איז געווען אַ שטוב אַ קליין ביסעל גרעסער און פונקט אַזוי רויכיג ווי אונזער אייגענע שטוב, וואו אַ חברה אינגלאַך פון פאַרשידענעם עלטער זיינען געזעסען אויף הארטע בענק אָדער אויף דער בלויזער ערד, וואָס דאָס האָט זיך געווענדט אָן דעם צושטאַנד פון דער אויבערשטער לופט. דער רבי, אָנגעטאָן אין אַ ברודיג העמד, איז שטרענג געזעסען אויפ'ן טיש, כדי צו באַהערשען דאָס גאַנצע חדר, און צווישען זיינע קני האָט ער געהאַלטען אַ שיסעל, אין וועלכער ער האָט מיט אַ ריזיגען שטויסער געריבען טאַבאַק אויף שמעק-טאַבאַק. די איינציגע ארבייט, וואָס ער האָט אָפט געטאָן גאַנצע טעג איז געווען צו שלאָגען אַ קינד

ביז ברוין און בלוי, און טייל מאָל, ווען ער איז ווילד אין בעט געוואָרען, האָט ער שיער אָפּגעריסען אַ אינגעל׳ס אויער, אָדער כמעט אויסגעשטאָכען אַן אויג. דאָס איבעריגע לערנען האָבען געטאָן די באַהעלפערס — יעדער אין זיין ווינקעל — וועלכע זיינען אויך געווען אַזוי פול מיט נקמה, און פלעגען זיך אָפּטמאָל פאַרכאַפּען פאַר זיך אַליין די אָנבייסענס און איבערבייסענס, וואָס מיר האָבען געבראַכט מיט זיך. וואָס איז דער וואונדער, וואָס אונזער איינציג גן עדן איז געווען ווען דער לאַנגער טאָג האָט זיך געענדיגט, אָדער ווען שבת האָט אונז געבראַכט אַ גאַנצען טאָג יום טוב, און ראש חודש אַ האַלבען.

פון דער תורה, וואָס איך האָב דאָ אויסגעלערנט, און שפּעטער אין בית המדרש — ווייל מיין זיידע האָט פון מיר געוואָלט מאַכען אַ רב — איז מיין האַרץ מיר צו שווער צו ריידען. ווער קען נישט די וויסטע מדבר פון די צערעמאָניעלע געזעצען, די טרוקענע שפּיציגע דריידלאַך פון די וכוחים איבער דער גמרא, וועלכע האָבען דאַמאָלס אין מיין לאַנד דערגרייכט דעם עקסטרעם פון מענשליכער שאַרפקייט אין שפּאַלטען האָר? די טויטע ים־פּרוכט פון לערנען, וואָס איז נישט דערפרישט געוואָרען פון קיין לעבעדיגע וואַסערען? און ווער וועט זיך וואונדערען ווען מיין נשמה האָט זיך געווענדט אין שווייגענדיגער בענקשאַפט צו זוכען גרינע לאַנקעס, און האָט געלעכצט נאָך וואַסער־קוואַלען, און אויב מיין קינדישער גייסט האָט געפונען טרייסט אין מיין זיידענ׳ס מעשות וואָס ער האָט מיר שמייכלעדהייט דערציילט וועגען שבתאי צבי, דעם זון פון גאָט? ווייל מיין זיידע איז אין האַרצען געווען אַ שבתאי צבי׳ניק. כאָטש שבתאי צבי איז געוואָרען אַ טערק, איז מיין ערליכער זיידע געווען איינער פון יענע אומאיבערצייגבאַרע וואָס האָבען זיך אָפּגעזאָגט אויפצוגעבען זייער גלויבען אין דעם אַמאָל געפייערטען משיח, און וועלכע האָבען שפּעטער איבערגעגעבען זייער געטריישאַפט צו די שפּעטערדיגע משיחים וואָס האָבען אים פאַרקערפּערט, אַזוי ווי ער אַליין האָט פאַרקערפּערט דוד המלך׳ן. ווייל די נייע שבתאי׳שע תורה וועגען דער גאָטהייט, לויט וועלכער די הויפּט־געשטאַלט פון איר דרייאייניגקייט איז כסדר׳דיג פאַרקערפּערט געוואָרען אין אַ געטליכען מאַן, האָט געלאָזט די טיר אָפען פאַר אַ ריי נביאים, וואָס

זיינען אַנטשטאַנען, דאָ אין טריפּאָלי, דאָ אין טערקיי, דאָ אין אונגאַרן. איך מוז מאָן מיין זיידען די גערעכטיגקייט צו זאָגען, אַז זיינע מאָטיוועו זיינען געווען רייגער איידער די פון אַ סך פון זיין סעקטע, וואָס זייער הויפּט־צוציהונג איז מסתמא געווען די געהיימע לערע פון פרייער ליבע, און דאָס אדם הראשונ׳דיגע לעבען. ווייל דער אָרימער אַלטער מאַן האָט זיך מער אָפּגעגעבען מיט דער שברות פון פּיין ווי פון פאַרגעניגען, און האָט אויף זיך אַרויפ־געלייגט אַלערליי שטראָפען, צוצואיילען דעם אָנקום פון גאָט׳ס קעניגרייך אויף דער ערד. ער האָט זיך פאַרזאָרגט שפּייז און שלאָף, האָט זיך געקאָלערט אין שניי, זיך געפּייניגט מיט רויכע־רייען, מיט השבעות און מלקות, אומצוברענגען, האָט ער געזאָגט, די מחנה טייוואָלים, וואָס האָבען אָפּגעהאַלטען משיח׳ס אָנקום. טיילמאָל האָט ער מיך איבערגעשראָקען ווען ער האָט גערעדט צו אָט די טייוואָלים און זיי אָנגערופען ביים נאָמען, און אָנפאַלענדיג אויף זיי מיט אַ ווילדען מוט, האָט ער צובראָכען פענסטער און אויוועגס אין זיין אָנפאַל ביז ער איז אַוועקגעפאַלען אַ פאַרטעמפּ־טער אָהן כחות. און כאָטש ער איז שוין געווען אַזוי אַלט, האָט אים פונדעסטוועגען מיין פאָטער נישט געקענט אָפּהאַלטען פון דעם גרויסען עולה רגל זיין קיין ארץ ישראל, אונטער יהודה החסיד, צו וואַרטען דאָרט אויף דער גרויסער גאולה פון ישראל. דעם יהודה החסיד, וועלכער האָט דרייסט פאַנאַנדערגעבלאָזען די האָלאַ־וועשקעס פון דער שבתאי צבי אפיקורסות אין אַ ווילדען פלאַם, קען איך מיך קלאָר דערמאָנען, ווייל ער האָט אַמאָל געבראָכען אַ מנהג, איז אַרויף אויפ׳ן בעלעמער אין שול אין שטעטעל און האָט געהאַל־טען אַ דרשה פאַר די ווייבער. איך געדענק אַז ער איז געווען אָנגעטאָן אין ווייסען אַטלעס און האָט געהאַלטען אונטער׳ן אָרעם אַ ספר תורה, וואָס אירע גלעקלאַך האָבען געקלונגען ווען ער איז געגאַנגען. נאָר וואָס עס וועט קיינמאָל נישט אָפּגעווישט ווערען פון מיין זכרון, איז די ליידענשאַפט פון זיינע רייד, זיין קלאָגען אויף אונזער זינד, זיינע קוואַלען מיט טרערען. כאָטש איך בין געווען אַ אינגעל, האָב מיך פונדעסטוועגען אָנגעכאַפּט אַ חשק מיטצוגיין עולה רגל זיין, און מיט ביטערען טרערען פון טאָפּעלטען באַדויער האָב איך צוגעזעהען ווי מיין זיידע איז אַוועק אויף דער

אומגליקליכער נסיעה, וואָס איהר פירער איז געשטאָרבען אין דעם סאַמע טאָג פון זיין אָנקום קיין ירושלים.

מיין אייגענער שבתאי צבי׳אישער פייער איז נישט אָפּגעקילט געוואָרען אַ לאַנגע צייט, און ער איז גענערט געוואָרען פון מיין לערנען די קבלה. נאָר כאָטש איידער איך לייג אוועק מיין פען, וועל איך האָבען צו דערציילען עפּעס וועגען דעם אויסערגעוויינלי־כען ווידער־אויפשוואונג פון אָט דער אפיקורסות אויף מיינע אַלטע יאָרען, און וועגען די גרויסע יסורים, וואָס דאָס האָט פאַרשאַפט מיין באַליבטען רבי׳ן דעם בעל שם, האָט דאָך דער שבתאי׳איזם נישט ווירקליך געשפּילט קיין ראָלע אין מיין פריהען לעבען, ווייל די אָרטאָדאָקסישע רבנים האָבען אָנגענומען אַזעלכע שטרענגע מיטלען געגען דעם, אַז ער האָט אויסגעזען אַזוי ווי אָפּגעווישט, און איך אַליין, ווען איך האָב אָנגעהויבען טראַכטען וועגען דעם, האָב עס געפונען פאַר אומבאַגרייפליך, אַז אַ אידישער גאָט זאָל ווערען אַ טערק: ס׳איז פונקט אַזוי צו דערוואַרטען ווי ער זאָל זיך אָפּ־שמד׳ען אויף אַ קריסט. נאָר אויף אַן אומדירעקטען אופן איז די פאָרכטבאַרע באַוועגונג הויפּטזעכליך אריין אין מיין לעבען דורך דער גרויסער אייבענשיץ־עמדען דעבאַטע. ווייל עס וועט נישט זיין אַלט אינ׳ם זכרון פון מיינע לעזער, אַז די באַקלאָגליכע דעבאַטע, וועלכע האָט צוטיילט און פאַרביטערט די אידען פון גאַנץ אייראָפּע, וועלכע האָט אויפגערודערט קעניגען און הויפען, איז אַנטשטאַנען אין דער באַשולדיגונג געגען דעם הויפּט רבי׳ן פון די דריי קהילות, אַז די קמיעות, וועלכע ער — דער קאָפּ פון דער אָרטאָדאָקסישער טראַדיציע — האָט געשריבען פאַר קימפּעטאָרינס, זיינען געווען באַפּאַרבט מיט שבתאי צבי׳אישער אפיקורסות. אַזוי ביטער און פאַרשפּרייט זיינען געווען די קלאַנגען און געגען־קלאַנגען, אַז אין אַ געוויסען מאָמענט איז יעדע אידישע קהילה געשטאַנען אין חרם פון די גרויסע רבנים פון איין צד אָדער פונ׳ם אַנדערען — אַ לעבערליכע פּאָזיציע, וואָס איר איינציגער נוצען איז געווען וואָס זי האָט געבראַכט דערצו, אַז מען האָט אָנגעהויבען פאַראַכטען דעם חרם און מען האָט אים אויפגעהערט באַנוצען. עס האָט זיך נישט געלייגט אויפ׳ן שכל, אַז אַ ויכוח וואָס האָט אָנגעהאַלטען אַזוי לאַנג און אַזוי ליידענשאַפטליך, זאָל נישט אריינדרינגען קיין פּוילען. און

באמת האָט די קריגעריי, וועלכע איז אריינגעבראכט געוואָרען דורך ברוך יון, וועלכער איז געווען אַן אַגענט ביי ברול'ן, דעם זאַקסישען מיניסטער, געבושעוועט אין איר ווילדעסטער פאָרם. יעדער יריד און יעדער פאַרזאַמלונגס־פּלאַץ איז געוואָרען אַ שלאַכטפעלד פאַר די קעמפענדיגע צדדים. כאַבאַר, באַצאָלטע שפּיאָנען, פּארראַט און שלעגערייען — אַלע פאַר'סם'טע פרוכטען פון מלחמה — האָבען געבליהט, און דער וואָלקען פון ויכוח, ווייזט אויס, הענגט איבער מיין גאַנצען פריהען לעבען.

כאָטש איך האָב טיף אַריינגעדרונגען אין דער קבלה, האָב איך דאָך פונדעסטוועגען קיינמאָל נישט געקענט ווערען קיין פּראַקטי־שער קענער פון אירע סודות. אין יענער צייט האָב איך געמיינט, אַז עס איז געווען דערפאַר, ווייל איך האָב נישט געהאַט אין זיך גענוג רוקענביין אויסצופירען די שטרענגערע תשובות, און אַז איך בין נישט געווען קיין אמת'ער יורש פון מיין זיידען. עס שטייט נאָך איצט פאַר מיר די שלאַנקע אויסגעדאַרטע געשטאַלט פונ'ם צדיק, וועלכען איך האָב געפונען אויסגעשטרעקט אין אונזער פאָ־דערהויז. איך האָב אים געבראַכט צו זיך ווען איך האָב אים אויפגעקנעפּעלט דעם מאַנטעל ביים האלז (און האָב אויף אַזאַ אופן אַנטדעקט זיין האָריג העמד), אָבער אומזיסט האָב איך מיך געאיילט אים צו ברענגען אַלערליי דערפרישונגען. ער האָט קיין זאַך נישט צוגעלאָזט צו זיינע ליפּען. איך האָב געקענט דעם מאַן דורך דעם שם וואָס ער האָט געהאַט. ער האָט שוין געהאַט דורכגעפירט די תשובה פון „קנה", וואָס איז באַשטאַנען אין פאַסטען טעגליך זעקס יאָר דורכאַנאַנד, און אין אויסמיידען ביי זיין איבערבייסען יעדע נאַכט יעדע זאַך וואָס קומט פון אַ לעבעדיג וועזען, פלייש, פיש, מילך אָדער האָניג. ער האָט זיך אויך אָפּגעגעבען מיט דער תשובה פון וואַנדערען, און איז קיינמאָל נישט געשטאַנען קיין צוויי טעג אויף איין אָרט. איך בין געלאָפען ברענגען מיין פאָטער צו צווינגען דעם אַלטען מאַן צו עסען, נאָר ווען איך בין צוריקגעקומען, איז דער פאַר'עקשנ'טער אַסקעט געווען אוועק. מיר זיינען אים נאָכ־געגאַנגען אויף זיינע שפּורען און האָבען אים געפונען ליגען טויט אויפ'ן וועג. דערנאָך האָבען מיר אויסגעפונען, אַז אַפילו זיינע פאַרגאַנגענע תשובות האָבען נישט באַפרידיגט זיין געוויסען און

ער האָט געוואָלט דורכפירען די תשובה פון אָפּוועגען, וועלכע טיילט צו א באזונדערען עונש פאר יעדען חטא. נאָר ווען ער האָט פאַרזיכטיג אויסגערעכענט און געפונען אז זיינע זינד זיינען געווען צופיל אין צאָל, אז ער זאָל אזוי אָפּקומען פאר זיי, האָט ער באשלאָסען זיך צו פארהונגערען צום טויט. כאָטש, ווי איך זאָג, איך האָב נישט געהאַט די קראַפט פאר אזא אַסקעטיזם, האָב איך אים דאָך באוואונדערט פון וויטען. איך האָב מיך פארטיפט איבער'ן זוהר און איבער די שערי אורה און אין דעם עץ החיים (א ספר וואָס איז באטראכט געוואָרען צו הייליג, אז מען זאָל עס אָפּדרוקען), און איך האָב מיך פארפלאָנטערט מיט די סודות פון די צען נעמען, און אין דעם מיסטישען סימבאָליזם פון גאָט'ס באָרד, פון וועלכער יעדע האָר איז געווען א באזונדער אויסגוס פון געטליכער גנאָד. און איינמאָל בין איך געקומען צו א קאָמי־שער דערנידריגונג פון מיין איינערדעניש אז עס איז מיר געלונגען מיט דער מאכט פון נגינה צו ווערען א רואה ואינו נראה. אזוי ווי דאָס האָט א פארבינדונג מיט מיין ווייב, וועלכע האָט רוהיג וויטער געקוקט אויף מיר און גערעדט צו מיר לאַנג נאָכדעם ווען איך האָב געמיינט אז איך בין פארשוואונדען, דערמאָן איך מיך עפּעס צו דערציילען וועגען אָט דער חבר'טע מיינער פון די אינגעל־יאָרען. וויל ליידער איז זי אינגיכען פארשוואונדען פון מיינע אויגען, ווען גאָט האָט זי צוגענומען איידער זי איז פופצען יאָר אַלט געוואָרען. אזוי אז איך, וואָס זייענדיג א בכור און דער־לויבט פון שטאָט צו גרינדען א משפחה, בין חתונה געמאכט גע־וואָרען דורך אונזערע פאָטערס ווען איך בין אַלט געווען ניין יאָר און זי אכט, האָב נישט געהאַט קיין סך געלעגענהייט צו האָבען יורשים פון איר. און טאָקע ביים טראָגען אונזער ערשט קינד — א טויט־געבוירען אינגעל — איז זי געשטאָרבען, נישט קוקענדיג אויף דער אַלטער קמיעה אין דער משפחה, וואָס איז אמאָל גע־בראכט געוואָרען פון מעטץ און איז געמאכט געוואָרען פון רבי אייבעשיץ. ווען א פארדעכטיגער אָנהענגער פון עמדען האָט נאָך איר טויט געעפענט די קמיעה, האָט זיך טאַקע דאָרט געפונען אן אפּיקורסישע אויפשריפט: „אין נאָמען פון גאָט פון ישראל, וועל־כער וואוינט אין דער באצירונג פון זיין מאכט, און אין נאָמען פון

זיין געזאָלבטען שבתאי צבי, וואָס דורך זיינע וואונדען איז אַ היילונג געקומען צו אונז, באַשוועער איך אַלע שדים און רוחות, אַז זיי זאָלען דער דאָזיגער פרוי קיין בייז נישט טאָן". איך דאַרף נישט דערציילען וויפיל דאָס האָט צוגעגעבען צו דער היץ פונ'ם ויכוח אין אונזער אייגען קליין שטעטעל. און איך מיין באמת, אַז עס האָט צושטערט מיין לעצטען אָנהאַלט אין שבתאי'איזם. ווען איך קוק איצטער צוריק אויף דעם פונ'ם ראַנד פון מיין קבר, זעה איך ווי אַלץ איז געשריבען אינ'ם ספר הגורלות. ווייל ווען מיין פנינה וואָלט נישט צוגענומען געוואָרען פון מיר, אָדער ווען איך וואָלט אָנגענומען איינע פון די פיל טעכטער וואָס איז מיר פאָרגעלייגט געוואָרען, אָנשטאָט איר, וואָלט איך נישט געווען אַזוי פריי אָנצוהויבען די וואַנדערונג צו מיין טייערען רבי'ן, וועלכער האָט באַרייכערט און געהייליגט מיין לעבען אַ סך מער ווי עס האָט פאַרדינט.

אין אָנהויב, אמת, האָט מיך דער פאַרלוסט פון פנינה'ן, צו וועלכער איך בין געוואָרען גאַנץ צוגעבונדען — ווייל זי האָט דורך אַרץ געהאַט פאַר מיין לערנען און האָט פאַרדינט אונזער ברויט און איז געווען אַזוי פרום, אַז זי איז מיין מאַמען געפעלען — אַריינגעוואָרפען אין אַ פינסטערען טרויער. מיין בענקשאַפט נאָך די לעבעדיגע וואַסערען און די גרינע לאָנקעס — וועלכע איז טיילווייז איינגעשטילט געוואָרען דורך פנינה'ס ליבע ווען זי איז אויפגעוואַקסען — האָט אויפגעלעבט און איז געוואָרען ליידענ־שאַפטליכער. איך האָב געזוכט דערלייכטערונג אין מיינע אַלטע קבלה'שע לימודים, און האָב ווידעראַמאָל אָנגעהויבען פראַווען תפילות, און האָב אָנגעהויבען טראַכטען אויף עפּעס אַן אומקלאָרען אופן אַז אַצינד ווען איך האָב אַ טייערען פריינד צווישען די טויטע, וועט זי מיר העלפען צו באַהערשען די געטליכע סודות. אָפטמאָל האָב איך אַרויסגערופען איר געשטאַלט, נאָר ווען איך האָב זי גע־וואָלט אַרומנעמען, איז זי פאַרשוואונדען, אַזוי אַז איך בין געבליבען אין צווייפעל צי איך האָב דערגרייכט. איך האָב געהאַט ווילדע אָנפאַלען פון געוויין בייטאָג און ביינאַכט, נישט פון טרויער נאָך פנינה'ן, נאָר ווייל עס האָט זיך מיר עפּעס אויסגעוויזען, אַז איך האָב געלעבט אין אַ גרויסער זאַמדיגער מדבר. נאָר אפילו ווען

איך וואָלט געוואוסט וואָס איך האָב געוואָלט, וואָלט איך אַלץ נישט געקענט עפענען מיין הארץ פאר מיין שווער (אין וועמענס הויז, אַ סך מיילען פון מיין היימיש שטעטעל, איך האָב אַלץ געוואוינט), ווייל ער איז געווען אַ גוטער, פשוט'ער איד, וואָס האָט געהאָפט, אַז איך וועל מיט מיין רבנישען נאָמען אָנטאָן כבוד צו זיין פאר־שטאָרבענער טאָכטער. איך האָב שוין טאַקע פון לאַנג געהאַט אַ סמיכה אויף רבנות און האָב בלויז געוואַרט אויף עפּעס אַ בכבוד'יגער שטעל.

אָבער קיין רב איז מיר קיינמאָל נישט באַשערט געווען צו זיין. ווייל דאַמאָלס איז עס דער ליכטיגער שאָטען פונ'ם בעל שם געפאַלען אויף מיין לעבען.

II.

איינמאָל אין אַ ווינטער איז צו אונז אין שטעטעל אריינגע־קומען אַ פרעמדער, וואָס האָט נישט אויסגעזעהן ווי קיין שנאָרער און נישט ווי קיין וואַנדערענדיגער מגיד. און פון דער קורצער צייט וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין בית המדרש, וואו איך בין געזעסען זינגענדיג איבער מיינע טרוקענע שיעורים, האָט ער אויך נישט אויסגעזעהן צו זיין קיין למדן. ער איז געווען אַ דאַרער, אויסגעמאָגערטער, קרענקליכער יונגערמאַן, נאָר זיינע אויגען האָבען געהאַט דאָס פייער פון אַ לייב, און זיין בליק איז געווען ווי פון אַ גאָט. ווען ער האָט גערעדט, האָט זיין קול אייך דורכגעשטאָכען, און ווען ער האָט געשוויגען האָט זיין אָנוועזענהייט אָנגעפילט די שטוב. פון אַליפז דעם הענדלער (וועלכער האָט אַלץ געוואוסט אחוץ די תורה) האָב איך ענדליך אויסגעפונען, אַז ער איז געווען אַ משולח פון רב בער, דעם באַרימטען פירער ביי חסידים.

„די חסידים!" האָב איך אויסגערופען, „זיי זיינען אָפּגעשטאָר־בען מיט יהודה החסיד".

„ניין, דאָס איז אַ נייע חברה. האָסטו נישט געהערט וועגען בעל שם?"

דעם אמת, האָב איך פון צייט צו צייט געהערט אומבאַשטימטע קלאַנגען וועגען אַ נייעם צדיק אַ בעל מופת, וועלכען עס האָט זיך, ווייזט אויס, אַ סך בעסער איינגעגעבען מיט קבלה ווי מיר, און ער

האָט אפילו געהאַט חסידים, נאָר די נייע און אומקלאָרע באַוועגונג האָט נישט דערגרייכט אונזער פאַרוואָרפען שטעטעל, וועלכעס איז אינגאַנצען געווען פאַרנומען מיט דעם אלטען שבתאי צבי'אישען ויכוח, און דערפאַר האָב איך בלויז געהאַט אַ טונקעלע אַנונג וועגען דעם. איך האָב עס געהאַלטען פאַר בעסער צו מאַכען זיך, אַז איך ווייס אַבסאָלוט גאָרנישט און אויף אַזאַ אופן אויסגעפינען עפּעס פונ'ם הענדלער.

„דער בעל שם האָט דורך אַ סך תשובה אויסגעפונען גאָט'ס נאָמען", האָט ער געזאָגט. „און מיט דעם טוט ער וואָס ער וויל אויף דער ערד און אין הימעל, אַזוי אַז טייַלמאָל קומט פאַר אַ צומישעניש אויף יענער וועלט".

„און איז זיין נאָמען רב בער?"

„ניין, רב בער איז אַ איד אַ גרויסער למדן, וואָס איז צו־געשטאַנען צו אים, און וועמען ער האָט, צוזאַמען מיט אַנדערע גרויסע חסידים, אריינגעפירט אין די סודות, אַזוי אַז זיי באַווייזען אויך איצטער מופתים. איך האָב מיך באַגעגענט מיט דעם יונגען־מאַן אויפ'ן וועג, און ער האָט מיר דערציילט, אַז זיין סעקטע טייטשט דערפאַר אויס דעם פּסוק תהילים: „שירו לה' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים" אויף אַזאַ אופן: אַזוי ווי גאָט שטייגט אריבער יעדעס ענגליכע ווזען, מוז זיין ליב אריבערשטייגען דעם ליב פון יעדען אַזעלכען ווזען. ביז איצטער איז דער ליב צו אים באַשטאַנען פון צושרייבען אים נסים, און אַז ער ווייסט וואָס עס איז באַהאַלטען אין דער צוקונפט. אָבער אַזוי ווי איצינד קענען דאָס אַלע צדיקים צווישען די חסידים באַווייזען, איז שוין אין דער הינזיכט פון דעם איבערנאַטירליכען דער אַלמעכטיגער נישט העכער פון זיי — תהלתו בקהל חסידים, — און דערפאַר איז נויטיג פאַר אים צו געפינען עפּעס אַ נייע ליב — שירו לה' שיר חדש — וואָס פּאַסט בלויז צו אים אַליין".

די כמעט גאָט־לעסטערישע דרייסטקייט פון דעם באַגריף, וועל־כע איז אין אַ געוויסען זין געגאַנגען אפילו ווייטער ווי די קבלה אָדער די שבתאי צבי'ניקעס, האָט מיך איבערראַשט, אַזוי ווי די נייקייט פון דער אויסטייטשונג האָט מיך פאַרלאָקט.

„און אָט דער יונגערמאַן דאָ — קען ער פירען די אויבערשטע

און אונטערשטע וועלטען?" האָב איך נייגעריג געפרעגט, אין זינען האָבענדיג מיינע אייגענע אומגליקליכע דורכפאַלען.

„אודאי, קען ער פירען די אונטערשטע וועלטען", האָט אליפז געענטפערט מיט אַ שמייכעל. „ווייל אויף דעם בין איך אַן עדות, ווען איך האָב אים געזעהן בשעת איך בין צוזאַמען מיט אים געשטאַנען אין אַ שטאָט אין אַ קהילה חסידים, וועלכע זיינען געווען ביי אים כחומר ביד היוצר, ווייל ער, זעהסטו, פאָרט פון אָרט צו אָרט, צו באַלערנען זיינע אונטערטאַנען אין דער חברה. די גבאים פון דער קהילה, בכבוד'ע אידען און למדנים, האָבען געציטערט ווי הינטלאך פאר אים. אַ גרויסער תלמיד חכם, וואָס האָט אים נישט געוואָלט אָננעמען, איז אַזוי פאַרציטערט געוואָרען פון זיין שטרענגען בליק, אַז ער איז אריינגעפאַלען אין אַ שרעקליכען פיבער און איז געשטאָרבען, און ביי דעם בין איך אליין געווען אַן עדות".

„אָבער אין אונזער אָרט זיינען נישטאָ קיין חסידים", האָב איך געזאָגט, און האָב אליין געציטערט, האַלב פון אויפרעגונג, האַלב מיט צוגענויגטער שרעק. „וואָס קומט ער אהער דאָ צו טאָן?"

„עס זיינען אָבער יאָ דאָ חסידים, און עס וועלען זיין נאָך מער" — ער האָט פלוצלונג אָפּגעהאַקט. „ניין, איך האָב גערעדט גלאַט אַזוי".

„איר האָט געזאָגט דעם אמת", האָב איך שטרענג געזאָגט. „נאָר רעדט ווייטער — שרעקט זיך נישט פאַר מיר".

„איר וועט אַמאָל זיין אַ רב", האָט ער געזאָגט שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ.

„איז וואָס זשע?"

„ווייסט איר נישט, אַז די רבנים קעמפּפען אומעטום מיט אַלע כחות געגען דער נייער סעקטע, אַז זיי פאַרשעלטען זיי און לייגען זיי אריין אין חרם".

„פאַרוואָס?"

„איך ווייס נישט. די דאָזיגע זאַכען זיינען צו הויך פאַר מיר. אפשר דערפאַר וואָס אָט דער רב בער האָט אויסגעשניטען די פיוטים פונ'ם סדור און ער דאַווענט לויט'ן נוסח ספרד".

„ניין", האָב איך געזאָגט לאַכענדיג. „ווען איר וואָלט נישט געווען אַזאַ עולם הזה'ניק, וואָלט איר געוואוסט, אַז אויסצושניידען

איין שורה פון איין תפילה איז נענוג אַז אַלע רבנים זאָלען זיך נעמען אייך אַריינצוליינען אין חרם".

„יאָ", האָט ער געזאָגט. „אָבער איך ווייס אויך, אַז אין געוויסע שטעט, וואו די חסידים האַלטען גיין אויפשטיינגען, וואַרפען זיי אַראָפּ זייערע רבנים און זעצען אַרויף אויף זייער אָרט אַ מנין פון רב בער'ס מענשען".

„אַזוי! דאָס זוכט עס דער יונגערמאַן", האָב איך געזאָגט.

„דאָס האָב איך נישט געזאָגט", האָט דער הענדלער נערוועז געזאָגט. „איך זאָג אייך בלויז — כאָטש איך האָב גאָרנישט באַדאַרפט זאָגען — וואָס דער יונגערמאַן האָט מיר געזאָגט צו פאַרטרייבען די צייט אויפ'ן וועג.

„און אייך אַריבערצוגעווינען", האָב איך צוגעוואָרפען.

„ניין", האָט אַליפז געלאַכט, „איך פיהל נישט קיין פאַרלאַנג צו פּאָלקאָמענהייט, וואָס דאָס איז דער שפּרונג פון אָט די פיי־נע לייט".

ווען איך בין דאָס אויף אַזאַ אופן געוואָר געוואָרען, איז מיר לייכט געווען צו אַנטדעקען אַ באַהאַלטענע אסיפה פון חסידים (וועלכע איז באַשטאַנען פון דעם נויטיגען מנין, וואָס די סעקטע האָט, לויט דעם אַלטען נוסח באַטראַכט פאַר גענוג צו גרינדען אַ נייע קהלה) און צו באַטראַכטען די מיטגלידער פון דער געהיימער אסיפה ווען זיי זיינען אַריין און אַרויסגעגאַנגען".

מיט טייל פון זיי האָב איך פּריוואַט גערעדט, נאָר כאָטש איך האָב זיי געטרייסט און האָב זיי פאַרזיכערט, אַז איך בין נישט געווען קיין שפּיאָן, נאָר אַ נייגעריגער זוכער פונ'ם אמת, וועלכער האָט נישט באַגערט קיין גוואַלדיגערע זאַך ווי פּאָלקאָמענהייט, האָ־בען זיי דאָך ענטוועדער נישט געוואָלט מיר איבערגעבען די אמת'ע סודות פון דער סעקטע, אָדער זיי האָבען נישט געהאַט גענוג פאַר־שטענדניש צו קענען מיר קלאָר מאַכען די ספּעציעלע לערע. דאָך זיינען זיי געווען וויליג צו ריידען וועגען דער פּערזענליכקייט פונ'ם גרינדער, און איך וועל דאָ פאַרשרייבען די געשיכטע פון זיין לעבען ווי איך האָב זי צוזאַמענגעשטעלט אויסגעפונען פון די פּשוטע חסידים. עס קען זיין אַז אַזוי ווי איך שרייב, וועט מיין פּען נישט ווילענדיג צוגעבען עפּיזאָדען אָדער פאַרבען, וואָס האָבען זיך שפּעטער באַ־

פּעסטיגט אין מיין זכרון, אָבער לויט מיינע בעסטע כחות וועל איך דאָ פאַרשרייבען די געשיכטע, אַזוי ווי מען האָט זי מיר דער־ציילט, און ווי מען פלעגט זי דאַמאָלס דערציילען — ניין, וואָס זאָג איך? — אַזוי ווי מען דערציילט זי איצט אין די חסידישע קהילות.

III.

רב אליעזר, דעם בעל שם'ס פאָטער, האָט געלעבט אין דער מאָלדאווע, און אין זיינע יונגע יאָרען איז ער געכאַפּט געוואָרען פון די טאַטארען, נאָר זיין ווייב איז אַנטלאָפען געוואָרען. מען האָט אים אוועקגענומען אין אַ ווייטער מדינה, וואו קיין איד האָט נישט געוואוינט, און ער איז פאַרקויפט געווארען צו אַ גראַף. דערפאַר וואָס ער איז געווען אַ געטרייער דינער, האָט ער אײנגי־בען געפונען חן אין זיין האַר'ס אויגען און איז געמאַכט געוואָרען פאַר אויפזעהער איבער זיין מאַיאָנטעק. נאָר כסדר האָבענדיג אין זינען דעם גאָט פון ישראל, האָט ער געבעטען דעם גראַף ער זאָל אים באַפרייען פון ארבייט שבתים, וואָס דער גראַף האָט אים, נישט פאַרשטייענדיג, נאָכגעגעבען. און דאָך איז דער רבי נישט געווען גליקליך. ער האָט זיך צוגעגרייט צו אַנטלויפען, נאָר אַ זעהונג איז געקומען צו אים, וואָס האָט אים באַפוילען צו פאַר־ברענגען אַביסעל לענגער מיט די טאַטארען. דערנאָך האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז דער גראַף האָט פאַרלאַנגט עפּעס אַ טובה פונ'ם וויצע־קעניג'ס בעל־יועץ, האָט ער אים אַוועקגעגעבען דעם רבי'ן אַלס כּאָבאָר.

רב אליעזר האָט אינגיכען געפונען חן אין זיין נייעם האַר'ס אויגען. מען האָט אים געגעבען אַ באַזונדער שטוב צו וואוינען, ער איז געווען פריי פון האַנט־ארבעט, אויסער וואָס ווען דער בעל־יועץ איז אַהיימגעקומען, האָט ער אים באַדאַרפט אַנטקעגענ־גיין מיט אַ שיסעל וואַסער צו וואַשען זיינע פיס, לויט דעם מנהג ביי די פּריצים. דערפאַר האָט רב אליעזר צייט געהאַט צו דינען זיין גאָט.

עס איז געקומען אַ צייט, ווען דער קעניג האָט באַדאַרפט גיין אין מלחמה אריין, האָט ער געשיקט נאָך דעם בעל־יועץ, נאָר

דער בעל־יועץ איז נישט אימשטאנד געווען צו געבען קיין עצה צו דער זאך, און דער קעניג האָט אים מיט כעס אוועקגעשיקט. ווען דער רבי איז אים אנטקעגנגעקומען מיט דער שיסעל וואסער, האָט ער זי אין כעס איבערגעקערט מיט׳ן פוס. אויף דעם האָט אים דער רבי געפרעגט, פארוואָס ער איז אזוי נידערגעשלאָגען. דער בעל־יועץ האָט ווייטער געשוויגען, נאָר דער רבי איז צוגע־שטאנען, ביז דער בעל־יועץ האָט געעפענט פאר אים זיין הארץ.

„איך וועל בעטען גאָט", האָט רב אליעזר געזאָגט, „אז דער ריכטיגער פּלאַן אָנצופירען די מלחמה זאָל מיר אנטפּלעקט ווערען".

ווען זיין תפילה איז דערהערט געוואָרען, האָט ער איבערגע־געבען די עצה פון הימעל צו זיין האר, וועלכער איז מיט פרייד אוועק צום קעניג. דער קעניג האָט זיך אויך דערפרייט מיט דעם פּלאַן.

„אזא עצה קען נישט קומען פון קיין מענשען", האָט ער געזאָגט. „דאָס מוז קומען פון די ליפּען פון א כשופמאכער".

„ניין", האָט דער בעל־יועץ געזאָגט, „מיין שקלאַף האָט עס אויסגעטראכט דעם פּלאַן".

דער קעניג האָט באלד געמאכט דעם שקלאַף פאר אן אָפיציר אין זיין לייב־גוואַרדיע. אין א געוויסען טאָג האָט דער מאָנארך פארכאפּט א פעסטונג מיט זיינע שיפען, נאָר די נאכט איז צוגע־פאלען און ער האָט געזאָגט —

„עס איז צו שפּעט. מיר וועלען דאָ בלייבען איבער נאכט, און מאָרגען וועלען מיר מאכען די אטאקע".

אָבער דעם רבי׳ן איז געזאָגט געוואָרען מן השמים אז ביי טאָג איז די פעסטונג כמעט נישט דורכצודרינגען. „שיק אויף דער פעסטונג גלייך", האָט ער געראטען דעם קעניג, „א שיף פול מיט געפאנגענע, וואָס זיינען פאר׳משפט צום טויט, און זאָג זיי צו, אז דו וועסט זיי לאָזען לעבען אויב זיי וועלען פארכאפּען די פעס־טונג, ווייל אזוי ווי זיי האָבען נישט וואָס צו פארלירען, זיינען זיי די איינציגע מענשען פאר א פארלוירענער האָפנונג".

זיין עצה איז אָנגענומען געוואָרען און די פארצווייפעלטע האָבען צושטערט די פעסטונג. דאַן האָט דער קעניג געזעהן אז דער רבי איז א געטליכער מענש, און ווען זיין וויצע־קעניג איז

געשטאָרבען, האָט ער אים באַשטימט אויף זיין פּלאַץ, און האָט אים חתונה געמאַכט מיט דעם פאַרשטאָרבענעם וויצע־קעניג׳ס טאָכטער.

נאָר דער רבי, געדענקענדיג זיין חופּה וקידושין און זיין פליכט צו אידישקייט, האָט זי געמאַכט פאַר זיין ווייב בלויז אין נאָמען. איינמאָל, ווען זיי זיינען געזעסען ביים טיש צוזאַמען, האָט זי אים געפרעגט: „פאַרוואָס האַלטסטו זיך אַזוי דערווייטערט פון מיר?"

„שווער מיר", האָט ער געענטפערט, „אַז דו וועסט עס קיינמאָל קיין נשמה נישט דערציילען, וועסטו הערען דעם אמת".

ווען זי האָט אים צוגעזאָגט, האָט ער איר אויסגעזאָגט, אַז ער איז אַ איד. נאָך דעם האָט זי אים אין געהיים אַוועקגעשיקט, און האָט אים געגעבען גאָלד און בריליאַנטען, וואָס מען האָט אָבער ביי אים צוגערויבט אויפ׳ן וועג אַהיים.

נאָכדעם ווי ער האָט זיך אומגעקערט צו זיין גליקליך ווייב, וואָס באַטש זי האָט אים געהאַלטען פאַר געשטאָרבען, האָט זי דאָך קיינמאָל נישט אויפגעהערט צו טרויערען נאָך אים, האָט זיך אַ מלאך באַוויזען צו אים און האָט געזאָגט: „פאַר דיינע מעשים טובים און פאַר דיין פעסטער געטריישאַפט צום גאָט פון ישראל דורך אַלע דיינע צרות און נסיונות, וועסטו האָבען אַ זון, וואָס ער וועט זיין אַ ליכט צו באַלייכטען די אויגען פון גאַנץ ישראל. דערפאַר זאָל זיין נאָמען זיין ישראל, ווייל אין אים וועלען די ווערטער פון דער הייליגער שריפט מקוים ווערען! „דו ביזט מיין קנעכט ישראל און אין דיר וועל איך פאַרהערליכט ווערען".

נאָר דער רבי מיט זיין ווייב זיינען אַלץ עלטער און עלטער געוואָרען, און קיין זון איז ביי זיי נישט געבוירען געוואָרען. נאָר ווען זיי זיינען הונדערט יאָר אַלט געוואָרען, איז די פרוי פאַרנומען געוואָרען אין טראָגען און האָט געבוירען אַ זון, וואָס מען האָט אים אַ נאָמען געגעבען ישראל, און נאָכדעם האָט אים די וועלט געקענט אַלס דעם בעל שם. און דאָס איז געווען אין דעם מיטישען יאָר 5459, וואָס די אייגענשאַפטען פון די צאָלען זיינען איבער־וואונדערליך, ווייל די פינף וואָס איז דער סימבאָל פונ׳ם פינפעק, איז דער שליסעל פונ׳ם גאַנצען, און קומט אויך פון אראָפּנעמען די ערשטע צוויי פון די לעצטע צוויי, און אַזוי ווי די ערשטע

גע'כפל'ט דורך דער דריטער איז די ווינקעלמאָס פון פינף, אַזוי איז די צווייטע, גע'כפל'ט דורך דער פערטער, די ווינקעלמאָס פון זעקס, און פונקט אַזוי איז די ערשטע צוזאַמענגעלייגט מיט דער דריטער — צען, וואָס דאָס באַטייט די עשרת הדברות, און די צווייטע מיט דער פערטער איז דרייצען, וואָס דאָס זיינען די שלשה עשר עיקרים. און אפילו לויט די קריסטען, וועלכע רעכענען דאָס יאָר אַלס 1700, איז עס דער אָנהויב פון אַ נייער צייט.

דעם קינד'ס מוטער איז געשטאָרבען איינגיכען נאָכדעם ווי עס איז אַנטוועהנט געוואָרען, און רבי אליעזר'ן האָט נישט גענומען לאַנג איר נאָכצוגיין אין קבר אַריין. אויף זיין טויטענבעט האָט ער גענומען דאָס קינד אין זיינע אָרעמס און האָט אים געבענשט מיט די ווערטער: „כאָטש עס איז מיר נישט באַשערט די ברכה דיך מגדל צו זיין, זאָלסטו אָבער אַלעמאָל דענקען אָן גאָט, און האָב נישט קיין מורא, ווייל ער וועט אייביג זיין מיט דיר". ווען ער האָט דאָס אָפּגעזאָגט, איז אים די נשמה אויסגעגאַנגען.

דאַמאָלס האָבען די אידען פון אוקאָפּ, אין בוקאָווינע, וואו דער בעל שם איז געבוירען געוואָרען, כאָטש זיי האָבען גאָרנישט געוואוסט פון זיין ליכטיגען גורל, זיך דאָך געזאָרגט אַרום אים צוליב זיין חשוב'ען פאָטער. זיי האָבען פאַר אים געדונגען אַ מלמד צו לערנען מיט אים תורה, נאָר כאָטש ער האָט אין אָנהויב, ווי עס האָט אויסגעוויזען, זיך זייער גרינג געלערנט, פלעגט ער זיך אָפט אַוועק'גנב'ענען אין וואַלד אַריין ביים שטעטעל, און דאָרטען פלעגט אים זיין מלמד געפינען נאָך אַ לאַנגען זוכען, ווי ער איז אָן מורא געזעסען אונטער זון־דורכגעזאַפּטע בלעטער. עס האָט זיך אַזוי שטאַרק אַרויסגעוויזען, אַז ער האָט נישט ליב געהאַט דאָס געוועינליכע לערנען אין הויז, אַז מען האָט אים סוף כל סוף געהאַלטען פאַר אַ נאַר, און מען האָט אים ערלויבט צו גיין אויף זיינע אייגענע פאַרדרייטע וועגען. קיינער האָט נישט פאַרשטאַנען, אַז די גייסטער פון הימעל זיינען געווען זיינע לערער.

ווען ער איז עלטער געוואָרען, האָט מען אים געגעבען אַ שטעל אַלס באַהעלפער צום מלמד, אָבער ער האָט נישט באַדאַרפט לערנען מיט קיין קינדער — ווי אַזוי קען אַזאַ אומוויסענדיגער בחור נאָך אַנדערע לערנען? — נאָר צו פירען די קינדער פון

זייערע הײמען אין שול אריין און פון דארט אין חדר אריין. אויפ'ן וועג האט ער זיי געלערענט זמירות, וואס ער האט פאר־פאסט און מיט זיי געזונגען, און די זיסע קולות פון די קינדער האבען דערגרייכט דעם הימעל. און גאט האט הנאה געהאט פון זיי, אזוי ווי פון דעם געזאנג פון די לויים אין בית המקדש, און יעדער אין הימעל האט הנאה געהאט. נאר דער שטן, מורא האַ־בענדיג אז זיין מאכט אויף דער ערד וועט דורכדעם געמינערט ווע־רען, האט זיך פארשטעלט פאר א וואלף, וואס פלעגט זיך באוויי־זען פאר דער שערענגע קינדערלאך און זיי געמאכט אנטלויפען. די עלטערען האבען דערנאך געהאלטען די קינדערלאך אין דערהיים, און די תפילה־געזאנגען זיינען אנטשוויגען געווארען. נאר ישראל, געדענקענדיג זיין גוטס'דיגען פאטער'ס עצה, האט איינגערעדט די עלטערען אים נאכאמאל צו פארטרויען די קינדער. און ווידער האט זיך דער וואלף ארויפגעווארפען אויף די זינגענדיגע קינדער, אבער ישראל האט אים פארטריבען מיט זיין שטעקען.

אין זיין פערצענטען יאר איז דער מכלומרשט נישט־געלערנטער ישראל באשטימט געווארען פאר שמש אין בית המדרש, וואו די לערנער האבען אים געהאלטען פאר דעם געוויינליכען עם הארץ, וואס „לייגט אוים נח מיט זיבען גרייזען". ער פלעגט ארומגיין איבער דער שול א גאנצען טאג פאר'חלומט און באקומען א נייעם נאמען אלס א פוילער. נאר ביינאכט, ווען דאס בית המדרש איז געווען ליידיג און די לערנער זיינען געשלאפען, האט ישראל אראפ־גענומען די ספרים. א גאנצע לאנגע נאכט איז ער געזעסען איבער די הייליגע ווערטער. האט זיך איינמאל געטראפען, אז אין א וייטער שטאט האט א צדיק רב אדם, וועלכער האט פארמאגט כתבים פון הימעל (וועלכע זיינען פריהער אנטפלעקט געווארען בלויז צו אברהם אבינו און יהושע בן נון) געזאגט אויפ'ן טויטען־בעט צו זיין זון, אז ער איז נישט ווערט זיי צו ירשענען, נאר אז ער דארף גיין אין דער שטאט אוקאפ און זיי איבערגעבען צו א געוויסען מאן מיט דעם נאמען ישראל, וועלכען ער וועט דארט געפינען, און וועלכער וועט אים לערנען אויב ער וועט עס ווערט זיין. נאך זיין פאטער'ס טויט איז דער זון ווי געהעריג אוועק־

געפּאָרען קיין אוקאַפּ און איינגעשטאַנען מיט דעם פּרנס פון שול, וועלכער האָט אים איינמאָל געפּרעגט דעם צוועק פון זיין קומען.

„איך זוך מיר אַ ווייב", האָט ער געזאָגט.

באַלד האָט מען אים גערעדט אַ סך שידוכים, און ער האָט צום סוף איינגעשטימט חתונה צו האָבען מיט אַ גביר'ס טאָכטער. נאָך דער חתונה האָט ער ווייטער געזוכט דעם יורש צו די הייליגע כתבים, און ווען ער האָט דערזעהן דעם שמש פון בית המדרש, האָט ער באַשלאָסען, אַז דאָס מוז זיין דער מענש. ער האָט באַוואוינגען זיין שווער צו האָבען אַן אָרט אָפּגעצוימט אין בית המדרש, וואו ער זאָל קענען אַליין לערנען און צוצונעמען דעם שמש, אַז ער זאָל לערנען מיט אים.

נאָר ווען דער לערנער איז איינגעשלאָפען, האָט ישראל אָנגעהויבען צו לערנען ווי ער איז געוויינליך געוואוינט געווען. און ווען ער איז איינגעשלאָפען האָט זיין תלמיד גענומען אַ בלאַט פון דעם סודות'דיגען כתב יד און עס אוועקגעלייגט נעבען אים. ווען ישראל האָט זיך אויפגעכאַפּט און דערזעהן דאָס בלאַט, איז ער געווען זייער גערירט און האָט עס באַהאַלטען. צומאָרגענס האָט דער מאַן ווידער אוועקגעלייגט אַ בלאַט נעבען דעם שלאָפענדיגען ישראל, וועלכער האָט עס ווידער באַהאַלטען ווען ער האָט אויפגעוואכט. דאמאָלס איז דער מאַן געווען איבערצייגט, אַז ער האָט געפונען דעם יורש פון די הייליגע סודות, און ער האָט אים דערציילט די גאַנצע מעשה און אים פאַרגעלייגט אַלע כתבים בתנאי אַז ישראל זאָל ווערען זיין רבי. ישראל האָט צוגעשטימט, בתנאי אַז ער זאָל פאַר דער וועלט בלייבען זיין שמש אַזוי ווי פריהער, און אַז זיינע הימלישע סודות זאָלען נישט פאַרשפּרייט ווערען.

דער מאַן האָט איצט געבעטען זיין שווער, אַז ער זאָל אים געבען אַ שטוב אויסער דער שטאָט, ווייל זיינע למודים האָבען פאַרלאַנגט נאָך מער אָפּגעזונדערטקייט. ער דאַרף קיינעם נישט חוץ ישראל'ן אים צו באַדינען. זיין שווער האָט אים געגעבען אַלץ וואָס ער ער האָט פאַרלאַנגט, און האָט זיך געפרייט וואָס ער האָט געפונען אַזאַ למדן אַן איידעם. און אַזוי ווי זייערע געהיימע לימודים זיינען טיפער געוואָרען, האָט דער תלמיד געבעטען דעם רבי'ן אַז

ער זאָל אַראָפּברענגען דעם מלאך הגדול אַז ער זאָל מיט אים לערנען. נאָר רבי ישראל האָט דאָס אים אויסגערעדט און אים ערקלערט, אַז די תפילה איז זייער אַ געפערליכע, דער גרינגסטער טעות קען ברענגען צו אומקום. אַ צייט שפּעטער האָט זיך דער מאַן ווידער געווענדט מיט דער אייגענער בקשה, און דער רבי האָט אים נאָכגעגעבען. ביידע האָבען געפאַסט פון איין סוף וואָך צום אַנדערען און האָבען זיך גערייניגט, און דערנאָך זיינען זיי דורכ־געגאַנגען די גאַנצע צערעמאָניע פון רופען דעם מלאך הגדול פון דער תורה, נאָר אין דער געפערליכסטער רגע פון דער תפילה האָט רב ישראל אויסגערופען: „מיר האָבען געמאַכט אַ טעות. אַנ־שטאָט אים קומט דער מלאך האש. ער וועט פאַרברענען די שטאָט. לויף און זאָג אָן די מענשען צו פאַרלאָזען זייערע הייזער און צו פאַרכאַפּען זייערע טייערסטע זאַכען“.

אויף אַזאַ מין אופן איז רבי ישראל׳ס תלמיד געוואָרען אַ חשוב אין שטאָט, ווייל אַ סך האָבען אים באַטראַכט פאַר אַ מענש פון נסים און דעם רעטער פון זייערע לעבענס און אוצרות. אָבער ער האָט נאָך אַלץ באַגערט דעם מלאך הגדול פון דער תורה, און ער האָט ווידער באַוואויגען רב ישראל׳ן אים אַרויסצורופען. זיי האָבען זיך ווידער גערייניגט און זיך צוגעגרייט, נאָר רב ישראל האָט אויסגערופען:

„ווי! מען האָט אויף אונז גזר געווען דעם טויט, סיידען מיר זאָלען היינט בלייבען וואך אַ גאַנצע נאַכט“.

זיי זיינען געזעסען און זיך איינער דעם אַנדערען געהיט נישט איינצושלאָפען, נאָר ענדליך, פאַרטאָג צו, האָבען זיך דעם פאַר־משפּט׳ן מענשענ׳ס ברעמען פאַרמאַכט, און ער איז אַריינגעפאַלען אין יענעם שלאָף פון וועלכען מען וואַכט שוין נישט אויף.

אַזוי איז דער בעל שם אַוועק פון דאָרט און האָט זיך באַזעצט אין אַ קליין שטעטעל נעבען בראָד, און אויס ליבשאַפט צו קליינ־וואַרג, איז ער געוואָרען אַ מלמד צו קינדערלאך. זיין שכירות איז געווען קליין און קנאַפּ זיין שפּייז, און די שטוב, אין וועלכער ער האָט געוואוינט, האָט זיך בלויז געקענט פאַרגינען, ווייל די רוחות האָבען דאָרט געוואוינט. ווען דער בעל שם האָט זיך

אהין אריינגעצויגען, האָט דער באַלעבאָס, אריינקוקענדיג קוים פון דער שוועל, געזעהן ווי אַ ריזיגער קאָזאַק האָט זיך אָנגעשפּארט ביים אויווען, נאָר ווען דער נייער איינוואוינער האָט זיך דערנענ־טערט, איז די געשטאַלט פונ׳ם קאָזאַק ביסלאכווייז פארשוואונדען, ביז דער קאַרליק איז אינגאנצען נישט געווארען.

באַטש ישראל האָט זיך נאָך נישט אָנטפּלעקט, ווייל ער איז געווען פארנומען אין קעמפען מיט די געטליכע סודות, און אזוי ווי ער האָט געגעבען אַ שבועה אין די הויכע עולמות נישט צו נוצען די מאַכט פונ׳ם שם איידער ער וועט אַלט ווערען פערציג יאָר אָן פיער, און כאָטש אויסערליך איז ער געווען געקליידט אין גראָבע מלבושים און צוריסענע שטיוועל, האָבען דאָך אַלע מענשען פון שטעטעל געפילט די ריינקייט און רעכטפארטיגקייט וואָס האָט אזוי ווי ארויסגעשטראַלט פון אים. מען האָט אים געזען זיך טובל זיין אַ סך אָפטער ווי עס איז געווען דער מנהג, און בשעת אַ ויכוח איז מען געקומען צו אים ער זאָל באַשליסען, און דער וואָס האָט פארלוירען איז אפילו קיינמאָל נישט געווען אומצופרידען מיט זיין באשלוס. ווען עס איז נישט געווען קיין רעגען און די גוים זיינען געגאַנגען אין אַ הייליגער פראָצעסיע, און די גלחים האָבען געטראָגען זייערע געטער, און אַלץ אומזיסט, האָט ישראל געזאָגט דעם רבי׳ן צו פארזאמלען די אידישע קהילה אין שול אויף אַ טאָג פון תענית און תפילה. די גוים האָבען זיי געפרעגט, פאר־וואָס זיי האָבען אזוי לאַנג געדאַווענט יענעם טאָג, און ווען מען האָט זיי געזאָגט, האָבען זיי מיט חוזק געלאַכט. „וואָס! אייער גאָט קען עפּעס העלפען ווען מיר האָבען געמאַכט אַ פּראָצעסיע אומזיסט?“ אָבער יענעם טאָג האָט גערעגענט.

און אזוי איז ישראל׳ס נאָמען געוואַקסען און האָט דערגרייכט געוויסע מענשען אפילו אין בראָד.

איינמאָל האָט זיך אין דער גרויסער למדנ׳ישער שטאָט גע־מאַכט אַ סכסוך צווישען דעם למדן רב אברהם מיט אַ אידען, און דער איד האָט אים איבערגערעדט, אַז זיי זאָלען פאָרען צו רב ישראל׳ן אויסצוגלייכען זיך. ווען זיי זיינען געקומען פאַר אים, האָט דער בעל שם געוואוסט פון הימעל, אַז רב אברהם׳ס טאָכטער וועט זיין זיין ווייב. ער האָט אָבער גאָרנישט געזאָגט, נאָר ארויס־

געגעבען אַ גערעכטען פּסק דין, לויט דעם רמב״ם. דער רבי איז געווען אַזוי צופרידען מיט דעם פרעמדען׳ס למדנות, אַז ער האָט זיך אָנגערופען:

„איך האָב אַ טאָכטער אַ גרושה. איך וואָלט חשק געהאַט, אַז דו זאָלסט מיט איר חתונה האָבען“.

„איך ווינש מיר נישט קיין בעסערס“, האָט דער בעל שם געזאָגט, „ווייל איך וויים, אַז זי האָט אַן איידעלע נשמה. אָבער איך מוז עס שטעלען פאַר אַ באַדינג, אַז אין דעם קבלת קנין טאָרען צו מיין נאָמען נישט צוגעשטעלט ווערען קיין שום טיטלען. עס דאַרף זיין פּשוט ישראל בן אליעזר“.

אויפ׳ן וועג צוריק קיין בראָד איז רב אברהם געשטאָרבען. איצט איז זיין זון, רבי גרשון, געוואָרען דער ראש בית דין און אַ באַרימטער למדן. און ווען ער האָט געפונען צווישען די פּאַפּירען פון זיין פאַרשטאָרבענעם פּאָטער אַ כתב, אַז זיין שוועסטער דאַרף חתונה האָבען מיט אַ מאַן וואָס האָט נישט קיין שום רבנישען טיטעל, איז ער נבהל ונשתומם געוואָרען.

ער האָט גערופען זיין שוועסטער צו זיך: „ווייסטו, אַז דו ביזט ווידער פאַר׳קנסט? האָט ער זי געפרעגט.

„ניין“, האָט זי געענטפערט. „ווי אַזוי דען?“

„אונזער פאָטער, עליו השלום, האָט דיך פאַר׳קנסט צו איינעם ישראל בן אליעזר“.

„אַזוי? מוז איך דאָך מיט אים חתונה האָבען“.

„מיט אים חתונה האָבען? אָבער ווער איז דער ישראל?“

„פון וואַנען זאָל איך וויסען?“

אָבער ער איז אַן עם הארץ. ער האָט נישט קיין שום חשוב׳ען טיטעל“.

„וואָס אונזער פאָטער האָט געטאָן איז רעכט“.

„וואָס?“ האָט זיך דער באַליידיגטער ברודער געקאָכט. „דו, מיין שוועסטער, פון אַזאַ חשוב׳ער משפחה, וואָס דו קענסט אויסקלייבען פון די גרעסטע למדנים, ועסט חתונה האָבען אַזוי ווייט אונטער דיין כבוד?“

„אַזוי האָט מיין טאַטע געוואָלט“.

„נו, אַ דאַנק דעם הימעל, דו וועסט קיינמאָל נישט אויסגע־פינען ווער און וואו אַט דער עם הארץ ישראל איז".

„עס איז דאָ אַ טאָג אין חודש אויף דעם קבלת קנין", האָט די שוועסטער רוהיג געזאָגט. „אין דער באַשטימטער צייט וועט מיין מאַן קומען און מיך פאָדערען".

ווען דער באַשטימטער חופה־טאָג האָט זיך דערנענטערט, האָט דער בעל שם געלאָזט וויסען די מענשען פון זיין שטאָט, אַז ער גייט זיי פאַרלאָזען. זיי האָבען אים געבעטען צו בלייבען מיט זייערע קינדער און אים פאָרגעשלאָגען העכערע שכירות. נאָר ער האָט זיך אָפּגעזאָגט און האָט פאַרלאָזען דאָס אָרט. און ווען ער איז געקומען נאָענט פון בראָד, האָט ער זיך פאַרשטעלט פאַר אַ פויער, אין אַ קורץ רעקעל און ווייסען גאַרטעל. און ער האָט זיך באַוויזען ביי דער טיר פונ'ם בית דין ווען רב גרשון האָט געהאַלטען אין באַשליסען אַ הויכען ענין. ווען דער דין האָט אים דערזען, האָט ער גערעכענט, אַז דאָס איז אַן אָרימאַן וואָס זוכט אַ נדבה. אָבער דער פויער האָט געזאָגט, אַז ער האָט אים צו אַנטפּלעקען אַ סוד. דער דין האָט אים אריינגענומען אין אַ צווייטער שטוב, וואו ישראל האָט אים געוויזען אַ קאָפּיע פון דעם קבלת קנין. רבי גרשון איז אהיימגעגאַנגען אַן אויפגערעגטער און האָט אָנגעזאָגט זיין שוועסטער, אַז דער חתן, וואָס פאָדערט זי, איז געקומען. „וואָס אונזער פאָטער עליו השלום האָט געטאָן איז רעכט", האָט זי גע־ענטפערט. „אפשר וועלען פרומע קינדער אַרויסשפּראָצען פון דעם שידוך". רבי גרשון, וועמען דער אומכבוד פון דער משפחה האָט נאָך אַלץ וויי געטאָן, האָט אָן חשק באַשטימט דעם חופה־טאָג. פאַר דער חופה האָט זיך ישראל בסוד געזען מיט זיין כלה און האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר איר און זיין שליחות צו איר.

„אַ סך שוועריגקייטען וועלען מיר איבערטראָגען צוזאַמען, אָרים וועט זיין אונזער וואוינונג, און מיט'ן שווייס פון אונזער אָנ־געזיכט וועלען מיר פאַרדינען אונזער ברויט. דו, וואָס דו ביזט די טאָכטער פון אַ גרויסען צדיק, און אויפגעצויגען אין עשירות, האָסטו גענוג קראַפט זיך אַנטקעגענצושטעלען אַזאַ צוקונפט מיט מיר?"

„איך פאָדער נישט קיין בעסערס", האָט זי געענטפערט. „איך

האָב געהאַט צוטרוי אין מיין פאַטער'ס משפט, און איצטער בין איך באַלוינט".

דעם בעל שם'ס קול האָט געציטערט פון צערטליכקייט. „גאָט זאָל דיך בענשען", האָט ער געזאָגט. „אונזערע צרות וועלען בלויז נעמען א צייט".

נאָך דער חתונה האָט רבי גרשון געוואָלט לערנען זיין נייעם שוואָגער, וועלכער האָט פארשטייט זיך, באַזעצט זיך אין זיין הויז. נאָר דער בעל שם האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז אים שווער צו פאַרשטיין און נאָך אַ צייט איז דער דין אין פאַרצווייפלונג אוועק מיט שטורעם צו זיין שוועסטער און האָט אויסגעשריען: „זע וואָס פאַר אַ שאַנד און חרפה עס ליגט אויף אונז דורך דיין מאַן וואָס ער פלפול'ט זיך ווי אַן עם הארץ נעגען אונזערע חשוב'סטע רבנים. איך קען לענגער דעם אומכבוד נישט אריבערטראָגען. הער זשע, שוועסטער מיינע, איך גיב דיר אויסצוקלייבען — ענטוועדער דו וועסט דיך גט'ן מיט אָט דעם עם הארץ אָדער דו וועסט מיך לאָזען דיר קויפען אַ פערד און וואָגען און איר זאָלט זיך ביידע איינפּאַקען די זאַכען און אוועק פון דאַנען".

„מיר וועלען אוועקגיין", האָט זי אים פשוט געזאָגט.

זיי האָבען זיך געשלעפּט אין זייער וואָגען ביז זיי זיינען געקומען וויים פון אידען און אפילו פאַרוואָרפען פון מענשען. און דאָרט אויף אַן איינזאַם שטיקעל אָרט, אויף איינעם פון די זייטען־בערג פון די קאַרפּאַטען, וואָס איז געווען געלעבערט פון היילען און געדיכט פון בוימער, האָט זיך דאָס פּאָרל געמאַכט זיין היים. דאָ האָט זיך ישראל אָפּגעגעבען צו תפילה און מחשבות. פאַר פרנסה האָט ער געגראָבען קאַלך אין די גריבער, און זיין ווייב האָט עס גענומען אין פערד און וואָגען, און האָט עס פאַרקויפט אין דער נאָענטסטער שטאָט און צוריקגעבראַכט מעל. ווען דער בעל שם האָט נישט געפאַסט, וואָס דאָס איז געווען זעלטען, האָט ער געמישט זיין מעל מיט וואַסער און ערד, און האָט עס געבאַקען אין דער זון. דאָס איז געווען זיין איינציגע שפּייז. וואָס נאָך האָט ער דען באַדאַרפט — ער, וואָס זיין גרעסטע פרייד איז געווען צו פּראַווען די הייליגע טבילות אין די בערג־וואַסערען, אָדער אַרויפצוקלעטערען אויף די שפּיצען פון די בערג און אַרומצוואַנדערען פאַרהילט אין מחשבות

וועגען גאט. איינמאל האבען אים די גזלנים וואס האבען געלויערט אין די היילען דערזען זיך דערנענטערען צו אן אפגרונט, מיט זיין באגייסטערטען בליק צום הימעל. זיי האבען גערופען צו אים, אבער זיינע אויערען זיינען געווען פארנומען מיט די הימלישע מזמורים. זיי האבען פארכאפט דעם אטעם ווארטענדיג אז ער וועט אראפפאלען און צושמעטערט ווערען אויף שטיק. אבער דער אנטקעגענדיגער בארג איז געקומען צו אים. דערנאך האבען זיך די צוויי בערג צו־שיידט, און זיך ווידער פאראייניגט ווען ער האט באדארפט צוריק־גיין. נאך דעם האבען אים די גזלנים פארגעטערט אלס א הייליגען מענש, און זיי אפילו פלעגען קומען צו אים מיט זייערע טענות. און דער בעל שם האט זיך נישט אפגעזאגט פון צו דינען זיי, — „ווייל", האט ער געזאגט, „אפילו צווישען די אומגערעכטע מוז גערעכטיג־קייט הערשען". נאר איינער פון דער באנדע, וואס דער בעל שם האט ארויסגעגעבען א פסק געגען אים, האט אים געוואלט שעכ־טען ווען ער איז געשלאפען. אן אומגעזעענע האנט האט אפגע־האלטען די האק, ווען זי איז געווען אויפגעהויבען צו דערלאנגען דעם טויטענקלאפ, און האט גוט אנגעקלאפט דעם אויסוואורף, ביז ער איז אוועקגעפאלען באדעקט מיט בלוט.

אזוי זיינען פארביי זיבען יאר פון ארבעט און גייסטיגער זע־אונג און דער בעל שם האט זיך אויסגעלערענט דאס לשון פון די פייגעל און חיות און ביימער, און די היילענדיגע אייגענשאפטען פון קרייטעכצער און הייל־גראזען. און ער האט אויסגעלייזט נשמות וואס האבען פאר זייערע זינד געמוזט אריין אין זשאבעס, זשאב־קעלעך און עקעלהאפטע באשעפענישען פון די בערג.

נאר צום סוף האט ר' גרשונ'ען באנג געטון פאר זיין שוועס־טער, און האט חרטה געהאט אויך זיין הארבקייט. ער האט אויפ־געזוכט די אומבאצווינגבארע פאר, און האט זיי צוריקגעבראכט קיין בראד, און האט זיי באזעצט אין א דירה נעבען זיך, און האט גע־מאכט דעם בעל שם פאר זיין בעל עגלה. אבער ער איז זיין שווא־גער איינגיכען ווידער דערעסען געווארען, ווייל איינמאל, ווען זיי זיינען געפארען צוזאמען, און רב גרשון איז איינגעשלאפען, האט דער בעל שם, וואס זיינע מחשבות זיינען געווען אין די עולמות העליונים, געלאזט די פור זיך אריינוואקלען אין א גרוב. „דער

מענש טויג נישט פאַר'ן הימעל און נישט פאַר דער ערד", האָט רב גרשון אויסגערופען.

ער האָט ווידער געבעטען זיין שוועסטער, אַז זי זאָל אַרויסקריי־גען אַ גט, אָבער זי איז געבליבען פעסט ביי זיך און האָט געשווי־גען. אין פאַרצווייפלונג האָט רב גרשון געפרעגט ביי זיינעם אַ פריינט, רבי מקטיור, ער זאָל נעמען ישראל'ן צו אַ משוגענער, וועל־בע פלעגט זאָגען מענשען זייערע גוטע און שלעכטע מדות, און ער האָט געמיינט, אַז איר אויסזידלען וועט האָבען אַ ווירקונג אויף זיין אומגעלומפּערטען שוואָגער. די אויפנאַמס־שטוב פון דעם משוגענעם באַשעפעניש איז געווען געפּאַקט, און, אַזוי ווי יעדער באַזוכער איז אַריינגעקומען, איז אַ קול אַראָפּ פון אירע ליפּען, וואָס האָט אים באַגריסט לויט זיינע אייגענשאַפטען. ווען רבי מקטיור איז אַריינ־געקומען, האָט זי אויסגעשריען: „ווילקאָמען, הייליגער און ריינער", און דאָס אייגענע צו אַ סך אַנדערע. דער בעל שם איז אַריינגעקו־מען דער לעצטער. „ווילקאָמען, רבי ישראל", האָט דאָס קול אויס־גערופען, „דו מיינסט אַז איך האָב מורא פאַר דיר, אָבער איך האָב פאַר דיר קיין מורא נישט. ווייל איך וויים אויף זיכער, אַז דו ביזט איינגעשוואוירען אין הימעל נישט צו באַנוצען דעם שם פאַר דיין זעקס־און־דרייסיגסטען יאָר".

„פון וואָס רעדסטו?" האָבען די מענשען געפרעגט מיט דער־שטוינונג.

דאַן האָט די פרוי איבערגע'חזר'ט וואָס זי האָט געזאָגט, אָבער די מענשען האָבען זי נישט פאַרשטאַנען. און זי האָט ווייטער אי־בערגע'חזר'ט די ווערטער. צום סוף האָט איר רבי ישראל שאַרף אויסגערעדט.

„שווייג, אָדער איך וועל באַשטימען אַ בית־דין וואָס וועלען מיך באַמעכטיגען דיך אַרויסצוטרייבען פון דער פרוי. דערפאַר פאָדער איך פון דיר, אַז דו זאָלסט אַרויס פון דער פרוי מיט דיין אייגענעם גוטען ווילען, און מיר וועלען מתפלל זיין פאַר דיר."

האָט דער גייסט צוגעזאָגט אַרויסצוגיין.

דאַן האָט דער בעל שם געזאָגט: „ווער ביזטו?"

„איך קען דיר איצט נישט זאָגען," האָט דער גייסט געענטפערט.

„עס וועט פאַרשעמען מיינע קינדער וואָס געפינען זיך דאָ אין דער שטוב. אויב זיי וועלען אוועק, וועל איך דיר זאָגען".

אויף דעם זיינען אַלע מענשען גיך ארויס און האָבען פאַר־שפּרייט די נייעס, אז ישראל קען ארויסטרייבען דבוקים. דער דרך־ארץ פאַר אים איז געוואַקסען, אָבער רבי גרשון האָט נישט געגלויבט, און האָט געזאָגט אז אַזעלכע זאַכען קען נאָר טאָן א צדיק. און ווען ער האָט ווידער פאַרלוירען זיין געדולד מיט דעם עם הארצ'ישען אָנשיקעניש אויף זיין בכבוד'יג הויז, האָט ער געקויפט זיין שוועס־טער א קליינע קרעטשמע אין א דאָרף, ווייט אוועק ביים ראַנד פון א וואַלד. אין דער צייט וואָס זיין ווייב האָט געפירט די קרעטשמע, האָט זיך דער בעל שם געבויט א כאַטע אין וואַלד און איז דאָרט אוועק לערנען תורה יום ולילה. בלויז שבת איז ער ארויסגעגאַנגען, אָנגעטאָן אין ווייסען, און האָט זיך א סך מאָל טובל געווען, ווי עס פּאַסט פאַר די ריינע און הייליגע.

דאָ האָט ער עס דערגרייכט זיין זעקס־און־דרייסיגסט יאָר, אָבער ער האָט זיך נאָך אַלץ נישט אַנטפּלעקט, ווייל ער האָט נישט גענוג לאַנג געטראַכט און האָט נישט אויסגעפונען זיינע ערשטע שליחים. נאָר אין זיין צוויי־און־פערציגסטען יאָר האָט ער אָנגעהויבען פריי צו ריידען און צונויפזאַמלען תלמידים, ארומוואַנדערענדיג איבער פּאָדאָליע און די וואָלאַכיי, און לערנענדיג אַנדערע דורך שמועסען און משלים, אריבערגייענדיג טייכען איבער זיין מאַנטעל וואָס ער האָט אויסגעשפּרייט איבער'ן וואַסער, און ער האָט אויסגעהיט זיינע תלמידים פון פאַרפרוירען ווערען אין די ווינטערדיגע פראָסטן דורך אָנרירען די בוימער מיט זיינע פינגער־שפּיצען, אַזוי אַז זיי האָבען געברענט און זיינען נישט פאַרברענט געוואָרען.

און איצט איז ער געוואָרען דער הויפּט פון א מעכטיגער סעקטע, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט אומעטום, און דער קאָפּ פון א חדר פון נביאים און בעלי מופתים, ווען ער האָט אַנטפּלעקט דעם סוד פונ'ם שם.

IV.

אַזאַ אויסטערלישע און וואונדערליכע מעשה, אַזוי פול מיט קליינינקע איינצעלהייטען, און דאָס וואָס מיינע קאַבאַליסטישע שטו־

דיען האָבען מיך צוגעגרייט פאַר דעם מעגליכען אמת פון דער מעשה, האָט ווידער אויפגעוועקט אין מיר די אייביגע טליענדיגע האָפענונג צו ווערען אַ ידען אין די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון אונזער פאָלק. פּראָוואָס זאָל איך נישט, אַזוי ווי אַנדערע רבנים, האָבען דעם שליטעל צו די וועלטען? פּראָוואָס זאָל איך אויך נישט צוגרייטען פרייטאָג אַ פיין פעט קעלבעל און עסען עס צו דער סעודת שבת? אָדער באַשאַפען אַ גולם אָן אַ נשמה מיך צו באַדינען? צוליב די פיינקייטען פון דער גמרא האָב איך געגוג לאַנג ארומגעוואַנדערט אין אַ בלענדעניש. איך וואָלט ארויסגעגאַנגען זוכען ליכט. איך וועל אָנגורטען מיינע לענדען און נעמען מיין שטעקען אין האַנט אריין און זוכען דעם קוואַל פון חכמה, דעם גרויסען בעל שם אַליין. איך וועל פאַלען צו זיינע פיס און אים בעטען מיך אויפצונעמען צווישען זיינע תלמידים.

פאַרען איז געווען גרינג: אין יעדער שטאָט אַ בית המדרש וואוהין דער וואַנדערער גייט דאָס ערשטע אריין. אין יעדער שטאָט מכנסי אורחים וואס ווען אַ למדן ווי מיר געבען אַ דירה און קעסט, און וועלען זיך פרייען מיט דעם כבוד. אפילו אין די אָרעמסטע דערפער קען איך רעכענען אויף שוואַרץ ברויט און שאַפסקעז און אַ בעט פון טענענצווייגען. נאָר ווען איך בין געגאַנגען זיך נאָכפרעגען האָב איך אויסגעפונען אַז דאָס שטעטעל אין וואָלין, וואָס רב בער האָט געמאַכט פאַר זיין צענטער, איז געווען אַ סך נענטער ווי דער פאַרוואָרפענער און נישטצוגענגליכער וואַלד, וואו דער בעל שם האָט זיך צוריקגעצויגען נאָכצוטראַכטען נאָך זיינע וואַנדערונגען אין גאָט'ס שליחות. נאָך מער, אַז מיינע טריט מוזען אומבאַדינגט דורכגיין דורך דעם מעזריטש, די פּאָליטישע פעסטונג פון'ם חסידיזם. די אַנטדעקונג איז מיר נישט געווען אומאַנגענעם, ווייל איך האָב געפילט אַז אויף אַזאַ אופן וועל איך אָנקומען צום בעל שם בעסער צוגעגרייט. אין מיין געדולד האָב איך מיך קוים געקענט דערוואַרטען, אַז די וועגען זאָלען ווערען פריי צום גיין אויף זיי, און עס איז נאָך אַלץ געווען ווינטער, ווען איך האָב מיט אַ לייכט האַרץ און אַ ווילדער האָפענונג, געווענדט מיין פנים צו די ווילדע חיילען פון זיבענבערג און די וויסטע סטעפּעס פון אוקראַינע. איך בין אינגיכען אָנגעקומען אין אַ געגענט וואו די חסידים

זיינען געווען אַ לעבעדיגע און ברענענדיגע פראַגע, און איך בין אפילו געקומען אין שטעט אריין וואו די פראַגע האָט געהאַט אַ לעבע־דיגערען אינטערעס איידער די קריגערייַ איבער די קמיעות. און אין די געגענטען זיינען די קלאַנגען וועגען דעם בעל שם געדיכטער גע־וואָרען. עס האָט זיך נישט געפונען קיין דאָרף פון כאַטעס וואָס זאָל נישט טומלען מיט זיין אייגענעם נס. אומעטום האָב איך גע־הערט וועגען דעם אויסהיילען קראַנקע און ארויסטרייבען דבוקים און ארויסרופען רוחות, אָן אז דאָס פנים פנ'ם בעל שם האָט גע־לויכטען.

פון אָט די אויסטערלישע מעשות וועל איך דערציילען בלויז צוויי. דער בעל שם מיט זיינע מקורבים זיינען געפאָרען אויף אַ נסיעה און זיינען אָנגעקומען צו אַ פרעמדען וועג. זיינע תלמידים האָבען נישט געקענט דעם וועג, און זיי זיינען פאַרבלאָנדזשעט גע־וואָרען און האָבען ארומגעוואַנדערט ביז מיטוואָך ביינאַכט, ווען זיי זיינען אריין אין אַ קרעטשמע. אין דער פרי האָט זיי דער קרעטש־מער געפרעגט ווער זיי זיינען.

„איך בין אַ וואַנדערענדיגער מגיד", האָט דער בעל שם גע־ענטפערט, „און איך וואָלט געוואָלט אָנקומען אין דער הויפּטשטאָט אויף שבת, ווייל איך האָב געהערט אז דער רייכסטער מאַן אין שטאָט האָט דאָרט חתונה פרייטאָג, און אפשר וועל איך קענען האַלטען אַ דרשה אויף דער חתונה."

„דאָס וועסטו קיינמאָל נישט קענען", האָט דער קרעטשמער גע־זאָגט, „ווייל די הויפּטשטאָט איז אַ וואָך רייזע".

דער בעל שם האָט געשמייכעלט. „מיר האָבען גוטע פערד", האָט ער זיך אָנגערופען.

דער קרעטשמער האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. „אוממעגליך", האָט ער געזאָגט, „סיידען איר זאָלט פליען דורך דער לופט". נאָך ווען ער האָט זיך באַלד דערמאָנט, אז ער אליין דאַרף ניין אַ מהלך איבער'ן וועג צו דער הויפּטשטאָט, האָט ער געבעטען ערלויבניש זיך אָנצושליסען אָן דער חבריא, און מען האָט אים די ערלויבניש מיט פאַרגעניגען געגעבען.

דער בעל שם איז אַוועק דאַווענען שחרית, און האָט אָנגעזאָגט ווי זיך נוהג צו זיין מכה אָנבייסען און מיטאָג.

„אבער פארוואס לייגסטו אפ?" האט דער קרעטשמער גע־פרעגט. „ווי אזוי קענט איר אנקומען אויף שבת?"

דער בעל שם האט אבער נישט אפגעלאזט קיין איינציג אות פון זיינע תפילות, און נישט פריער ווי אין אווענט זיינען זיי ארויס־געפארען. א גאנצע נאכט זיינען זיי געפארען, און אין דער פרי האט דער קרעטשמער, צו זיין איבערראשונג, זיך געפונען נישט דארט וואו ער האט גערעכענט צו שיידען זיך מיט די אנדערע, נאר אין דער געגענט פון דער הויפטשטאט. דער בעל שם האט זיך באזעצט אין אן ארימער געגענט, און דער איבערראשטער קרעטשמער האט ארומגעוואנדערט איבער די גאסען פון דער גרויסער שטאט, אומ־אנטשלאסען וואס צו טאן. פלוצלונג האט ער דערהערט געשרייען און דערזען א געלויף, מענשען זיינען געלאפען אהין און אהער. דערנאך האט ער דערזען ווי מענער טראגען א שיין מיידעל טויט אין כלה־קליידער און צווישען זיי איינער, וועלכער איז לויט זיינע שבת־קליידער און זיינע ווייסע שיך געוועזן דער חתן, צוטומעלט און בלייך ווי דער טויט. ער האט געהערט ווי מענשען האבען זיך דערציילט איינער דעם אנדערען, אז דער טויט האט זי אנגעכאפט ווען זי איז געשטאנען אונטער דער חופה, איידער מען האט גע־קענט ארויסריידען דאס ווארט אדער צוברעכען דאס גלאז וואס האט זי באדארפט מאכען פאר דעם ווייב פון דעם רייכסטען מאן אין דער הויפט־שטאט. דער קרעטשמער איז צוגעלאפען צו זיי און געזאגט —

„זייט נישט פארצווייפעלט. נעכטען ביינאכט בין איך געוועזן הונדערטער מייל ווייט פון דאנען. איך בין אהער געקומען מיט א גרויסען בעל־נס. אפשר וועט ער אייך קענען העלפען". דער חתן איז אוועק מיט אים אויפצוזוכען דעם בעל שם אין אנדערען עק שטאט, און האט אים פארגעשלאגען א גרויסע סומע צוריקצו־ברענגען זיין כלה צום לעבען.

„ניין, האלט דיר דיין געלט", האט דער בעל שם געזאגט. און ער איז מיט ביידען אוועקגעפארען זען דעם מת, וואס איז געלעגען אין א דירה.

אזוי ווי ער האט א קוק געטאן אויפ'ן פנים פון דער כלה האט ער געזאגט: „זאל מען אויסגראבען א קבר. און זאלען זי די

מטהרים צוגרייטען צום קבר. דערנאָך זאָל מען זי איבערטאָן אין איר חופּה־קלייד. איך וועל גיין אויפ'ן בית עולם און וועל ווארטען אויף איר".

ווען מען האָט געבראכט איר גוף, האָט ער געזאָגט די טרעגער, אז מען זאָל זי אריינלאָזען אין קבר, ערד צו ערד. די צוקוקערס האָבען געוויינט ווען זיי האָבען צוגעזען ווי דאָס חופּה־קלייד איז פארוואנדעלט געוואָרען אין תכריכים, און ווי די וואונדערליכע שיינקייט פון דעם טויטען פּנים, באקרוינט מיט דעם מירטענקראַנץ, האָט דורכגעלויכטען דורך דעם כלה־שלייער. דער בעל שם האָט אוועקגעשטעלט צוויי הויכע מענער מיט די פּנים'ער צום קבר, און האָט באפוילען, די רגע וואָס זיי וועלען באמערקען אן ענדערונג אין איר פּנים זי ארויסצונעמען. דערנאָך האָט ער זיך אָנגעלענט אויף זיין שטעקען און האָט געקוקט אויף דעם טויטען פּנים. און די וואָס זיינען געשטאַנען נאָענט האָבען געזאָגט אז זיין פּנים האָט געלויכטען מיט א הימליש ליכט פון רחמנות. נאָר זיין שטערן איז געוועזן אין קנייטשען, ווי ער וואָלט טיף נאָכגעדענקט. די מינוטען זיינען פארביי, אָבער דער בעל שם איז געבליבען אומבאוועגליך אזוי ווי זי אינ'ם קבר. און אַלע זיינען געשטאַנען ארום דערשטוינט פון מורא, און האָבען זיך קוים דערוועגט צו שושקען. פּלוצלונג האָט זיך א לייכטע רויטלדיגקייט באוויזען אין דעם טויטען פּנים. דער בעל שם האָט געגעבען א צייכען, די צוויי מענער האָבען ארויסגענומען די כלה פון דער פרישער ערד, און ער האָט אויסגערופען „גייט אָן מיט דער חתונה", און ער איז אוועקגעגאַנגען.

„ניין, קום מיט אונז", האָט אים דער וויינענדיגער חתן געבעטען, פאַלענדיג צו זיינע פיס און קושענדיג דעם זוים פון זיין קלייד. „קיינער חוץ דיר טאָר אונז איצט נישט פירען צו דער חופּה".

אזוי איז דער עולם צוריקגעלאָפען אין שול אריין מיט שמחה און געזאַנג, און די פארלאָשענע פאקלען זיינען צוריק אָנגעצונדען געוואָרען, און די כלי־זמרים האָבען ווידער אָנגעהויבען שפּילען, און די כלה איז געגאַנגען, מיט די אונטערפירערינס ביי די זייטען, אזוי ווי נישט וויסענדיג גאָר אז דאָס איז נישט געווען די אייגענע שמחה'דיגע אונטערפירונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אינדערפרי,

אָדער אַז זי איז שוין איינמאָל געשטאַנען אונטער דער חופּה. נאָר שם האָט אָנגעהויבען די חופּה, האָט ביים קלאַנג פון זיין קול אַ מאָדנע ליכט פון ערינערונג גענומען לייכטען אויף איר פּנים. זי האָט אַראָפּגעריסען איר שלייער פון זיך און האָט אויסגעשריען: „דאָס איז דער, וואָס האָט מיך אַרויסגעצויגען פון קאַלטען קבר“.

„שווייג“, האָט איר דער בעל שם שטרענג פאָרגעוואָרפען, און איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט אָנפירען די חופּה. ביי דער סעודה, האָבען די כלה׳ס פריינד זי געפרעגט, וואס זי האָט געזען און גע־הערט אין קבר. אויף דעם האָט זי זיי דערקלערט די גאַנצע זאַך. איר רייכען חתן׳ס ערשט ווייב איז געווען דער כלה׳ס מומע, און ווען זי איז קראַנק געוואָרען און האָט געוואוסט אַז זי וועט שטאַר־בען, האָט זי געפילט, אַז ער וועט זיכער חתונה האָבען מיט דעם יונגען מיידעל — זיין וויכאַוואַנקע, — וועלכע איז אויפגעצויגען געוואָרען אין זיין הויז. זי איז געוואָרען משוגע אייפערזיכטיג, און זי האָט צוגערופען איר מאַן צו איר טויטענבעט און האָט ביי אים אַרויסגענומען אַ שבועה, אַז ער וועט מיט דעם מיידעל נישט חתונה האָבען. און זי האָט אים פריער נישט געוואָלט געטרויען ביז ער האָט געשוואוירען מיט זיין רעכטער האַנט אין אירער און זיין לינקער האַנט אין דעם מיידעל׳ס. נאָך דעם ווייב׳ס טויט איז קיין איינער פון די צוויי צדדים נישט געבליבען טריי צו דער שבועה, נאָר זיי האָבען באַגערט חתונה צו האָבען איינס מיט דאָס אַנדערע. דערפאַר, ווען זיי זיינען געשטאַנען אונטער דער חופּה, האָט דאָס טויטע ווייב דער׳הרג׳ט די כלה, וועלכע האָט די איינ־ציגע זי געזען. ווען זי איז געלעגען אין קבר איז דער בעל שם געווען פאַרנומען מיט איבערוועגען די זאַך, און זי און די אייפער־זיכטיגע פרוי האָבען ביידע געמוזט דערקלערען זייער צד. און ער האָט באַשלאָסען, אַז די לעבעדיגע זיינען געווען גערעכט, און זיי האָבען בלויז געגעבען זייער שבועה צו דער טויטער פרוי, ווייל זיי זיינען געווען געצוואונגען, און אוים רחמנות. דערפאַר האָט ער אויסגערופען: „גייט אָן מיט דער חופּה!“ דער זכר פון דעם משפּט אין דער וועלט פון גייסטער איז איר אינגאַנצען אַרויס פון קאָפּ ביז זי האָט דערהערט דעם בעל שם׳ס קול ווען ער האָט אָנ־

געחויבען זאגען די ברכות, און זי האָט אויסגעשריגען און אראָפּגע־ריסען פון זיך דעם שלייער און האָט אים קלאָר געזען.

דער בעל שם האָט פארבראכט שבת אין דער הויפּט־שטאָט. און זונטאָג האָט מען אים ארויסבאגלייט פון שטאָט מיט א גרוי־סען עולם וואס האָט אים אָפּגעגעבען כבוד. דערנאָך האָט מען אויס־געפונען אז אלע קראנקע, וואָס זייערע קרובים האָבען אויפגעשריי־בען זייערע נעמען אויף די מצבות וואָס זיין מאַנטעל האָט באַרירט, זיינען גענעזען געוואָרען. און דאָס האָט נישט געקענט איינגאַנצען קומען אין זכות פון דעם מת וואָס איז געלעגען אונטער דער מצבה, וואָס פאר א צדיק ער זאָל נישט האָבען געוועזן.

דינסטאָג ביינאכט איז דער בעל שם אָנגעקומען מיט זיינע תלמידים אין א קרעטשמע, וואו ער האָט געפונען דעם בעל אכסניא זיצענדיג פארטרויערט אין א שטוב וואָס איז געווען יום־טוב'דיג באלויכטען מיט אומצעליגע ליכט און געפּאקט מיט קליינע אינג־לאך, וואס האָבען זיך דאווענענדיג געשאָקעלט אהין און אהער.

„קענען מיר דאָ איבערשלאָפען די נאכט?" האָט דער בעל שם געפרעגט.

„ניין," האָט דער בעל אכסניא א דערשלאָגענער געענטפערט.

„וואָס ביזטו טרויעריג? אפשר קען איך דיר העלפען", האָט דער בעל שם געזאָגט.

„היינט, ווי דו זעסט, איז וואכנאכט", האָט דער איד געענט־פערט. "ווייל מאָרגען דארף מיין נייסט־געבוירענער זון גע'מלה'ט ווערען. דאָס איז מיין פינפט קינד און אלע אנדערע זיינען פלוצ־לונג געשטאָרבען אום האלב נאכט, כאָטש מען האָט ביז דעמאלס קיין שום קראנקהייט ביי זיי נישט געזען. איך וויים נישט פארוואָס לילית זאָל טראָגען אזא צאָרן אויף מיינע יורשים אָבער אזוי איז עס, דעם טייוועל'ס מאַמע דער'הרג'עט זיי, יעדען איינעם, נישט קוקענדיג אויף אלע קמיעות וואָס הענגען ארום מיין ווייב'ס בעט. יעדען טאָג פון דער געבורט אָן קומען די קינדער אהער לייענען קריאת שמע און זאָגען דאָס קאפּיטעל צ"א פון תהלים. און היינט ביינאכט קומען די גבאים וואכען און לערנען תורה א גאנצע נאכט. אָבער איך האָב מורא אז זיי וועלען נישט ארויסרייסען ביי לילית'ן

איר רויב. דערפאר בין איך נישט אויפגעלעגט אויפצונעמען פרעמדע".

„לאָז די אינגלאך אהיימגיין. זיי שלאָפען איין", האָט דער בעל שם געזאָגט. „און היים זיי זאָגען זייערע פאָטערס, אז זיי זאָלען בלייבען אינדערהיים אין זייערע בעטען. מיינע תלמידים און איך וועלען וואכען און תפילה טאָן".

געזאָגט און געטאָן. דער בעל שם האָט באפוילען צוויי פון זיי־נע תלמידים צו האַלטען א זאַק אָפען ביים קינד'ס וויגעל, און ער האָט באפוילען זיינע איבעריגע תלמידים צו לערנען תורה כסדר, און זיי זאָלען בשום אופן זייערע אויגען־ברעמען נישט פארמאכען, כאָטש ער אליין האָט בדעה געהאט צו שלאָפען. אויב עפּעס זאָל אריינפאַלען אין זאַק דארפען זיי אים גלייך פארמאכען און אים אויפוועקען. מיט א לעצטער וואָרנונג צו זיינע תלמידים נישט איינצושלאָפען, איז דער בעל שם אוועק צו זיך אין חדר. די שעה'ען זיינען געגאנגען. מען האָט גאָרנישט געהערט א חוץ דאָס אונ־טערזינגען פון די תלמידים און דאָס זעגען פונ'ם ווינט אין וואלד. אום האלבע נאכט האָבען די פלעמלעך פון די ליכט ווילד געפלאַ־טערט, כאָטש מען האָט קיין אָטעם פון קיין ווינט נישט געפילט אין דעם הייסען צימער. נאָר די וואכלייט האָבען פארשטעלט די פלעמלעך מיט זייערע הענט און נישט געלאָזט זיי זיך פארלעשען. דאָך זיינען זיי אלע אויסגעגאנגען און א וויסטע פינסטערניש איז געפאַלען אויף דער שטוב און געוואָרפען שרעקליכע שאָטענס פון די תלמידים אויף די ווענט און אויפ'ן באַלקען. דאָס בלוט איז זיי פארקילט געוואָרען. נאָר איינער, דרייסטער פון די איבעריגע, כאפענדיג א ברענענדיג שטיק האָלץ פון אויוועז, האָט צוריק אָנ־געצונדען די ליכט. ווען די לעצטע קנויט האָט ווידער געברענט, איז א גרויסע, שווארצע קאַץ אריינגעפאלען אין זאַק אריין. די צוויי תלמידים האָבען גלייך א פאַרבינד געטון דעם זאַק און זיינען געגאנגען אויפוועקען דעם בעל שם.

„נעמט צוויי שטיקער האָלץ", האָט ער געזאָגט, „און האַקט דעם זאַק אזוי שטארק ווי איר קענט".

נאָכדעם ווי זיי האָבען אים גוט אויסגעקלאַפּט, האָט ער זיי געהייסען אויפבינדען דעם זאַק און אים אַרויסוואַרפען אין גאַס

אריין. און אזוי איז דער טאָג אָנגעקומען און דאָס קינד איז געווען אזוי געזונט ווי פריער. יענעם טאָג האָבען זיי געפּראוועט דעם ברית מיט גרויס שמחה און דער בעל שם איז געווען דער סנדק. נאָך איידער די סעודה האָט זיך אָנגעהויבען, האָט דעם קינד'ס פאָטער געבעטען דעם בעל שם צו ווארטען, „ווייל", זאָגט ער, „איך מוז פריער אומבאדינגט גיין צום פריץ און אים ברענגען א מתנה ווייז. ווייל ער איז א גרויזאמער רשע, און וועט זיך מיט מיר אָפּרעכענען אויב איך וועל אים נישט צוטיילען דעם כבוד צו דער געלעגענהייט פון דער שמחה.

„גיי בשלום", האָט דער בעל שם געזאָגט.

ווען דער איד איז אָנגעקומען צום פריץ'ס הויז, האָבען אים די לאקייעס אָנגעזאָגט, אז דער האר איז קראנק, נאָר ער האָט אָנגעזאָגט אז מען זאָל אים צו וויסען טון ווען די מתנה וועט אָנקומען. דער איד האָט געווארט און דער האר האָט באפוילען, אז מען זאָל אים ארייַנלאָזען, און האָט אים זייער ליבליך אויפגענומען, אים געפרעגט ווי די געשעפטען גייען און צי האָט ער געסט אין קרעטשמע.

„יא, אודאי", האָט דער קרעטשמער געענטפערט. „עס שטייט ביי מיר איין א זייער הייליגער צדיק, וואָס קומט פון פוילען, און ער האָט אויסגעלייזט מיין קינד פון טויט".

„טאקע!" האָט זיך דער פריץ א פאראינטערעסירטער אָנגערופען, און דער איד האָט אים דערויף דערציילט די גאנצע מעשה.

„ברענג מיר אהער דעם פרעמדען", האָט דער פריץ באפוילען, איך וויל רעדען מיט אים.

דער קרעטשמער איז אהיימגעגאנגען זייער צורודערט.

„וואָס זעסטו אויס אזוי איבערגעשראָקען?" האָט אים דער בעל שם געפרעגט.

„דער פריץ פארלאנגט, אז דו זאָלסט קומען צו אים. איך האָב מורא אז ער וועט דיר שלעכטס טון. איך בעט דיך, פאָר גלייך אוועק, און איך וועל אים זאָגען, אז דו ביזט שוין נישט געווען".

„איך וועל גיין צו אים", האָט דער בעל שם געזאָגט.

מען האָט אים אריינגעפירט אין קראנקענצימער. אזוי גיך ווי דער פריץ האָט ארויסגעשיקט די לאקייעס, האָט ער זיך אויפגע-

זעצט אין בעט, און האט באוויזען ברוין און בלאָע צייכענס אויף זיין לייב און האט נקמה'דיג געשטעכעלט:

„דו האלטסט דיך אודאי פאר זייער דורכגעטריבען וואס דו האסט מיך געפאקט אזוי אומגעריכט".

„הלואי וואלט איך געקומען איידער דו האסט דער'הרג'עט די אנדערע פיר", האט דער בעל שם געענטפערט.

„הא! הא!" האט דער כשוף'מאכער געשיפעט. „פילסטו, הייסט עס, אז דו ביזט זיכער א גרעסערער צויבערער פון מיר. אויב אזוי וויל איך דיך אויספריווען.

„איך האב נישט בדעה זיך צו פארמעסטען מיט דיר אין כחות", האט דער בעל שם רואיג געענטפערט. „איך בין נישט קיין צויבערער. איך האב בלויז דעם כח פונ'ם שם".

„וויים איך! מיין כשוף געגען דיין שם," האט דער כשוף־מאכער מיט חוזק געלאכט.

„איך מוז פון דיר ריינוואשען דעם שם", האט דער בעל שם געזאגט. „איך נעם אן דיין ארויסרוף. א חודש פון היינט וועל איך פארזאמלען מיינע תלמידים. פארזאמעל דו מיט דיינע ברידער דיינע גייסטער. און דו וועסט אויסגעפינען, אז עס איז דא א גאט".

אין א חודש ארום האט דער בעל שם מיט אלע זיינע תלמידים באגעגענט דעם כשופמאכער מיט זיין סוויטע אין אן אפען פעלד. און דארט אונטער דעם בלאָען קרייז פון הימעל האט דער בעל שם געמאכט צוויי קרייזען ארום זיך אליין און איינעם אין אן אנ־דער ארט ארום זיינע תלמידים, און האט זיי אנגעזאגט צו האל־טען זייערע אויגען אויף זיין פנים, און אויב זיי וועלען עפעס באמערקען אן ענדערונג אויף אים, זאלען זיי גלייך אנהויבען אויס־שרייען תפילות פון תשובה. דער הויפט־מכשף האט אויך געמאכט א קרייז ארום זיך און זיינע מיט־מכשפים אויפ'ן אנדערען עק פעלד, און ער האט גלייך אנגעהויבען זיין אטאקע. ער האט געשיקט אנט־קעגען דעם בעל שם א געווימעל פון חיות, וואס האבען זיך א לאז געטאן צום קרייז מיט געוואלטיגער ווילדקייט. נאר ווען זיי זיינען צוגעקומען צום ערשטען קרייז זיינען זיי פארשווינדען. דאן האט אן

אנדער שווארם פארנומען זייער פלאץ — און אן אנדערער — און דערנאך אן אנדערער — לייבען, טיגערען, לעמפערטען, וועלף, פי־פערנאטערס, איינהערנער, און חיות וואס האבען קיין נאמען נישט, אלע האבען זיך אווארף געטאן צום היילינגען קרייז און זיינען נישט געווארען. אזוי איז עס אנגעגאנגען א גאנצען לאנגען טאג, יעדע רגע האט געזען ארויסברעכען א נייע קאכעדיגע הארדע וואס איז באלד פארשלונגען געווארען.

פארנאכטצו האט דער מכשף ארויסגעלאזט אויפ'ן בעל שם א קאפטע ווילדע עבערס, וואס האבען געשפיגען מיט פלאמען. און די זיינען ענדליך אריבערגעגאנגען דעם ערשטען קרייז. דאן האבען די תלמידים דערזען אן ענדערונג אויפ'ן בעל שם'ס פנים, און זיי האבען אנגעהויבען קלאגען די תפילות תשובה.

און די עבערס זיינען אלץ געלאפען ביז זיי האבען דערגרייכט דעם צווייטען קרייז. דעמאלס זיינען זיי פארשוואונדען. דריי־מאל האט דער כשופמאכער אנגעשיקט זיינע עבערס, די פלאמען פון זיינע מארדעס האבען באלויכטען דעם אנקומענדיגען פארנאכט, אבער זיי זיינען אויסגעגאנגען אזוי ווי אויסגעלאשענע ליכט ביים צווייטען קרייז. דאן האט דער כשופמאכער געזאגט, „איך האב געטון אלץ וואס איך האב געקענט". ער האט אנגעהויבען זיין קאפ. „מילא, איך ווייס אז איין בליק פון דיינע אויגען וועט מיך אומ־ברענגען. איך געזעגען זיך מיט'ן לעבען".

„ניין, קוק ארויף", האט דער בעל שם געזאגט, „ווען איך וואלט דיך געוואלט דער'הרג'ענען, וואלסטו שוין פון לאנג געווען בלויז א האנט אש צושפרייט איבער דעם פעלד. אבער איך וויל דיר ווייזען, אז עס איז דא א גאט איבער אונז. קום, הויב אויף דיינע אויגען צום הימעל."

דער כשופמאכער האט אויפגעהויבען זיינען אויגען צום הי־מעל, און וועלכען די ערשטע שטערן האבען אנגעהויבען צו פינק־לען. דאן זיינען אנגעקומען צוויי דערנער און האבען ארויסגענומען זיינע אויגען. ביז אין זיין טויט איז ער בלינד געווען. אבער ער האט געזען, אז עס איז געווען א גאט אין הימעל.

V.

ווענען רב בער'ן האָב איך אויף מיין וועג נישט געהערט קיין זאַך חוץ לויב־געזאַנגען, און זיינע מופתים זיינען בלויז געווען קלענער פון די מופתים פון זיין רבי'ן. ער איז געווען א גדול בישראל, א זעלטען טיפער למדן. אפילו די שונאים פון די חסידים — און עס זיינען געווען א סך און פארביטערטע — האָבען צוגע־געבען זיין לומדות, און האָבען זיך באַקלאָגט, אז דאָס וואָס ער איז אוועק צו דער סעקטע האָט זייער פארשטאַרקט און אָפּגע־צויגען א סך ערנסטע תלמידים צו אָט דער פינסטערער באַוועגונג. ווייל לויט זיי איז דער בעל שם געווען אַן עם הארץ אזוי ווי ער האָט זיך ארויסגעגעבען צו זיין, און זיי האָבען נישט געוואָלט גלוי־בען וואָס זיינע נאָכפאָלגערס האָבען דערציילט אז זיין מכלומר'שטע עם הארצות איז געקומען פון דער שבועה וואס ער האָט געגעבען אין הימעל נישט צו אנטפלעקען זיך ביז זיין זעקס־און־דרייסיגסטען יאָר. וואָס אמבאלאנגט זיינע נאָכפאָלגער זיינען זיי באַטראַכט געוואָרען פאַר א חברה אומריינע טאַנצענדיגע פאַנאַטיקער. און באמת, ווען עס איז מיר איינמאָל געלונגען צו זיין אין א שטאָט ביי זייער דאַווענען, זיינען מיינע האָפנונגען שטאַרק אָפּגעקילט געוואָ־רען. ווייל די דאַוונערס האָבען געשריגען, זיך געקלאַפּט אין הארצען, זיך געקלאַפּט די קעפּ אָן דער וואַנט, זיך געריסען ביי די פאות, זיי־נען געשפּרונגען מיט ווילדע קולות און האָבען אפילו געשוימט פון מויל, און איך האָב אפילו נישט געקענט זען קיין דערהויבענעם געדאַנק הינטער די אַלע משוגענע אויסדרוקען. זיי האָבען זיך דאָ געהאַט זייער אייגענעם צדיק, וואָס זיי האָבען אים געהאַלטען פאַר העכער פון בער'ן.

„ער רעדט מיט מלאכים", האָט מיר איינער געזאָגט.

„ווי אזוי ווייסטו דאָס?", האָב איך סקעפּטיש געפרעגט.

„ער אליין גיט עס צו".

„און טאָמער זאָגט ער ליגען!"

„וואָס! א מענש וואָס רעדט מיט מלאכים קען זאָגען ליגען!"

איך האָב מיך נישט אָפּגעהאַלטען אים צו באַווייזען אז אזא

סאָרט דענקען טרעט אפילו אריבער די לאָגיק פון דער גמרא, ווייל איך האָב מורא געהאַט אז אויב איך זאָל אָננעמען די חסידישע תורה פון אזעלכע מיילער וועל איך פאַרלירען מיין באַגייסטערונג איידער איך וועל דערגרייכען דעם קוואל, און אויף מיינע ווייטער־דיגע רייזעס האָב איך אויסגעמידען אויפצוזוכען חסידים, פונקט ווי איך האָב מיך באַמיט אַרויסצואוואַרפען פון מיין געדאַנק די בייזוויליגע אָנצוהערענישען און פאַרדאַמונגען געגען זייערע געגנער, וועלכע האָבען געזאָגט אַז עס איז נישט געווען אָן אַן אורזאַך וואָס די סעקטע איז אויפגעשטאַנען אין לאַנד, וואו בלויז דעם בכור אין אַ אידישער משפחה איז ערלויבט געוואָרען פון דער רעגירונג חתונה צו האָבען. איך וועל האַלטען מיין געדאַנק פריי און קלאָר פון פאָראורטיילען געגען וועלכען עס איז פון די צדדים. און ענדליך, נאָך אַ סך מידע טעג און באַגעגענישען, וואָס עס נוצט נישט דאָ איבערצודערציילען, ווי למשל, שידוכים, וואָס טייל פון מיינע מכנים אורחים האָבען מיר אָנגעשלאָגען, אַלע פיינע בעלי בתים, כאָטש נישט קיין לומדים — בין איך אָנגעקומען צום ציל פון דער ערשטער סטאַנציע אויף מיין רייזע, דאָס שטעטעל מעזריטש.

איך בין קוים געשטאַנען זיך צו דערפרישען נאָך מיין רייזע, נאָר איך האָב מיך גלייך געאיילט צו ר' בער'ס הויז, וואס איז גע־שטאַנען קעניגליך אין הויף אויף אַ וואַלד־בערגעל איבער'ן טייך, וואָס האָט געשוימט דורך די בערג־טייכלעך אויפ'ן וועג צום דניעַ־פער. איך בין אַריבערגעגאַנגען די ברייטע סאָסנע־בריק און זיך אפילו נישט אומגעקוקט צום לויפענדיגען וואַסער, נאָר צו מיין בי־טערער אַנטוישונג ווען איך בין צוגעקומען צום גרויסען הויז האָט מען מיך נישט אַריינגעלאָזט. מען האָט מיר געזאָגט אַז קיין שטאַרב־ליך אויג טאָר דעם צדיק נישט זען ביז שבת, מחמת, ער געפינט זיך, לויט איך האָב פאַרשטאַנען אין אַ מיסטישען צושטאַנד. עס איז דאַמאַלס געווען מיטוואָך. איך בין נישט געווען דער איינציגער אַנטוישטער, ווייל די טיר איז געווען באַלאַגערט מיט אַ מאָדנער מחנה וואַנדערער פון ביידע געשלעכטער, טייל זיינען געקומען פון נאָר ווייט, טייל צופוס אין שמאַטעס, טייל אין פיינע קאַרעטען. איינער פון די לעצטע — אַ שענע, רייך־געקליידעטע פרוי — האָט נישט זייער וואויל אויפגענומען דעם אָפזאָג זי אַריינצולאָזען,

זי האָט באַפוילען איר קוטשער ווידער און ווידער אַמאָל צו קלאַפּען אין דער טיר, און זי האָט געוואָלט אונטערקויפען דעם טיר־היטער מיט עסענוואַרג, ווײַן און צום סוף מיט גאָלד. אָבער עס איז אַלץ געווען אומזיסט. איך בין אַרײַן אין אַ שמועס מיט טייל פון דער מאַסע, און האָב אויסגעפונען „אַז טייל זײַנען געקומען נאָך אַ היילונג, טייל נאָך קמיעות, און טייל נאָך געטליכער אַרײַנמי־שונג אין זייערע וועלטליכע געשעפטען; איין מאַן, האָב איך געפונ־נען, האָט געוואָלט אַז דער פּרייז פון ווייץ זאָל שטייגען, און אַן אַנדערער האָט געוואָלט ער זאָל פאַלען. אַן אַנדערער האָט פאַר־לאַנגט אַ מאַן פאַר זײַן אַלטער טאָכטער, וואָס איז שוין נײַנצען יאָר אַלט. און אַן אַלטע פאַר איז געווען שטאַרק פאַרצווייפעלט וואָס מען האָט ביי זיי צוגערויבט זייער צירונג, און זיי זײַנען געווען זיכער, אַז דער צדיק וועט אַנטדעקען דעם גנב און וועט זיי אומקערען די גנבה. איך האָב געפונען בלויז איינעם וואָס איז געקומען אַזוי ווי איך, ווייל אַ פאַרלאַנג האָט אים פאַרצערט צו הערען אַ נייע תורה פאַר דער נשמה. און מיט אַ שמייכעל האָב איך אויסגעפונען, אַז מיר איז נאָך, הייסט עס, בעסער פון זיי. ווייל אין דער צייט וואָס איך וועל האָבען מײַן פאַרלאַנג אים שבת צו דער פאַרבעטענער מלוה מלכה, וועלען אָבער די וועלטליכע גע־שעפטען נישט קענען פריער באַזאָרגט ווערען ווי זונטאָג. איך האָב דערווייל פאַרבראַכט די עטליכע טעג אַזוי געדולדיג, ווי איך האָב געקענט, באַטראַכטענדיג די שעהנע געגענט אַרום דעם צדיק'ס הויז, אַזוי ווייט, וואָס קיינער איז קיינמאָל ווייטער נישט געגאַנגען. און טאַקע זייער זעלטען האָב איך געהערט, אַז אַ איד זאָל מאַכען אַ ברכה איבער הויכע בערג אָדער שענע בוימער. אפשר ווייל אונזער מדינה איז מערסטענס געווען בלויז אַ גרויסער זומפּ. אָבער איך האָב אָפט געהאַט אַ געלעגענהייט אויף מײַנע שפּאַצירגענג צו זאָגען: „ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שככה לו בעולמו". איך האָב זעלטען געזען אַ מענשליך באַשעפעניש, וואָס האָט מיך עפּעס גע־טרייסט און דערקוויקט. בלויז איינמאָל זענען מײַנע געדאַנקען איבערגעריסען געוואָרען, און דאָס דורך אַ געשריי וואָס האָט מיך איבערראַשט, און האָט מיר פּונקט צייט געגעבען אויסצומײַדען דעם וועג פאַר אַ פײַנער, גלאַנציגער קאַרעטע מיט צוויי ווייסע פערד,

אין וועלכער א דיקער מאן האָט זיך רחבות׳דיג געוויגט און געררוי־ בערט א פערזישע ליולקע. מיין תפילה׳דיגע שטימונג איז איבער־ געריסען געווארען, און איך בין אריינגעפאלען אין וועלטליכע גע־ דאנקען איבער רייכקייט און באקוועמליכקייט.

פרייטאָג־צו־נאכטס האָב איך געגעסען ביי א גבאי פון די חסידים, וועלכער האָט געהערט אז איך בין פאראינטערעסירט מיט חסידות, נאָר וועלכען איך האָב נישט געקענט מאכען צו פארשטיין, אז איך בין געקומען אויסגעפונען, און נישט אָננעמען אָן שום קשיות. איך האָב אים פארוואָרפען מיט קשיות וועגען די געדאנקען פון חסידות, נאָר ער פון זיין זייט האָט מיר גארנישט געקענט קלאָר מאכען אויסער דעם געדאנק פון זעלבסט־פארניכטונג און תפילה, דורך וועלכער דער הייסער מתפלל איז באהאָפטען געווארען מיט גאָט. א געדאנק, וואָס האָט נאטירליך נישט צוגעלאָזט קיין באשטימ־ טע שעה׳ען פון תפילה, ווייל די שטימונג צו ווערען אינגאנצען בא־ האָפטען מיט גאָט קען מען, פארשטייט זיך נישט האָבען אויף בא־ פעל. טיילמאָל, פארשטייט זיך, איז שווייגען א בעסערע תפילה, און דאָס איז געווען דער אמת׳ער טייטש פון דעם גמרא־ווערטל: „מלתא בזוזא שתיקא בתרין" (אויב רייד זענען ווערט א זילבערשטיק איז שווייגען ווערט צוויי". און דאָס איז אויך געווען דער טייטש פונ׳ם פסוק אין מלכים ב׳, קאפיטעל ג׳, פסוק ט"ו: „והיה כנגן המנגון ותהי עליו יד ה'" (און אז דער שפּילער האָט געשפּילט, איז גאָט׳ם גייסט געקומען איבער אים). דאָס הייסט, ווען דער שפּילער איז געווארען אן אינסטרומענט און האָט ארויסגעגעבען מוזיק פון זיך, איז עס געווען דערפאר, ווייל גאָט׳ם גייסט האָט געשפּילט אויף אים. אזוי לאנג ווי א מענש איז זעלבסט־טעטיג קען דער רוח הקודש נישט קומען איבער אים.

דער פסוק אין מלכים האָט מיר אויסגעוויזען אזוי ווי ארויסגע־ ריסען פון מיטען אויף אַן אופן וואָס האָט כ׳יך שוין געזוידיעט אין די אַלטע ישיבות, נאָר אזוי ווי איך האָב קיינמאָל אין מיין לעבען נישט געהאַט אזעלכע געבענטשטע מינוטען ווי אויף מיינע שפּאַצירגענג אין די בערג, האָב איך אזוי הארציג צוגעשטימט צו דעם חסידות אליין — וואָס איז פאר דעם אָרטאָדאָקסישען שכל גע־

וואוינט צו די אויסגעאַרבייטע געזעצן מכח דער צייט צו דאַווענען שחרית אָדער מעריב, איז דאָס געווען אַ געוואַלדיגע איבעראַשונג — אַז מיין מכניס אורח האָט שוין אויף זיכער געגלויבט, אַז איך האָב געמיינט צו ווערען אַ חסיד.

„נישטאָ קיין רעליגיעזע צערעמאָניעס", האָט ער מיר מיט פאַר־זיכערונג געזאָגט. „אַז איר זוכט נאָר פאָלקאָמענהייט איז דאָס שוין גענוג אַז מען זאָל אייך אויפנעמען אין אונזער סעקטע. ביי דער מלוה מלכה וועט מען אייך נישט אויספרעגען וועגען אייער פרי־דיג לעבען, אָדער אייערע זינד, ווייל אייער הארץ איז פאַר דעם צדיק ווי אַן אָפענע מגילה, וואָס איר וועט אויסגעפינען ווען איר וועט די זכיה האָבען אים צו זען פנים אל פנים, ווייל כאָטש ער וועט ריידען צו אַלע וואַנדערער מיט אַמאָל, וועט איר פונדעסטוועגען הערען פון אים רייד, וואָס וועלען זיין געווענדט בלויז צו אייך".

„אָבער ער האָט נאָך קיינמאָל וועגען מיר נישט געהערט!"

דאָס וואָלט שוואַר געווען פאַר איינעם וואָס דרשנ'ט בלויז פאַר זיין אייגענעם כבוד. אָבער דער וואָס לאָזט זיין גייסט שפי־לען אויף זיך איז קלוגער פון אַלע דרשנים".

מיט אַ קלאַפּענדיג הארץ בין איך אריין אין צדיק'ס הויז אין דעם לאַנג־דערוואַרטען שבת. מען האָט מיך אריינגעפירט, מיט אַ סך אַנדערע אידען, אין אַן עס־שטוב, מיט רייכע טעפּיכער און גע־העגנען, מיט אַ גרויסען דעמבענעם טיש געגרייט פאַר אַ צוואַנציג פאַרשוין. אַ דינער אין אַ ליוורעי, גייענדיג מיט שטילע טריט, האָט אונז באַאיינפלוסט מיט זיין אייגענעם דרך ארץ, און זיך קוים דער־וועגענדיג צו שושקען, האָבען מיר געוואַרט אויף דעם גרויסען צדיק. ער האָט זיך ענדליך באַוויזען, הויך און מלכות'דיג, אין אַ ברייטען קאַפּטאַן פון ווייסען אַטלעס, אַזוי געשניטען, אַז מען זאָל ארויסזען זיין בלויזע ברוסט. זיינע שיך זיינען געווען ווייס און אפילו דאָס טאַבאַק־פּושקעלע מיט וועלכען ער האָט זיך געשפּילט איז אויך געווען פון דעם געבענשטען קאָליר. ווען איך האָב צום ערשטען מאָל דערבליקט זיין פנים האָב איך געפילט, אַז עס איז מיר מאָדנע באַקאַנט, נאָר וואו און ווען איך האָב עס געזען, האָב איך מיך נישט געקענט דערמאָנען, און דער געדאַנק פון דעם האָט מיך ערגעץ טיף אין קאָפּ פאַרפאָלגט די גאַנצע צייט.

„שלום עליכם“, האָט ער געזאָגט צו יעדען באַזונדער. מיר האָבען צוריקגעאָטעמט מיט דרך ארץ דעם ענטפער, און מיר האָבען זיך אויסגעזעצט ביים טיש. די אייגענע פייערליכע שטילקייט האָט געהערשט אין דער צייט פון דער מאָלצייט, וואָס איז פאַרענדיגט געוואָרען מיט קוגעל. אין דער צייט איז שוין די שטוב פול געוועזן מיט ניי־אָנגעקומענע, וואָס זיינען ביסלעכווייז אריינגעפאַלען צו קבלת פנים, און וועלכע האָבען זיך איצט געדרענגט ארום דעם טיש, זשעדנע צו באַקומען דאָס קלענסטע קרישעלע קוגעל. און גרוים איז געוועזן דאָס גליק אויף די פנים׳ער פון יענע וואָס האָבען די זכיה געהאַט צו א פיצעלע קוגעל, גלייך דאָס וואָלט זיי פאַרשאַפט דעם גן־עדן.

ווען די טומעלדיגע כאַפעריי איז געווען פאַרביי, האָט דער צדיק — וועלכער האָט, דעם קאָפ אנגעשפּאַרט אויף די הענט, אזוי ווי נישט געזען וואָס דאָ איז אָנגעגאַנגען — אָנגעהויבען זינגען א פריילינען נגון. דערנאָך האָט ער זיך פאַרשטעלט די אויגען מיט די הענט, אזוי ווי פאַרלוירען אין עקסטאַז. נאָכדעם האָט ער פּלוצ־לונג אָנגעהויבען אויסצורופען אונזערע נעמען, צוזאַמען מיט די ער־טער פון וואַנען מיר זיינען געקומען, און האָט אונז איינעם נאָכ׳ן אנדערען איבערראַשט. יעדער גאַסט, ווען ער האָט אים אזוי אויס־גערופען, האָט געענטפערט מיט א פסוק פון תנ״ך. ווען עס איז געקומען צו מיר, בין איך אזוי דערשטוינט געוואָרען דערפון וואָס דער צדיק האָט מיך געקענט, אז איך האָב בשום אופן זיך ניט גע־קענט דערטראַכטען צו א פסוק. נאָר צום סוף, רויט און פאַרשעמט, האָב איך מיך אָנגעכאַפּט אָן דעם פסוק פון מיין נאָמען, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט מיין ערשטען אות, צו העלפען מיר געדענקען מיין נאָמען (ווייל אזוי האָט מען מיך געלערענט) ווען דער מלאך דומה וועט אים מיך פרעגען אין מיין קבר. צו מיין דערשטוינונג האָט דאַמאָלס דער צדיק אָנגעהויבען א דרשה איבער די אַלע פסוקים אזוי חכמה׳דיג צוזאַמענגעפּאַסט, אז מען האָט געקענט שווערען, אז קיין בעסערע פסוקים האָט מען גאָרנישט געקענט צוקלייבען. „האָט מען טאַקע דערציילט דעם אמת וועגען דעם מאַנ׳ס לומדות“, האָב איך מיר א טראַכט געטאָן מיט א גלי. און אָט די וואונדערליכע דרשה האָט אויך נישט פאַרפעלט ארויסצעווייזען אן איבערראַשענ־

דיגע באַקאַנטשאַפט מיט מיין פאַרגאַנגענהייט — אפילו וועגען מיין פאַרשטאָרבען ווייב — וואָס מיין מכנים אורח האָט פאַראויסגעזאָגט. איך האָב פאַרלאָזט דעם בעל מופת'ס הויז אַ באַגייסטערטער און דערהויבענער, כאָטש אַלץ וואָס איך געדענק איצט פון דער דרשה איז די נייע אויסטייטשונג פונ'ם פסוק אין פרק: „זאָל דער כבוד פון דיין חבר דיר זיין אזוי טייער ווי דיין אייגענער".

„דיין אייגענער", האָט רב בער געזאָגט, „מיינט דער כבוד וואָס דו טוסט זיך אליין אָן. וואָס צו האָבען הנאה דערפון וואָלט געווען לעבערליך. פונקט אזוי ווייניג הנאה דאַרף דער חכם האָבען פון זיין חבר'ס כבוד — דאָס הייסט, פון דעם כבוד וואָס זיין חבר טיילט אים צו". דאָס, האָט עס אויסגעזען, איז עפּעס נישט אין איינקלאַנג מיט זיין אייגענעם פּאָמפּ, און ערשט מיט חדשים שפּעטער האָב איך אָפּגעשעצט די אויסטייטשונג.

ערשט נאָך דער גאַנצער דרשה, איז אָנגעקומען איינער פון די חסידים. „פאַרוואָס אזוי שפּעט?" האָט מען אים געפרעגט.

„מיין ווייב איז געלעגען געוואָרען", האָט ער מיט אַ פאַרשעמט פּנים געענטפערט. מען האָט אים באַגריסט מיט טומעלדיג שפּאַסיגע מזל-טוב'ס.

„אַ אינגעל צי אַ מיידעל?" האָבען אַ סך קולות געשריגען.

„אַ מיידעל", האָט ער מיט אַ נאָך פאַרשעמטער פּנים געזאָגט.

„אַ מיידעל!" האָט דער צדיק מיט אַ צאָרנדיג קול אויסגע־רופען. „מען דאַרף דיך שמייסען".

די חברה האָבען זיך גלייך מיט גרויס שמחה אַ נעם געטאָן צום אומגליקליכען איד, מען האָט אים איבערגעקוליעט און מען האָט אים אויף קאַטאָוועס אָבער געזונט אָפּגעשמיסען. איך האָב מיט דערשטוינונג אָנגעקוקט דעם צדיק. ער האָט ברייט געשמייכעלט, און ווידער האָט מיר אויפגעבליצט אין זכרון זיין פּנים. נאָר איי־דער איך האָב מיך געקענט קלאָר דערמאָנען וואו איך האָב עס געזען, האָט ער אָפּגעשטעלט דעם שפּאַס.

„קומט, ברידער", האָט ער געזאָגט, „לאָמיר דינען דעם רבונו של עולם מיט שמחה", און ער האָט אַרויסגעזונגען אַ פריילעכען נגון.

צומאָרגענס האָב איך, מיט געמישטע געפילען, ווידער אויפגע־

זופּט דעם צדיק׳ס טיר, דורך וועלכער עס האָט זיך אריינגעגאָסען דער שטראָם פון די וואָס האָבען געוואַרט אַזוי לאַנג. אָבער צוטריט צום צדיק איז נאָך אַלץ נישט געווען גרינג. אין דער גרויסער פאַר־דער־שטוב איז געזעסען דעם צדיק׳ס קוויטעל־שרייבער, ביי אַ טיש ארום וועלכען דער עולם האָט זיך געהאַלטען, און יעדער האָט דער־קלערט זיין אָדער איר נויט, וואָס דער שרייבער האָט פאַר זיי אויפ־געשריבען אויף אַ שטיקעל פּאַפּיר אריינצונעמען צום צדיק. איך האָב מיך צוגעהערט צו די בקשות פון דעם טומעלדיגען עולם. „איך רחל בת חנה ווינש צו האָבען קינדער“, האָט זיך געלייענט די בקשה פון דער שיינער רייכער פרוי וואָס איר קוטשער האָט אַזוי כסדר געקלאַפּט, און איר פדיון צום שרייבער איז הפּנים געווען פון גאָלד. איך אַליין האָב בלויז באַצאָלט עטליכע גרייצער, און האָב פּשוט פאַר־לאַנגט — און בין געווען דער איינציגער וואָס האָב עס פאַרלאַנגט — „פולקאָמענהייט“. עס איז געווען נאָך אַ איד וואָס האָט גענומען געלט ביים רבינ׳ס טיר. נאָר איך בין אריין אין דעם גאָלדענעם שטראָם פון דער רייכער פרוי, און בין פּונקט געווען אין צייט נאָך צוצוזען ווי דאָס שרייענדיגע אַלטע פּאָרל וועמען דער רבי האָט אומגעקערט זייער צירונג האָבען זיך אָפּגעזעגענט מיט דאַנק. דער צדיק, וועלכער האָט נישט ארויסגעוויזען קיין שום צייכען פון צו־פרידענקייט מיט׳ן נסים׳דיגען ערפאָלג, האָט מיט אַן ערנסט פּנים אוועקגעשיקט דאָס פלאַפּלענדיגע פּאָרל, און האָט גענומען דאָס איינ־געלייגטע קוויטעל וואָס די שיינע פרוי האָט אים דערלאַנגט, און וועלכעס ער האָט אַפילו נישט געעפענט, און האָט עס צוגעלייגט צו זיין שטערן און געווענדט די אויגען צום הימעל.

„דו ווילסט האָבען אַ קינד“, האָט ער געזאָגט.

די פרוי איז פאַרציטערט געוואָרען. „אוי, דו געטליכער מענש!“ האָט זי אַ געשריי געטאָן און איז אים געפאַלען צו די פיס.

דער צדיק האָט טרייסטענדיג ארויפגעלייגט זיין האַנט אויף אירע האָר. און אין דער רגע האָט עפּעס אין זיין אויסדרוק ענד־ליך אויפגע׳חתמ׳עט מיינע אויגען, און מיט אַ קלעם פון ווייטאָג האָב איך דערקענט דעם מאַן, וואָס איז פאַר מיר פאַרביי־געפאָרען אין דער פיינער קאַרעטע און האָט זיך פויל געוויגט און געדרייכערט די פּערזישע ליולקע. איך בין געווען אַזוי צעוודערט, אַז איך בין

אַן צערעמאָניעס אנטלאָפען פון דער אויפנאַמסשטוב. פאָלקאָמענהייט, ווי דען! דאָס איז א לערער פון אונטערטעניגקייט, וואָס זיצט זיך ווי אויף א טראָן צווישען טעפּיכער, א פּרעדיגער פון רעכטפאַרטיג־קייט, וואָס אין דער צייט ווען ער האָט פּרעטענדירט צו זיין פאַר־טיפט אין גאָט, האָט ער זיך געוואַלגערט אין זיין קאַרעטע! יא, די חסידישע רביים זיינען געווען אויסגעקאַלכטע קברים. און אַזוי ווי אַזעלכע האָבען זיך געפונען גענוג צווישען די אַלטע קהלות, האָט עס אויסגעזען א פארשווענדונג פון צייט צו פאַרלאָזען דאָס אַלטע צו גיין זוכען מער אַזעלכע. אַלץ וואָס איך האָב געהערט געגען דער סעקטע אויף מיין וועג איז מיר איצט געקומען אין קאָפּ אריין, און איך האָב צוטיילט אירע מיטגלידער אויף שווינדלער און באַ־שווינדעלטע. און אין דער ביטערער שטימונג זיינען זיך א טוץ דינע פּעדים צוזאַמענגעפלויגען און האָבען זיך אויסגעוועבט אין א גע־וועב פון פאַרדאַרבענקייט. איך האָב צו זיך געזאָגט, אַז דאָס דאָרף מוז זיין פול מיט רב בער'ס שפּיאָנען, און אַז מיין מכניס אורח אַליין האָט פון מיר כיטרע ארויסגעצויגען די פאַקטען וועגען מיין לעבען. און וואָס אַמבאַלאַנגט דעם אומגעקערטען צירונג, בין איך געווען זיכער אַז זיינע אייגענע מענשען האָבען עס גע'גנב'עט. איך האָב פאַרוואָרפען מיין רייזע־זאַק אויפ'ן אַקסעל און זיך געלאָזט אַהיים.

אָבער איך בין אָפּגעגאַנגען נישט מער ווי א פּאָר הונדערט איי־לען, ווען מיין שטימונג איז ווייכער געוואָרען. איך האָב מיך דער־מאָנט די וואונדערליכע דרשה, ווי אַזוי עס זיינען געווען צושטעלט די פּסוקים וואָס רב בער האָט נישט געקענט פּאַראויסזען, און איך האָב מיך באַטראַכט, אַז ער מוז באמת זיין א שר בישראל, און אַז דוד המלך און שלמה חכם האָבען דאָך אויך געלעבט אין דער געהעריגער פּראַכט. „און נאָך אַלעם", האָב איך מיר געטראַכט, „איז עס דאָך א גאַנץ אומשולדיגע זאַך זיך דורכצופאָרען ביים ברעג טייך. ווער וויים, אפשר אפילו אויף אזא אופן דערגרייכט ער די פּאַרטיפונג אין גאָט? זאָגען דען נישט די וואָס רויכערען טאַבאַק אַז ער באַ־רוהיגט און רייניגט די נשמה?"

אויסערדעם, האָב איך ווייטער געטראַכט, ווער א חוץ א נאַר,

וועט עס צוריק אנטלויפען אהין פון וואנען ער איז אָנגעקומען, הארליכקייטען פון זיין הויף.

און אזוי בין איך ווידער אוועק קיין מעזשיבאָזש, כאָטש דורך א זייטיגען וועג, כדי אויסצומיידען בער'ס דאָרף.

איידער ער האָט געזען זיין ציל? איך האָב געזען די פראכט פונ'ם תלמיד, לאָמיך זען די פראכט פונ'ם רבי'ן אליין, און די פורפורנע

VI.

עס איז געווען אפריל איידער איך האָב מיך אָנגעהויבען דער־נענטערען צו מיין ציל. די וועגען זיינען נאָך געווען בלאָטיג און זומפיג. נאָר אין דער גליקליכער צווישענצייט צווישען דעם גראָען ווינטער און פארנעפעלטען זומער האָט דער פרילינג־אָטעם די וועלט שיין געמאכט. דער טייך סטרי האָט געפינקעלט, אפילו די חורבות פון שלעסער האָבען אויסגעזען לוסטיג, און די פריצישע שפיל־לאַנ־קעס האָבען אָנגעפילט די לופט מיט פרישע ריחות. איינמאָל, ווען איך האָב מיך געהאלטען אין דערנענטערען צו א דאָרף אויף א טיילווייז־משופע'דיגען וועג, איז מיר פארבייגעפאָרען א קליין גראָ מענשעלע אין א וואָגען מיט זעק מעל, און ער האָט זיך פרייליך צו־געפייפט. מיר האָבען זיך אָפגעגעבען „שלום", ווייל מיר האָבען זיך דערקענט פאר אידען, שוין ביי די שטריימלעך און פאות אליין. פלוצלונג, אוים רחמנות צו זיין פערד, האָב איך אים געזען אראָפ־שפרינגען און צולייגען זיין אקסעל צום ראָד. אָבער ער איז קוים אָפ־געגאנגען א פופציג שריט, ווען זיין פערד האָט זיך אויסגעגליטשט און איז געפאלען. איך בין צוגעלאָפען אים העלפען ארויסשלעפען דאָס פערד. און איידער עס איז אונז געלונגען צוריק אויפצוהויבען דאָס פערד אויף אלע פיר פיס, האָט דעם פורמאנ'ס מונטערקייט אונטער אלע שוועריגקייטען מיך געמאכט פילען גאנץ פריינטליך צו אים.

„דער שטן וויל מיר הפנים שטערען מיין פסח", האָט ער זיך אָנגערופען, ווייל דאָס איז שוין דאָס צווייטע מאָל וואָס איך האָב פרובירט אהיימצוקריגען מיין פסח'דיג מעל. מיין גוט ווייב האָט מיר געזאָגט, אז מיר האָבען גאָרנישט צו עסען אויף יום־טוב, האָב איך געפילט, אז איך מוז מיר אן עצה געבען. בין איך ארויס־

געפּאָרען מיט מיין חלף אין די צפון־דערפער — ניין, שרעקט אייך נישט, נישט אויסצו׳הרג׳ענען די מענשען, נאָר צו שעכטען זייערע עופות אויף פּסח.״

„איר זענט אַ שוחט״, האָב איך געזאָגט.

„יאָ,״ האָט ער געענטפערט, „צווישען אַנדערע מלאכות — אַ שוחט אויך. די באַשעפטיגונג וואָלט געווען אומדערטרעגליך״, האָט ער אַ פאַרטראַכטער צוגעגעבען, „ווען עס וואָלט מיך נישט בארואיגט דער געדאַנק, אַז אַזוי ווי די עופות דאַרפען געשאָכטען ווערען, איז זיי שוין בעסער געקוילעט צו ווערען פון מיינע הענט. דאָך, ווי איך האָב געזאָגט, האָב איך געקוילעט גענוג עופות זיך צו קויפען מעל אויף פּסח. נאָר איידער איך האָב עס אהיימגעבראַכט האָט דער טייוועל געשיקט אזא מבול, אַז עס איז אינגאַנצען קאַליע געוואָרען. האָב איך ווידער געגומען מיין חלף און בין אַרויסגעגאַנגען אין די דרום־דערפער, און אַצינד בין איך אין אַן אַנדער צרה. איך האָף נאָר, אַז איך זאָל נישט דאַרפען שעכטען מיין פערד אויך״.

„ניין, איך גלויב נישט, אַז דעם פערד האָט עפּעס געשאַדט״, האָב איך געזאָגט, און עס האָט זיך טאַקע אַזוי אַרויסגעוויזען.

ווען איך האָב געהאָלפען דעם גוטהאַרציגען אידעלע און זיין פערד אויפ׳ן באַרג אַרויף, האָט ער מיך פאַרבעטען אַריינצושפּרינ־גען אין זיין וואָגען, אויב איך דאַרף גיין דעם אייגענעם וועג.

„איך זוך דעם בעל שם״, האָט איך אים דערקלערט.

„טאַקע״, האָט ער געזאָגט, „מען קען אים לייכט געפינען״.

„וואָס, איר קענט דעם בעל שם?״ האָב איך איבערראַשט אויס־גערופען.

מיין איבערראַשונג האָט אים, ווייזט אויס, הנאה געטאָן. זיינע שוואַכע אויגען האָבען געפינקעלט. „ס׳הייסט״, זאָגט ער, „יעדער איינער אין דער געגענט קען דעם בעל שם״.

„ווי אַזוי זשע קען איך אים געפינען?״ האָב איך געפרעגט.

ער האָט געצויגען די אַקסלען. „איר דאַרפט נאָר אַריינגיין אין מיין וואָגען״.

„אַ יישר כח!״ האָב איך מיט דאַנק אַ געשריי געטאָן. „איר גייט זיין וועג?״

ער האָט אַ שאָקעל געטאָן מיט׳ן קאָפּ.

איך בין ארויסגעקראָכען אויף אַ ראָד און האָב מיך אריינגע־וואָרפען צווישען צוויי זעק מעל. „איז עס ווייט?" האָב איך גע־פרעגט.

ער האָט געשמייכעלט. „ניין, ווען עס וואָלט געווען ווייט, וואָלט איך אייך נישט אריינגעבעטען אין וואָגען".

נאָכדעם זיינען מיר ביידע שטיל געבליבען. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער וואָגען האָט געהוידעט, איז דאָס שטיקעל רייזע דאָך געווען אַ אָפּרו פאר מיינע מידע גלידער, און דער בלויער הימעל און די שורשענדיגע בלעטער און די אויסזיכט, אז באלד וועל איך ענדליך זען דעם בעל שם, האָבען געהאָלפען מיך פארוויגען אין אַן אנגענעמער בארואיגונג. נאָר מיין פארשלאָפענקייט איז נישט געווען אזוי טיף ווי די אין וועלכער מיין נייער פריינד איז, ווייזט אויס, אריינגעפאלען, ווייל ווען מיר האָבען זיך דערנענטערט צו אַ דאָרף און אַן אנדער וואָגען איז אונז אנטקעגען געלאָפען, האָבען בלויז מיינע און דעם אנדערען פורמאַנ'ס געשרייען אים אויפגע־וועקט אין צייט אויסצומיידען צו פארלירען אַ ראָד.

„איר האָט געמוזט טראכטען וועגען אַ פארפּלאָנטערטען ענין אין דער תורה", האָב איך געזאָגט.

„אַ פארפּלאָנטערטער ענין", האָט ער געזאָגט מיט אַ ציטער. „דער שטן מאכט עס דעם פּלאָנטער".

„אָהאָ", האָב איך מיך אנגערופען, „איר זענט טאקע אַ שוחט, אָבער איר האָט, ווייזט אויס, נישט ליב קיין רבנ'ישע לומדות".

„וואו עס איז דאָ אַ סך לומדות", האָט ער קורץ געענטפערט, „איז דאָ ווייניג פרומקייט".

אין דער רגע, עפּעס ווי אַ מזל זאָך, זיינען מיר פארביי געפאָ־רען דאָס שטעטעלדיגע בית המדרש, פון וואנען עס האָבען זיך געהערט קולות פון פּלפּולים. דער פורמאַן האָט זיך מיט די אָפע־נע הענט צוגעהאלטען די אויערען.

„אָט אזעלכע פּלפּולניקעס", האָט ער אויסגעשריגען מיט אַ פארקרומט פּנים, „פארציען עס די אידישע אויסלייזונג פון גלות".

„ווי אזוי?" האָב איך געפרעגט.

„דער שטן רעדט צו די רבנים", האָט ער געזאָגט, „צו לער־נען בלויז יענע טיילען פון אונזערע הייליגע ספרים, אויף וועלכע

זיי קענען זיך שאַפֿען זייערע מוחות. נאָר פֿון אַלע ספֿרים וואָס וואָלטען געפֿירט צו פֿרומקייט און מורא פֿאַר גאָט האַלט ער זיי פֿון ווייטען".

איך בין דערפֿרייט און דערשטוינט געווען צו הערען דעם שוחט אַזוי זיך אַראָפּרעדען פֿון האַרץ, נאָר איידער איך האָב צייט געהאַט אויסצודריקען מיין צושטימונג איז זיין אויפֿמערקזאַמקייט צוגעצויגען געוואָרען פֿון אַ שיין מיידעל וואָס איז אָנגעקומען טרייבענדיג אַ קו.

„וואָס פֿאַר אַ וואונדערליך באַשעפֿעניש!" האָט ער אויסגערופֿען מיט לייכטענדיגע אויגען.

„וועלכע?" האָב איך לאַכענדיג אַ פֿרעג געטאָן. „די קו?"

„ביידע", האָט ער געענטפֿערט, מיט אַ לאַנגזאַמען בליק צוריק.

„איך פֿאַרשטיי איצט וואָס איר מיינט מיט פֿרומע ספֿרים", האָב איך מיט אַ שטאָך געזאָגט. „שיר השירים".

ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ מאָדנער ערנסטקייט, ווי ער וואָלט נישט פֿאַרשטאַנען מיין איראָניע. „יאַ, אודאי", האָט ער אויסגערופֿען. „נאָר ווען די רביים לייענען אים, פֿאַרוואַנדלען זיי אים אין אַ משל אָן בלוט. אידישע טייוואָלים זיינען זיי! וואָס איז די שיינקייט פֿון יענעם מיידעל דאָרט אַ חוץ אַן אויסשטראַלונג פֿונ'ם געטליכען? וואָס שענער דער גוף, אַלץ לייכטענדיגער פֿירט ער אונז צום געדאַנק פֿון גאָט".

דער מאָדנער איד, וואָס איז מיר טשיקאַווע פֿאָרגעקומען, האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק.

„אָבער דאָס איז זייער אַ געפֿערליכער געדאַנק", האָב איך געזאָגט. „מיט דעם אייגענעם שכל קענט איר אויך אויסטייטשען אַז די גלוסטונג פֿונ'ם גוף איז געטליך".

„אַלץ איז געטליך", האָט ער געזאָגט.

„וואָלטען פֿריילעכע סעודות באַדאַרפֿט זיין פּונקט אַזוי גוט פֿאַר דער נשמה ווי תעניתים".

„בעסער", האָט דער פֿורמאַן קורץ אַ זאָג געטאָן.

איך בין געווען אויסער זיך צו געפֿינען אַזעלכע אפּיקורסישע געדאַנקען אין אַ געגענט וואו, אַ חוץ מיין ערפֿאַרונג מיט בער'ן, וואָלט איך ערוואַרט צו זען דעם אַסקעטישען איינפֿלוס פֿון דעם

בעל שעם האָבען די אויבערהאַנט. „זענט איר נישט קיין חסיד פונ'ם בעל שם?" האָב איך אים פאַרשענדיג אַ זאָג געטאָן.

„אודאי נישט", האָט ער געזאָגט מיט אַ געלעכטער.

ער האָט מיך אריינגעבראכט אין אזא סימפאַטיע צו אים ווייל עפּעס האָט ער געהאַט אַ מאָדנע אָנציאונג — אַז איך האָב דאַכט זיך געפילט, אַז ווען דער בעל שם וואָלט אפילו געווען אַן אַסקעט, וועל איך סיי ווי פון אים גאַרנישט געווינען, און אַז מיין לאַנגע נסיעה וואָלט געווען אומזיסט, ווייל די גרינגע לאַנקעס און די לעבעדיגע וואַסערען זיינען נאָך אַלץ אַזוי ווייט ווי שטענדיג פון מיין דורשטיגער נשמה.

מיר זיינען איצט אַרויס פון דאָרף און אריין אין אַ געדיכטען סאָסנע־וואַלד מיט אַ סטעזשקע וואָס איז קוים געווען ברייט גענוג פאַר'ן וואָגען. פּלוצלונג איז די שטילקייט אין וועלכער מיר זיינען ווידער אריינגעפאַלען איבערגעריסען געוואָרען פון גוואַלדיגע קולות נאָך „הילף", וואָס זיינען געקומען פון אַ געדיכטעניש רעכטס. דער פורמאַן האָט גלייך איינגעהאַלטען דאָס פערד, איז אַראָפּגעשפּרונ־גען אויף דער ערד און האָט אַרויסגענומען אַ גרויס מעסער פון זיין גאַרטעל.

„ס'איז ניצליך צו זיין אַ שוחט", האָט ער פינסטער אַ זאָג גע־טאָן און האָט זיך אריינגעלאָזט אין די קוסטען. איך בין אים נאָכ־געגאַנגען אין זיינע טריט און אַ מאָדנע בילד האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אונז. אַ שיינע פרוי האָט זיך געראַנגעלט מיט צוויי טייוועל־פּנימ'דיגע מענער אָנגעטאָן ווי רבנים אין זיידענע זאָקען און זשור־פּיצעס. איינער האָט איר צוגעהאַלטען די הענט ביי די זייטען, און דער אַנדערער האָט געהאַלטען ביי אריינשטעקען איר אַ שטילעט אין האַרץ.

„האַלט!" האָט דער שוחט אַ געשריי געטאָן.

דער מיט'ן מעסער איז צוריקגעפאַלען, מיט אַ דערשטוינטען בליק אויף זיין שמאָל פאַנאַטיש פּנים.

„לאָזט אָפּ די פרוי!", האָט דער פורמאַן פעסט אַ זאָג געטאָן. מיט אָפענעם כעס האָט דער אַנדערער געפאָלגט. די פרוי איז גע־פאַלען פאַראויס, האַלב־פאַר'חלש'ט, און דער פורמאַן האָט זי אונ־טערגעכאַפּט.

„שרעק דיך נישט”, האָט ער געזאָגט, „און איר רוצחים, פאַלט צו מיינע פיס און דאַנקט מיר וואָס איך האָב אייך אָפּגעראַטעוועט אייער חלק עולם הבא”.

„ניין, איר האָט עס פאַרשפּילט צו אונז”, האָט געזאָגט דער מיט דעם שטילעט. „ווייל מיר האָבן איצט געהאַלטן אין אויספירען די נקמה פון הימעל. ווייסט, אז דאָס איז אונזער שוועסטער, וואָס מיר האָבן אויסגעפונען אז זי איז אַן אויסגעלאָסען באַשעפעניש, וואָס מוז ברענגען חרפה אויף אונזער למדניש הויז און אונזער גאָטס־פאַרכטיגע שטאָט. דערויף האָבן מיר מיט איר מאַן געהאַלטען אַ בית־דין בסוד און באַשלאָסען לויט דעם גייסט פון דער תורה, אז דער שאַנדפלעק מוז אויסגערייניגט ווערען פון ישראל לכבוד השם”.

„לכבוד השם!” האָט דער פורמאַן איבערגע'חזר'ט, און זיינע אויגען האָבן אויפגעפלאַמט. „וואָס ווייסט איר פון כבוד השם?”

ביידע ברידער האָבן אויפגעציטערט פאַר דער ליידענשאַפט פון זיינע רייד. זיי האָבן זיך איינער דעם אַנדערען אנגעקוקט מאָדנע און אומרואיג, נאָר זיי האָבן גאָרנישט געענטפערט.

„ווי דערוועגסטו זיך צו רופען אַ אידישע טאָכטער אַ שאַנד־פלעק?” האָט דער פורמאַן ווייטער גערעדט. „איז וועלכע עס איז זינד גרוים גענוג אונז אָפּצוטיילען אויף אייביג פון גאָט, וואָס איז אין אלעם? טוט תפילה פאַר אייער שוועסטער אויב איר ווילט, נאָר דערוועגט זיך נישט צו זיין די שופטים איבער אַ לעבעדיג באַ־שעפעניש”.

די פרוי האָט אויסגעבראָכען אין הויכע זיפצען און איז גע־פאַלען צו זיינע פיס.

„זיי זיינען גערעכט! זיי זיינען גערעכט!” האָט זי געשריגען. „איך בין אַן אויסגעלאָסען באַשעפעניש. עס וואָלט געווען בעסער ווען מען זאָל מיך אומברענגען”.

דער פורמאַן האָט זי צערטליך אויפגעהויבען. „ניין, אין דער רגע האָסטו חרטה געהאַט”, האָט ער געזאָגט, „און איין רגע חרטה געווינט צוריק גאָט. פון איצט אָן זאָלסטו לעבען אָן זינד”.

„וואָס! איר וועט זי צוריקפירען קיין בראָד?” האָט געשריגען דער עלטערער ברודער — „צו ברענגען גאָט'ס צאָרן אויף אזא געט־

ליבער שטאָט! איר מעגט אייך זיין ווער איר זענט, א צדיק אָדער א שד, דאָס איז נישט אין אייער מאכט. איר מאָן וועט זי זיכער נישט צוריקנעמען. מיט איר משפחה קען זי נישט וואוינען".

„וועט זי וואוינען מיט מיינער", האָט דער שוחט געזאָגט. „מיין טאָכטער וואוינט אין בראָד. איך וועל זי נעמען צו איר. גייט אייך אייער וועג".

זיי זיינען געשטאַנען געפּלעפּט. פּלוצלונג האָט דער יונגערער געזאָגט:

„פון וואַנען ווייסען מיר, אז מיר, לאָזען זי נישט איבער אויף נאָך גרעסערער חרפּה?"

דעם אַלטען'ס פּנים איז געוואָרען שרעקליך.

„גייט אייך אייער וועג," האָט ער איבערגע'חזר'ט.

זיי זיינען אוועק און איך האָב זיי נאָכגעקוקט ווי זיי זיינען אריין אין א וואָגען מיט צוויי פערד, וועלכען איך האָב איצט דער־זען אויף דער אַנדערער זייט פון די קוסטען. איך בין א לויף גע־טאָן פאָראויס צו דערלאַנגען דער פרוי מיין אָרעם, ווייל זי האָט ווי־דער האַלב גע'חלש'ט.

„האָב איך נישט געזאָגט", האָט דער אַלטער נאָכדענקליך גע־זאָגט, אז אפילו די ערגסטע זינדערס זיינען בעסער ווי אָט די רבנים? אזוי בלינד זיינען זיי אין דער חוצפּה פון זייער איינרעדע־ניש, אזוי פאַרפינסטערט דורך זייער שטאָלץ, אז אפילו זייער איבער־געבענקייט צו דער תורה ווערט א מיטעל פאַר זייערע זינד".

מיר האָבען צערטליך געהאָלפען דער פרוי אין וואָגען אריין. איך בין ארייגעקראָכען, נאָר דער אַלטער האָט אָנגעהויבען צו גיין מיט'ן פערד, האַלטענדיג די צוים און פאַרקירעוועט אויף צוריק.

„וועט איר נישט ארייגשפּרינגען?" האָב איך געפרעגט.

„מיר נייען איצט ארויף, אַנשטאָט אראָפּ", האָט ער געזאָגט מיט א שמייכעל. „בראָד זיצט הויך, אין שטול פון די פאַראַכטער".

א כוואַליע פון חרפּה איז דורך מיין ברוסט. וואָס! איך פאַר און דער גוטער איד גייט צופוס! נאָר איידער איך האָב אים נאָך געקענט זאָגען, אז איך גיי אראָפּ, האָט מיך א נייער געדאַנק צו־טומעלט. איך, וואָס איך זוך אַרום דעם בעל שם, בין נאָר איצט ווע־גען א זייטיגען ענין אויפ'ן וועג קיין בראָד. און דאָך האָט זיך מיר

נישט געוואָלט צושיידען מיט מיין נייעם פריינט אזוי גיך. א חוץ דעם, האָב איך מיר געטראַכט, איז בראָד סיי ווי ווערט אז איך זאָל עס באזוכען. דער נאָמען פון די בראָדער ישיבות איז געווען פארשפרייט איבער דער מדינה און כאָטש איך האָב זיי, אזוי ווי דער אַלטער, פיינט געהאַט, בין איך אָבער שטארק נייגעריג צו זען זיי. און אפילו צוליב דעם בעל שם וואָלט איך בעדארפט אהינפאָרען. וויל איך האָב מיך איצט דערמאָנט, אז זיינע יונגע יאָרען האָבען געהאַט א סך פארבינדונגען מיט דער שטאָט, און אז זיין ווייב איז דאָרט געבוירען געוואָרען. האָב איך מיך אָנגערופען: „ווי ווייט איז בראָד?"

„צען מייל", האָט ער געזאָגט.

„צען מייל", האָב איך איבערגע'חזר'ט מיט שרעק.

„צען מייל", האָט ער פארטראַכט געזאָגט, „און צען יאָר, צייט איך בין געווען אין בראָד".

איך בין אראָפּגעשפּרונגען. „איך מוז גיין צופוס, נישט איר", האָב איך געזאָגט.

„ניין", האָט ער גוטמוטיג געזאָגט. „איך פארשטיי אז קיינער פון אונז קען נישט גיין. אָט די זעק וועלען מוזען אראָפּ. ארוים מיט זיי".

„ניין", האָב איך געזאָגט.

„יאָ", איז ער לאַכעדיג באשטאַנען אויף זיינס. „האָב איך נישט געזאָגט, אז דער שטן איז אנטשלאָסען מיר צוצושטערען מיין פסח? אפשר וועל איך דאָס דריטע מאָל האָבען מער מזל".

איך האָב צו אים איינגע'טענה'ט, אז איך וויל אים נישט פאר־שאפען אזא גרויסען היזק און האָב אים געזאָגט, אז איך וועל אליין גיין געפינען דעם בעל שם, אָבער ער האָט ארויסגעקייקעלט די זעק מעל, און האָט איבערגעלאָזט איינעם פאר דער פרוי זיך אָנצושפּאַ־רען.

„אָבער אייער ווייב וועט דאָך וואַרטען אויף דעם מעל", האָב איך באמערקט, ווען דער וואָגען איז ווייטער געפאָרען מיט אונזביידען אין אים.

„זי וועט אויף מיר אויך וואַרטען", האָט ער געזאָגט מיט א באדויערליכען שמייכעל. זי האָט אָבער אמונה אין דעם רבונו של

עולם. ס'האָט אונז נאָך קיינמאָל קיין שפּייז נישט אויסגעפעלט. דער וואָס שפּייזט די ראָבען" — עפּעס איז אים איינגעפאַלען און ער האָט פּלוצלונג אָפּגעהאַקט, איז אַראָפּגעשפּרונגען און איז געלאָפן צוריק.

„וואָס איז?" האָב איך געפרעגט.

איך האָב געזען ווי ער האָט ווידער אַרויסגעצויגען זיין מעסער און האָט אויפגעשניטען די זעק. „זאָלען די פייגעל האָלטען פּסח", האָט ער פריילאך אויסגערופען.

די פרוי האָט נאָך אַלץ געזיפצט, ווען ער איז צוריק אַריינגעקראָכען אויף זיין פּלאַץ, נאָר ער האָט זי געטרייסט מיט זיינע לוסטיגע און אַפּיקורסישע געדאַנקען.

„דאָס איז דעם שטן'ס אַ שפּיצעל", האָט ער געזאָגט, „צו טרייבען אונז צו עצבות, כדי צו דערשטיקען אין אונז דעם געטליכען פונק. דיין זינד איז גרויס, אָבער דיין פאָטער אין הימעל וואַרט אויף דיר, און וועט זיך פרייען ווי אַ מלך פרייט זיך ווען אַ פּרינצעסין איז באַפרייט געוואָרען פון געפאַנגענשאַפט. יעדע נשמה איז אַ גאַנצער תנ"ך פאַר זיך. דיינע אַנטהאַלט שרה'ן און רות'ן און איזבל'ן און מיכל'ן. ביז איצט האָסטו אַנטוויקעלט די איזבל אין זיך. איצט דאַרפסטו שטרעבען צו אַנטוויקלען די שרה". מיט אַזעלכע דרייסטע טרייסטונגען האָט ער זי באַרואיגט, ביז די איינטאָניגע באַוועגונגען פון דעם וואָגען האָבען זי פאַרוויגט אין אַ געבענשטען שלאָף. דאַן האָט ער אַרויסגענומען אַ פּיפּקע, און בעטענדיג ביי מיר ערלויבעניש, האָט ער זי פאַררויכערט. ווען דער רויך האָט זיך אַרויפגעקרייזעלט איז זיין פּנים געוואָרען באַגייסטערט.

איך מיין", האָט ער נאָכדענקליך באַמערקט, אַז גאָט איז מער צופרידען מיט אַט דעם ווייַרויך מיינעם איידער מיט אַלע תפילות פון אַלע רבנים."

דאָס האָט אַפילו מיך אויפגעטרייסעלט, כאָטש איך בין געווען ווי פאַר'כשופ'ט פון אים. איך האָב קיינמאָל נישט באַגעגענט אַזאַ מענשען ביי אידען. איך האָב געשאָקעלט דעם קאָפּ אין האַלבערנסטען פּראָוואָרף. „איר זינדיגט", האָב איך געזאָגט.

„פאַרוואָס, איז דען רויכערען נישט קיין תענוג? הנאה האָ־

בען אמת׳דיג פון עפעס וואס גאט האט באשאפען מיינט צו ליבען גאט. אפילו אזוי, איז דען תפילה טאן נישט דער גרעסטער תענוג?"

„תפילה טאן?" האב איך פארוואונדערט איבערגע׳חזר׳ט. „ניין, מיר דאכט עס איז א שווערער יאך דורכצודאווענען אונזערע סידורים און מחזורים".

„א יאך!" האט דער אלטער אויסגערופען. „א יאך זיך צו באהעפטען מיט גאט, איינגעזאפט צו ווערען אין דער געטליכער איינהייט. ניין, דאס איז א פרייד, ווי ביי חתן כלה. ווער עס פילט נישט אט די פרייד פון התאחדות — דעם געטליכען קוש — דער האט נאך נישט געדאווענט".

„אויב אזוי האב איך קיינמאל נישט געדאווענט", האב איך געזאגט.

„אויב אזוי זענט איר דער זינדיגער", האט ער געענטפערט מיט א געלעכטער.

זיינע ווערטער האבען מיך פארשלאגען אין א נאכדענקליכען שווייגען.

עס איז געווען פארנאכטצו, ווען מיר דריי וואס האבען זיך אויף אזא מאדנעם אופן באגעגענט, זיינען אנגעקומען צום גרויסען תלמודישען צענטער. צו מיין איבערראשונג האט, ווייזט אויס, א גרויסער עולם געווארט ביים טויער.

„אויף מירווארט מען דאס", האט זיך די פרוי היסטעריש אנגערופען, ווייל זי האט זיך ערשט איצט אויפגעכאפט. „מיינע ברידער האבען דערציילט די גבאים. זיי וועלען אייך דער׳הרג׳ענען. ראטעוועט אייך."

„רואיג, רואיג", האט דער אלטער געזאגט, רויבערענדיג זיין ליולקע.

ווען מיר זיינען צוגעקומען נעענטער, האבען מיר געהערט דעם עולם שרייען, און ווען מיר זיינען צוגעקומען נאך נעענטער, האבען מיר געקענט קלאר הערען די קולות. טאקע? יא, איך האב נישט געמאכט קיין טעות. „דער בעל שם! דער בעל שם!"

מיין הארץ האט ווילד געקלאפט. וואס פאר א מזל דאס איז געווען! „דער בעל שם איז דארט דא!" האב איך א באגייסטערטער אויסגעשריגען.

דער פרוי איז נאָך ערגער געוואָרען. „דער בעל שם!" האָט זי געקוויטשעט, „ער איז אַ הייליגער מאַן. ער וועט אונז שעכטען מיט אַ בליק".

„שטיל, מיין שיין באַשעפעניש", האָט דער פורמאַן געזאָגט. „גיכער קענסטו אים שעכטען מיט אַ בליק".

דאָס מאָל האָט מיך זיין לייכטזיניגקייט געערגערט. איך האָב נייגעריג געגלאָצט צום טויער, און באַמיט זיך צו דערזען די געשטאַלט פון דעם מעכטיגען צדיק!

דער געדיכטער עולם האָט זיך מיט אַ טומעל באַוועגט. טייל פון די מענשען זיינען געלאָפען צו אונזער וואָגען. אונזער פערד האָט געמוזט בלייבען שטיין. אין אַ רגע האָבען אים אַ צען הענט אויסגעשפאַנט, עס איז געווען אַ מאָמענט פון שרעקליכער צוטומלעניש אין וועלכען איך האָב געפילט, אַז מען האָט געטראַכט צו באַגיין אַ ווילדקייט. דערנאָך האָב איך דערזען, אַז הענט רייסען זיך צו שלעפען אונזער וואָגען אַזוי ווי אין טריומף, און אין מיינע אויערען האָט געדונערט אַזוי ווי פון טויזענט העלזער: „דער בעל שם! דער בעל שם!" פלוצלונג האָב איך אַ קוק געטאָן מיט אומגלויבליכען פאַרדאַכט אויף דעם אַלטען, וואָס האָט זיך רואיג גערויכערט ביי מיין זייט.

„בראָד האָט זיך טאַקע געענדערט", האָט ער געזאָגט מיט אַ געלעכטער וואָס איז געווען האַלב זיפץ.

אַ חלשות וואָס איז מיך באַפאַלען האָט פאַרווישט דאָס גאַנצע אויסטערלישע בילד — דאָס שטאָט־טויער, די נייגעריגע פנים'ער, די מענשען וואָס האָבען געמאַכט מיט די הענט, די הייזער, די דערשראָקענע פרוי ביי מיין זייט.

עס איז געווען די גרעסטע איבערראַשונג פון מיין לעבען.

VII.

אַ כאַאָס פון געשטאַלטען האָט זיך צונויפגעשלאָגען אין מיין מח. איך האָב געזען ווי די מיסטישע געשטאַלט פון דעם מעכטיגען בעל שם איז געשטאַנען אויפ'ן בית עולם און גע'משפט צווישען די נשמות פון די מתים. איך האָב אים געזען אין דעם עולם העליון צווישען די מלאכים. איך האָב איך געזען אַ ליכטיגען אין

מיטען פון זיין כשוף־קרייז, פארניכטענדיג מיט זיין בליק די פלאַ־מענדיגע הארדעס פון די טייוואלים־עבערס. און פונקט אזוי ווי די באַשעפעניש ען האבען זיך אַנגעשלאָגען אָן דעם קרייז און זיינען נישט געווארען, אזוי מוזען אויך איצט די געטליכע זעאאונגען פאר־שווינדען פאר דעם ליבליכען אַלטען. און דאָך איז מיין אנטוי־שונג נישט געווען אינגאנצען פוסט. די פריידענס־געשרייען זיינען נאָך געבליבען מיך צו דערהויבען, עס איז מיר נאָך געבליבען מיין מאָדנער פריינט, וואס זיינע גערדאנקען האבען שוין געציטערט אין מיר, און וואס זיין פנים האט איצט אַנגענומען א נייע געשטאַלט אין מיין פאַרשטעלונג, דערביי געווינענדיג א סך פון דעם וואס די פאַנטאַסטישע געשטאַלט האט פארלוירען. און אין מיטען דעם גאַנצען דערוויילינען טומעל, האט אין מיין ברוסט געזונגען די געט־ליכע פארזיכערונג, אז דאָ זיינען ענדליך געווען לעבעדיגע וואסע־רען, דאָ זיינען געווען גרינע לאַנקעס. „רבי", האב איך ווילד אויסגעשריען, און אַנגעכאַפט זיין האנט און זי געקושט.

„מיין זון", האט ער צערטליך געזאָגט. „די רוצחים האבען הפּנים אַנגעזאָגט דער שטאָט אז מיר קומען".

„גוט אזוי", האב איך געזאגט, „איר פריי מיך צו זען אייער זיג איבער א שטאָט וואס איז אזוי פול מיט רבנים".

„ניין, רעד נישט וועגען מיין זיג", האט דער רבי מיר פארגע־ווארפען.

„דאַנק גאָט פאר דער ענדערונג אין זיי, אויב עס איז אַן ענדערונג פארהאַן. א מענש דארף זיין גלייכגילטיג צי ער ווערט געלויבט צי געטאַדעלט, געליבט צי געהאַסט, צי מען האלט אים פאר דעם גרעסטען חכם פון דער מענשהייט, צי פאר דעם גרעסטען נאר".

„זיי פארלאַנגען, אז איר זאלט רעדען צו זיי, רבי, האב איך אויסגערופען, ווען די פריידענס־געשרייען זיינען ווייטער אַנגעגאַנגען. ער האט געשמייכעלט.

„קיין ספק נישט — זיי ווילען הערען א דרשה מיט האר־שפּאַלטענדיגע פּשט'לאך און טייוואלאַנישע פּלאָנטערס. איך בעט אייך, גייט אראָפּ און זעט, אז מען זאָל מיר מיין פערד נישט צו־גנב'ענען."

איך בין פלינק אראָפגעשפרונגען אויסצופאַלגען זיין ערשטען באַפעהל, אָבער, אָנשטאָט צו גלייבען, האָב איך אויף זיין ערשטען באַפעהל, און, אַרויסקריכענדיג אויפ'ן פערד, האָב איך ווידער אַ קוק געטאָן אויף דעם ים פּנים'ער, אַלע געווענדט צום בעל שם. פון דער אויפגערעגטער גערודערייי פונ'ם עולם, האָב איך אַרויס־גענומען, אַז דער בעל שם האָט נאָרוואָס באַוויזען איינעם פון זיינע גרעסטע מופתים. צוויי ברידער זיינען געפאָרען מיט זייער שווער־מער אין וואַלד אריין און זיינען באַפאַלען געוואָרען פון גזלנים. זיי האָבען שוין געהאַלטען ביים טויט, ווען דער בעל שם איז אָנ־געקומען דורך אַ נס, און פּשוט דורך דערמאָנען דעם שם, האָט ער געמאַכט אַז די גזלנים זיינען געפאַלען צו דער ערד אַזוי ווי קורח. אַזוי ווי די שוועסטער איז געווען צו איבערגעשראָקען זיך אומצו־קערען מיט אירע ברידער, האָט דער בעל שם זיך אונטערגענומען זי אַליין צו ברענגען קיין בראָד אין זיין אייגענעם הימלישען רייט־וואָגען, וואָס פאַר די וועלכע זיינען נישט געווען באַקאַנט מיט די העכערע סודות, האָט ער אויסגעזען ווי אַ געוויינליכער וואָגען.

דערווייל האָט דער רבי ווידער אָנגעפילט זיין ליולקע. „איז דאָס מיין אַלטער פריינד דוד", האָט ער אויסגערופען צו איינעם אין אַ שוסטערשען פאַרטוך. „און ווי גייען עפּעס די געשעפ־טען?"

דער שוסטער האָט זיך פאַרשעמט מיט דעם אומדערוואַרטען כבוד, איז רויט געוואָרען און האָט אַרויסגעשטאַמעלט: „גאָט איז גוט".

„אַ טרויעריגער ענטפער, דוד. גאָט וואָלט אויך געווען אַזוי גוט, ווען ער שיקט דיך בעטלען. האַ! האַ!" האָט ער וויטער לוס־טיג גערעדט. „איך זע יוסף קרעטשמער איז שוין אויסגעוואַקסען ווי אַ פעסעל. שלום עליכם, יוסף! האָסט דיך שוין אויסגעלערענט עברי? ניין! זענט איר נאָך אַלץ דער גרעסטער חכם אין שטאָט."

אַרום דער צייט האָבען שוין טייל פון די רבנים און גבירים פון פאַרענט פונ'ם עולם אָנגעהויבען אויסזען ברוגז'דיג דערפאַר וואָס מען האָט זיך נישט אומגעקוקט אויף זיי, אָבער נאָך שאַרפער ווי ער האָט זיך נישט אומגעקוקט אויף אַט די זיילען פון דער קהלה, האָט זיך דער בעל שם נישט אומגעקוקט אויף זיין עפענטליכען מקבלת פנים, און האָט זיך וויטער איבערגעגריסט מיט אָרעמע אַלטע

באקאנטע, און האָט צום סוף געבעטען די אידען צווישען די דישלעס זיי זאָלען אָדער ווייטער געבען זיין פערד דעם וועג אָדער זיי זאָלען אים צוציען צו זיין טאָכטער'ס הויז, וואוהין ער האָט זיך אונטער־גענומען צו ברענגען די פרוי וואָס זיי זעען (וועלכע איז די גאַנצע צייט געזעסען אזוי ווי א פאר'חלומ'טע). נאָר ווען די געשרייען נאָך א דרשה האָבען אָנגעהאַלטען, האָט ער געזאָגט:

„פריינט, איך קען צו אייך אזוי דרש'ענען, ווי מיין פערד דאָרט. אלץ דרשנ'ט. האלט קיין זאך נישט פאר פראָסט אָדער וואָכעדיג. דורך גאָט'ס דערבייזיין זיינען אלע זאכען הייליג. איר זעט דאָרט די ערשטע שטערען? איז דאָס נישט א וואונדערליכע וועלט? האָט הנאה פון איר. בלויז נאַראָנים און רבנים ריידען וועגען דער וועלט ווי וועגען עפּעס וואָס איז נוצלאָז און פוסט. נאָר אזוי ווי א ליבהאָבער זעט אפילו אין דער צירונג פון זיין געליבטער בלויז איר אייגענע שיינקייט, אזוי מוזען מיר אין די שטערען און אין די וואסערען בלויז זען גאָט". ער האָט ווידער גענומען רויכערען זיין ליולקע, אָבער דער וואַרטענדיגער עולם האָט אים נאָך אלץ נישט געוואָלט לאָזען דורכפאָרען. „איר נאַראָנים", האָט ער רוי א זאָג געטאָן, „איר וואָלט מיך געוואָלט מאכען, אזוי ווי איר האָט געמאכט אייער תורה און אייער וועלט", אן אָרט וואו זיך אָפּצושטעלען, אין דער צייט ווען אלע זאכען זיינען בלויז אויפ'ן וועג צו גאָט. עס איז אַמאָל געווען א מלך", האָט ער ווייטער גערעדט, „וועלכער האָט זיך אויפגעבויט א פאלאץ אויף חידושים. דער מלך איז געזעסען אויף זיין כסא מלכות אין מיטען פון א מין פלאָנטער פון געדרייטע קאָ־רידאָרען. אין די ארייננגאַנג־זאלען זיינען געלעגען בערג מיט גאָלד און זילבער, און דאָס פאָלק איז צופרידען געווען צו בלייבען, און זיך זאַט קוקען פון הנאה. צום סוף האָט דער משנה למלך רחמנות געהאַט אויף זיי און האָט צו זיין אויסגערופען: „די אלע אוצרות און די אלע ווענט און קאָרידאָרען זיינען באמת גאַרנישט פאַראַהן. זיינען בלויז א כשוף'דיגע פארבלענדעניש. גייט דרייסט ווייטער און איר וועט געפינען דעם מלך!'"

נאָר אזוי ווי דער עולם האָט נאָך אלץ געווילדעוועט אַן אַנט־טוישטער און געבעטען א מופת, האָט דער בעל שם א פייף גע־

טאָן און זיין פערד איז אזוי פלוצלונג צו אים צוגעפלינען, אז איך בין שיער אראפגעפאלען און דער עולם האָט זיך אויף גיך געמוזט צעטיילען. א פאראליזירטע קאליקע האָט מיט האסט א וואָרף גע־טאָן זיין קוליע און גענומען לויפען אינגאנצען אן אויסגעהייל־טער.

„א מופת! א מופת!" האָבען א הונדערט קולות געשריגען. געלויבט איז גאָט!"

דער געשריי איז אויפגענומען געוואָרען איבער דער גאנצער גאַס, און נייגעריגע צוקוקער האָבען ארומגערינגעלט דעם גליקליכען קאליקע, און אים אויסגעפרעגט און באטאפט זיינע פיס.

„איר זעט, איר זעט!" האָב איך געהערט ווי זיי האָבען גע־זאָגט איינער צום אנדערען, „אפילו אין זיין פערד איז פאראַהן כשוף!"

ווען דאָס פערד איז צוגעקומען צו די דישלעס, זיינען די וואָס האָבען געצויגען דעם וואָגען זיך גיך צולאָפען. איך האָב איינגע־שפאנט דאָס פערד אין וואָגען און מיר זיינען דורכגעפאָרען דורך דעם עולם וואס האָט געבעטען דעם בעל שם'ס ברכה. נאָר ער האָט זיי בלויז שמייכלענדיג אוועקגעפאָכעט מיט דער האנט.

„בענטשט איינער דעם אנדערען מיט אייערע מעשים", האָט ער פון צייט צו צייט אויסגערופען. „דאמאלס וועלען אייך אברהם, יצחק און יעקב בענשען". און אזוי זיינען מיר געקומען צום רינג־פלאץ, און דורך אים, צו דער געביידע, וואָס מיר האָבען געזוכט, — א הויכע צוויי־שטאָקיגע שטיינערנע געביידע.

ווען מיר זיינען אנגעקומען צו זיין טאָכטער'ס הויז, האָבען מיר אויסגעפונען אז זי האָט בלויז געדונגען א דירה, אזוי אז קיינער פון אונז א חוץ די פרוי האָבען דאָרט נישט געקענט בלייבען, כאָטש מען האָט אונז אונטערהאַלטען מיט עסען און וויין. נאָך נאכטמאָל, ווען מען האָט די אייזערנע לאָדענס פארמאכט, האָט דעם בעל שם'ס טאָכטער — א שווארץ־אויגיגע שיינהייט — געטאנצט מיט אזא פייער און איבערגעבענקייט, אז איר רויט קאָפטוך איז שיער אראָפ־

געפאלען, און איך, זייענדיג איצט אין א פריילינכער שטימונג, האב אנגעהויבען מקנא זיין איר מאן, וועלכער האט געפירט א פריילינכען שמועס מיט דער גערעטעוועטער פרוי. אין מיטען דער פריילינכקייט איז דער בעל שם אוועק אין א ווינקעל, געזאגט אז ער וויל דאווענען מנחה און האט אונז געהייסען זיך ווייטער משמח זיין און נישט קוקען אויף אים.

„מנחה!" האב איך נישט טראכטענדיג אויסגערופען, „עס איז דאך צו שפעט".

„וואלסטו געגעבען א קינד פארשריפטען ווען עס מעג רייזען צום פאטער?" האט מיר דעם בעל שם פארגעוואָרפען.

האב איך ווייטער געשמועסט מיט זיין טאָכטער, נאר פלוצלונג האט א שמייכעל געבויגען מיינע ליפען ביים געדאנק ווי די נארישע פארפאסערס פון לעגענדען האבען אויסגעטראכט אז זיין דאווענען איז אזוי פול מיט פארבארגענע מעשים, אז דער וואס קוקט אויף אים קען שטארבען. איך האב מיך אומגעדרייט און גע'גנב'עט א בליק אויף אים.

צו מיין דערשטוינונג, ווען איך האב דאמאלס דערזען זיין פנים, האב איך צום ערשטען מאל באגריפען, אז ער איז באמת געווען, ווי מענשען האבען אים גערופען, דער האר פון געטליכע סודות. אויף זיין שטערען זיינען געשטאנען גרויסע פלעקען שווייס, און אזוי ווי פון א גסיסה זיינען טרערען געריגען פון זיינע באקען, נאר זיינע אויגען זיינען געווען געווענדעט ארויף און פארגלייזט, און זיין פנים איז געווען ווי פון א מת אן א נשמה, נאר מיר האט זיך אויסגעוויזען, אז דער שטראלענקראנץ וועגען וועלכען מען האט גערעדט, איז טאקע געווען ארום זיין קאפ. און אויך זיין געשטאלט, וואס איז שטייף געווארען, האט אויסגעזען מאָדנע העכער. מיין האנט האט פעסט געהאלטען א ווינקעל פון דעם שראנק. איך האב גיך אפגעווענדעט מיינע אויגען, פאר מורא אז איך זאל נישט גע־שלאגען ווערען מיט בלינדקייט. איך ווייס נישט וויפיל מינוטען עס זיינען אריבער איידער איך האב געהערט א טיפען זיפץ, און ווען איך האב מיך אומגעדרייט האב איך דערזען ווי דעם בעל

שם'ס געשטאלט האט זיך באוועגט און געציטערט, און אין א רגע ארום האט ער מיך אנגעקוקט מיט א שטראלענדיגען שמייכעל. „נו, מיין זון, פילסטו דיך געניגט צו גיין אין בעט אריין?"

זיין פראגע האט מיך דערמאנט וויפיל איך בין דורכגעגאנגען יענעם טאג, און כאטש איך האב מיך נישט געאיילט צו פארלאזען דעם אנגענעמען קרייז, האב איך דאך געענטפערט, אז זיין פאר־לאנג איז פאר מיר געזעץ. אויף דעם האט ער, צו מיין צופרידענהייט געזאגט, אז ער וועט נאך פארוויילען א פערטעל שעה. ווען מיר זיינען אוועק צו יוסף'ס קרעטשמע, וואוהין אונזער פערד און וואגען זיינען פריער אוועק, איז געוועזן צען א זייגער, אבער עס איז נאך אלץ געווען אן עולם פאר'ן הויז. א סך פון די גרויסע אייזערנע טירען אין גאס זיינען נאך געווען אפען, און מענער און ווייבער האבען זיך צוגעשטופט א קוש צו טאן דעם זוים פונ'ם רבינ'ס קלייד.

אויף אונזער וועג האב איך אים געבעטען ער זאל מיר זאגען וואס ער האט געזען בשעת דאווענען.

„איך האב געהאט עלית נשמה", האט ער פשוט געזאגט, „און איך האב געזען וואונדערליכערע זאכען ווי איך האב ווען עס איז געזען, צייט איך האב באקומען מיינע געטליכע קענטעניש. געלויבט איז איין גאט!"

„קען איך אויך זען אזעלכע זאכען?" האב איך אן אטעם א זאג געטאן, ווען די גאנצע קבלה וואס איך האב געלערענט און אלע מיינע אומזיסטע באמיאונגען צו באווייזען מופתים זיינען מיר מיטאמאל אנגעלאפען אויפ'ן זינען.

„ניין — איר נישט".

מיר איז קאלט געווארען, אבער ער האט ווייטער גערעדט:

„נישט איר — דער איר מוז אפגעווישט ווערען. איר מוזט צוריק איינגעזאפט ווערען אין דער איינהייט".

„אבער ווי אזוי?"

„פארטיפט זיך מיט'ן געדאנק אויף גאט. פארגעסט זיך אליין."

„איך וועל פרובירען, טייערער רבי", האב איך געזאגט. „נאר זאגט מיר, וואס האט איר געזען".

„וואס איך האב געזען און געלערענט הארט אויבען איז אומ־מעגליך איבערצוגעבען מיט'ן מויל“.

אבער איך האב אים אזוי לאנג געבעטען, אז איידער מיר האָ־בען זיך צושיידט אויף דער נאכט, האט ער זיך אויסגערעדט פאר מיר, וועגען אט די געטליכע זאכען אין לשון קודש:

„איך מעג בלויז דערציילען וואס איך האב צוגעזען ווען איך האב אראפגענידערט אין גן עדן התחתון. איך האב געזען דארט א סך, א סך נשמות פון לעבעדיגע און טויטע מענשען, באקאנטע און אומבאקאנטע פאר מיר, אן א צאל און אן א מאס, זיינען געקומען אין געגאנגען פון איין וועלט אין דער אנדערער דורך דעם זיי וואס איז באקאנט צו די וואס וויסען גאט'ס גנאד. גרויס איז געווען די שמחה וואס דער אטעם פונ'ם גוף קען נישט דערציילען און דאס אויער פונ'ם גוף קען גיט פארנעמען. א סך שרעקליכע מעשים זיינען צוריקגעקומען אין חרטה, און אלע זייערע זינד האט מען זיי מוחל געווען, ווייל דאס איז געווען די צייט פון גאט'ס גנאד אין הי־מעל. איך האב מיך באמת געוואונדערט וואס אזויפיל זיינען אויפ־גענומען געווארען. זיי האבען מיך אלע שטארק געבעטען, אז איך זאל ארויפגיין מיט זיי אין עולמות העליונים, און צוליב דער גרויסער שמחה וואס איך האב צווישען זיי געזען, האב איך איינגע־שטימט. דאן האב איך פארלאנגט, אז מיין הימלישער רבי זאל גיין מיט מיר, ווייל גרויס איז די סכנה ארויפצושטייגען אזעלכע הויכע וועלטען, וואו איך בין קיינמאל נישט געווען צייט איך עק־זיסטיר. אזוי בין איך ארויפגעשטיגען פון שטאפעל צו שטאפעל ביז איך בין אריינגעקומען אין דעם היכל פון משיח, אין וועלכען משיח לערנט תורה מיט אלע תנאים און צדיקים און די זיבען פאס־טיכער און דארט האב איך געזען א גרויסע פרייד. איך האב נישט געוואוסט וואס די פרייד האט באטייט. איך האב צוערשט געטראכט, אז די פרייד איז אפשר צוליב מיין גיכען טויט. נאר זיי האבען מיר געלאזט וויסען אז איך וועל נאך נישט שטארבען, ווייל עס איז א גרויסע פרייד אין הימעל ווען איך מאך הימלישע באהעפטונגען אויף דער ערד דורך זייער הייליגער תורה. אבער וואס די פרייד האט געמיינט, האב איך נאך אלץ נישט געוואוסט. איך האב געפרעגט: 'ווען וועט דער האר קומען?' האט מען מיר

געענטפערט: ׳ווען דיין תורה וועט באוואוסט און אנטפּלעקט ווע־רען צו דער וועלט און דיינע קוואלען וועלען פארשפּרייטען אומע־טום דאָס וואָס איך האָב דיך געלערענט, און דאָס וואָס דו האָסט דאָ פּארנומען, און ווען אַלע מענשען וועלען בכח זיין צו מאַכען באהעפטונגען און ארויפשטייגען אזוי ווי דו. דאמאָלס וועט יעדע קליפּה פון וועלטליכער רשעות פארשווינדען, און עס וועט זיין א צייט פון גנאָד און דערלייזונג׳. מיך האָט שטארק געוואונדערט, און איך האָב געפילט גרויס טרויער פארוואָס די צייט האָט גע־מוזט אזוי לאַנג אָפּגעלייגט ווערען. ווייל ווען קען דאָס זיין? אָבער איצט אין מיין לעצטען אויפשטייג האָב איך אויסגעלערענט דריי ווערטער וואָס זיינען מעכטיגע סגולות און דריי געטליכע שמות. זיי זיינען לייכט אויסצולערנען און אויסצוטייטשען. דאָס האָט מיר אָפּגעקילט דעם געדאַנק. איך גלויב אז דורך זיי וועלען מענשען פון מיין גייסט גיך דערגרייכען מיין שטאַפּעל, אָבער איך האָב נישט קיין רשות זיי צו אנטפּלעקען. איך האָב געבעטען, אז עס זאָל מיר ווייניגסטענס דערלויבט ווערען זיי זיך אויסצולערנען, אָבער איך מוז האַלטען מיין שבועה. אָבער דאָס לאָז איך דיר וויסען, און גאָט וועט העלפען. זאָלען דיינע וועגען פירען צו גאָט, זאָלען זיי נישט זיין אָפּגעווענדט פון אים. ווען דו דאַווענסט און לערענסט, אין יעדען וואָרט, אין יעדען קלאַנג פון דיינע ליפּען פיר דיין געדאַנק צו באהעפטונג, ווייל אין יעדען אות זיינען פאַרהאַן וועלטען און נשמות און גאָטהייט. די אותיות באהעפטען זיך און ווערען א וואָרט, און דערנאָך באהעפטען זיי זיך אין דער גאָטהייט, דער־פאר זאָלסטו פּרייווען צו באהעפטען דיין נשמה אין זיי, אזוי אז אַלע וועלטען ווערען באהאָפטען אין איינס, וואָס דאָס ברענגט אומ־ענדליכע פרייד און דערהויבונג. אויב איר פארשטייט די פרייד פון חתן כלה אביסעל און אין א קערפּערליכען זין, וויפיל זשע מער באגייסטערונג איז פאַרהאַן אין דער באהעפטונג פון דעם הימלישען מין! אוי, דער וואונדערליכער טאָג ווען רשעות וועט זיין פארטי־ליגט פון דער וועלט, און גאָט וועט זיין איינס מיט זיין באשאַפונג. דער רבונו של עולם זאָל אייך העלפען!״

איך בין א ווייל געזעסען א דערשטוינטער פון פארוואונדערונג. „טייערער רבי״, האָב איך מיך ענדליך אָנגערופען, וואָס פאר

איך זיינען אנטפלעקט די סודות פון אלע וועלטען, קענט איר נישט לעזען מיין צוקונפט?״

„יא,״ האט ער געענטפערט. איך האב אים אנגעקוקט מיט א פארכאפטען אטעם. „איר וועט מיר אלעמאל געטריי בלייבען״, האט ער פאמעליך געזאגט.

מיינע אויגען האבען זיך אנגעפילט מיט טרערען. איך האב א קוש געטאן זיין האנט.

„און איר וועט חתונה האבען מיט מיין טאכטער?״

מיין הארץ האט געקלאפט. „מיט וועלכער?״

„די, וואס איר האט נארוואס געזען״.

„אבער זי האט דאך א מאן״, האב איך געזאגט און דאס בלוט האט מיר זיך געריזעלט אין מיינע אדערען.

„איר מאן וועט איר געבען א גט״.

„און וואס וועט ווערען מיט אים?״

„ער וועט חתונה האבען מיט דער פרוי וואס מיר האבען גע־ראטעוועט. און זי וועט אויך אויסלייזען א סך נשמות״.

„אבער ווי אזוי ווייסט איר?״ האב איך געמורמעלט האלב אומגלויבליך.

„אזוי איז עס מיר מגלה געווארען״, האט דער בעל שם גע־זאגט מיט א שמייכעל.

אזוי איז עס טאקע מיט א צייט שפעטער מקוים געווארען. און אזוי האט זיך געענדיגט דער ערשטער אויסטערלישער טאג מיט דעם באליבטען רבי׳ן, וואס זיין ליכט לייכט דורך די וועלטען.

VIII.

עס איז שוין א סך יארען צייט איך האב צום ערשטען מאל געזען דעם בעל שם, און אזוי פיל יארען צייט איך האב אים גע־בראכט אין זיין קבר אריין, דאך איז זיין יעדעסווארט וואס ער האט גערעדט צו מיר באהאלטען ווי א גאלדענער אוצר אין מיין הארץ, אזוי ווי ריין גינגאלד. נאר די האנט פון אלטקייט ליגט שווער אויף מיר, און אזוי ווי איך קען אמאל נישט דערלעבען צו פארענדיגען אפילו די קירצערע געשיכטע, וועל איך דערפאר דא בלויז פארשרייבען דעם בלויזען איינדרוק פון זיין לערע וואס איז

מיר געבליבען אין געדאנק, מיט דער האָפענונג אז איך וועל קענען ווידמען אַ באַזונדערען באנד צו די שמועסען מיט מיין געטליכען רבי׳ן. און דאָס איז נאָך מער נויטיג, ווי איך האָב געזאָגט, ווייל די צאָל פון די וואָס נאַרען אָפּ און באַשווינדלען זיך באַנוצענדיג מיט זיין נאָמען פאַרגרעסערט זיך און ווערט ערגער מיט יעדען טאָג. אפילו ביי זיין לעבען איז שוין דעם בעל שם׳ס לערע, ווי איר האָט עס געמוזט באַמערקען, שוין געווען גענוג צוקרומט דורך נשמות וואָס זיינען געווען קלענער פון זיינער, און דורך די געבראָכענע שטראַלען פון ווייטקייט — ווארום ווי דען אנדערש קען אַן אמת׳דיג בילד פון אים איבערגיין פון שטאָט צו שטאָט, דורך וואַלד און בארג, דורך דער גאַנצער גרויסער מדינה? האָט בלויז דעם רבינ׳ס לעבען אַליין מיר קלאָר געמאַכט דאָס וואָס איך האָב נישט געקענט פאַרשטיין פון זיינע נאָכפאָלגערס. פונקט ווי זייערע משוגענע טאַנצערייען און געוואַלטען און ספּאַזמען זיינען געווען מפולדיגע פריוועז נאָכצומאַכען זיין התלהבות ביים דאַווענען, אַזוי האָבען זיי אים אין אַלע זאַכען בלויז נאָכגעקרימט. אָבער אצינד, ווען ער איז טויט, און מען קען די שטיק מער נישט אָפּהאַלטען דורך זיין לעבעדיגען ביישפּיל, זיינען די מעשים וואָס ווערען אָפּגעטאָן און די זאַכען, וואָס ווערען געלערענט אין זיין נאָמען אַזוי שווידערליך, אַז כאָטש די חסידים וואָס ער האָט געגרינדעט זיינען געוואָרען — נישט קוקענדיג אויף אַלע פאַרפאָלגונגען פון די אָרטאָדאָקסישע אידען, נישט קוקענדיג אויף דעם וואָס מען האָט געשמיסען זייערע לייבער, זיי געזעצט אין קלעם, נישט קוקענדיג וואָס מען האָט אונז געלייגט אין חרם אריין און פאַרמאַכט אונזערע שולען און פאַרברענט אונזערע ספרים — אַ מעכטיגע סעקטע איבער דער לענג און ברייט פון מיטעל־עראָפּע, האָב איך אָבער דאָך ווייניג הנאה פון זיי, ווייניג פרייד אין פאַרשפּרייטען די לערע צו וועלכער איך האָב געווידמעט מיין לעבען. און טיילמאָל — ווייל איצט לייכט שוין נישט אויף מיר מיין רבינ׳ס טרייסטענדיג פּנים, אויסער אין חלום און אין זכרון — האָב איך די דרייסטקייט זיך צו וואונדערען צי די וועלט איז בעסער ווייל ער האָט געלעבט אין איר. און טיילמאָל געפין איך איין אַז איך אַליין סימפּאַטיזיר מיט אונזער הויפּט־פאַרפאָלגער, דעם הייליגען למדן, דעם ווילנער גאון.

און ערשטענס, אזוי ווי עס זיינען איצט ליידער פארהאן טייל זיינע נאכפאלגערס, וואס דורך זייער פארקריפעלטער אנשטרענגונג צו פירען א פשוט לעבען, וואנדערען זיי ארום נאקעט אין די גאסען, און טוען אפילו אפ זייערע נאטירליכע באדערפענישען עפענטליך, וויל איך דא עדות זאגען, אז כאטש דער בעל שם האט באטראכט דעם גוף מיט אלע זיינע פונקציעס פאר הייליג, האט ער דאך נישט פארטיידיגט אזעלכע איבערטרייבונגען. און כאטש אין זיין ליבשאפט צו דער זון און צו וואסער און צו קערפערליכער ריינקייט — וואס איז פאר אים געווען א הימלישער סימבאל — האט ער זיך אפט געבאדען אין פארוואָרפענע שטראמען, אבער עפענטליך איז ער אלעמאל געווען פאסיג אנגעטאן. און כאטש קיין געלט איז אים נישט אנגעגאנגען, האט ער אבער, ווען עס איז אים נויטיג געווען, געפריוועט עס פארדינען דורך ארבייט, און איז נישט ארומגעגאנגען אפגעלאזט רויכענדיג און פלאפלענדיג וועגען פולקאמענהייט, פרעטענדירענדיג צו זיין פארטראכט וועגען גאט, ווען אנדערע האבען זיך געמיט און געארבייט פאר אים.

ווייל אויך אין זיין ארבייט איז מיין רבי, צו יעדער שעה געווען אין דער אנוועזענהייט פון גאט, און אין דער אנוועזענהייט פון די אבות און די נביאים, פון די גדולי ישראל, די תנאים און די אמוראים, און אלע וואס האבען געזוכט צו ברענגען גאט'ס קיניגרייך אויף דער ערד, אז גאט און זיין באשאף, הימעל און ערד, זאלען זיין איינס, און אז משיח זאל קומען אין דער געטליכער שלום זאל פאלען איבער דער גאנצער וועלט. און ווען ער האט מתפלל געווען און געבעטען פאר די זינד פון זיין פאלק, האט זיין גייסט ארויפגעשטיגען אין הויכע וועלטען און האט דארט געשמועסט מיט די הייליגע, אבער דאס האט אים נישט אנגעבלאזען מיט פוסטקייט, אזוי ווי יענע וואס בארימען זיך היינט, אז זיי האבען עלית נשמה, אן ערפארונג, צו וועלכער איך האב נאך ליידער ביז איצט נישט די זכיה געהאט. ווייל ווען ער האט זיך אומגעקערט צו דער ערד האט זיך דער בעל שם תמיד געפירט ווי א פשוט'ער מענש וואס האט קיינמאל נישט פארלאזט זיין היימישען דארף, אין דער צייט, וואס די היינטיגע ארומפארער אין די הימלען פאראכטען כלומר'שט אונזער ערדישע וועלט, אנדערע האבען אפילו אזויפיל

איינגרעדעניש און חוצפה אז זיי פארלירען זייער שכל און זאָגען אז זיי זיינען שוין נתגלה געוואָרען און זיי זיינען נישט מער קיין שטאַרבליכע מענשען. מיין רבי האָט באמת געהאָפט נתגלה צו ווע־רען ביים לעבען אַזוי ווי אליהו, ווייל ער האָט אַמאָל וויינענדיג געזאָגט צו מיר — ס'איז געווען נאָכדעם ווי מיר זיינען צוריק־געקומען פון זיין ווייב'ס לויה — „איצט, אז מיין ווייב איז טויט, וועל איך אויך שטאַרבען. אַזאַ צדקת ווי זי האָט מיך געקענט מיט־נעמען אין הימעל אריין. זי איז מיר אָן שום פראגען נאָכגעגאַנגען אין וואלד אריין, האָט געלעבט אָן שכנים, זומער און ווינטער, איז אויסגעשטאַנען פיין און ארבייט פון מיינעטוועגען, און ווען נישט איך גלויבען אין מיר וואָלט איך גאָרנישט דערגרייכט". קיין מאָן האָט נישט מער פארערט די פרויען ווי דער בעל שם. אין דעם, ווי אין אַ סך אַנדערע זאַכען איז זיין לעבען געווען פאַר מיר אַ מוסטער, און זיין טייערע טאָכטער האָט געוואונען פון דעם וואָס איך האָב ביי איר פאָטער געלערנט. מיר מאַכען אַ טרויעריגען טעות, ווען מיר שעצען נישט געהעריג אונזערע פרויען: זיי דאַר־פען זיין אונזערע חברים, נישט אונזערע שקלאַפען, און אונזערע עליות נשמה — אַזוי צו זאָגען — דאַרפען געמאַכט ווערען אין זייער ליבענדיגער חבר'שאַפט.

מיין רבי האָט געגלויבט, אַז גאָט'ס אָטעם האָט באַלעבט די וועלט, באַנייענדיג יעדען טאָג די ארבייט פון באשאַפונג, און דער־פאַר איז די אַלטעגליכע וועלט אַזוי באַגייסטערט ווי די תורה, ווייל איינע ווארפט ליכט אויף דער צווייטער. די תורה שבכתב מוז אויסגעטייטשט ווערען אין יעדען דור לויט דער הערשענדיגער איי־גענשאַפט פון גאָט — ווייל גאָט הערשט אין יעדען דור דורך אַן אַנדער אייגענשאַפט, טיילמאָל דורך זיין ליבשאַפט, טיילמאָל דורך זיין מאַכט, טיילמאָל דורך זיין שיינקייט. „נישט די צאָל מצוות וואָס מיר היטען אָפּ ברענגט אונז צוזאַמען מיט גאָט", האָט דער בעל שם געזאָגט. „איין מצוה וואָס מיר טוען אין און דורך ליב־שאַפט צו אים איז אַזוי שטאַרק ווי אַלע מצוות". אָבער דאָס האָט נישט געמיינט, אַז מען האָט די אַנדערע מצוות נישט באַדאַרפט אויס־פאָלגען, ווי טייל האָבען דערפון געדרונגען. אָבער אַז איין מצוה דאַרף ווערען דער מיטעלפונקט פון לעבען, ווי אַנדערע האָבען גע־

טאָן. ווייל, כאָטש דער צדיק, וועלכער האָט אוועקגעגעבען זיין לעבען צו העלפען זיין שכן אָדער זיין שונא'ם אייזעל וואָס איז געלעגען אונטער אַ לאַסט, ווי עס שטייט געשריבען אין שמות כ"ג, ה', איז נישט אומווירדיג געווען, אַז מען זאָל אים באַוואונדערען — דאָס איז געווען מיינער אַן אייגענער תלמיד, און ער האָט אויף אַזאַ אופן געוואָלט פייערען די אומשטענדען פון מיין ערשטער באַגעגעניש מיט דעם בעל שם, — אָט דער וואָס האָט זיך אומיסטען אָפּגעגעבען נישט צו זאָגען דעם מינדסטען ליגען, איז פאַרפירט געוואָרען צו נאָך אַ גרעסערער עבירה, ווייל ווען ער איז שוין געוואָרען אזוי באַרימט, אַז זיין נאָמען האָט שוין אפילו דערגרייכט די רעגירונגס־באַאמטע, האָבען זיי, פאַרדעכטיגענדיג די אידען פון שטאָט אין שמוגלעריי, געזאָגט, אַז זיי וועלען צוריקציען די באַשולדיגונג אויב דער צדיק וועט ערקלערען אַז זיינע ברידער זיינען אומשולדיג. אויף דעם האָט ער געבעטען גאָט צו ראַטעווען אים פון זיין ביטערער פאַרלעגענהייט און אים שיקען דעם טויט, און זע! ווען מען איז אים געקומען נעמען אין געריכט אריין, האָט מען אים געפונען טויט. אָבער אַן אמת'ער נאָכפאָלגער פונ'ם בעל שם האָט באַדאַרפט עדות זאָגען פאַר'ן אמת אפילו געגען זיינע ברידער, און לויט מיין באַשיידענער מיינונג, איז זיין טויט נישט געווען קיין באַפרייאונג, נאָר אַ שטראָף פון אויבען.

נאָך מער, וואָלט דער צדיק געלעבט מיט עניוות — וואָס דער בעל שם האָט געהאַלטען פאַר דער ערשטער פון די דריי ערשטע גוטע מדות — וואָלט ער עס נישט געהאַלטען פאַר אַזאַ שרעקליך אומגליק צו זאָגען איינמאָל אַ ליגען. ווייל ווער קען צווייפלען, אַז ער האָט פאַרמאָגט אין זיך מער גייסטיגען שטאָלץ מיט זיין אייגענער פאַרגאַנגענהייט איידער אמת'דיגע ליבשאַפט צום אמת? און וואָלט ער געלעבט מיט דער צווייטער פון די דריי ערשטע גוטע מדות — בטחון — וואָלט ער געוואוסט, אַז גאָט קען באַפרייען אַ מענשען אפילו פון דער זינד פון ליגען זאָגען. און ווען ער וואָלט געלעבט מיט דער דריטער — התלהבות — וואָלט ער זיך קיינמאָל נישט אַראָפּגעלאָזט צו בלויז איין מצוה, נאָך דערצו אַ לאַו — נישט צו זאָגען קיין ליגען. ווייל דאָרט וואו עס איז דאָ אַ לעבעדיגער פלאַם אין האַרץ, צושפרייט ער זיך צו אַלע אברים.

„גאָט דינען איז אין זיך אַליין אַ שכר, אַ פרייד", האָט דער בעל שם געזאָגט. קיין מענש דאַרף זיך נישט אָפּגעבען מיט נ י ש ט באַגיין קיין זינד. זיין טאָג דאַרף זיין איבערפילט מיט פרייד פון דינען גאָט. משיח'ס צייטען, האָט דער בעל שם גע־לערענט, וועלען זיין, ווען יעדער מענש וועט טאָן וואָס גוט און רעכט איז פון זיין אייגענעם נאַטירליכען ווילען, בשעת ער וועט אפילו נישט געדענקען, אַז ער טוט רעכט, און וועט נאָך ווייניגער זיין צוליב דעם דערהויבען, ווייל קיין מענש איז נישט שטאָלץ מיט דעם וואָס ער גייט אָדער שלאָפט. דאַמאָלס וועט רעכטפערטיגקייט זיין פאַרקערפּערט אויף דער וועלט, און די קליפה וועט זיין געשלאָ־גען, און יעדער מענש וועט בכח זיין צו מאַכען הימלישע באַהעפ־טונגען און האָבען עלית נשמה.

אַ סך צרות איז דער בעל שם אויסגעשטאַנען אין די יאָרען וואָס איך בין געווען מיט אים. אָרעמקייט און פאַרפאָלגונג זיינען אויף אים אָפט אויסגעפאַלען, און ווי זיין ווייב'ס טויט האָט אים דערשלאָגען האָב איך שוין פריער דערמאָנט. נאָר די ערגסטע באַ־אומרואיגונג האָט אים פאַרשאַפט יעקב פראַנק'ס אויפלעבונג פון דער שבתאי צבי'אישער אפּיקורסות. אָט דער פראַנק, וועלכער איז לויט דער רייד געווען אַ טערק, אַ איד און אַ קאַטאָליק, האָט געשפּילט די ראָלע פון שבתאי צבי'ס נאָכפאָלגער אַלס משיח, האָט באַפוילען זיינע נאָכפאָלגער אים צו רופען הייליגער האַר, און שפּעטער האָט ער אַרומגעפירט זיין שיינע טאָכטער חוה אַלס די פרוּוּליכע גאָט־הייט. אַ סך פון דעם וואָס מיין זיידע האָט מיר דערציילט וועגען דעם ערשטען פאַלשען משיח איז איבערגע'חזר'ט געוואָרען, מיט דער אויסנאַם וואָס דער ערשטער האָט זיך פאַרבונדען מיט די מאַכ־מעדאַנער, און דער צווייטער האָט קאָקעטירט מיט די קריסטען. דערפון האָבען זיך גענומען די עפענטליכע וכוחים, וואָס די קריסטען, האָבען גענערט, אין וועלכע די פראַנקיסטען האָבען געקעמפט מיט די תלמודיסטען, און אַזוי ווי זיי זיינען אַרויס די זיגער, האָבען זיי זיך געפילט דערהויבען ווען זיי האָבען געזען ווי מען האָט פאַר־כאַפּט די הייליגע ספרים פון די רבנים. ווען מען האָט אַריינגע־וואָרפען טויזענט גמרות אין דעם גרויסען גרוב אין קאַמעניעץ, און דער תליון האָט זיי פאַרברענט, האָט דער בעל שם פאַרגאָסען טרע־

רען און געהאלטען מיט אלע דעם תענית צוליב דער פארברענונג פון דער תורה. ווייל נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער האט געהאסט די טיוולאנישע פלפולים, האט ער געהאלטען, אז די תורה האט מיט זיך פארגעשטעלט די תורה שבעל פה, וואס האט אויסגעדריקט די שטענדיגע באגייסטערונג פון די גדולי ישראל, און אז צו פארלאזען זיך אויפ'ן תנ"ך אליין וואלט געווען צו פארגעטערען די מומיע פון רעליגיע. און ער האט נישט ווייניגער געטרויערט איבער דעם ווערטער־קאמף צווישען די תלמוד'יסטען און פראנקיסטען וואס איז פארגעקומען אין דער לעמבערגער קאטעדראל, ווען די פוילישע פריצים און בירגער האבען געקויפט איינגאנגסבילעטען פאר הויכע פרייזען. מיט וכוחים איבער גלויבען, דינט מען דעם טייוועל, נישט גאט, האט דער בעל שם געזאגט. און ווען די פראנקיסטען האבען זיך צום סוף גע'שמד'ט אין די טויזענטער, און זייער משיח אין קאסטבארע טערקישע קליידער האט פארדירט איבער דער שטאט אין א קארעטע מיט זעקס פערד, און ארומגערינגעלט פון טערקישע וועכטער, האט דער בעל שם זיך מער געפרייט ווי געטרויערט איבער דעם סוף. אבער ווען אט די קאטאליקען האבען געהאט א ביטערען סוף, און ווען די פוילישע אינקוויזיציע האט פראנק'ן איינגעזעצט אין תפיסה און זיי זיינען געווען דערנידעריגט צו בעטלען ביי די קירכען־טירען, איז דער בעל שם געווען דער איינציגער וואס האט נישט אפגעלאכט פון זיי דערפאר ווייל זיי האבען נאך אלץ מיט בענקשאפט געקוקט צום „טויער פון רוים", ווי מען האט מיסטיש אנגערופען דעם קלויסטער אין טשענסטאכאוו, אין וועלכען פראנק איז געלעגען א געפאנגענער. און ווען זייערע שונאים האבען געזאגט, אז זיי האבען דערלעבט וואס זיי האבען פארדינט, האט דער בעל שם געזאגט: נישטא קיין אפטייל אין הימעל וואו די נשמה האלט זיך אויף א קירצערע צייט, ווי אין דעם אפטייל פון שכר, און נישטא קיין אפטייל וואו זי האלט זיך אויף לענגער ווי אין דעם אפטייל פון ליבשאפט". א סך האט אויך אין יענע ביטערע צייטען דער בעל שם געליטען דורך זיין מיטלייד צו די ליידען פון פוילען, אין איר ברודער־מערדערישער מלחמה, ווען די קאזאקען האבען אויפגעהאנגען צוזאמען א נאבעלמאן, א איד, א מאנאך און א הונט, מיט דער אויפשריפט:

„אַלע זיינען גלייך". באַטש אַט די קאַזאַקען, און דערנאָך די טער־קען, וועלכע האָבען, אונטער דער מאַסקע פון פריינט פון פוילען, פאַרוואַנדעלט די דרום'דיגע פּראָווינצען אין מדבריות, האָבען גיכער געהאָלפען איידער געשטערט זיינע נאָכפאָלגער דורך דעם וואָס זיי האָבען אָראָפּגעוואַנדט פון וועג זייערע פאַרפאָלגער, האָט דעם בעל שם'ס הארץ געקלאַפּט מיט רחמנות צו אַלע — הינט, מאַנאַכען, נאָבעללייט און אידען. אָבער, ווי שטאַרק ער האָט נישט געליטען, האָט זיין שטילער גלויבען פול מיט בטחון, אויף וועלכען די צרות זיינען בלויז געווען טונקעלע פלעקען, קיינמאָל נישט איינגאַנצען אויפגעהערט צו לייכטען אין זיין פנים. אפילו אויף זיין טויטען־בעט האָבען נישט געפעלט זיינע דריי ערשטע גוטע מדות. ווייל קיין מענש האָט נישט געקענט באַגעגענען דעם מלאך המות מיט מער שמחה, אָדער דערוואַרטען מיט מער התלהבות די באַהעפטונג מיט גאָט, און וואָס אמבאַלאַנגט עניוות, זיינען זיינע נסיסה־ווער־טער געווען: „גאוה! גאוה! אפילו אין דער שעה פון טויט דערוועגסטו זיך צו דערנענטערען צו מיר מיט דיינע נסיונות. 'באַ־טראַכט דיך, ישראל, וואָס פאַר אַ גרויסע לויה דו וועסט האָבען ווייל דו ביזט געווען אַזוי קלוג און גוט'. גאוה, גאוה, פאַרשאָל־טען זאָלסטו זיין".

יעדער איינער ווייסט, אַז באַטש איך בין געווען זיין איידעם און בין געווען מיט אים ביז אין זיין לעצטער שעה, האָט ער פונדעסט־וועגען באַשטימט רב בער'ן, און נישט מיך פאַר זיין נאָכפאָלגער. ווייל באַטש מיין באַקאַנטשאַפט מיט דעם בעל שם איז נישט בכח געווען צו פאַרגרעסערען מיין באַוואונדערונג פאַר זיין הויפּט־תלמוד, האָב איך מיך אָבער קיינמאָל וועגען דעם געגוי נישט אויסגערעדט פאַר מיין רבי'ן, ווייל נאָך פרי האָט ער מיך געלערענט, אַז די אַנט־קעגענדיגע זייט פון דער מדה פון עניוות איז צו האָבען אַ הויכע מיינונג פון איינעמס מיטמענשען. „דער וואָס האָט ליב גאָט דעם פאָטער, וועט אויך ליב האָבען די קינדער".

נאָר אַזוי ווי ער האָט פיינט געהאַט לערנען גלאַט אַזוי, און יעדען סאָרט לערנען אַליין וואָס פירט נישט צום אומענדליכען ליכט, האָב איך מיך איינגעשטעלט און אים געפרעגט פאַרוואָס ער

האָט דערלויבט בער'ן, דעם לַמדן ארומצוגיין אַלס זיין העלפער און גרינדען קהילות אין זיין נאָמען.

„דערפאַר", האָט ער געענטפערט מיט אַ שיינער פשטות, „ווייל איך האָב געזען אַז איך האָב געזינדיגט ווען איך האָב געהאַלטען אַז עם הארצות איז אַ גוטע מדה. עס זיינען פאַרהאַן גוטע מענשען אפילו צווישען לומדים — מענשען וואָס זייערע הערצער זיינען נישט פאַרדאָרבען דורך זייער מח. בער איז געווען אַזאַ מענש, און אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ גרויסען נאָמען צווישען לומדים, האָב איך געזען אַז די לומדים וואָס וועלען זיך נישט צוהערען צו אַ פּשוט'ען מענש, וועלען זיך צוהערען צו אים".

און איצט, איידער איך זאָג נאָך עפּעס אַנדערש וועגען דעם ענין, זאָלען אָט די רייד דעם רבינ'ס זיין אַ מוסר פאַר זיינע אומווירדיגע נאָכפאָלגער, וועלכע האָבען פיינט לומדים, אין דער צייט, וואָס זיי אַליין זיינען נישט פרום אפילו, און וואָס בארימען זיך מיט זייער עם הארצות, גלייך דאָס וואָלט באַוויזען זייער באַלויבטענקייט. נאָר וועגען רב בער'ן ווייל איך אָפּען זאָגען, אַז עס וואָלט געווען בעסער פאַר דער וועלט און פאַר דעם בעל שם'ס לערע, ווען איך וואָלט באַשטימט געוואָרען זי ווייטער איבערצוגעבען. ווייל בער האָט פונ'ם רבינ'ס צאַפּעלדיגען לעבען געמאַכט אַ צעטעל געזעצען און אַ גלויבען וואָס איז געוואָרען שטייף און טויט. און ער האָט צונויפגעזאַמעלט זיינע נאָכפאָלגערס דורך אויסערליכע סמנים — טומעלדיגע דאַווענען, טבילות, ווייסע שבת'דיגע קליידער און אַזוי ווייטער — אַזוי, אַז דער גייסט איז געשטאָרבען און די סימבאָלען זיינען געבליבען, און פון די צענדליגער טויזענטער וואָס רופען זיך איצטער חסידים און דאַווענען די תפילות און פירען אויס די מנהגים און טראָגען די ווייסע קליידער, זיינען נישטאָ קיין צען וואָס האָבען די מינדסטע השגה פונ'ם בעל שם'ס תורה. ווייל גייסט איז לייכטפאַרטיג און פליט אוועק, אָבער סימבאָל איז פעסט און ווערט איבערגעגעבען פרום פון דור צו דור. אָבער דעם גרעסטען שאָדען האָט אָנגעטאָן דאָס איינפירען די צדיקים. עס קען זיין, אַז רב בער'ס לאָגיק איז געזונט, אַז אויב גאָט איז אין אַלע זאַכען, אַזוי ווי דער רבי האָט געלערענט, קען דאָמאָלס זיין, אַז עס איז פאַרהאַן אַזויפיל פון גאָט אין טייל אויסדערוויילטע מענשען, אַז זיי אַליין זייבען

געטליך. איך צווייפעל נישט אז דער רבי אליין איז געווען נאענט צו געטליכקייט, ווייל כאטש ער האט נישט געלאזט וויסען אז ער באווייזט מופתים, טענה'ענדיג, אז ווען ער האט געהיילט אימעצען איז עס געווען א דאנק זיין קענטעניש פון גראזען און קרייטעכצער, און שפאסענדיג אז דער מלאך רפאל באגלייט יעדען גוטען דאקטאר, און ער האט מיר קיינמאל נישט צוגעגעבען אז ער האט מלחמה געהאלטען מיט רוחות און מכשפים א חוץ אין א פארשטעלטען זין, האט ער אבער דאך פארמאגט א מאדנעם כח, וואס מענשען האבען נישט געוועגליך, צו בארואיגען און צו היילען דורך זיין בלויזען אנריר, אזוי אז ווען ער האט צוגעלייגט די הענט צו אימעצענס שטערען — אויף דעם קען איך אליין עדות זאגען — האבען די הענט געקענט אויסהיילען קאפווייטאג און פארטרייבען בייזע געדאנקען. און איך וועל אפילו גלויבען, אז אויך רב בער האט פארמאגט עפעס פון אט דער געטליכקייט. נאר אין דער צייט וואס דער בעל שם האט פארהילט זיין געטליכקייט אין זיין מענליכקייט, האט בער געשטרעבט צו פארהילען זיין מענליכקייט אין זיין געטליכקייט, און ארויסבאקומען זיין מאכט דורך קונצען און אויסרעכענונגען, צו קענען בעסער באאיינפלוסען מענשען און הערשען איבער זיי, און ארויסקריגען געלד פון זיי אויסצופירען זיינע ווייטערדיגע פלענער. אבער איין זאך האב איך געלערענט פון זיין לערע, אז אויב דער אמת איז נישט גרוים גענוג צו קענען הערשען אליין, דארף ער נישט הערשען דורך ביטרעקייט. ווייל סוף כל סוף וועלען קומען מענשען וואס וועלען ארויסווייזען ביטרעקייט אן דעם אמת. אזוי ווייניגסטענס איז עס דא געשען. צווערשט דער בעל שם, דער ריינער צדיק, דערנאך רב בער, דער וועלטליכער צדיק, דערנאך א מחנה צדיקים, וואס א סך פון זיי האבען בלויז געהאט דעם אויסערליכען שיין פון הייליגקייט. ווייל אזוי ווי אונזער אין דער אמת'ן גרויסע סעקטע איז צושפאלטען אויף טויזענט קליינע סעקטעלאך, וואס יעדע באדימט זיך מיט איר אייגענעם צדיק — וואס ער איז העכער פון אלע אנדערע, דער איינציגער אמת'דיגער פארמיטלער צווישען גאט און מענש, דער איינציגער קוואל פון ברכה און ברונע פון גענאד — און יעדע באזעצט אים אין א פאלאץ (וואוהין זיי זיינען עולה רגל אויף יום טובים אזוי ווי אמאליגע צייטען צום בית המקדש)

און מען צאָלט אים פּדיונות פון גאָלד און אוצרות. עס לאָזט זיך ליידט פארשטיין אז אַט די נעבעכדיגע צדיקים האָבען אליין אָנ־געמאכט אַט די שפּאַלטונגען פון זייער אייגענעם כבוד און ריוח וועגען. און איך וויין נאָך מער איבער דעם וואס מען באַרויבט אזוי מיינע חסידים, ווייל עס איז פארהאַן אזוי פיל פּארפירטע גוטס־קייט צווישען זיי, אזוי פיל מקריב זיין זיך איינער פאר'ן אנדערען אין א צרה, און אזא געטרייע געהאָרכזאמקייט צום צדיק, וואָס אור־מעטום פארנעמט ער פאר זיך די תפילות און די פארהאַרליכונג וואָס געהערט צו גאָט. אַ שאָד, אז אַ באַוועגונג וואס האָט זיך אָנגע־הויבען מיט אזא ריינער שטרעבונג, וואס איז געווען פאר מיין נשמה און פאר די נשמות פון אזויפיל אנדערע יונגע תלמידים, אזוי ווי דער שאָטען פון אַ גרויסען פעלז אין אַ לאַנד פון מאַטקייט, אז א לערע וואס האָט געעפענט פאר דעם יונגען ישראל אזעלכע גייסטיגע אויסזיכטען און העכסטע האַרליכקייטען פון דער גאָט־הייט, זאָל זיך ענדיגען אין אזעלכע אָפּנאַרענישען און פארקרימונ־גען.

ווייי צו מיר! וועט עס אזוי אייביג זיין מיט ישראל? וועלען מיר ארויסקלעטערען פון איין זומפּ בלויז אריינצופאַלען אין אַן אנ־דערען? אָבער די ספקות זיינען אַן אומכבוד פאר דעם רבי'ן. איך וויל בעסער זיין אונטערטעניגער ווען איך משפּט אנדערע, פריי־ליכער ווען איך קוק ארוים אויף דער צוקונפט, מער התלהבות'דיג צו די יונגעלייט וואס וואקסען אויף ארום מיר, און וועלכע קענען נאָך ווייטער טראגען דעם פאקעל וואס דער רבי האָט אָנגעצונדען. זיי וויל איך דערמאָנען וויפיל נשמות ער האָט אָנגערירט, וואָס זיי האָבען אָנגעהויבען ברענען מיט אַ קלאָרערען פלאַם. איך וויל זיי דערציילען וועגען יענע וואס האָבען אויפגעגעבען שטעלען און כבוד צו פארשפּרייטען זיין תורה, און זיינען אויסגעשטאַנען הונגער און פאַראַכטונג. און לאָמיך נישט פארגעסען צו דערמאָנען רב לעמעל, דעם אוהב צדק, וועלכער איז אמאָל מיטגעגאַנגען מיט זיין ווייב צום בית דין, ווען זי האָט געהאַט אַ דין תורה מיט איר דינסט.

„איך דאַרף דיך נישט דו זאָלסט רעדען פאר מיר", האָט זי מיט כעס געזאָגט. „איך קען מיך אַליין אויס'טענה'ן".

„ניין, איך גיי נישט רעדען פאר דיר", האָט ער איר מילד גע־

ענטפערט. „איך גיי טענה'ען פאר דיין דינסט, וואס זי האָט נישט ווער עס זאָל זיך אָננעמען פאר איר". און אויסברעכענדיג אין א געוויין, האָט ער איבערגע'חזר'ט דעם פסוק פון איוב: „אויב איך האָב פארשפאָט דאָס רעכט פון מיין קנעכט אָדער פון מיין דינסט, וואָס זשע וועל איך טאָן ווען גאָט וועט אויפשטיין?"

אָט די און א סך אַזעלכע זאכען, פון לומדים און פון פשוט'ע מענשען האָף איך נאָך צו פארשרייבען פאר דער יוגענט פון ישראל. נאָר איבער אַלעם זאָל דער אָנדענק פונ'ם בעל שם אַליין זיין פאר זיי א ניגון און א ברכה. ער, וואס זיין לעבען האָט מיך געלערענט צו פארשטיין אז דער גרעסטער מענש איז נישט דער וואס וואוינט אין גרוים עשירות, אין פאלאצען און מיט הויפלייט, באצוימט און באוואכט, און געגרויסט דורך פאלשער פראכט, נאָר דער וואָס רע־דענדיג מיט בטחון צו זיינע מיטמענשען אויפ'ן מארק, עניות'דיג, גלייך מען וואָלט אים נישט פארהארליכט, און אָרעם, ווי מען וואָלט זיך אויף אים נישט אומגעקוקט, טראָגט ער אין זיך א געטליך פייער, אז א ליכט לייכט פון אים, דורך וועלכען מען קען דערקענען די זעעוודיגע אָנוועזענהייט פון גאָט.

פארלאג

מאַקס יאַנקאָוויטש

179 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.

THE FLIRT (אין ענגליש) — — — — — — — —		.25
ליטעראַרישער דעקלאַמאַטאָר און פאָרלעזער —	.30	.70
א בוך צום לאַכען:		
הומאָריסטישע פאָרלעזונגען — — — — —		1.50
חיים שוים:		
די גרויסע אידישע געשיכטע, 4 בענדער		10.00
לאָרד בייראָן:		
אידישע מעלאָדיעס — — — — — — — —		.40
ראָמאַן ראָלאַן:		
שוועסטער אַנעט און סילוויא — — — — —		1.75
זומער (פאַרכישופטע נשמה) ראָמאַן אין 3 טיילען — — — — — — — — — —		2.25
מוטער און זון, ראָמאַן אין 3 טיילען — — —		2.25
ישראל זאַנגוויל:		
טרוימער פון דער גהעטאָ אין 2 בענדער —		4.50
ראָבערט אינגערסאָל:		
טעות'ן פון משה רבנו — — — — — — —	.40	.75
אַרטור שאָפּענהויער:		
די חכמה פון לעבען און אַנדערע עסייען —		2.00
דר. מוזיקאַנט:		
דאָס נייע אָפּערע בוך מיט 40 אָפּעראָס —		2.25
ברוך שפּינאָזאַ:		
טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט — —		2.25
אנאטאל פראַנס:		
דער אויפשטאַנד פון די מלאכים — — — —		2.00
אָסקאַר ווײַלד:		
דאָס בילד פון דאָריאַן גרעי — — — — —		1.50
מ. אַרציבאַשעוו:		
סאַנין — — — — — — — — — —		1.50
מיליאָנען — — — — — — — — — — —		1.20
פרויען — — — — — — — — — — — —		1.00
אייפערזוכט — — — — — — — — — —	.50	1.00
דער לעצטער שטריך (אין 2 בענדער) —		3.50

לאה קאפּילאָוויטש האָפמאַן:

אין קינדער לאַנד, פאַר קינדער צו דעקלאַ־ מירען — — — — — — — — —	2.00

לעאָניד אַנדרעיעוו:

דער רויטער געלעכטער — — — — — — — —	.40	.70

פ. דאָסטאָיעווסקי:

אָרימע מענשען — — — — — — — — —	1.00
ערנידעריגטע און באַליידיגטע (אין 2 בענד)	3.00
פאַרברעכען און שטראָף (אין 2 בענד) —	3.50
אידיאָט (אין 2 בענד, 1,000 זייטען) — —	5.00

טאָמאַס פּיין:

די צייט פון פאַרשטאַנד — — — — — — —	2.00

ווינישענקאָ:

ערליך צו זיך אליין — — — — — — — —	2.00

וויקטאָר הוגאָ:

דער מענש וואָס לאַכט (אין 2 בענדער) —	3.00

אויגוסט סטרינבערג:

דאָס רויטע צימער, ראָמאַן — — — — — —	1.50
געזאַמעלטע דראַמען (אין 2 בענדער) —	3.00
„די פאַרברעכער" דראַמע — — — — — —	.25

פּראָפ. א. פאָרעל:

געשלעכטס פראַגע פולשטענדיג אין 2 ב. —	4.00

ס. פּשיבישעווסקי:

דעם טייוועלס קינדער — — — — — — —	1.50

מאַרק ארענשטיין:

מיין ווייב'ס משוגעת, קאָמעדיע — — — —	.20

ה. געלבוים:

מרדכי עטינגער, ראָמאַן פון אידישען לע־ בען אין אמעריקא — — — — — —	2.50

פּעטער אַלטענבערג:

ווי איך זעה עס — — — — — — — —	1.75

ז. לעווין:

אין לעבען — — — — — — — — — —	1.50

ראובן לודוויג:

שריפטען — — — — — — — — — —	2.00

179 EAST BROADWAY, NEW YORK, N. Y.
Telephone Dry Dock 7695